Henri H. Stahl

Teoria şi practica investigaţiilor sociale

VOLUMUL 2

CERCETĂRILE INTERDISCIPLINARE ZONALE

Prefață

În volumul întîi al acestei lucrări am dat o serie de informații cu privire la tehnicile elementare pe care e dator să le cunoască oricare cercetător al fenomenelor sociale, lucrînd singur sau ca membru al unei echipe multidisciplinare și oricare ar fi scopul urmărit, teoretic sau de imediată aplicație practică.

Au fost însă formulate și cîteva indicații privind necesitatea de a se da cercetărilor un caracter „sociologic", în sensul de a se ține seama de corelațiile care există între multiplele aspecte ale vieții, micro- sau macrosociale, pe care le avem în vedere.

Rămîne ca în acest al doilea volum să insistăm asupra acestui din urmă aspect al investigațiilor sociale, arătînd că, în fond, este vorba de o anume concepție teoretică, cea a *sintezei tuturor disciplinelor sociale particulare*, implicînd un anume fel de a gîndi.

Punînd astfel problema, nu stă în intenția noastră de a propune o nouă schemă de clasificare a științelor și nici de a intra prea adînc în controversele ce se poartă între partașii diverselor „discipline" sociale particulare, „școli" sau „curente" sociologice;[1] ci doar să pledăm pentru o treptată, dar sistematic urmărită, ștergere a barierelor care există încă între diversele discipline sociale, în vederea viitoarei lor sinteze într-o singură „Știință socială", a cărei realizare o vedem făcută sub semnul concepției materialismului istoric.

În acest scop, credem util să facem abstracție de actualele moduri de clasificare a științelor, bazîndu-ne în schimb pe situația concretă a cercetărilor contemporane, pe care le-am dori explicitate printr-o reîntoarcere la punctul de pornire al marxismului, arătînd felul în care, încă de pe la mijlocul veacului trecut, Marx, Engels și ulterior Lenin, pentru a rezolva problemele vremii lor, au folosit interdisciplinar totalitatea informațiilor de care puteau dispune, indiferent de proveniența lor, pe una sau

[1] Cred sterilă și chiar dăunătoare considerarea „clasificării științelor" drept demers inițial pentru elaborarea unei viitoare sociologii. Invocăm în speță tentativa profesorului D. Gusti de a preciza domeniul sociologiei prin respectarea independenței celorlalte discipline sociale particulare, în special cea a „istoriei", care a dus, așa cum vom vedea, la o concepție statică, inacceptabilă. Semnalăm de pildă și primejdia de a crede în temeinicia căii urmate recent de Talcot Parsons pentru găsirea unui loc, pentru sociologie într-o clasificare a științelor. Soluția lui a patru sisteme, fiecare cu disciplina sa, care duce la considerarea sociologiei ca o știință exclusiv a relațiilor sociale, adică la un psihologism, formalizat la extrem într-un cadru arbitrar împărțit în patru categorii, fiecare la rîndul ei împărțită în patru. Vestita lui „teorie a acțiunii" (adică a reacțiunilor omului față de „obiectele" naturale și sociale: de fapt de inspirație Weber) reduce întreaga istorie a omenirii la o schemă statică unică, permanent aceeași, cu valoare doar euristică (din nou de tip Weber), dar lipsită de capacitatea de a explica *procesele sociale*, adică ceea ce e esențial în viața socială și anume: „istoria" sa.

alta din filierele disciplinelor sociale particulare, operînd astfel, ipso facto, nu o „clasificare“ a ştiinţelor, ci o sinteză a lor, în cadrul unei concepţii unitare, efectiv operative. Putem astfel să tragem învăţăminte pentru aplicarea aceluiaşi demers al gîndirii în dezlegarea problemelor noastre de astăzi.

Ne dăm bine seama de greutăţile şi riscurile unei asemenea încercări, dat fiind cunoscuta lipsă a unor „manuale“ sau „expuneri didactice“ a concepţiei materialismului istoric, ieşite din pana însăşi a făuritorilor ei. Ştim, de asemenea, că nu toţi marxiştii sînt de acord cu teza potrivit căreia „marxismul“ ar fi sau ar cuprinde o „sociologie“ şi anume o sociologie ştiinţifică prin excelenţă interdisciplinară, călăuzită metodologic de o viziune „dialectic materialistă“, care lămureşte nu numai domeniul *naturii* şi *gîndirii*, ci întreaga *viaţă socială*, atît trecută, prezentă, cît şi în curs de dezvoltare.

Impresia pe care o avem este că ne mai încurcă anume tradiţii scolastice greşite, privind dreptul la autonomia deplină a ştiinţelor sociale particulare, istorie de o parte, sociologie, economie politică, drept, politică, etică etc. de altă parte, justificat abuziv prin afirmarea că fiecare din ele ar avea parte nu numai de „catedre“ şi „instituţii“ de specialitate, dar şi de „obiecte de studiu“ proprii şi de „metode“ de asemenea proprii. În realitate. lăsînd de o parte aspectele organizatorice ale învăţămîntului şi cercetării, fapt este că toate aceste discipline au un singur obiect de studiu: anume *viaţa socială a oamenilor* şi o singură metodă: *materialismul istoric*.

Ne mai încurcă încă şi o anume ceartă de cuvinte, existenţa termenilor de „istorie“, „sociologie“, „economie politică“, „drept“ etc., îndemnîndu-ne a le „reifica“, acordîndu-le existenţe de sine stătătoare, cîte una de fiecare termen.

Desigur, există specializări diverse. Aşa cum am arătat şi în primul volum, pregătirea profesională şi tehnicile de lucru ale unui istoric sînt altele decît cele ale unui sociolog, ale unui economist, jurist sau politolog. În consecinţă, rămîne util ca, în faza premergătoare, de analiză a vieţii sociale, să ţinem seama de valoarea *în sine* a acestor discipline, adică prin considerarea lor, ipotetic, „ca şi cum“ fenomenele pe care le studiem ar fi rupte de unitatea organică a societăţii globale în care sînt cuprinse. Dar aceasta doar în faza de analiză şi doar cu condiţia esenţială de a nu omite să trecem la considerarea valorii lor *poziţionale*, singura care e de natură să ne permită să înţelegem, realmente interdisciplinar, modul cum se desfăşoară procesele sociale.

Vom avea prilejul, în cursul acestui volum, să explicităm modalitatea de sinteză pe care o credem a avea o virtute euristică satisfăcătoare, fiind în acelaşi timp şi realizabilă.

În tot cazul, este cert că, chiar acei care văd în concepţia materialist-istorică doar o metodă de gîndire comună tuturor ştiinţelor sociale, istorie de o parte, sociologie de alta, plus seria de discipline sociale particulare, vor trebui să fie de acord că în orice cercetare socială, de orice natură ar fi, istorică sau contemporană, toate disciplinele sociale trebuie antrenate şi toate trebuie să aibă la bază o aceeaşi concepţie şi deci să folosească o aceeaşi metodologie; astfel că, în orice caz, nu putem evita de a ne pune problema găsirii celor mai potrivite soluţii pentru a se asigura măcar „coordonarea“, dacă nu sinteza tuturora, indiferent care ar fi procedeul avut în vedere şi oricare ar fi numele ce ar fi corect să-l dăm acestei sinteze.

În ce mă priveşte, voi continua să propun soluţia care mi se pare a se impune, logic şi practic, în orice investigaţie făcută la teren.

Ceea ce nu înseamnă că aş avea pretenţia de a tranşa definitiv problema. Dimpotrivă, o doresc lăsată deschisă pentru o continuă analizare a ei; pe care însă o văd dusă mai departe nu de către eruditii de bibliotecă, ci de către efectivii

investigatori ai realităţilor sociale, prezente şi trecute, singurii care cred că pot aduce contribuţii utile pe baza propriei lor experienţe.

Pentru ca cititorii acestui volum să aibă mai clară schema soluţiei pe care o voi propune, spun de la început că ea va ţine seama de următoarele linii de bază:

Mai întîi, va fi necesar să pornim de la convingerea că cercetările sociale de azi nu se mai pot face decît în colective de lucru. A trecut de mult vremea cînd un filozof putea construi impresionante eşafodaje de sociologie teoretică, pe baza experienţei lui personale, a unei relativ restrînse literaturi şi a bunului său simţ. Astăzi, literatura ştiinţifică a căpătat formele unui potop de informaţii, în care nu te mai poţi descurca decît cu ajutorul unor organisme de documentare şi informare, adevărate întreprinderi industrializate de căpătat şi stocat informaţii. Şi încă! Fiecare specialist abia poate face faţă literaturii sale de ramură, fiind cu neputinţă cuiva de a fi la zi cu totalitatea literaturii ştiinţelor sociale. De asemenea, tehnicile moderne de lucru au atins un nivel pe care acum cîteva decenii nici nu ni-l puteam închipui; astfel că nici ele nu se pot utiliza decît tot printr-un apel la o colaborare interdisciplinară.

Iată de ce, azi, cercetările sociale depăşesc puterile de muncă, precum şi capacităţile financiare ale unui singur om. Ele nu se mai pot face, în condiţii bune, decît în cadrul unor colective multidisciplinare.

Este o constatare cu care specialiştii sînt unanimi, fiind de acord că este obligatoriu ca formaţiunile ştiinţifice colective să aibă acest caracter, în sensul înglobării în sînul lor a specialiştilor diverselor ştiinţe sociale particulare.

Intenţia noastră este însă de a arăta că aceste colective „multidisciplinare“ sau „pluridisciplinare“ nu reprezintă încă o soluţie satisfăcătoare, cercetătorii fiind puşi acum în faţa obligaţiei de a face un pas mai departe, căutînd modalităţile de trecere de la ceea ce putem numi „aglomerări multidisciplinare“ la „sinteze interdisciplinare“ propriu-zise.

Calea potrivită acestui salt calitativ socotim că este de găsit, ţinîndu-se seama de următoarele serii de idei:

1. Necesitatea de a cerceta problemele sociale cu ajutorul unor *colective* organizate anume, încît să permită o sinteză interdisciplinară. În acest scop ele vor trebui să îndeplinească imperativul esenţial ca

2. Toţi membrii echipei să lucreze pe baza unei *teorii comune*, teorie care ea însăşi trebuie elaborată aşa încît să permită o sinteză.

3. Cercetarea trebuie *centrată pe o problematică comună*, iar nu dispersată pe tot atîtea probleme cîte sînt disciplinele sociale antrenate în cercetare.

4. Problematica comună trebuie atacată printr-o *metodologie* comună, implicînd elaborarea unei *ipoteze de lucru*, una şi aceeaşi pentru toţi membrii colectivului.

5. Caracterul unitar al lucrărilor trebuie asigurat printr-o *conducere comună*, atît metodologică, cît şi administrativă.

6. Dar, ceea ce e tot atît de important este necesitatea ca reprezentanţii diferitelor discipline sociale particulare care colaborează într-o echipă interdisciplinară să aibă toţi o *aceeaşi formaţie sociologică*.

7. În acest sens, vom arăta de ce este imperios necesar să fie satisfăcută şi cerinţa ca *disciplinele sociale particulare să fie* „sociologizate“ în prealabil, adică transformate în „discipline de graniţă“, cum li se spune, pentru a putea să-şi dea seama de contingenţele lor cu celelalte discipline particulare.

Nu e deci de ajuns ca în echipa interdisciplinară să figureze un economist, un geograf, un demograf, un jurist, un istoric, un psiholog etc., ci se cuvine să figureze un sociolog avînd ca formaţiune de bază economia politică, un sociolog geograf, un sociolog demograf, un altul jurist, psiholog, politolog, istoric şi aşa mai departe.

Cum intenţia noastră este, deci, mai curînd de a scrie un manual practic, decît de a elabora o lucrare teoretică, avînd scopul de a fi de folos imediat investigatorilor sociali, vom ţine seama de nivelul actualmente atins de cercetătorii noştri, semnalîndu-le mai ales lispurile şi erorile, astfel ca ele să poată fi înlăturate.

În special vom insista asupra propriei noastre experienţe, care e destul de lungă, din 1926 pînă azi, încît ne permite să ne cunoaştem greşelile şi ne îndrituie să îndemnăm pe alţii să nu le repete.

„Polemicile" vor fi deci - şi în acest volum - uneori utilizate. Dar nici acum de dragul lor: ci doar la anume prilejuri, cînd vom socoti că este necesară o luptă directă împotriva unor tendinţe greşite, cum ar fi, de pildă, ispita de a fi „moderni" cu orice preţ, prin plagierea nejustificată a unor sociologii la modă, neştiinţifice şi uneori de-a dreptul aberante.

Ca gînd de fond, vom face, aşadar, o pledoarie necontenită în favoarea tezei că, devreme ce sîntem de acord că există o concepţie materialist istorică, comună tuturor disciplinelor sociale particulare, atît a celor privind trecutul, cît şi a celor studiind prezentul, se cade să ne străduim a le suda, aşa cum ne obligă exigenţele practicii şi imperativele teoriei.

PARTEA ÎNTÎI

Teoria cercetărilor interdisciplinare

ÎNVĂȚĂMINTELE TRECUTULUI
BAZA TEORETICĂ INTERDISCIPLINARĂ

Capitolul I. Antecedentele şcolii „monografiilor sociologice"

Vom porni expunerea de la tema noastră de bază, conform căreia orice colectiv interdisciplinar trebuie să lucreze în cadrul unei concepţii teoretice unitare, elaborată in aşa chip încît să permită sinteza tuturor contribuţiilor pe care fiecare disciplină socială particulară le poate aduce la munca comună.

Vom analiza această problemă, aşa cum am spus, plecînd de la propria noastră experienţă; făcînd totuşi unele consideraţii şi asupra altora, mai vechi şi mai noi, pentru a ne da seama în ce fel neadoptarea unei astfel de teorii ştiinţifice unitare a împiedicat pînă acum alcătuirea unor lucrări cu care am putea fi deplin de acord.

Mai întîi vom analiza modul în care a luat naştere la noi în ţară tradiţia cercetărilor multidisciplinare concretizată în epoca dintre cele două ultime războaie mondiale prin curentul „scolii monografice" creată de profesorul Dimitrie Gusti. Şi, mai ales, ne vom întreba din ce pricini această şcoală a eşuat în încercările sale de a trece de la analiza multidisciplinară la sinteza interdisciplinară.

În acest scop va fi necesară o ceva mai lungă incursiune în istoricul cercetărilor sociologice de la noi, ca să avem astfel prilejul să ne întrebăm în ce măsură au contribuit ele la momentul din 1925, cînd începe să lucreze prima noastră echipă de cercetare sociologică cu veleităţi interdisciplinare, moment de răscruce însemnat nu numai pentru noi, ci marcînd o dată importantă în istoria metodologiei sociologice mondiale. Vom continua apoi cu analiza pricinilor care au făcut ca şcoala din Bucureşti să aibă o dezvoltare care pînă la urmă i-a schimbat înfăţişarea iniţială prin lărgirea cîmpului său de cercetare şi ivirea unor controverse teoretice.

1. UN PRECURSOR AL SOCIOLOGIEI ROMÂNEŞTI: ION IONESCU DE LA BRAD

Tînărul moldovean, Ion Ionescu (1818—1891), care participase activ la mişcările revoluţionare din 1848, în calitate de preşedinte al Comisiei de împroprietărire din Muntenia, odată plecat în exil, şi-a asimilat o pregătire profesională deosebit de bună: învăţase statistică de la Moreau de Johanes şi mai ales fusese elevul lui Mathieu de Dombasle, învăţînd de la acesta agronomie practică, precum şi tehnicile de documentare, prin vizitarea comunelor rurale, pentru a vedea la faţa locului stadiul atins în domeniul tehnicilor de punere în cultură a solului şi de creştere a vitelor şi în consecinţă să găsească soluţii de îmbunătăţire, potrivit fiecărui caz în parte. Ideea lui de bază era însă nu numai ridicarea nivelului teh-

nic al agriculturii, de la un stadiu inapoiat la altul mai înaintat, ci şi ridicarea nivelului social al agricultorilor, prin soluţionarea „chestiunii rurale", aşa cum o dorise încă din 1848.

Întors în ţară, după un lung surghiun şi cu o experienţă căpătată ca administrator al moşiilor turceşti ale marelui vizir Reşid Paşa, în Tesalia, Asia Mică şi Dobrogea (pe atunci încă provincie turcească), Ion Ionescu constată în Muntenia şi Moldova următoarea situaţie:

Legea rurală din 1864 schimbase radical sistemul de relaţii sociale din lumea satelor: în toate cele clăcăşeşti, 2/3 din teren fusese dat ţăranilor, însă în condiţii cu totul nemulţumitoare, care frînau posibilitatea oricărui progres agricol[1]. Relaţiile dintre ţărani şi proprietarii de latifundii urmau dealtfel, curînd, să se înrăutăţească încă mai mult prin efectul legilor de „Tocmeli agricole", mod de reînviere a unui regim de iobăgie pe care cei de la 1848 l-ar fi vrut desfiinţat. Agronom şi revoluţionar înfrînt, Ion Ionescu nu îşi mai putea propune decît rezolvarea unei singure probleme: găsirea modalităţilor prin care racilele problemei rurale să poată fi măcar ameliorate, dacă nu înlăturate. Pentru aceasta el încearcă două modalităţi de lucru: pe de o parte organizarea unor studii, prin colectare de informaţii statistice şi prin vizitarea, sat de sat, a unor judeţe socotite mai dătătoare de seamă. Dorohoi (1866), Mehedinţi (1868), Putna (1878), pe de altă parte crearea fermei model de la Brad pentru experimentarea şi dovedirea eficienţei practice a soluţiilor pe care le preconiza.

Ne interesează îndeosebi, în acest loc, metodele şi tehnicile sale de lucru în domeniul anchetelor sociale.

La acea epocă, cercetările sociologice la teren nu erau dezvoltate la nivelul atins astăzi. Ar fi interesant de ştiut dacă, şi în ce măsură, Ion Ionescu a cunoscut lucrările lui Le Play, creatorul tehnicilor de „monografii sociale", prin care acesta căuta să înţeleagă şi să soluţioneze racilele societăţii capitaliste; concepute însă utopic, ca un proces de decadenţă de la formele „superioare" ale familiei patriarhale, spre cele dezorganizate, capitaliste, ca atare, neputînd fi soluţionate decît printr-o reîntoarcere la „vremile bune", operată în stil „creştin".

Cu totul altele erau însă problemele cu care avea de luptat Ion Ionescu, aflat în faţa unei ţărănimi române abia scăpate, din punct de vedere legal, de „iobăgie", dar de fapt intrată într-o serie de relaţii sociale sugestiv numite „neoiobage"[2]. Ceea ce avea el de studiat şi de propus ca remedii sta în legătură cu situaţia agriculturii noastre, aflată sub orice limită acceptabilă şi în condiţii sociale intolerabile. Reprezentant de seamă al generaţiei de la 1848, Ion Ionescu, chiar de l-a cunoscut pe Le Play, nu avea ce învăţăminte să tragă de la el, afară de îndemnul de a face anchete sociale. Pus în faţa unor probleme inedite, specifice ţării noastre, el a trebuit să-şi elaboreze propriile lui tehnici de lucru: ceea ce a şi reuşit să facă în mod magistral.

Ţinînd în seamă indicaţiile date de ministerul de resort, la care el însuşi colaborase, Ion Ionescu, avînd calitatea de inspector general agricol, porneşte în lungi călătorii prin ţară, luînd seama, în fiecare sat, nu numai de situaţia agriculturii, ci şi de cea a agricultorilor, judecînd adică problema nu numai ca agronom, ci şi ca militant social.

Tehnica sa de lucru rezulta în mod logic din problema studiată şi din poziţia luată faţă de ea. Fără să facă apel la ajutorul altora, doar cu cît învăţase şi cu cît putea înţelege din cunoaşterea la

[1] Vezi analiza acestui proces social al „uersajului" în volumul meu „Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti" (vol. III) şi mai ales în „Les anciennes communautes villageoises roumaines" (1969).

[2] Termenul de „neoiobăgie" fusese folosit şi înainte de Gherea — deşi fără semnificaţia teoretică pe care acesta i-a dat-o.

fața locului a situațiilor, Ion Ionescu de la Brad reușește să-și făurească un instrument de lucru de o atît de bună calitate încît poate fi socotit drept unul din creatorii metodologiei sociologice multidisciplinare.

Ion Ionescu atacă simultan următoarele aspecte: situația geografică a locului, calitățile agropedologice ale terenului, tehnologia efectiv folosită, psihologia și mentalitatea oamenilor, și mai ales sistemul de relații sociale dintre ei, în lumina pe de o parte a moravurilor și de alta a Legii rurale. așa cum se aplicase ea prin operațiunile de împroprietărire. Agronomul continua deci să lucreze mînă în mînă cu revoluționarul. Putem deci numi „interdisciplinară" metoda lui de lucru, pentru că, studiind de unul singur situațiile locale, ca geograf, pedolog, demograf, statistician, economist, jurist, psiholog și politolog, toate informațiile strînse, concentrîndu-se asupra unei singure probleme, se închegau în mod firesc și coerent în mintea sa, ducînd la propunerea unor soluții complexe, tehnice și simultan sociale, menite să rezolve sat de sat situațiile locale și, în bloc, situația generală a țărănimii și agriculturii românești.

Deși lucrările sale nu se sprijină și nici nu se ridică la o viziune teoretică clar exprimată, studierea metodelor lui de lucru ne permite să reconstruim felul lui de a gîndi, studierea operelor sale fiind de aceea obligatorie pentru orice sociolog, mai ales ele prilejuindu-ne posibilitatea de a analiza felul în care se poate mai ușor păstra caracterul „interdisciplinar" al cercetărilor sociologice, atunci cînd se fac cercetări individuale, decît în cercetările făcute în colectiv.

În tot cazul, metoda lui de lucru ne îndrituie să-l considerăm ca pe primul sociolog român, avînd meritul de a fi creat o tehnică de talie să figureze în istoria sociologiei mondiale.

Dacă Ion Ionescu și-ar fi publicat operele în limbi de circulație internațională, meritele lui, și poate și ale curentului de „monografii" care s-ar fi putut forma, ar fi fost desigur îndeobște recunoscute. Dar, ca pe mulți alții, îl interesau îndeosebi rezultatele practice, imediate, ale cercetărilor lui, convingerea opiniei publice și a forurilor politice din acea vreme, de primejdia care pîndea țara, pe de o parte prin nedreptatea socială ce se făcea țărănimii și pe de alta prin falimentul economic la care se mergea, cu pași grăbiți, din lipsa unei organizări raționale și mai drepte a muncilor agricole.

Faptul că s-a retras, în cele din urmă, la ferma sa model de la Brad, arată o oarecare desnădejde în fața eșecului încercărilor lui de a schimba ceva din acele situații sociale care au dus fatal la marile răscoale țărănești, pînă la cea cumplită din 1907. pe care el n-a mai apucat s-o vadă.

Lucrările lui au fost însă atent citite de acei membri ai echipelor de cercetare organizate de Gusti care înțelegeau să lucreze în deplină cunoștință de cauză fie și pe noua direcție ce li se propunea.

Dacă, de pildă în 1927, echipele profesorului Gusti au ales Vrancea ca loc de cercetare, au făcut-o fără îndoială în urma analizării lucrării „Agricultura din județul Putna" în care se află, de fapt, prima analiză serioasă a condițiilor sociale în care trăiau oamenii din acea regiune „arhaică", care punea probleme de un pasionant interes, nu numai pentru sociologi, ci și pentru istorici: era vorba, aici, de existența supraviețuielnică a unor formațiuni devălmașe, fără de cunoașterea cărora, cred și astăzi, că nu se poate concepe o „istorie socială" românească și deci nici o „sociologie românească".

Tot de la Ion Ionescu de la Brad pornește și curentul care, la un moment dat, ceva mai tîrziu, a constituit cotitura de trecere de la monografia satelor la monografia unor regiuni, căci el ne-a arătat felul cum e cu putință să se încumete cercetătorii la analizarea, în ansamblu, a unor „județe" întregi. Și tot de la el am învățat că o zonă nu se poate studia decît vizitînd rînd pe rînd toate satele din ea, văzîndu-le personal la fața locului.

2. MONOGRAFIILE SĂTEŞTI DE CARACTER ADMINISTRATIV

Epoca marilor răscoale ţărăneşti, care poate fi simbolizată prin „Anul 1907", impunea tuturor oamenilor politici, precum şi cercetătorilor, istorici sau sociologi, o problemă copleşitor de importantă; marea problemă a „chestiunii agrare" care a dat naştere unei imense literaturi, în care poziţiile teoretice adverse sînt tot atît de acerbe pe cît erau şi antagonismele luptei de clasă, ce existau între boierii latifundiari şi masa ţărănimii noastre.

Problema rurală ajunsese deci a constitui o adevărată psihoză colectivă, întreaga dezbatere politică şi ştiinţifică purtîndu-se „pentru" sau „contra" împroprietăririi ţăranilor.

Am încercat, mai de mult, să analizez acest aspect al problemei într-un studiu intitulat „Piedici mai vechi în calea constituirii unei sociologii româneşti"[1] asupra căreia nu voi reveni acum. Reamintesc doar faptul că doctrinarii acelei epoci, de orice specialitate ar fi fost, se pot clasa în teoreticieni ai marilor latifundiari şi în teoreticieni apărători ai ţărănimii, aceştia stînd pe poziţii variate, mergînd de la unele radicale, pînă la altele timid reformiste, dar toate avînd de gînd să examineze în primul rînd „drepturile istorice" la pămînt ale ţărănimii, împrejurare care a limitat interesul pentru o studiere sociologică a problemei.

Aceasta cu excepţia unui curent, foarte puternic dealtfel, de cercetări făcute la faţa locului, sub forma unor „monografii" săteşti, care aveau să constituie şi pentru şcoala sociologică de mai tîrziu un îndemn şi un model.

De fapt, în epoca marilor răscoale ţărăneşti în faţa oamenilor de ştiinţă, ca şi a militanţilor politici se impuneau alte probleme cît şi modalităţi diferite de înfăţişare a lor decît cele de care se ocupase Ion Ionescu de la Brad. În primul rînd problema accentuării marii mizerii ţărăneşti, ţinută în frîu cu ajutorul brutal al „dorobanţului", în viaţa de toate zilele, şi al „armatei", în zilele de răscoală generată de marea criză socială a pătrunderii în agricultura noastră a capitalismului occidental, uneori în formele monstruoase ale unui capital financiar extern pornit spre cucerirea colonială a ţării prin „trusturile arendăşeşti", menite să acapareze, bucată cu bucată, masa latifundiilor boiereşti, proces social purtat în conjunctura politică caracterizată prin uniunea dintre capitaliştii burghezi în formaţie cu agrarienii stăpîni ai ţării: aşa-zisul regim „burghezo-moşieresc".

Ne interesează deocamdată poziţia luată în aceste lupte sociale de către organele oficiale administrative, care au crezut de cuviinţă—pentru a se informa asupra unor anume aspecte ale vieţii sociale intrînd în competenţa lor profesională curentă—să procedeze la „monografii de sate".

Încă din 1864 au început a se alcătui „chestionare" menite să ajute la culegerea de informaţii locale, cu ajutorul tehnicilor folosite de etnografi, filologi şi folclorişti, al căror model îl dăduse Hasdeu. Cu deosebirea că autorităţile de stat voiau să afle veşti despre alte domenii decît cele ale „tradiţiilor populare", anume despre aspectele administrative ale problemei: instituţii (primărie, şcoală, biserică) şi moduri de viaţă (analfabetism, igienă) expuse sumar ca într-un *raport de serviciu*, făcut deseori sub îndrumarea prefecturilor locale, alteori potrivit priceperii şi preocupării intelectualilor locali. Aceste lucrări, de cele mai multe ori de proporţii reduse la circa 30—100 pagini, cuprind multe informaţii interesante. Ele au fost în bună parte influenţate de aşa-numitul „haretism", utopică încercare a unui om de netăgăduită bună credinţă, dornic să promoveze o dublă acţiune rurală: economică, prin cooperativizare şi culturală, prin acţiune de propagandă orală.

[1] Vezi „Sociologia Românească", Anul II, nr. 1.

Marea masă — impresionant de mare — a celor care au făcut la noi „monografii" înainte de campaniile şcolii de sociologie din Bucureşti a fost în majoritatea ei formată din învăţători, preoţi şi alţi intelectuali ai satelor, rareori avînd o formaţie universitară. Sînt desigur excepţii, ale unora care au reuşit să atingă nivele de cultură excepţionale, cum e de pildă cazul învăţătorului Al. Ştefulescu sau al preotului I. Antonovici, a căror pregătire istorică este de-a dreptul surprinzătoare.

Totuşi, monografii bune, cu valoare ştiinţifică certă n-au fost făcute decît de cei cîţiva „monografişti" de cultură superioară, precum a fost, de pildă, istoricul A. V. Gîdei, care are meritul deosebit nu numai de a fi alcătuit o excelentă monografie a satului Bragadiru Bulgaru, din preajma Bucureştilor, ci mai ales de a fi dat, în prefaţa acelui volum apărut în 1912, cel dintîi ghid al cercetării la teren, constînd nu numai într-un „chestionar", ci şi într-o expunere, clară şi judicioasă, a tehnicilor de investigaţie, păstrîndu-şi pînă astăzi utilitatea [1].

Data de 1912 cînd a apărut lucrarea lui ne dă dreptul să revendicăm şi în această privinţă o prioritate în istoricul tehnicilor de anchetă rurală, precum şi în procedeele de îmbinare a istoriei cu sociologia. Exemplul lui Gîdei nu a fost dealtfel pierdut pentru cei care ne-am axat pe această experienţă, pentru a valorifica istoric munca noastră de investigaţie sociologică.

Rămîne însă de făcut şi o altă observaţie cu privire la influenţa pe care aceste lucrări monografice au avut-o asupra şcolii lui Gusti, anume că intenţia acestor monografii a fost de a da la iveală tabloul complet „integralist" al unei localităţi rurale, văzută din toate punctele de vedere adică de a da o descriere exhaustivă a localităţii [2] aleasă ca loc de muncă.

Subliniem, de asemenea, şi faptul că destul de mulţi din aceşti „monografişti" au urmat, pe cît au putut, pilda lui Ion Ionescu de la Brad, dînd la iveală şi „monografii de regiuni", destul de numeroase şi acestea [3].

Putem spune că de pe urma întregului efort depus în acea epocă ne-am ales cu informaţii foarte utile, deşi răzleţe, fără vreo încercare de construire a unui tablou de ansamblu al situaţiei ţărănimii, defect care în bună parte, cum vom vedea, nu a fost deplin înlăturat nici mai tîrziu în cadrul şcolii Gusti.

Judecînd critic aceste monografii constatăm că totuşi ele se află, cu cîteva excepţii, sub nivelul pe care îl atinsese Ion Ionescu de la Brad şi aceasta credem noi, în special, din pricina faptului că nu mai erau centrate pe o problemă

[1] Cred că D. Gusti e nedrept atunci cînd spune că lucrarea lui Gîdei, „dacă îşi avea pe acea vreme o valoare deosebită, ca o reacţiune împotriva caracterului pur istoric şi descriptiv geografic al monografiilor, astăzi nu i se poate atribui o însemnătate documentară".

[2] Intenţie uneori foarte naiv exprimată în însăşi titlul lucrărilor, cum e, de pildă, cazul operei, foarte merituoasă dealtfel, a lui ION RĂUŢESCU şi CODIN RĂDULESCU despre satul Dragoslavele, care se intitulează: *Trecutul comunei, istorie, legende, acte vechi; descriere fizică, întindere şi populaţie, situaţie economică, etnografie, administraţie şi justiţie, starea morală, culturală, socială; regiunea Dragoslavelor* (1937).

[3] Statistica lor e de-a dreptul impresionantă:

Perioada	*Monografii de sate*	*Monografii de regiuni*
1866—1907	38	14
1908—1918	19	1
1919—1944	90	29
1945—1972	96	—
	243	44

În total deci 287 monografii, la care se adaugă cele ale „şcolii monografiilor sociologice" de care vom aminti ulterior.

certă, care se cerea dezlegată, ci se mărgineau la o simplă descriere a ce este, rar punctată cu cîteva accente de protest sau îndemnuri spre mai bine, în stil „sămănătorist".

Metodologic sînt mai interesante lucrările monografice ale medicilor, tocmai prin faptul că sînt centrate pe o problemă, cea a sănătăţii maselor, astfel că toate informaţiile strînse de ei se aflau în legătură directă cu problema centrală a sănătăţii, ceea ce dă cercetărilor lor un iz interdisciplinar destul de accentuat.

Ar mai fi de semnalat contribuţia adusă de către geografi, care, de asemenea, au exercitat o influenţă asupra şcolii de sociologie monografică, în special prin lucrările lui Vintilă Mihăilescu, despre oraşul Bucureşti şi despre Valea Mostiştei, care au folosit ca lectură de bază pentru formarea studenţilor noştri în sociologie.

Încă un cuvînt cu privire la sociologul Scraba, care, dacă teoretic nu a însemnat prea mult în dezvoltarea acestei discipline, în schimb a dat un prim model de rezolvare a unei înţelegeri la scară naţională a gravei probleme rurale, interesantă mai ales prin reprezentările cartografice pe care le-a dat, pe baza materialului informativ prelucrat statistic în condiţii excelente.

3. STUDII NEMONOGRAFICE, CARE AU INFLUENŢAT TOTUŞI CERCETĂRILE DE TEREN. CONTRIBUŢIA TEORETICĂ HOTĂRITOARE A LUI C. DOBROGEANU-GHEREA

Ceea ce caracterizează însă toate aceste lucrări „monografice" este totala absenţă a unei baze sau măcar preocupări teoretice. O gîndire sistematic-sociologică nu s-a manifestat în fazele iniţiale ale dezvoltării acestei discipline la noi în ţară în cadrul cercetărilor făcute la faţa locului, ci doar în forma unor analizări a fenomenelor sociale pe calea arătată de mişcarea socialistă de la noi, adică prin folosirea metodei materialist istorice. E de remarcat faptul că primii „sociologi" propriu-zişi din ţara noastră sînt toţi membri ai mişcării socialiste, în faza sa iniţială, de la sfîrşitul veacului al 19-lea şi din prima decadă a celui următor.

Deşi aceşti teoreticieni nu au urmat calea monografiilor, nu e mai puţin adevărat că problematica lor teoretică a influenţat sociologia noastră, pînă şi în forma în care a devenit predominant „monografică".

Sîntem astfel îndrituiţi să pomenim lucrarea doctorului Stîncă [1] cuprinzînd teza că bolile sociale, adică de largă răspîndire în masă, îşi au etiologia şi deci şi terapeutica în condiţiile sociale de viaţă ale oamenilor, lucrarea lui meritînd a fi considerată ca deschizătoare de drumuri în problematica sociologiei medicinei.

Sîntem, de asemenea, datori să semnalăm lucrarea de doctorat în medicină a lui Christian Racovschi, întemeiată pe o concepţie marxistă înainte-mergătoare [2].

Dar, oricît de valoroşi ar fi aceşti doi teoreticieni, nu e mai puţin adevărat că cel care a contribuit hotărîtor la alcătuirea unei sociologii româneşti a fost Constantin Dobrogeanu-Gherea.

Există deci o lucrare de importanţă hotărîtoare care ea singură ar putea înlocui puzderia de „monografii" din acea epocă: este *Neoiobăgia* lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, apărută în 1910 [3].

Gherea, crescut la şcoala narodnicismului rus, trecut apoi la concepţia materialismului istoric, a ştiut să vadă care

[1] ŞT. STÎNCĂ *Mediul social ca factor patologic*, 1891.

[2] C. RACOVSCHI, *L'ethiologie du crime et de la degenerescence* (1897).

[3] E de semnalat faptul paradoxal că singura a doua ediţie a fost cea realizată de „adversarii" săi teoretici de la „Viaţa Românească"; ceea ce e, desigur, spre cinstea lor.

era grava problemă de bază a ţării, anume cea determinată de pătrunderea capitalismului în agricultura noastră, pledînd astfel pentru o soartă viitoare a ţării care nu putea fi alta decît industrializarea şi trecerea la o societate socialistă. Polemicile sale cu Constantin Stere, de pildă, reprezentant al unei concepţii „poporaniste", sînt de primă importanţă pentru înţelegerea istoriei noastre sociale. Problema era clar pusă: „Poporanism sau social-democraţie"? Trecere spre socialism sau rămînere la un agrarianism retrograd sau cel mult timid reformist?

Nu e locul încă să intrăm în fondul problemei. Ne vom mărgini doar să deplingem faptul că nici Gherea, nici discipolii săi nu au procedat la cercetări directe, la teren. Au fost folosite doar lucrările de istorie, cum e cea a lui Radu Rosetti „Pentru ce s-au răsculat ţăranii", precum şi informaţiile statistice cuprinse în lucrările unor cercetători ca Constantin Garoflid şi mai ales cele minuţios elaborate de către statisticieni ca Dr. Creangă şi Leonida Colescu.

Faptul totuşi că Gherea e cel care a pus problema de bază a sociologiei noastre—cea a procesului de pătrundere a capitalismului în agricultură—rămîne de necontestat, cu tot regretul nostru că nu s-a făcut atunci o anchetă de genul celei a lui Lenin care, pus în faţa unor probleme similare, nu a ezitat să ancheteze personal situaţiile sociale, mergînd pînă la efectuarea şi a unor „bugete ţărăneşti", tehnică de a cărei greutate nu-şi dau seama decît cei care ei înşişi au folosit-o.

În tot cazul, sociologia românească, cu accent teoretic clar, este existentă doar de la Gherea încoace. Pe poziţii „gheriste" sau „antigheriste", mărturisit sau nemărturisit, s-au dezvoltat, de la el înainte, toate străduinţele teoretice ale sociologilor români.

După cum în lumea occidentală orice sociolog nu are chip de a-şi lămuri problemele decît „pentru" sau „contra" lui Marx, tot astfel cred că în România, luarea de poziţie faţă de teoria Gherea a fost şi rămîne obligatorie.

Cel puţin, în ce mă priveşte, sînt dator să spun că cel dintîi „maître à penser", cum spun francezii, a fost, pentru mine, Gherea, el fiind cel care, în mod atît de sugestiv, a atras atenţia sociologilor români că nu e cu putinţă de a face sociologie altfel decît istorică, prin analizarea situaţiilor locale, în lumina poziţiei lor în marele proces istoric global al proceselor sociale de naştere şi apoi de lăţire mondială a capitalismului.

Capitolul II. Istoria critică a „Şcolii monografiilor sociologice"

1. PLĂNUIREA UNEI SINTEZE SOCIOLOGICE OBŢINUTE EXPERIMENTAL

În perioada dintre cele două războaie mondiale, curentul tradiţional al „monografiilor" a căpătat o înfăţişare nouă, teoretică, axîndu-se pe o concepţie propriu-zis sociologică şi practică, organizîndu-se în cadrul unor serii de institute de cercetare, antrenînd în acţiune un număr deosebit de mare de colaboratori. Este meritul profesorului Dimitrie Gusti de a fi creat această adevărată „Şcoală" care a dominat timp de 25 de ani întreaga viaţă culturală sociologică, cîştigîndu-şi deopotrivă şi un loc de cinste în mişcarea sociologică internaţională.

Asupra ei vom insista deci, din multiple puncte de vedere şi felurite motive.

a. Mai întîi pentru că a pus în mod clar problema teoretică a unei sociologii concepute ca o sinteză interdisciplinară a tuturor ştiinţelor sociale particulare.

Ca atare, ne interesează să vedem care a fost soluţia dată acestei probleme, precum şi rezultatele ei, pozitive şi negative. Aceasta ca învăţămînt pentru ziua de azi.

b. În al doilea rînd, din punct de vedere practic, pentru că sînt încă foarte mulţi cei care cred că formula creată de D. Gusti în primele decade ale acestui veac, constînd în monografierea exhaustivă a localităţilor rurale ca bază pentru o sociologie a Naţiunii, ba chiar şi pentru constituirea unei sociologii teoretice, a rămas încă valabilă. Aceasta fără a ţine seama de faptul (deseori fără a-l cunoaşte) că această formulă fusese depăşită chiar în cadrul însuşi al vechii şcoli de monografii sociologice, încă din anii imediat anteriori celui de-al doilea război mondial [1].

E un caz tipic al ciudatei dialectici care face ca orice „succes" să sfîrşească prin a se transforma în oprelişte pentru el însuşi. Într-adevăr, succesul de opinie publică pe care şi-l asigurase iniţial şcoala din Bucureşti prin „monografiile" sale sociologice s-a transformat curînd într-un baraj pentru dezvoltarea monografiei spre alte formule şi planuri de lucru, superioare, elaborate în sînul şcolii printr-o depăşire a fazei strictelor „monografii sociologice".

Se cuvine deci să procedăm la analiza istorică a acestei lungi experienţe româneşti, judecînd-o la rece, obiectiv istoric şi cu toată deferenţa pe care o datorăm în general înaintaşilor şi în special celor care ne-au fost, direct sau indirect, profesori, maeştri şi şefi de şcoală.

[1] O înfăţişare coerentă a acestui ultim stadiu de dezvoltare a şcolii monografiilor sociologice lipseşte. Singura sursă scrisă de care dispunem — şi care e deci obligatoriu de consultat pentru cine doreşte să fie în adevăr informat — este „Buletinul informativ ştiinţific şi administrativ" publicat în cadrul Academiei Române de Consiliul Naţional de Cercetări Ştiinţifice, sub îngrijirea preşedintelui consiliului, D. Gusti, şi a secretarului său general, Tr. Săvulescu (vol. I, nr. 1, din 1948).

2. PREMISELE TEORETICE ALE CONCEPŢIEI SOCIOLOGICE GUSTIENE

Ideea matcă a profesorului Dimitrie Gusti (1880—1955), care ne interesează în acest volum, a fost a posibilităţii unei sinteze sociologice a tuturor disciplinelor sociale particulare; adică exact problema pe care o urmărim în acest volum. Această teză şi-o formulase D. Gusti încă din vremea cînd îşi lua doctoratul (în 1904 la Berlin şi la Leipzig), adică înainte chiar de a fi numit profesor la Iaşi, în 1910 şi apoi la Bucureşti, în 1922.

A contribuit la adoptarea acestei poziţii faptul că Dimitrie Gusti avea el însuşi o excelentă formaţie pluridisciplinară, dat fiind faptul că avusese ca profesori marea pleiadă a oamenilor de ştiinţă din acea vreme: psihologul şi eticianul W. Wundt, economistul Karl Bücher, istoricul Karl Lamprecht, geograful Frederik Ratzel, economiştii Franz von Liszt şi Gustav Schmoler, filozoful Frederik Paulsen, sociologii Eduard Spranger, Georg Simmel şi Paul Barth.

În toate aceste discipline, Gusti acumulase o erudiţie deosebită, care, ajutată de o memorie minuţioasă, l-a ridicat mult peste nivelul contemporanilor săi în domeniile vieţii sociale şi ale filozofiei.

Gîndul deci că între toate disciplinele sociale particulare, e cu putinţă să se stabilească corelaţii, în sinteză, era deci firesc să i se impună.

Dar după cum am mai avut prilejul să arăt, socotesc că, în această direcţie, cel care l-a influenţat în mod hotărîtor a fost în special Paul Barth [1].

Acest sociolog-filozof elaborase în 1897 o lucrare programatică, intitulată *Filozofia istoriei ca sociologie*, în care plecînd de la o analiză a diverselor şcoli sociologice care formulează sisteme de explicare a vieţii sociale prin invocarea acţiunii unor „factori" cauzatori (geografici, biologici, economici, psihologici, juridici, culturali etc.) propunea o sinteză a lor în cadrul unei filozofii a istoriei.

Gusti va reţine ideea unei posibile sinteze. Dar spre deosebire de Barth, el o vedea operată în sînul sociologiei şi nu al filozofiei istoriei. Motivările sale erau următoarele: sociologia are dreptul de a fi o disciplină socială autonomă, avînd de cercetat alt domeniu decît cel al istoriei. Şi anume: istoria ocupîndu-se cu viaţa socială trecută, sociologiei îi revenea de drept domeniul realităţilor sociale actuale.

Pe de altă parte, Gusti nu concepea sociologia sub forma unei filozofii, ci pretindea pentru ea statutul de „ştiinţă" pozitivă propriu-zis.

În demonstraţia lui, Barth arătase foarte clar felul în care toată seria de sociologii a „factorilor" erau *parţiale*, în dublul sens al cuvîntului, adică prin luarea în considerare doar a cîte unui fragment dintr-un total organic şi prin părtinirea unuia din factori în dauna celorlalţi. La fel continua a crede şi D. Gusti, care în cursul său expunea pe rînd toate aceste sociologii parţiale, criticîndu-le „parţialitatea".

Dar punînd astfel problema pe cercetarea „actualului", profesorul Gusti era dator să arate cum va fi posibilă o sinteză a lor în operaţiile efective de cercetare la teren, acestea fiind nu numai obligatorii pentru sociolog, ci în acelaşi timp şi singurul criteriu de deosebire a sociologiei faţă de istorie.

În această teză constă de fapt poziţia euristică deosebit de valoroasă a concepţiei gustiene, elaborată sub forma unei idei absolut originale, care merită subliniată insistent, înţelegerea ei dîndu-ne cheia întregii dezvoltări ulterioare a doctrinei astfel născute.

Iată în ce consta această idee originală: dacă teoreticienii diverselor şcoli factoriale îşi dispută întîietatea, geografii susţinînd un determinism geografic, economiştii unul economic, biologii unul biologic şi aşa mai departe, nu rămîne altceva de

[1] Vezi *Sociologie concretă şi istorie*, în „Filozofia istoriei", studii; seria „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", vol. VII, 1969.

făcut decît să se apeleze la judecata marelui nostru învăţător al tuturora, care este „Realitatea".

Urma deci să se organizeze o cercetare colectivă, cu colaborarea cîte unui reprezentant al tuturor poziţiilor particulare aflate în competiţie, pentru ca, lucrînd împreună la analiza unui anume fenomen social, să ajungă ei singuri la concluziile pe care le va impune realitatea, care va putea arăta dacă (şi anume care) din „factorii" invocaţi au (sau nu au) o valoare cauzală; eventual putîndu-se stabili astfel şi o „erarhie" între ei.

Pentru a proceda însă la o asemenea „experimentare" cu scop pur teoretic era nevoie de a elabora o ipoteză şi un mod de organizare a confruntării acestei ipoteze cu realitatea.

Trebuia adică să se procedeze la următoarele operaţiuni:

a) să se inventarieze toate poziţiile care puteau intra în competiţie.

b) să dea şanse egale de valorificare tuturor acestor poziţii. Cu alte cuvinte să se facă abstracţie de veleităţile de preeminenţă ale diverselor şcoli rivale, făcîndu-le să figureze, în ipoteză, ca lipsite de sens, adică fără nici un semn de valoare, toate la perfectă egalitate.

c) avîndu-se în vedere şi o posibilă „erarhizare" finală a factorilor chemaţi la judecata realităţii, ipoteza, pentru a rămîne nepărtinitoare, urma să acorde fiecărui factor o poziţie de reciproc paralelism egalitar. Prezentarea inventarului de factori fără valori preacordate trebuia totuşi să aibă un caracter logic închegat, deci înfăţişat sub o formă teoretică provizorie, acceptabilă (parţial sau total) de părtaşii tuturor disciplinelor aflate în competiţie (efectiv prezenţi în echipă sau doar ţinuţi teoretic în seamă).

d) organizarea unui colectiv interdisciplinar de cercetare a realităţii sociale, subdivizat pe tot atîtea subechipe cîte erau şcolile primite, cu drepturi egale, în competiţie.

Planul de lucru al unei asemenea originale experimentări teoretice, avînd ca scop final o sinteză sociologică interdisciplinară, era de aşa natură încît i-ar fi fost greu oricărui adept al unei anume şcoli sociologice sau profesionist al unei anume discipline sociale particulare să-şi refuze (în principiu măcar, dacă nu efectiv) participarea.

Concretizarea experimentării sociologice, în cadrul acestui plan de lucru, presupunea o prealabilă clarificare de idei şi cîteva luări de poziţie.

Astfel, inventarul tezelor intrate în competiţie a căpătat în formularea lui Gusti o înfăţişare determinată de o prealabilă poziţie teoretică generală, constînd în afirmaţia pozitivistă (dacă nu chiar behavioristă) că realitatea socială nu se poate cunoaşte ştiinţific decît prin „manifestările" ei, adică prin situaţii şi acţiuni *concrete*, adică de care putem lua cunoştinţă prin simţurile noastre. Rămînea ca ele să fie reduse la cîteva categorii tipologice. Se ştie care a fost soluţia propusă de Gusti: după a sa părere nu erau decît patru categorii posibile de „manifestări" şi anume: economice, juridice, administrativ-politice şi culturale.

Aceste manifestări erau „sociale" prin excelenţă, adică intrau în cadrul logic al „relaţiilor sociale" specifice fenomenului de convieţuire socială, adică de trai laolaltă a oamenilor.

Rămîneau însă pe dinafară o serie de şcoli sociologice, care invocau existenţa unor „cauze" nesociale ale vieţii sociale. Pe acestea Gusti le inventaria sub numele de „cadre", din care unele (cele geografice şi biologice) erau „naturale", alte două (cele istorice şi psihologice) avînd o situaţie aparte: deşi sociale, ele nu făceau totuşi parte din viaţa socială *actuală*, cea imediat observabilă în cursul unei cercetări efectuate la teren. „Istoria" era deci admisă, în acest sistem, doar ca situaţie imediat anterioară celei prezente, iar „psihologia" (mai puţin clar determinată)

avînd o poziţie mixtă, de fenomen biologic şi psihic, prezent în toate manifestările umane, dar fiind altceva decît ele [1].

Nu e cazul să discutăm în fond acest sistem al celor patru manifestări şi patru cadre. De fapt el nici nu a fost discutat, la vremea lui, de către membrii echipelor de cercetare organizate de Gusti. Singura întrebare utilă ce se putea pune, odată admisă ipoteza de lucru, era de a controla dacă aceste opt categorii de fenomene cuprindeau (clasîndu-le mai mult sau mai puţin logic; ceea ce nu e esenţial pentru un „inventar") totalitatea celor ce urmau să intre în competiţie sau dacă, eventual, nu ar fi cuprins unele „superfetatii".

Profesorul Gusti nu se sfia însă să spună, la cursuri şi în seminarii, că dacă cineva îi arată că s-a omis un aspect al problemei sau s-a introdus ceva nepotrivit, este gata să modifice sistemul său, al celor patru cadre şi patru manifestări.

De asemenea, nu era jenantă pentru colaboratorii săi nici afirmaţia că toate aceste categorii sînt a fi considerate drept „paralele", adică avînd ipotetic valoare egală, de vreme ce tocmai aceasta era ipoteza care trebuia supusă controlului realităţilor.

Psihologic, fiecare membru al echipei, în măsura în care avea propria sa viziune sociologică, nu avea decît să tragă nădejdea că realitatea îi va da dreptate, după caz: fie justificînd preeminenţa unui factor asupra celorlalţi, fie renunţînd la teoria „factorilor" cauzali în favoarea altui sistem de gîndire, în care aceşti „factori" ar apărea ca „momente" într-un sistem de mecanisme de dezvoltare a proceselor sociale, ierarhizabile eventual potrivit schemei marxiste a structurii economice de bază şi a suprastructurii.

În această privinţă nici profesorul Gusti nu făcea excepţie, fiind neîndoios că şi dînsul era convins că realitatea va da cîştig de cauză propriei lui teorii, recunoscîndu-se că „paralelismul" sociologic nu este numai o ipoteză pură, ci o ipoteză verificată care va fi deci admisă ca „lege" socială. De asemenea, dînsul credea că toţi colaboratorii lui vor cădea de acord, în final, asupra sistemului său de explicare a legilor paralelismului, prin invocarea unei „Voinţe Sociale" elaborată teoretic sub influenţă wundtiană.

Am fi însă cu totul nedrepţi dacă am socoti că profesorul Gusti impunea cuiva propriul lui sistem, ca pe un adevăr afirmat „ex cathedra", faţă de care nimeni nu ar fi avut dreptul a se îndoi. Dimpotrivă, atît de mare era totala sa bună credinţă şi atît de deplin respectul său faţă de realităţi, încît a urmărit cu înţelegere, dîndu-le tot sprijinul, demersurile elevilor săi, fie ei „rebeli" sau „eretici", aşa cum vom arăta.

Gusti nu a uitat nici un moment faptul că el însuşi considerase experimentarea teoretică drept o „prolegomenă" la o teorie, iar nu ca o teorie definitivă [2].

Dar dacă e drept că, atîta vreme cît planul de lucru al profesorului Gusti era primit ca „ipoteză de lucru", nu i se putea contesta validitatea internă, logică şi psihologică, nu e mai puţin adevărat că însăşi valoarea ei ipotetică putea fi pusă la îndoială.

În fond, obiecţia ce se putea ridica e următoarea: cercetarea fenomenelor sociale prezente este fatalmente o cercetare *statică*, de simplă constatare a ce este,

[1] Caracterul de unealtă de cercetare a actualului. la teren, al acestei scheme e vizibil: „istoria". de pildă. e admisă în schemă nu ca disciplină de sine stătătoare. ci doar în măsura în care afecta prezentul imediat. Faptul că această schemă de lucru nu corespundea cu schema de clasificare a ştiinţelor a fost sesizat ca fiind nelogic şi deci neplăcut. pentru mulţi din elevii lui Gusti.

[2] E semnificativ titlul lucrării sale din 1909 *Sozialwissenschaften; Soziologie. Politik und Ethik; in ihren einheitlichen Zusamenhang Prolegomena zu einem System.*

hic et nunc, în fața ochilor noștri. Constatăm, în orice cercetare efectuată monografic, la teren, existența unui fragment static de viață socială. Dar dacă sîntem de părere că ceea ce caracterizează viața socială sînt „procesele sociale“ adică „istoricitatea“ sa, permanenta ei trecere de la o formă la alta, atunci e evident că cercetarea statică nu ne poate duce la stabilirea legilor dinamice ale vieții sociale.

Pozițiile filozofice „eleate“ și „heracliteene“ se află deci, și în acest caz, în controversă: ori concepem static lumea, ori o concepem dialectic. În tot cazul însă, nu putem explica prin statică mișcarea.

Am avut prilejul să expun critica ce mi se pare eficientă împotriva concepției statice, care domină în orice cercetare monografică de caracter sociologic constatator. Măcar din acest punct de vedere au dreptate cei care afirmă că sociologia (concepută ca analiză a vieții prezente) nu poate stabili *legile* vieții sociale; decît poate doar, cel mult, ca legi de categorie intermediară, restrînse la stabilirea corelațiilor simultane (paralele) ale diverselor aspecte ale vieții sociale, legi de gradul doi, valabile doar exclusiv la grupul de fenomene particulare studiate pe actual.

Este drept că în schema Gusti se propunea cercetătorilor și posibilitatea de a cerceta legile dezvoltării sociale, însă în limita restrînsă a „cadrului istoric“, care consta în a arăta ce este, în viața de azi, „nou“ față de ce este „vechiu“, printr-o analiză a procesului de „tradiție și inovație“. În plus, Gusti preconiza ca, pe baza cercetării actualului, să se determine și „tendințele“ și „procesele“ aflate în curs, adăugîndu-se astfel „prezentului“ întreg domeniul „viitorului“.

În realitate însă legile vieții sociale nu se pot cunoaște prin monografii locale, ci doar prin studierea întregii istorii a societăților omenești, din toate timpurile și toate continentele. Oricît de minuțios ar fi făcută o cercetare monografică locală, pe această cale nu vom putea stabili legile potrivit cărora s-au succedat, în decursul istoriei, atîtea „formațiuni“ social-economice cîte cunoaște istoria.

Satul contemporan românesc, de pildă, nu ne poate arăta cum s-a petrecut trecerea de la forma „neoiobagă,“ la forme „capitaliste“ și apoi „socialiste“, pentru înțelegerea acestui fenomen fiind nevoie să cunoaștem în prealabil ce este orînduirea feudală, ce este cea capitalistă, care sînt mecanismele de pătrundere a capitalismului în agricultura noastră, ce este neoiobăgia și cum a fost posibilă cooperativizarea socialistă.

Cu alte cuvinte, nu numai că monografia nu ne poate duce la stabilirea legilor sociale, ci dimpotrivă ea nu poate fi făcută decît pe baza cunoașterii prealabile a acestor legi. Teoria nu rezultă din cercetarea monografică locală, ci trebuie să o preceadă, ceea ce nu înseamnă a nega faptul că cercetarea pe actual, făcută astfel, pe baza experienței sociologice anterioare, nu poate ameliora teoria sociologiei, printr-un aport de informații noi.

Pe de altă parte, chiar în cadrul anistoric, al prezentului, nădejdea că realitatea va arăta care din „factorii“ intrați în competiție este hotărîtor sau preeminent, este sterilă. Căci, „preeminența“ unui factor asupra altuia nu are înțeles decît prin determinarea rolului declanșator pe care îl are (sau nu îl are) acel factor în procesul dezvoltării sociale; deci dinamic și nu static.

Sociologia științifică trebuie deci să studieze „procesele sociale“, ca atare, iar nu să se mărginească la descrierea statică a ce este.

Dacă încercarea de a verifica ipoteza de lucru a celor patru cadre și patru manifestări a eșuat, în afară de alte motive cred că determinantă a fost poziția statică, actualistă, a ipotezei de bază.

3. TRANSFORMAREA EXPERIMENTULUI TEORETIC ÎN INSTRUMENT AL „ŞTIINŢEI NAŢIUNII"

Sistemul teoretic de gîndire pe care Gusti şi-l formulase încă înainte de a se întoarce în ţară, urma însă a fi aplicat în condiţiile sociale pe care le oferea România din acea vreme.

Teoretic se ştie că orice doctrină sociologică are un dublu izvor, dat fiind că orice problematică sociologică nu e decît o tălmăcire teoretică a unor probleme sociale reale, operată în lumina unor doctrine preexistente.

La fel se întîmplă şi în cazul pe care îl studiem: o teorie gata elaborată urma să intre în compoziţie cu realităţile sociale, „Şcoala monografiilor sociologice" fiind deci un rezultat al combinării dintre poziţia teoretică gustiană şi realităţile sociale româneşti.

Să le urmărim deci şi pe acestea.

După cel dintîi război mondial, procesul de pătrundere a capitalismului în ţările relativ subdezvoltate luase aspecte deosebit de grave.

Pe de o parte, „capitalismul" el însuşi căpătase înfăţişări noi, „capitalul financiar", devenit agresiv, în forme imperialiste, făcîndu-se simţit prin politica sa de cucerire şi prin efectul crizelor lui. Pe de altă parte, apăruse, în urma evenimentelor din Octombrie, în Rusia, o societate socialistă. Aveam deci de-a face nu numai cu „două Europe" (A şi B), cum le-a definit foarte expresiv Francis Delaisi, ci şi cu două sisteme sociale, stîndu-şi faţă în faţă: cel capitalist şi cel socialist.

În plus, dezagregarea monarhiei austro-ungare avusese drept rezultat formarea unei serii de „state naţionale" noi, printre care „România Mare", avînd toate deopotrivă de rezolvat probleme care ţineau teoretic de ceea ce putem numi „Sociologia Naţiunii".

Constituirea ei o vedea profesorul Gusti efectuată pe două căi.

Mai întîi prin compulsarea, în vederea unei viitoare sinteze, a tuturor informaţiilor necesare, elaborate de către toţi specialiştii disciplinelor sociale particulare. Aceste contribuţii urmau a fi strînse prin expuneri centrate pe o serie de probleme socotite majore[1] şi mai ales prin elaborarea unei „Enciclopedii a României"[2] lucrare originală, rămasă pînă azi o sursă de documentare foarte utilă.

De obicei această latură a activităţii şcolii nu a fost suficient luată în seamă, deşi o comparaţie între ce am reuşit noi să facem, pentru cunoaşterea Naţiunii româneşti, este incomparabil mai valoros decît munca similară făcută de celelalte state moştenitoare ale fostei monarhii austro-ungare. Dar principala sursă de documentare în vederea elaborării unei „Ştiinţe a Naţiunii" era socotită a rămîne monografierea sociologică a tuturor localităţilor din ţară.

Planul propus de profesorul Gusti era următorul:

„Ştiinţa Naţiunii nu este o utopie, ci un fapt perfect cu putinţă, chiar dacă este un act de mare curaj şi de mare jertfă. Avem în România peste 15 000 de sate. Repartizate pe patru ani, dau 3 700 pe an. Aceste 3 700 de sate, pe 71 de judeţe, ne dau 53—54 pe judeţ (fireşte aproximativ, unele judeţe fiind mai mari, altele mai mici). N-ar fi greu prin urmare să se pună în bugetul acestor judeţe, în fiecare an, suma corespunzătoare necesară studiului celor 53 de sate anual. O altă perioadă de 3—4 ani ar cere studiul

[1] E interesantă din acest punct de vedere urmărirea listei temelor în jurul cărora s-au centrat conferinţele publice, de mare răsunet ale Institutului Social Român, care au fost următoarele: Noua constituţie a României (1921—1922); Doctrinele partidelor politice (1922—1923); Politica externă a României (1923—1924); Politica culturii (1927—1928).

[2] Vol. I *Statul* (1938), vol. II *Ţara Românească* (1938), vol. III *Economia Naţională; Cadre şi producţie* (1939). Vol. IV *Economia Naţională. Circulaţie, distribuţie şi consum* (1934). Vol. V (nepublicat) *Cultura Naţională*.

orașelor și al celorlalte realități naționale, încît în maximum 10 ani, în care socotim și perioada de prelucrare a datelor, știința națiunii ar putea fi realizată"[1].

Realist vorbind, acoperirea acestui plan de lucru presupunea o muncă de mult mai lungă durată.

O mărturisea însuși profesorul Gusti, cînd spunea, de pildă, că „O asemenea cunoaștere a Națiunii nu o avem. Realizarea ei prin monografii sociologice trebuie să recunoaștem că întrece cu mult puterile unui singur om sau chiar ale unei generații întregi. Știința Națiunii... nu se poate dobîndi decît după o muncă sistematică de decenii, la care sînt chemate a lucra solidar mai multe generații, prin analiză, răbdare, devotament, metodă și entuziasm".

Această scurtare a răgazului de timp, Gusti o vedea prin soluția radicală a antrenării obligatorii a tuturor forțelor intelectuale, studenți și tehnicieni, într-o muncă de cercetare organizată în cadrul Legii Serviciului Social. Soluția însă nu era nici ea realistă și în tot cazul cobora nivelul științific al cercetărilor, de vreme ce ele urmau a fi făcute de o imensă masă de oameni, care evident nu puteau avea formația necesară oamenilor de știință.

În tot cazul, remarcăm că în decursul anilor s-a trecut de la teza inițială a unei savante elaborări a sociologiei ca sinteză a disciplinelor sociale particulare, la cea finală, a făuririi unui aparat de documentare masivă, atît ca problematică, cît și ca număr de operatori.

Așadar, în sînul campaniilor organizate în cadrul Seminarului de sociologie din București, precum și în cele ale Institutelor sociale regionale, preocuparea de a proceda la elaborarea unui sistem sociologic, a cedat pasul necesităților imediate de a studia problemele efective, reale și stringente ale României din acea vreme.

Între elaborarea unui sistem de sociologie și elaborarea unei Științe a Națiunii divorțul a fost vădit și imediat înfăptuit odată cu prima luare de contact cu realitățile.

Adăugăm: dacă experimentul sociologic inițial poate fi socotit eșuat, în schimb, documentarea, atît cît s-a putut strînge pe calea monografiilor, este nu numai considerabilă, ci și deosebit de prețioasă, lucrările școlii constituind un proces verbal veridic al situației sociale a țării în perioada dintre cele două războaie mondiale, document de care nu se poate lipsi nici un analist serios al acelei epoci.

4. CENTRAREA PE MONOGRAFIILE RURALE

Rămîne să ne explicăm pentru ce s-a acordat prioritate satelor și nu orașelor.

Se pot invoca aci mai întîi realitățile ele înșile. Aveam în țară o lungă tradiție a acestor monografii rurale, continuarea lor fiind firească. În plus, la acea vreme, populația rurală forma încă majoritatea absolută. iar problema agrară continua să aibă o importanță deosebită în viața națiunii.

Pe de altă parte, organizarea cercetării unui sat, de cel mult cîteva mii de locuitori, era cu mult mai ușor de realizat decît cercetarea unui oraș cu zeci de mii de locuitori și cu probleme sociale mult mai complexe. Echipa ea însăși putea fi mai ușor disciplinată și condusă într-o mică localitate rurală decît într-un mediu urban.

Dar mai ales se amestecau aci unele părtiniri sentimentale. În această privință găsim deseori în textele profesoru-

[1] D. GUSTI, *Sociologia monografică* în „La Science de la réalite sociale" (1941). Retipărit în D. GUSTI, *Opere*.

lui Gusti pasaje care denotă o atitudine, similară celei „sămănătoriste“, de exagerată preţuire a lumii satelor. E drept că aceste sate aveau în ele daruri deosebite, de omenie, putere de creaţie folclorică nemaiîntîlnite în alte ţări europene, astfel că e explicabil de ce lumea satelor putea da naştere unor adevărate îndrăgostiri pătimaşe. Totuşi, rămîn exagerate afirmaţiile de felul celei următoare: „satul este sanctuarul unde s-a refugiat şi se păstrează manifestarea de viaţă a poporului românesc; el este tipul rezumativ, sinteza neamului; căci satul este încarnarea unei vieţi româneşti într-un colţ minuscul al umanităţii. Printr-o tenacitate panteistă, satul este păstrătorul raporturilor metafizice ale naţiunii cu veşnicia. În adîncimea satului luminează încă taine nepătrunse şi nebănuite, adevărurile pe care el le răspîndeşte formează cel mai nimerit simbol al ştiinţei naţiunii, o ştiinţă nouă, care se bazează pe o enciclopedie de ştiinţe, pentru că satul cuprinde o enciclopedie a vieţii“.

Realităţile au impus însă cercetătorilor monografişti o poziţie mai realistă, dîndu-se atenţie aspectelor grave şi primejdioase ale vieţii rurale, constînd în mizerie, analfabetism, boli şi relaţii sociale nedrepte[1]. Ceea ce a făcut ca monografiile săteşti să capete curînd accente de protest social, tot atît de violente pe cît continuau a rămîne frecvente şi paginile de lirism sămănătorist.

5. INFLUENŢA LUI FREDERIC LE PLAY

Monografiile rurale, aşa cum erau concepute de profesorul Gusti, aveau deci veleitatea de fi „teoretice“. Dincolo de simpla descripţie, ele trebuiau să procedeze la o analiză sistematică a realităţii, urmată de o sinteză, în baza unei concepţii ştiinţifice. Chiar atunci cînd „monografiile“ sociologice au încetat să aibă pretenţia de a duce experimental la un anume sistem de legi sociale, transformîndu-se în unelte de documentare în vederea unei Ştiinţe a Naţiunii, nu e mai puţin adevărat că ele continuau a proceda la o analiză sistematică, pe capitole clar definite.

„Monografii“ se mai făcuseră însă şi înainte de şcoala din Bucureşti. În special monografiile de familie ale lui Le Play erau cunoscute la noi în ţară. Dovadă, faptul că erau recomandate pe cale administrativă oficială, ca fiind demne de luat în seamă, aşa cum a făcut, de pildă, ministrul G. Chiţu prin adresa lui din 1877, însoţită de un chestionar de 400 de întrebări.

Se cuvine să tragem cîteva învăţăminte printr-o punere în paralelă a monografiilor Gusti cu cele ale lui Le Play, amîndouă tinzînd, fiecare în felul lor, la o „sinteză“ socială teoretică[2].

Şcoala de sociologie din Bucureşti afirma că doreşte să facă monografii „sociologice“, aceasta spre deosebire de Le Play care s-ar fi mulţumit cu monografii „sociale“. Cu alte cuvinte, Le Play ar fi studiat probleme sociale fără a le fi făcut teoria sociologică.

Afirmaţia nu este decît în parte conformă cu realitatea. Adevărul este că şi Le Play şi-a întemeiat cercetările pe o anume concepţie de filozofie istorică, cu adînci rădăcini de „politică socială“.

[1] Expertul danez Gormsen îmi atrăgea, alarmat, atenţia, în 1945, că România, din punctul de vedere al lumii rurale, se află în preajma unei iminente catastrofe.

[2] Nu e lipsită de semnificaţie similaritatea dintre Le Play şi Gusti (adaug: şi a lui Patrick Geddes, acesta continuator al şcolii lui Le Play) cu aceleaşi preocupări şi activităţi: cercetare ştiinţifică în vederea unei acţiuni sociale, organizare de echipe complexe, formarea de „şcoli“ populare de propagare a unui nou sistem de învăţămînt social, organizare pedagogică de muzee etc.

Să reluăm, mai detaliat, cele deja spuse despre acest sociolog. În primul rînd el trebuie considerat, pentru a fi înţeles corect, întocmai ca şi pe Gusti, adică în opoziţie cu şcoala lui Durkheim: în loc să se preocupe de „teorii" sociologice şi să propună „sisteme" proprii, Le Play găsea mai util să cerceteze fenomenele sociale, în directă continuare dealtfel cu seria cercetărilor anterioare privitoare la situaţia clasei muncitoare.

Nefiind de meserie „profesor", ci inginer minier, în exercitarea profesiunii lui, a vizitat foarte multe ţări. Izbit de diversitatea situaţiilor găsite, a fost îndemnat să le compare între ele şi deci să stabilească o unitate de măsură comună care să permită dispunerea constatărilor lui pe o scară uniliniară. Pentru aceasta era necesar ca unitatea de măsură să fie cvantificabilă. Le Play a crezut că soluţia ne-o dă contabilitatea bugetelor familiale, bugetul fiind considerat ca cel mai bun indicator pentru înţelegerea familiei muncitoreşti, familia ea însăşi, la rîndul ei, fiind socotită a fi cel mai bun indicator pentru caracterizarea vieţii sociale în ansamblul ei global.

Aceasta nu înseamnă însă că Le Play ar fi afirmat — aşa cum cred mulţi — că observaţia unei societăţi s-ar putea reduce la studierea familiei, iar studierea familiei la studierea bugetului ei. În concepţia lui, „bugetul" era folosit doar ca o tehnică de matematizare a unuia din indicatorii, ce-i drept, de bază ai problemei sociale. În fapt, el studia familia încadrînd-o în „geografia locului", în modul de amenajare a teritoriului, interpretat ca loc de muncă al oamenilor, în economia generală a regiunii, în demografia locală, în psihologia şi moralitatea oamenilor, în cunoştinţele şi credinţele lor. Cu alte cuvinte, metoda sa de lucru este clar „interdisciplinară".

Filozofia socială care stătea la baza acestei elaborări metodologice afirma că racilele societăţii capitaliste ar fi fost pricinuite de o uitare progresivă a poruncilor dumnezeeşti, aşa cum fuseseră ele prevăzute în „decalog", istoria vieţii sociale fiind astfel determinată de factorii morali. „Uitarea" i se părea deci a fi cea care, aducînd cu sine mizeria morală, o atrăgea şi pe cea materială.

Le Play profesa deci o filozofie de caracter idealist creştin. Dar elaborarea sociologică a acestei filozofii era paradoxală, dat fiind faptul că explicarea procesului de „uitare" era concepută ca fiind de natură materialistă, gradele deosebite de uitare, vădite de diversele familii studiate, putînd fi explicate prin diversitatea condiţiilor materiale de trai, în primul rînd de condiţiile geografice, unele fiind mai favorabile, altele mai defavorabile pentru munca productivă a oamenilor, ceea ce este desigur o concepţie materialist-geografică foarte simplistă.

Problema forţelor de producţie şi a relaţiilor de producţie nu este deci văzută de Le Play ca privind global societatea, dînd naştere marii probleme a proprietăţii mijloacelor de producţie, deci şi claselor sociale antagoniste, ci numai în cadrul strîmt al atelierelor familiale agricole. Le Play este deci un „microsociolog", „avant la lettre", dacă putem spune astfel.

Nu e mai puţin adevărat însă că din această optică, strict „micro-socială," tehnica de studiere a familiei preconizată de el este deosebit de interesantă şi merită a i se releva meritele din punctul de vedere care ne interesează acum: cel al interdisciplinarităţii ei.

Într-adevăr, drept concluzie a cercetărilor făcute în decurs de peste 30 de ani, purtînd asupra unui număr impresionant de peste 300 de familii, Le Play stabileşte o tipologie constituită din trei tipuri familiale de bază: familia *patriarhală*, existînd în vremea lui doar în regiunile de stepă, cu ocupaţii pastorale; *familia nestabilă*, caracterizată prin individualism excesiv şi relaţii contractuale, şi familia *„souche"*.

Dar ceea ce ne interesează îndeosebi e faptul că cercetarea oricărei familii este multidisciplinară. Le Play propune

într-adevăr ca înainte de a proceda la alcătuirea bugetului să se studieze *„locul“*. adică geografia locului şi *„ocupaţiile“* economice.

Amîndouă însă în corelaţie, „locul“ geografic fiind conceput ca un „loc de muncă“, economia unei regiuni rezultînd din dublul impact al *geografiei* şi al *tehnicii.*

„Ocupaţiilor“ economice li se acordă de către Le Play o atenţie deosebită, analiza lor fiind făcută prin luarea în considerare a „relaţiilor“ şi a „formelor juridice“ ale acestor relaţii sociale.

Ni se propune următoarea schemă:

a) *Ocupaţia capului de familie*, care ar fi de subdivizat în şapte categorii de situaţii: dependenţă totală faţă de natură; exploatarea naturii prin păstorit; prin pescuit; prin muncă extractivă; prin agricultură; prin manufactură; prin comerţ; prin arte liberale şi alte diverse profesii libere.

b) În fiecare grup ocupaţional urmau a se distinge 5 grade de *„relaţii sociale“* şi anume: muncitori locuind în casa stăpînului, plătiţi parţial în bunuri, parţial în salar; zileri, avînd propria lor gospodărie, plătiţi fie în salar, fie în natură; muncitori cu bucata, dijmaşi şi patroni.

c) În sfîrşit, mai urma a se ţine seama de *natura contractuală,* adică juridică dintre patron şi amploiat, care putea fi: angajamente permanente de caracter tradiţional (caracteristic feudale), determinate de existenţa unui surplus de terenuri: angajamente permanente voluntare şi angajamente temporare.

Rezultă în mod evident că Le Play proceda la analize geografice, tehnologice, economice, juridice, psihologice şi morale ca preambul al oricărui „buget“.

Lucrările sale, cu toate greşelile lor teoretice, sînt astăzi încă de foarte mare utilitate, prin materialul informativ brut pe care îl conţin. Seria celor 6 volume intitulate „Les ouvriers européens“ din 1857 formează începutul unei vaste mişcări „monografice“ continuată de o întreagă şcoală, scindată la o anume vreme în două subşcoli, una din ele accentuînd latura idealistă a concepţiei lui teologic catolică (e şcoala intitulată „La reforme sociale“); cealaltă accentuează dimpotrivă latura materialistă de anchetă socială propriu-zisă fără preocuparea de a propovădui realizarea unei *„famille selon le vrai modèle“*, cum e intitulată una din lucrările militante ale lui Le Play. Această a doua şcoală e denumită „La science sociale“. Lucrările celor din această a doua şcoală sînt deosebit de interesante, prin faptul că ele caută să pună la punct metoda monografică, Henri de Tourville elaborînd în acest scop un minuţios inventar, o „nomenclatură socială“, clasînd faptele sociale în 25 de „clase“ subdivizate în 326 de „elemente“, precum şi — ceea ce denotă o intenţie de a le „interdisciplinariza“ — un inventar de „repercusiuni sociale“, adică o precizare a listei „corelaţiilor“ ce pot fi stabilite între diversele aspecte ale vieţii sociale, în cadrul unui sistem de „vase comunicante“, legînd între ele diferitele discipline folosite în studiul realităţilor sociale.

În ciuda faptului că „monografia sociologică“ concepută de Gusti avea pretenţia de a fi „teoretică“, adică bazată pe o teorie sociologică propriu-zisă, iar nu doar o descriere analitică a unor probleme sociale, fapt este că şcoala lui Le Play a fost ţinută în seamă în cadrul monografiilor „sociologice“.

„Bugetul“ Le Play, de pildă, a fost sistematic experimentat în cercetările noastre[1] şi nu ne-am sfiit a arăta, de pildă, că în anume forme de familie de la noi din ţară, se putea recunoaşte descrierea aşa-numitei „famille souche“, ceea ce în

[1] În paralel dealtfel cu „bugetul“ lui Ciaianov, încadrat într-o cu totul altă teorie decît cea a lui Le Play, asupra căreia ne-a atras atenţia Virgil Madgearu. Nu s-a neglijat nici sistemul de contabilitate preconizat de Laur şi nici cel al lui Engel.

limba română ne-am îngăduit a traduce prin familie „lăstar". Operele lui Le Play figurau deci printre cele de bază ale Seminarului de sociologie, fiind citite cu atenție de foarte mulți din cei dornici să vadă, prin propria lor experiență, valoarea contribuției adusă sociologiei de acest „monografist", ele servindu-ne deseori ca antidot la sugestiile, foarte ispititoare, ale lui Durkheim sau Tarde.

6. CERCETAREA MONOGRAFICĂ A FAMILIILOR URBANE ȘI INFLUENȚA „SOCIAL WORK-ULUI"

Afirmația că școala din București ar fi fost exclusiv „rurală" trebuie temperată prin două contraafirmații:

a) mai întîi, spre sfîrșitul acelei școli, problema sociologiei urbane a fost pusă în mod clar, unele cercetări urbane fiind chiar făcute.

b) în al doilea rînd, în paralel cu cercetările rurale, o altă direcție de cercetări a fost închinată acțiunii de „Social Work" aceasta pur urbană.

Adevărul este că Institutul Social Român a patronat și susținut o „Școală Superioară de Asistență Socială", o bună parte a corpului profesoral al acelei scoli, și anume 7 din ei fiind colaboratorii direcți ai profesorului Gusti și efectivii conducători ai campaniilor rurale. Dealtfel și în echipele de teren au fost sistematic folosite, pe problemele lor de specialitate, studentele Școlii de Asistență Socială. Putem însă afirma că, în orice caz, în studierea familiei rurale s-au folosit mai curînd tehnicile de investigație ale asistenței sociale decît cele preconizate de Le Play[1].

Mai mult decît atît, în tot ceea ce privește punerea la punct a tehnicilor de anchetă verbală, de convorbire și interviu, modelul nostru, cel puțin pentru cei care am elaborat aceste tehnici, realizîndu-le practic, a fost în principal cel al „Social Work-ului"

[1] Vezi în acesta privință lucrarea de specialitate, prezentată ca teză de doctorat în sociologie, a XENIEI COSTA-FORU—*Cercetarea monografică a familiei, contribuție metodologică* („Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică", vol. 10, 1945), autoarea ei fiind de profesie profesoară de asistență socială.

Acest „Social Work" este de fapt o tehnică de acțiune socială, întemeiată pe o investigație multidisciplinară, complexă, a unor indivizi sau grupe familiale și nefamiliale, însă urbane prin excelență, aflate în anume situații sociale defavorizate.

Creatoarea Asistenței sociale românești, Veturia Manuilă, era formată în școli americane, ținînd însă strîns contact cu acțiunea școlii sociologice din București. Dînsa a organizat nu numai „Școala" de care am pomenit, ci și un „Centru de demonstrație" în cartierul Tei din București, publicînd și o revistă de „Asistență socială" pe o lungă perioadă de ani, din 1930 pînă în 1946.

Asupra școlii de sociologie din București, doctrina și tehnicile de lucru ale asistenței sociale au avut astfel o importanță cu totul deosebită. Se cuvine, așadar, să spunem cîteva cuvinte, spre lămurirea specialiștilor noștri care nu apreciază încă în mod just importanța pe care o are, atît teoretic, cît și practic, această ramură specializată de sociologie concretă.

E vorba de un curent sociologic de origine americană. Se știe că America este o țară nouă, fără istorie îndelungată, fără probleme ale satului tradițional, fără rămășițe feudale, avînd un caracter predominant urban, cu o populație de recentă imigrație.

La ei, sociologia nu a avut de aceea caracterul european, de filiație cu anterioare școli de filozofie a istoriei; ci de la început a optat pentru un caracter pragmatic, empiric. Munca cu grupele

mici ale familiilor de imigranţi, care se adaptau greu la condiţiile de viaţă urbane ale ţării de adopţie, a constituit astfel problematica de bază a sociologiei americane.

„Social Work". munca socială, a avut deci în sociologia americană o mare pondere şi e de citat faptul că în 1901, în congresele organizate de „National Conference of Social Work", problema anchetelor de familie a căpătat o importanţă deosebită, luînd cu totul alt caracter decît cel preconizat de Le Play, scopul fiind de data aceasta stabilirea condiţiilor în care, prin organizarea unor „servicii sociale" ad-hoc, se pot obţine cu un minimum de efort şi cheltuieli, rezultate maxime în acţiunea de adaptare a imigranţilor la modul de viaţă urban şi de redresare a familiilor căzute în „dependenţă socială".

Am mai avut prilejul, în volumul întîi, să subliniem importanţa pentru Şcoala din Bucureşti a manualului de investigaţie socială a lui Mary Richmond (Social Diagnosis). Adăugăm acum faptul că Jane Addams, creatoarea mişcării de sociologie urbană, denumită „Social Work", este singurul sociolog care, pentru meritele sale cu totul excepţionale, a primit premiul Nobel[1].

Ceea ce se cuvine însă de sublimat în mod special este că o asemenea Muncă Socială implică neapărat folosirea unor teorii şi a unor tehnici interdisciplinare.

Acţiunea fiind centrată „cazuistic", adică pe fenomene sociale concrete particulare (individ sau grup social), dezlegarea lor implică analizarea lor din toate punctele de vedere posibile pentru a determina nu numai formele, ci şi cauzalitatea lor. Este în acest scop nevoie ca fenomenele sociale considerate să fie analizate ecologic, demografic, biologic, economic, juridic, psihologic, în raport cu anume „nivele" generale sociale: ceea ce nu se poate realiza decît prin colaborarea unui complex de specialişti lucrînd de comun acord la rezolvarea unei probleme unice.

Modelul de investigaţie a muncii sociale cazuistice a avut din această pricină virtutea de a ne sili la o confruntare a schemei teoretice propuse de profesorul Gusti cu cele ale Social Work-ului american, aşa cum au putut fi ele adaptate realităţilor româneşti[2]. Ceea ce nu a lipsit să exercite o influenţă, uneori hotărîtoare, atunci cînd de la „cercetare" şcoala din Bucureşti a trecut la analizarea problemelor de „acţiune socială".

De asemenea, e de semnalat faptul că majoritatea familiilor „dependente" cu care s-a lucrat în Bucureşti erau de recentă provenienţă rurală, punînd adică problemele greu de rezolvat ale „urbanizării" lor, adică de acomodare la viaţa urbană, ceea ce a silit la o analiză a tipurilor de familie tradiţional rurale, în comparaţie cu tipurile urbane, în formaţie, accentul punîndu-se pe aspectele negative ale acestui proces, precum şi asupra mijloacelor prin care ele puteau fi înlăturate[3].

[1] JANE ADDAMS. *Twenty Years at Hull-House*. Vezi o apologie a ei în ROBERT B. DOWNS. *Books that changed America* (1970).

[2] Vezi de pildă H. H. STAHL, *Sociologie şi Asistenţă socială* în revista de „Asistenţă socială", anul IV nr. 1—2 din 1932.

[3] Vezi în această privinţă lucrarea *Manual de asistenţă socială* redactat în 1962 de H. H. STAHL şi ION MATEI, un volum tratînd despre *Metodologia investigaţiilor de prevederi sociale;* al doilea despre *Teoria şi practica investigaţiilor de prevederi sociale.*

Capitolul III. Dezvoltări și devieri de la teoria inițială

1. RENUNȚĂRI TEORETICE

Am distins deci două aspecte ale concepției profesorului Gusti: pe de o parte o „teorie" al cărui fundament era „voința socială", agent motor al sintezei tuturor manifestărilor și cadrelor, și pe de alta, un plan de investigație socială menit să asigure cercetarea multidisciplinară a națiunii.

„Teoria" ca atare nu și-a găsit adepți și nici analiști decît la un număr foarte restrîns de colaboratori, printre care sînt de citat în primul rînd Mircea Vulcănescu, a cărui contribuție la înlocuirea schemei inițiale expusă de Gusti în lucrarea sa *Sociologia războiului* prin schema finală, înfățișată în lucrările ulterioare, nu poate fi negată; și în al doilea rînd Traian Herseni, ale cărui expuneri didactice au fost considerate multă vreme drept cea mai clară expunere a teoriei gustiene [1].

În schimb practica efectivă a echipelor de cercetare la teren a antrenat un număr considerabil de oameni de știință. Era în adevăr ispititor pentru oricare cercetător faptul că în echipele sale profesorul Gusti oferea posibilitatea de a merge să studiezi satele noastre, în condițiile excelente de climat intelectual ale echipelor sale și mai puțin „teoria" sa.

S-a mers în această direcție atît de departe, încît profesorul dr. Iuliu Moldovanu, lucrînd în cadrul ASTREI, cu sarcina de a organiza cercetări monografice, afirma clar că lucrează pe baza „monografiilor lui Le Play dublate de cercetări statistice" [2], adică nu pe baza teoriei Gusti.

Rămînea deci valabilă, pentru toți participanții la munca monografică, doar ideea, exprimată mai mult sentimental decît rațional, că cercetarea satelor era o datorie cetățenească și poate, la unii, o nădejde că vor putea contribui la progresul științelor sociale, fiecare cercetător în parte putînd avea senzația că nu depinde decît de el ca să aducă o contribuție valabilă la crearea unei Științe sociale viitoare.

Majoritatea membrilor din echipe s-au mulțumit (totuși) cu o strîngere mecanică de documente, fără nici un gînd teoretic. Alți cîțiva, dimpotrivă, au continuat a

[1] TRAIAN HERSENI, *Teoria monografiei sociologice* (1934); D. GUSTI și TR. HERSENI, *Elemente de sociologie cu aplicare la cunoașterea țării și neamului nostru*. (Manual pentru clasa a VIII-a secundară, 1935).

[2] Vezi studiul lui IOSIF NAGHIU, publicat în *Transilvania*, „Buletin de Tehnică și Cultură", anul 70, nr. 5—6, Sibiu, 1939, dare de seamă asupra cercetărilor făcute în două plăși, Iara și Baia de Arieș, din jud. Turda, și în satul Măguri. Pentru clujeni monografia „începea cu ancheta și termina cu mașina de calcul". Cei 60 de membri, care au format cele 10 echipe atunci la lucru, urmau schema aceasta: biologie, economie, geografie, istorie, științe naturale, filologie, etnografie, juridic, psihologic, religios, fără însă de o secție „sociologică". E clar deci poziția multidisciplinară, fără intenție totuși de „sinteză", a acestui curent disident.

lucra, deşi în cadrul unor echipe complexe multidisciplinare, potrivit propriei lor poziţii teoretice, sectare, folosind tehnicile speciale ale disciplinei lor de bază.

Se ştie cît de importanţi au fost unii din aceşti colaboratori ai monografiilor sociologice, dat fiind darul pe care îl avea profesorul Gusti de a organiza şi antrena în muncă pe cei mai buni din oamenii de ştiinţă din vremea lui.

Dar desigur tocmai calităţii ştiinţifice de înalt nivel al unor cercetători, ca de pildă Dr. Francisc Rainer, Constantin Brăiloiu, Tudor Vianu, Nicolae Cornăţeanu, Sabin Manuilă, Ion Conea, Victor Tufescu şi mulţi alţii, încadrarea lor în ipoteza de lucru a profesorului Gusti nu le era cu putinţă.

2. DEZAGREGAREA SINTEZEI ŞI MULTIDISCIPLINARITATE

Semnalam, analizîndu-l pe Ion Ionescu de la Brad, faptul că lucrînd singur, în mintea lui se putea face de la sine o sinteză a tuturor disciplinelor sociale pe care le stăpînea. Lucrîndu-se însă într-un colectiv de cercetare, o asemenea sudură nu mai era posibilă în mod automat, fiind nevoie, în asigurarea sintezei, de anume condiţii prealabile care nu au fost însă realizate în cadrul monografiilor sociologice, cu toată străduinţa depusă în acest scop. Fiecare membru al echipelor a lucrat deci, în realitate, pe cont propriu, atacînd problemele care îl interesau direct şi folosind tehnicile potrivite acestui scop.

Contribuţiile lor au format deci ca un fel de „corp străin" în ansamblul lucrărilor, adică fără să se poată vedea, de pildă, în ce măsură studiile de antropologie ale Dr. Rainer ar fi putut avea vreo legătură cu fenomenele sociale din satele Fundul Moldovei, Nerej şi Drăguş, unde acest deosebit de erudit profesor, deschis la toate problemele ştiinţei şi filozofiei, a lucrat atît de rodnic pentru propria lui disciplină, însă nu şi pentru cea a sociologiei.

Exemple de alte asemenea studii, valoroase în sine, dar neîncadrabile în contextul monografiei şi, în tot cazul, rămase în afara oricărei posibilităţi de „sinteză interdisciplinară", pot fi multiplicate.

Lipsa unei teorii unanim admise, lipsa centrării pe o singură problemă, deci lipsa unei metodologii şi a unei ipoteze comune, a permis fiecărui colaborator să intervină cu propriul lui mod de gîndire. Ceea ce şi explică diversitatea punctelor de vedere care s-au manifestat în cadrul şcolii, mergînd de la poziţii de extremă dreaptă la altele de extremă stîngă, de la concepţii pozitive la altele de pură metafizică.

Rezultatul concret al monografiilor sociologice, în loc deci să ducă la o sinteză a disciplinelor sociale, centrată pe rezolvarea unei singure probleme sociale, a determinat împrăştierea lor în capitole juxtapuse neorganic, unele alături de altele, unele pur descriptive, altele conduse de teorii diverse, dacă nu chiar adverse.

În această privinţă este, putem spune, simbolic faptul că monografia satului Drăguş s-a soldat cu publicarea în multiple volume şi broşuri separate a unor studii fără altă legătură între ele decît că fuseseră elaborate în cadrul unui aceluiaşi sat.

Deopotrivă, cele trei volume pe care le-am publicat cu privire la satul Nerej suferă de acelaşi defect de fond: materialele documentare şi interpretările lor sînt expuse pe schema celor patru cadre şi patru manifestări, cu vagi intenţii de a menaja trecerea de la o problemă la alta, avînd totuşi pînă la urmă aspectul unor „dosare" de informaţii, iar nu cel al unei „lucrări" de sociologie.

Sentimentul neplăcut pe care l-am avut, constatînd că „sinteza" Nerejului nu îmi era cu putinţă, m-a făcut ca, de îndată,

într-o autorecenzie critică [1], să subliniez acest caracter nesociologic, adică nesintetic, al celor trei volume, propunînd o soluţie de compromis, constînd în distribuirea materialului cules, pe două nivele: unul teoretic, în care din suma informaţiilor culese, conducătorul echipei de cercetare să facă o „sinteză", urmînd ca în anexe să se publice materialul „pe cadre şi manifestări". Sau, mai clar spus: o primă parte ar fi fost o lucrare de sociologie, deci interdisciplinară, iar a doua doar o serie de sociografii multidisciplinare.

Evenimentele celui de-al doilea război mondial au împiedicat însă realizarea unei asemenea tentative; deşi, în ce mă priveşte mi-am îngăduit să centrez întreaga cercetare personală, pe problema „răzăşiei", adică a satului devălmaş negenealogic, de „tip vrîncean", obţinînd astfel sugestii cu privire la modul cum ar putea fi organizate pe viitor asemenea cercetări, mod care de fapt constituie şi tema prezentului volum.

3. SOCIOLOGIZAREA UNOR DISCIPLINE SOCIALE PARTICULARE

Oricît de sectar ar fi lucrat însa unii din colaboratorii acestor cercetări colective, nu e mai puţin adevărat că prin simplul fapt că lucrîndu-se alături de alţi specialişti ai multor altor discipline, stîndu-se de vorbă şi discutînd cu ei în particular şi în şedinţe de lucru, anume înrîuriri de la o disciplina la alta erau cu putinţă.

Depindea de calitatea ştiinţifică a colaboratorilor respectivi ca să tragă concluziile necesare. Unii din ei au refuzat pur şi simplu să-şi pună măcar problema, preferînd să rămîie în cadrul disciplinei lor proprii, opoziţia lor mergînd uneori pînă la a nega orice valoare sociologiei, ca atare, revendicînd de pildă pentru antropologie sau etnografie dreptul de a organiza cercetările de teren în lumea satelor. Disidenţa „Rînduielii". de pildă, alunecînd pe panta unei poziţii politice reacţionare, a intrat în conflict direct cu şcoala, ducînd o campanie violentă împotriva sociologiei, ca atare, singura lucrare valoroasă înfăptuită de unul din adepţii ei, „Dealul Mohului" al lui Ion Ionică, de fapt elev al lui Mauss, este o lucrare de pură antropologie culturală.

Alţi colaboratori, mergînd în direcţii disidente similare, ar mai putea fi citaţi. Nu o facem pentru lipsa lor de valoare ştiinţifică. În schimb, se cuvine să luăm ca exemplu pozitiv pe Constantin Brăiloiu, a cărui contribuţie, în special la elaborarea unor tehnici de cercetare la teren, la care am lucrat împreună necurmat, din 1928 pînă în preajma războiului, este efectivă, dar care este importantă mai ales prin faptul că în domeniul folclorului a reuşit să creeze o disciplină nouă, cea a etnosociologiei muzicale, de o valoare recunoscută şi peste graniţă, în lumea de specialitate a folclorului.

Admirabil organizator (dovadă Arhiva de Folclor a Societăţii Compozitorilor Români, care formează fondul iniţial al actualului Institut de Etnografie şi Folclor), excelent pedagog, formînd o pleiadă de folclorişti de cea mai bună calitate (Hari Brauner, Mihai Pop, Tiberiu Alexandru, Ilarion Cociş, Achim Stoia şi alţii) unii avînd astăzi o reputaţie mondială. Constantin Brăiloiu a expus cît se poate de clar felul cum a regîndit propria lui disciplină de îndată ce s-a încadrat într-o muncă colectivă interdisciplinară[2].

[1] *Nerej, un sat dintr-o regiune arhaică* („Sociologia Românească". IV, nr. 7 + 12, 1942), retipărit în „Sociologia Militans", vol. II, 1971.

[2] Vezi şi *Folklore musical*, în „Encyclopédie de musique" (Paris 1959) şi *Esquisse d'une méthode de Folklore musical* în „Revue de musicologie", XV, nr. 402.

În lucrarea sa, publicată postum, *La vie musicale d'un village*, Brăiloiu spune: „Observaţiile pe care se întemeiază lucrarea pe care o veţi citi au fost făcute acum mulţi ani, cu prilejul uneia din campaniile *monografice* pe care studenţii în sociologie ai Universităţii din Bucureşti, dirijate de decedatul profesor Dimitrie Gusti, asistat de numeroşi specialişti, le întreprindea, pe atunci, în fiecare an, în unele sate româneşti".

„Asociat unei echipe de sociologi, folcloristul muzical s-a văzut pus în faţa unei probleme neprevăzute. Circumscris în strîmtul domeniu al unui sat şi pus în slujba unor cerinţe noi, sarcina sa, în adevăr, îşi schimba înfăţişarea. Înainte, scopul său fusese, de o parte, să determine stilurile melodice ţărăneşti, alegînd, pentru a le păstra spre analiză, întruchipările lor socotite a fi cele mai pure; şi de altă parte, să delimiteze aria de răspîndire a acestor stiluri, acoperind o întindere teritorială cît mai largă cu putinţă".

„Străduindu-se acum să îmbrăţişeze totalitatea manifestărilor muzicale ale unui mediu restrîns, fără a ţine seama de însăşi natura lor, i s-a vădit curînd că această schimbare de intenţie va atrage după sine, în mod necesar, o reformă a metodei sale. Condiţionarea faptelor artistice avînd de aici înainte, în intenţia sa, întîietate asupra faptelor înşile, ancheta, în acelaşi timp extensivă şi selectivă, pe care o făcea de obicei, trebuia să facă loc unei investigaţii intensive şi impersonale, ferindu-se de antologizare şi amestec. Căci nu mai era vorba să se exploreze arta ea însăşi, ci de a pătrunde în modul de comportare spirituală a unui complex social dat, aşa cum se înfăţişa el observaţiei".

Detaliile tehnice ale procedeului de anchetă născocit de Brăiloiu în materie de sociologie a folclorului sînt tot atît de interesante şi de originale pe cît de eficiente. Semnalăm de pildă faptul că Brăiloiu, încă din 1929, aplica metoda eşantionului statistic; sau aşa cum formulează el problema: „neputînd examina pe toţi locuitorii locului, pînă la cel din urmă, am imaginat să substituim unei mase de nepătruns o reducţie scrupulos modelată pe asemănarea ei, formată din delegaţii calificaţi ai tuturor categoriilor sociale care o compuneau"[1].

Posibilitatea unor asemenea sociologizări a unor discipline sociale particulare, chiar dintre cele care nu figurau pe prim plan în sistemul celor patru cadre şi patru manifestări, este astfel dovedită concret prin această contribuţie a lui Constantin Brăiloiu.

Sînt obligat să afirm că o direcţie similară am urmat şi eu, în paralel, în încercarea mea de a construi o problematică de sociologie istorică, elaborînd o serie de tehnici pe care le-am numit a fi de „arheologie socială", asupra valorii cărora las pe alţii să se pronunţe. Din păcate, echipa Brăiloiu-Stahl, lucrînd în permanentă colaborare, nu a fost însoţită de alte formaţii similare de muncă în domeniul sociologizării ştiinţelor sociale particulare. În schimb, cum vom vedea, căi noi de dezvoltare a concepţiei monografiilor sociologice au fost deschise de către alţi elevi şi colaboratori ai profesorului Gusti, despre care vom vorbi de îndată, în acelaşi scop de a reţine din vechea noastră experienţă ceea ce mi se pare a fi rămas valoros.

Adaug că spre deosebita lui cinste umană şi profesională, profesorul D. Gusti încuraja, cu totală bună credinţă, asemenea încercări de a duce mai departe propria lui teorie. Dovadă, de pildă, cuvintele de preţuire pe care le-a avut faţă de munca lui Brăiloiu sau despre lucrările mele de arheologie socială, precum şi faţă de celelalte „devieri" şi „ameliorări" de care urmează să vorbim şi pe care Gusti, după un prim moment de şoc, după lungi discuţii, academice, totuşi deseori violente, sfîrşea prin a le admite, de îndată ce se convingea de valoarea teoretică şi eficienţa lor practică.

[1] CONSTANTIN BRĂILOIU, *Vie musicale d'un village, recherches sur le répertoire de Draguş* (Roumanie). (Paris, 1960, 164 pages).

4. CENTRAREA PE PROBLEME ŞI RENUNŢAREA LA MONOGRAFIILE EXHAUSTIVE

Şcoala veche de sociologie îşi pusese deci drept scop o sarcină care depăşea vădit puterile oricărei cercetări, anume de a stabili un inventar complet al tuturor problemelor sociale care pot exista într-o localitate şi de a face apoi inventarul pe această cale a tuturor localităţilor din ţară.

Realizarea unui astfel de scop ţinea de domeniul utopiei. Ar fi fost cu totul irealizabil să se expună în detaliu şi sistematic nici măcar problemele unei singure localităţi, căci fiecare problemă în parte ar fi pretins tratarea ei din toate punctele de vedere ale „cadrelor şi manifestărilor". Nu numai localitatea în sine forma o „unitate socială", dar fiecare problemă, forma, de asemenea, o „unitate problematică". Oricare din ele ar fi fost luată în considerare, era limpede că nu ar fi putut fi elucidată decît cercetată interdisciplinar.

O problemă de demografie, de pildă, studiată din punctul de vedere al sociologiei populaţiei, implică cercetări multiple, nu numai biologice, cît mai ales sociale. Volumul, structurile, mişcările demografice se explică folosindu-se informaţii geografice, economice, istorice, psihologice: într-un cuvînt considerîndu-le ca un fragment dintr-o structură socială globală, prinsă într-un proces social aflat în mişcare, din care nu poate fi extras decît în dauna înţelegerii lui corecte.

Tot astfel, orice altă problemă: economică, de relaţii sociale, de forme juridice, de forme etice şi aşa mai departe, oricare ar fi ea, fiind cîte un fragment al unui întreg, nu se poate înţelege decît prin raportare la acest întreg.

A alcătui o cercetare exhaustivă, absolut completă, ar fi însemnat deci a scrie, pentru fiecare „monografie sătească", un număr important de volume[1], în care apelul la „global" ar fi fost repetat, pentru fiecare problemă în parte, în mod fastidios şi zadarnic, fără să permită măcar o viziune totală finală. Ceea ce nu înseamnă că „monografia integrală" nu ar avea sens. Atîta vreme cît ea este concepută doar ca o lucrare „seminarială", unealtă pentru formarea profesională a unor viitori sociologi, formula cercetării exhaustive rămîne valabilă, căci e util ca ucenicii într-ale sociologiei să afle cît mai multe despre toate „problemele" sociale ce pot exista într-o unitate socială oarecare, învăţînd astfel tehnicile de lucru pentru elucidarea fiecăreia din ele. Cu alte cuvinte, să folosească cercetarea ca un prilej de a lua cunoştinţă mai adîncită, practică, cu seria de discipline particulare, sociale sau avînd contingenţe cu socialul de care a aflat la cursuri. Îi prinde bine unui viitor sociolog să vadă cum lucrează, colaborînd cu ei, maeştri ai disciplinelor geografiei sociale, ai demografiei, antropologiei şi sănătăţii publice, ai economiei, dreptului, psihologiei şi aşa mai departe. De asemenea, contactul cu antrolopogii, folcloriştii, etnografii, nu poate fi decît util unui sociolog. De aceea continuăm a socoti monografiile exhaustive, complexe, realizate în echipe de studenţi însoţiţi de profesori de felurite specialităţi, drept o excelentă formulă pedagogică, meritînd a fi continuată.

Dar asemenea monografii cu scop seminarial-pedagogic nu se pot transforma în instrumente de cunoaştere ştiinţifică[2].

Dorinţa de a cuprinde totul, de a lămuri deplin toate problemele existente într-o unitate socială este nu numai utopică, ci şi zadarnică, dat fiind că nu sînt deopotrivă de importante în orice uni-

[1] Studiul lui BRĂILOIU, *Vie musicale d'un village*, cuprinde singur un număr de 164 pagini, format in quarto.

[2] Cu excepţia, de care vom mai vorbi, în echipele de tehnicieni ai institutelor de cercetare sociologică, lucrînd cu mînă de lucru recrutată printre tineri studenţi.

tate socială, întreaga serie a tuturor problemelor posibile.

Pierderea şi diluarea cercetărilor în infinite direcţii, tot atîtea cîte sînt infinitele aspecte ale realităţilor sociale, coincide cu anularea valorii teoretice şi practice a cercetărilor.

De acest lucru şi-au dat seama foarte curînd acei dintre membrii echipelor monografice care, aşa cum am spus, au reuşit să dea la iveală studii valoroase, dacă nu pe totalitatea problemelor existente măcar pe cîte o singură problemă, aleasă ca fiind prioritară şi corespunzînd preocupărilor şi pregătirii fiecărui cercetător în parte. De aci dorinţa acestora, de îndată ce au avut posibilitatea de a conduce pe seamă proprie cîte o campanie de cercetări, să centreze efortul întregului colectiv pe problema lor personală.

De pildă, Anton Golopenţia, în 1930, era preocupat de problema proceselor de urbanizare ale lumii rurale, dorinţa lui fiind să centreze cercetarea monografică pe această problemă, socotită de el a fi prioritară. Stăruitor, acest tînăr bănăţean, poate cel mai dotat dintre elevii lui Gusti, a militat pentru renunţarea la monografiile exhaustive, prin epuizarea pe rînd a tuturor cadrelor şi manifestărilor, pentru a le centra pe o anume problemă, menită să focalizeze, în sinteză, întreaga documentare utilizabilă.

Desigur, că sub influenţa lui, grupul bănăţean al „Institutului Social Român Banat-Crişana“ a operat o asemenea schimbare de poziţie în cercetările făcute în acea regiune. Socotind că „problema“ prioritară a Banatului era cea a „depopulării“ lui, grupul timişorean a optat pentru restrîngerea cercetării monografice la această singură problemă.

Într-adevăr, statisticile demografice arătau că demografia Banatului se afla într-o situaţie foarte gravă, de natură să îngrijoreze. Ceea ce da prilej pentru cercetări utile, atît teoretic, cît şi practic.

Bănăţenii, pentru a nu supăra pe nimeni, prin pana Dr. Cornel Grofşoreanu, atît de priceputul animator al acelui grup, au invocat pretextul că nu dispun de forţe suficiente pentru a face monografii integrale, restrîngîndu-se, modest, doar la analiza unui fragment din viaţa satelor, cel demografic. În realitate, aveau destule forţe pentru a repeta cercetările făcute „pe cadre şi manifestări“, cel puţin tot atît de bune cît erau cele ale echipelor din Bucureşti. Au simţit însă că vor avea mai multe şanse de a realiza o lucrare utilă punîndu-şi drept scop rezolvarea unei singure probleme, pe care să o studieze „intergal“, adică ţinînd seama de toată seria de fenomene inventariate în schema cadrelor şi manifestărilor.

Nu vrem să spunem că cele două lucrări publicate de către Institutul Social Banat-Crişana, anume monografiile satelor Gîrbova şi Belinti, ar fi complet satisfăcătoare. Se mai resimte încă în aceste lucrări prezenţa unor studii fără legătură cu problema centrală, adică urme din schema care obliga la tratarea de sine stătătoare a fiecărui cadru şi manifestare în parte. Totuşi dacă s-ar fi continuat în această direcţie, de centrare pe probleme, rezultatele ar fi fost din ce în ce mai bune.

În tot cazul, socotim că ideea centrării pe probleme trebuie reţinută, ca fiind obligatorie pentru orice cercetare ştiinţifică, dat fiind că doar în felul acesta putem scăpa de monografiile multidisciplinare, compuse din studii conexe, dar nesintetizabile şi mai ales de haosul informaţiilor inutile, în care, înecate, abia se află cîteva ducătoare la scop.

Rămîne, evident, întrebarea de a alege acele probleme în adevăr „prioritare“, temă asupra căreia vom reveni.

5. CERCETĂRILE ZONALE

Renunţarea la cercetarea exhaustivă a cîte unei localităţi rurale, în favoarea cercetării unor întregi zone, se explică prin următoarele motive:

În primul rînd, conştiinţa că planul de a epuiza cu răbdare toate monografiile satelor din ţară nu este realizabil, fiind în acelaşi timp şi inutil, dat fiind că există şi alte mijloace de documentare decît cel al monografiilor locale.

În al doilea rînd, s-a impus oricărui cercetător al unui sat necesitatea de a răspunde întrebării dacă acel sat este (şi în ce măsură) semnificativ; dacă adică concluziile trase cu privire la el se pot sau nu generaliza. Cu alte cuvinte, i se punea problema de a şti dacă satul ales este sau nu „tipic" pentru o întreagă categorie de sate şi anume cîte şi cum răspîndite teritorial în anume arii.

În al treilea rînd, orice sat, oricît de autonom l-am considera a fi, oricît ar reprezenta un „izolat demografic" şi „social", este de fapt prins într-un complex regional. Aşa după cum în teoria monografiei locale, orice fragment de viaţă nu poate fi înţeles decît integrat în ansamblul comunităţii săteşti, tot astfel satul ca atare trebuie el însuşi integrat în ansamblul satelor formînd un anume complex unitar de viaţă locală.

Cînd a fost efectuată de pildă monografia satului Nerej, integrarea lui în şirul satelor vrîncene, considerate în totalitatea lor, s-a impus de la sine. Aveam în toate acele sate fenomene asemănătoare, rezultate toate dintr-un acelaşi proces de dezagregare a vechii confederaţii de ocol vrîncean, dezagregare care dăduse loc la formaţiuni locale diverse, aparţinînd în fond aceleiaşi „familii" de fenomene, totuşi fiecare prezentînd variaţii locale. Doar considerarea lor în bloc permitea aplicarea metodelor sociologiei comparate, fără de care nici o sociologie nu e cu putinţă. S-a recurs deci în 1939 la soluţia de a convoca în satul Bîrseşti grupuri de intelectuali din toate satele Vrancei, sub pretextul organizării unui „curs de bibliotecari", avînd astfel putinţa de a strînge o documentare sumară a întreg „ocolului" Vrancea.

Acelaşi procedeu a fost apoi folosit cu diverse alte prilejuri, alegîndu-se următoarele moduri de lucru:

a) *Procedeul satului pilot*, constînd în alegerea, mai mult sau mai puţin intuitivă, pe baza unei prospectări rapide a regiunii, a unei anume localităţi în care cercetarea urma să fie făcută adîncit, pentru ca apoi aceeaşi echipă care studiase satul pilot să parcurgă restul satelor din zonă, pentru a determina aria teritorială în care acelaşi tip de sat se putea reîntîlni.

Pentru aceasta era nevoie, în prealabil, de studierea în ansamblu a zonei, strîngîndu-se informaţii geografice, demografice, istorice etc., procedîndu-se adică la o monografie zonală, sumară, urmată apoi de o alegere a satului pilot şi extinderea cercetărilor pe aria teritorială înconjurătoare. Aşa s-a procedat de pildă în 1946, cînd după terminarea cercetării satului Runc membrii echipei au parcurs pe anume trasee un şir de sate, în întreaga zonă. În ce mă priveşte, am operat în felul acesta pentru a studia problema formelor de organizare a satelor moşneneşti şi nemoşneneşti din Gorj, precum şi împreună cu C. Brăiloiu pentru a studia comparativ folclorul gorjan[1].

b) *Procedeul studiului zonal fără sat „pilot"*. Odată lărgit orizontul cercetărilor de la sat la zonă, s-a putut încerca şi studiul direct al unei zone, considerată ca atare, fără stabilirea iniţială a unui sat pilot, echipa de cercetarea luînd astfel un caracter itinerant, parcurgînd întrea-

[1] Din întreg materialul atunci cules, doar Brăiloiu a publicat acele admirabile *Ale mortului din Gorj*, de o mare frumuseţe lirică, restul materialului rămînînd încă în stare de manuscris.

ga zonă, sat de sat, procedeu de lucru identic cu cel folosit de către Ion Ionescu de la Brad, de data aceasta însă centrat pe o altă problematică decît cea de pe la mijlocul veacului trecut.

Astfel, A. Golopenţia şi M. Pop au organizat în 1939 o cercetare a zonei Dîmbovnicului [1], centrată pe problema marilor schimbări structurale care aveau loc în satele de aici, printr-un dublu proces paralel, de sărăcire şi de îmbogăţire, care ducea la scindarea clasei ţărăneşti în straturi sociale adverse: de o parte proletarizare, de alta chiaburire, dominate toate de impactul, devenit puternic, al oraşelor capitaliste, schimbînd radical stilul economiei locale şi provocînd procesul migraţiei masive ţărăneşti.

Modul acesta de lucru s-a extins apoi, fiind adoptat de către majoritatea echipelor de cercetare, renunţîndu-se deci aproape complet la tehnica monografierii a cîte unui sat, fie el şi „pilot". Astfel au fost studiate următoarele zone:

Hodacul (Mureş) în 1947 de către echipe conduse de A. Golopenţia; *Munţii Apuseni*, de echipele clujene ale Dr. Iuliu Moldovanu, *Ţara Făgăraşului*, în 1939—1946 prin cercetători lucrînd izolat, sub conducerea lui Traian Herseni[2].

6. TRECEREA LA „MONOGRAFII SUMARE", „TIPOLOGIE" ŞI LA APLICAREA PROCEDEELOR STATISTICE

Cercetarea zonală reprezenta fără îndoială o ameliorare a procedeelor de cercetare prin monografii sociologice. Totuşi, ele ridicau—la o scară evident mai mică—aceleaşi greutăţi ca şi planul cercetării exhaustive a tuturor satelor din ţară, care cuprindea un lung şir de „zone", diferenţiate între ele prin modalităţi de viaţă şi problematici locale specifice.

Nu se putea însă şti cîte anume asemenea „zone" urmau a fi studiate pentru a avea o imagine globală a lumii noastre rurale. Ar fi trebuit deci ca, în prealabil oricărei astfel de socoteli, să se facă o lucrare de ansamblu, purtînd asupra întreg teritoriului ţării, pentru determinarea tuturor „zonelor" ce meritau a fi analizate.

O lucrare de asemenea natură este însă grea, cere timp, forţe de muncă şi institute specializate în acest sens, ceea ce la acea vreme nu era realizabil.

S-a pus atunci problema unei alte soluţii, constînd în încercarea de a tipologiza satele noastre şi de a monografia doar cîteva din fiecare categorie tipologică.

Soluţia era însă şi ea greu de realizat, căci „tipologizarea" presupune o cunoaştere de fond a materialului ce urmează a fi tratat. S-a recurs deci la o tipizare mai mult sau mai puţin întîmplătoare, bazată pe o cunoaştere empirică şi intuitivă a ţării.

Cum începuseră, de la un anume moment, să funcţioneze echipele studenţeşti, care, în vederea unei acţiuni culturale, procedau şi la alcătuirea de cercetări, s-a recurs la ideea alcătuirii unor „monografii sumare"[3], reduse adică la un minimum de informaţii, centrate pe cîteva mari probleme socotite prioritare, aşa cum

[1] *Dîmbovnicul, o plasă din sudul judeţului Argeş* (Soc. Românească), vezi A. GOLOPENŢIA: *Harta sociologică a Olteniei. Este cu putinţă o inventariere cartografică a stărilor şi problemelor ţinutului Olt?* („Vatra", VI, nr. 11, 1940).

[2] Monografia graniţei năsăudene, de asemenea plănuită, dar nerealizată. Vezi revista „Vatra" a Căminului cultural din judeţul Năsăud, din 15.IX.1936. În acelaşi scop au fost convocate şi căminele din jud. Brăila, în anul 1946.

[3] A. GOLOPENŢIA. *Monografia sumară a satului.* („Curierul Serviciului Social", V, nr. 4; 1939).

vom arăta ulterior. Dar aceste „monografii sumare“, atîtea cît au putut fi strînse, au permis o clasificare, mai bine zis, o caracterizare a lor, mai mult sau mai puțin tipologică, publicîndu-se astfel cîteva volume de cu totul altă factură decît cea a monografiilor de gen Nerej, Clopotiva, Belinț sau Sîrbova[1].

În afară însă de aceste „monografii sumare“ cu iz tipologic, echipele studențești, care lucrau în 1938 în 60 de sate, au fost organizate astfel încît să poată face, cu ajutorul unor formulare statistice, cercetări cu privire la cîteva probleme cheie.

„Monografia sătească“ se prefăcuse acum într-o anchetă statistică, ale cărei rezultate au dat posibilitatea unor prelucrări de ansamblu din care doar o parte au putut fi tipărite[2].

7. TRECEREA DE LA CERCETARE LA ACȚIUNE

Deplasarea centrului de interes de la preocupări pur teoretice spre cele de cercetare a problemelor concrete cuprinse într-o „Sociologie a Națiunii“ a continuat, după cum am început a arăta, spre probleme de acțiune imediată și directă.

În adevăr, contactul cu realitățile vieții sociale rurale făcuse dovada că populația noastră rurală trăia în condiții de nivel de viață materială și spirituală care nu numai că lăsau mult de dorit, dar se dovedeau a fi de-a dreptul insuportabile.

Atenția spre aceste probleme grave, avînd caracter de maximă urgență, ne-a fost cu atît mai mult atrasă cu cît printre tehnicile „cercetării științifice“ începuse a figura și cea a „cercetării participante“, adică de antrenare în cercetare a însăși celor cercetați. În acest scop, fuseseră create și perfecționate o serie de procedee de luare de contact și de animare a locuitorilor unor sate, în forma unor „cămine culturale“, concepute ca un mijloc de organizare și îndrumare a inițiativelor locale, în cadrul unei acțiuni culturale de masă.

Aceste tehnici odată create au permis și schimbarea scopului urmărit către „acțiunea socială“ în domeniul culturii de masă.

Profesorul D. Gusti a găsit și în această privință soluția unei formule clare, ușor de înțeles și de acceptat, care a constat în precizarea a patru mari probleme, în jurul cărora urma să se centreze întreaga acțiune. Este formula bine cunoscută a celor patru feluri de probleme culturale: ale „Muncii“, ale „Sănătății“, ale „Minții“ și ale „Sufletului“. Ceea ce, cu alte cuvinte spus, însemna o concepție de „cultură“ cuprinzînd domeniile economiei, sănătății, învățămîntului și educației cetățenești.

Ceea ce constituia însă trăsătura fundamentală și originală și—continui a crede—în același timp *eficientă* a acestei tehnici de acțiune culturală era fundamentarea ei pe o prealabilă „monografie sociologică“, adică pe o cercetare științifică prealabilă acțiunii, cercetare focalizată însă pe cele patru mari probleme ale Muncii, Sănătății, Minții și Sufletului, fără risipire în infinitele direcții pe care le presupunea monografia exhaustivă.

„Monografia sumară“ se preciza astfel ca o monografie „redusă“ la aceste patru

[1] În seria *„60 de sate“*. volumul IV — *Contribuții la tipologia satelor românești. Sate agricole și pastorale* 1943, 182 pag. și vol. V — *Sate cu ocupații anexe*, 1942, 220 pagini.

[2] *60 de sate românești, cercetate de echipele studențești în vara 1938. Anchetă sociologică condusă de Anton Golopenția și Dr. D. C. Georgescu. Cu un studiu despre starea de azi a satului românesc, de prof. D. Gusti*, vol. *I — Populația*, 1941, XVI, 146 pagini; vol. II — *Structura economică*, 1941, 296 p.; vol. III — *Starea sanitară și starea culturală*.

probleme „culturale". dar simultan „extinsă" de la sat la o „plasă model", aşa cum vom vedea de îndată.

Nu e locul să insistăm asupra diverselor aspecte pe care le-a luat această acţiune în preajma ultimului război mondial, în special prin „Şcolile ţărăneşti", potrivit gîndului pe care, de fapt, îl avusese profesorul Gusti încă de la începutul acţiunii sale[1].

Realizarea acestui nou plan de lucru, Gusti a văzut-o pe calea organizării „echipelor studenţeşti" alcătuite din studenţi de diverse profesiuni (medici, agronomi, veterinari, silvicultori, profesori, teologi, educatori fizici, maestre de menaj etc.) a căror sarcină era de a cerceta monografic satul, pentru a depista problemele lui reale, a le găsi soluţia şi a realiza aceste soluţii prin muncă profesională directă şi antrenare a iniţiativelor satului[3].

8. „PLASA SOCIALĂ MODEL" ŞI SISTEMATIZAREA TERITORIALĂ

Odată ajunşi la această etapă, s-a impus un nou aspect al problemei. La acea vreme se încerca organizarea unor „plăşi sanitare model", avînd drept scop experimentarea metodelor de cercetare şi de acţiune în domeniul sănătăţii publice din lumea rurală.

O echipă de specialişti, din care nu lipseau, dimpotrivă, membrii şcolii sociologice din Bucureşti, luase sarcina de a da la iveală o monografie generală cu privire la starea de sănătate a populaţiei noastre rurale. Dr. G. Banu, care luase această iniţiativă, a dus la capăt publicarea unui vast volum de sinteză a tot ce se putea cunoaşte despre această problemă, lucrare de asemenea de o valoare documentară excepţională[2].

Dar lucrînd în cadrul de conducere a echipelor studenţeşti, acelaşi Dr. G. Banu a avut ideea de a lărgi sfera de preocupări ale „plăşii sanitare model" pînă la concepţia unei „plăşi sociale model", cuprinzînd deci, în ansamblu, nu numai problemele sanitare, ci toate aspectele sociale care puteau fi organizate în cadrul unui anumit teritoriu delimitat administrativ.

Nu se cunoaşte îndeobşte acest fapt: primele lucrări de elaborare a unui procedeu de sistematizare teritorială, la noi în ţară, au fost făcute în cadrul mişcării sociologice din Bucureşti, prin anii 1938—1939, la care au colaborat o serie din vîrfurile aceleiaşi şcoli, care au început deci a se interesa de lucrările similare făcute în alte ţări, pentru a le putea adapta şi folosi potrivit necesităţilor noastre.

Deşi, în împrejurările de atunci, nu s-a putut face altceva decît să se pună bazele teoretice ale unei metodologii şi tehnic. de documentare în problemele organizărilor teritoriale, nu e mai puţin adevărat că munca nu a fost pierdută, ea putîndu-se valorifica ulterior, după cel de-al doilea război mondial, cînd sociologi de veche formaţie au lucrat în cadrul sistematizărilor teritoriale organizate iniţial de către Ministerul Construcţiilor şi Lucrărilor Publice, în 1949.

Importanţa esenţială a unei asemenea cotituri în acţiunea cercetărilor monografice merită să fie subliniată, sub triplul ei aspect.

[1] Îmi permit a comunica o amintire personală despre această veche preocupare a lui Gusti: l-am cunoscut pe profesor în 1925, cînd aflînd că ştiu stenografia, m-a rugat să-l întovărăşesc la Brăila, unde a ţinut o extrem de interesantă conferinţă despre mişcarea şcolilor ţărăneşti creată de către danezul Grundtwig. A expus atunci liniamentele generale a ceea ce 20 de ani mai tîrziu avea să formeze programul său de acţiune.

[2] Revista de „Igienă socială", anul X, nr. 1—6 (1940).

[3] Ceea ce a şi determinat ca vechea mea lucrare *Tehnica monografiei sociologice* din 1934, să ajungă a fi în 1938 *Monografia satului; cum se alcătuieşte spre folosul Căminului cultural* în care trecerea de la „cunoaştere" la „acţiune" e vizibil marcată.

Mai întîi cercetarea „zonală“ căpăta o delimitare nouă, cea administrativă ducînd astfel la folosirea cercetării sociologice de către organele administrative[1].

În al doilea rînd, în cadrul unei unităţi administrative se află întotdeauna o „reşedinţă“, adică o localitate centrală, de cele mai multe ori de caracter urban sau măcar cvasiurban; în acest fel problemele de sociologie rurală transformîndu-se în probleme de sociologie „urban-rurală“, „zona“ fiind acum precizată ca o zonă periurbană, în care „oraşul“ îşi întinde influenţa urbanizatoare pe o anume arie de aprovizionare în forţă de muncă şi de exercitare a serviciilor sale sociale administrative.

În al treilea rînd, luarea în considerare a unui teritoriu impunea o accentuare a preocupărilor de sinteză interdisciplinară, ceea ce credem că este învăţămîntul cel mai de preţ al vechii noastre experienţe.

Într-adevăr, luarea în studiu a unui teritoriu astfel delimitat, administrativ pe de o parte, pe de alta ca „arie periurbană“ impunea să se acorde atenţia totalităţii fenomenelor avînd loc pe acea suprafaţă geografică.

Orice observator pus în faţa unei asemenea situaţii e obligat să constate că pe suprafaţa pămîntului se află distribuite mai multe serii de fenomene, corelate între ele, care se pot schematiza astfel:

a) În primul rînd este însăşi „teritoriul“ care nu se află în stare de „natură“ pură, ci, fiind locuit şi lucrat din timpuri imemoriale, a suferit un proces de „umanizare,“ adică de amenajare pe măsura necesităţilor de viaţă ale oamenilor care au muncit şi locuit aci. Natura însăşi se află deci „socializată“ şi nu poate fi înţeleasă decît pe urma unui studiu de sociologie istorică.

b) În al doilea rînd, pe aceeaşi suprafaţă de teren se află felurite obiecte construite de oameni, constînd în clădiri şi lucrări de echipare tehnică. Acestea impun şi ele o analiză sociologică, dat fiind că unele sînt locuri de muncă (uzine, ateliere, şantiere, mine etc.), altele sînt domicilii şi anexe gospodăreşti. Echipamentele tehnice cuprind însă şi drumuri, amenajări portuare, căi ferate, gări, triaje, depozite, precum şi reţele de transport de energie, mărfuri şi persoane.

c) Toate acestea laolaltă implică o viaţă socială complexă, traiul oamenilor în cadrul material înconjurător, natural, modificat şi creat de oameni fiind pe de o parte înrîurit de acest mediu şi pe de altă parte înrîurindu-l.

Toate aceste trei aspecte ale teritoriului se împletesc deci indisolubil, analiza lor arătîndu-ne că, ecologic, ele se grupează în felurite chipuri, distingîndu-se aglomerări rurale şi urbane, fiecare cu funcţionalităţi şi profile social-economice specializate. În interiorul acestor localităţi, de asemenea, se disting izbitoare contraste, de pildă între cartierele mizere şi cele de opulenţă, gama lor mergînd de la „slum-uri“ la ostentative risipe de bună stare sau de grandioasă monumentalitate.

În totalul lor, aceste localităţi, cu funcţiuni diverse (economice, rezidenţiale, administrative, culturale etc.), formează laolaltă o reţea de puncte legate între ele prin mijloace de transport şi comunicaţii integrate în forme administrative statale.

Se pun astfel sistematizatorului teritorial problemele vieţii sociale care s-a desfăşurat, se desfăşoară şi se vor desfăşura în viitor în acest spaţiu, el fiind deci obligat să atace problema sub diferitele aspecte specifice oricărei cercetări sociologice; ale trecutului, contemporanului şi ale viitorului.

Aceasta spre deosebire de specialiştii unei singure discipline care au posibilitatea să extragă, din acest complex de fenomene, doar pe unul singur, făcînd abstrac-

[1] E de ţinut în seamă în această privinţă poziţia lui Anton Golopenţia (1909—1951) care pledase această teză în lucrarea sa de doctorat *Die Information der Staatsfuhrung und die überlieferte Soziologie* (1936) vezi şi *Rolul ştiinţelor sociale în noua tehnică administrativă* (în „Sociologia Românească“, anul III, nr. 4—6, 1938) şi *Problemele sociologiei politice şi administrative* (în vol. *Îndrumări pentru monografiile sociologice*, I S.R. 1940).

ţie de rest. De pildă, un geograf se poate ocupa exclusiv de teritoriul studiat, menţionînd doar măsura în care între munca oamenilor şi natura terenului se pot stabili oarecari corelaţii. Tot astfel, sociologii pot, precum propune Durkheim, să studieze problema din punctul de vedere al „morfologiei sociale", adică să ţină seama doar de faptul că fenomenele sociale se distribuie în anume fel pe suprafaţa teritorială, în special avîndu-se în vedere densităţile demografice diferenţiate de la o zonă la alta.

Sistematizatorul teritorial nu are însă asemenea posibilităţi. Pentru el „sinteza", adică luarea simultană în considerare a tuturor fenomenelor naturale şi sociale existînd pe un teritoriu, este obligatorie. Unitatea de gîndire îi este dictată de însăşi unitatea bazei teritoriale pe care o studiază pentru a o planifica, adică pentru a o amenaja astfel încît resursele naturale existente să fie folosite cît mai raţional, făcînd nu numai ceea ce germanii numesc „Raumforschung", ci şi „Raumplanung" şi „Raumordnung".

În această radicală schimbare de atitudine, de la monografia exhaustivă a unui singur sat, la monografia unei „zone urban-rurale", în cadrul unor preocupări de sistematizare teritorială, sursa de informare bibliografică de care se putea dispune era şi ea cu totul alta.

Cei din cadrul Şcolii care aveau obiceiul să citească literatura de specialitate ştiau că în Anglia şi în America se făceau „monografii" de alt tip decît cel de la noi, avînd caracterul de sociologie urbană şi mai ales *urban-rurală*, de la care erau multe de învăţat.

În primul rînd aveam de ţinut în seamă lucrările aşa-numite de „Social Survey" (şi Regional Survey), asupra cărora am început a ne informa şi care nu au lipsit să aibă o anume influenţă asupra noului nostru mod de gîndire ce ni se impunea odată cu trecerea la cercetări zonale urban-rurale.

Se cuvine deci să spunem pe scurt în ce fel această şcoală a putut să ne dea sugestii de lucru.

9. ŞCOALA DE SISTEMATIZĂRI URBAN-RURALE A SOCIAL SURVEY-ULUI

Şcoala monografică anglo-saxonă de care vorbim a plecat de fapt tot de la monografiile lui Le Play; ceea ce din nou ne arată cît de greşită e reducerea lui Le Play la bugete de familie. Dimpotrivă, partea cu adevărat utilă şi rodnică a concepţiei lui Le Play s-a dovedit a fi teoria lui cu privire la ceea ce numea el „locul", adică teritoriul geografic unde au loc procesele de viaţă socială.

De la considerarea acestui „loc" porneşte de pildă întreaga mişcare a Survey-ului.

Iată anume cum: tradiţia cercetărilor operate asupra problemelor clasei muncitoreşti a continuat a fi urmărită în ţara celui mai înaintat capitalism al veacului trecut. În continuarea deci a marilor studii anterioare privind „Situaţia clasei muncitoare", care puneau accentul în special pe „pauperismul" ei[1] începînd de pe la sfîrşitul veacului trecut, teoreticienii şi practicienii vieţii sociale din Anglia aveau a lămuri modalităţile

[1] Ceea ce nu înseamnă că asemenea studii ar fi fost părăsite. De pildă, pînă încă în 1901 în Anglia, putea apare un studiu ca cel al lui B. S. ROWENTREE: *Poverty; Study of Town Life* (York) dînd însă un tablou general al societăţii, nu numai al unui fragment din ea. Cel puţin literatura americană prin şcoala de la Chicago abundă în asemenea analize a sărăciei marilor mase urbane, de la un moment dat urmărindu-se în special „Slum-urile", în loc de aşezare a „cetăţenilor de categoria doua", negri, portoricani, mexicani etc., formînd ceea ce Gundar Myrdal a numit *An American Dilema*. În ultima vreme, o nouă problemă, cea a pauperismului maselor umane din „lumea a treia" a ajuns a forma o preocupare de caracter mondial.

prin care muncitorimea, de data aceasta organizată sindical, avea a-şi găsi locul în lupta socială spre o viitoare societate. „Social Survey-ul" este aşadar alcătuit dintr-un complex de lucrări urmărind nu familia muncitorească, ci *clasa* muncitorească, în totalitatea ei, studiată în marile *oraşe* industriale în care se afla concentrată. Deci „locul" din teoria lui Le Play se concretiza de data aceasta ca fiind „oraşul şi zona sa".

Astfel lucrarea lui Charles Booth (1840—1916) apărută în 1889—1903, în 17 volume, sub titlul de *Life and Labour of the People of London*, e alcătuită pe baza unor anchete efectuate la teren, cu echipe mixte, de sociologi, economişti, geografi şi „social workeri". Aceste anchete au fost continuate apoi de colaboratoarea lui Booth, Beatrice Webb (1858—1943) şi de soţul ei Sidney Webb (1859—1947) care au fundat în 1895 şi vestita „London School of Economics".

Soţii Webb au studiat deci, şi ei, prin cercetare directă, viaţa muncitorilor, făcînd o aspră critică sistemului capitalist, a cărui decădere o vedeau, în lucrarea lor: *The Decay of Capitalist-Civilisation* (din 1923) ca fiind foarte apropiată, datorită, afirmau ei, capacităţii sindicatelor de a crea o „Industrial Democracy". Ei publică între 1931—1934 şapte volume intitulate *New Survey of London Life and Labour*, potrivit aceloraşi principii multidisciplinare.

O altă viziune, paralelă acesteia, e cea a lui Patrick Geddes (1854—1932). Sociolog şi urbanist, planificator efectiv al mai multor oraşe din India şi Israel, de asemenea teoretician de şcoală Le Play punea accentul pe triada „Place-Work-Folk" (loc, muncă, popor), care impunea folosirea multidisciplinară a unor studii de geografie, de economie politică, demografie şi antropologie. Geddes lansează lozinca „Survey before Action", adică de întemeiere a acţiunii pe studii prealabile, centrîndu-şi metodologic lucrarea pe problema influenţei reciproce dintre problemele de ecologie, economie politică şi antropologie (plus acumularea istorică a unei zestre tradiţionale). În fond, Geddes explica sociologic procesele sociale prin trecerea în decursul istoriei de la o „paleotehnică" la o „neotehnică", ducînd în final la o „geo-tehnică" mondială, devenită acum posibilă, în urma dezvoltării ştiinţelor moderne[1].

Deplin conştient de comandamentele superioare ale oricărei planificări teritoriale şi dîndu-şi seama că, bazîndu-se pe singurele lui puteri, problema îl va depăşi, Geddes a recurs la organizarea unei echipe interdisciplinare, antrenînd în munca sa oameni de ştiinţă de valoarea excepţională a unui geograf ca Elisée Reclus[2] sau a lui Edmond Demolins, unul din cei mai interesanţi din adepţii lui Le Play[3].

Geddes a putut astfel elabora o metodologie nouă, în care învăţămintele sociologiei se îmbină cu cele ale geografiei sociale, anume în scopul de a lămuri chipul în care „locul" de care vorbea Le Play, atunci cînd e vorba de un oraş,

[1] Această teorie a preeminenţei „factorului tehnică" în sociologie (de fapt o influenţă greşit înţeleasă a marxismului) este şi azi susţinută în continuare de mulţi autori, ca Mumford, Rostow şi alţii. Adăugăm că elevul lui Geddes, Brandford (1864—1930), a preluat „The Sociological Society" fundată de Geddes, transformînd-o într-o „Le Play House", care continuă, azi încă, cercetările sale (una din ele fiind făcută chiar în cursul unei vizite în România).

[2] Reclus, de concepţie politică anarhistă, participant la Comuna din Paris, este autorul vestitei *Géographie universelle* (1883) rămasă pînă astăzi valoroasă, precum şi a lucrării *L'homme et la terre* în 6 volume (1905), foarte interesantă aplicare a ideii că „geografia este istoria în spaţiu, precum istoria este geografia în timp", lucrare care merită a fi atent studiată de orice sociolog, dat fiind valoroasele sugestii pe care le cuprinde.

[3] Autor al cunoscutei lucrări *Comment la route crée le type social*, precum şi creator al şcolii de tip nou „Ecole des Roches". Vezi MABEL BUNKER, *Utilisation du milieu géographique* (1931), o expunere a acestui aspect educaţional al mişcării a regional „Survey-"ului; cu o bună bibliografie.

un tîrg şi zona sa, este „nu numai un loc în spaţiu, ci şi o dramă în timp".

Mai clar punînd la punct tehnica interdisciplinară de studiere a „locului, muncii şi populaţiei" decît o făcuse Le Play, Geddes are şi meritul de a fi lucrat nu la nivelul utopic al unor speculaţii cu privire la o idilică reîntoarcere la trecut, ci la planşeta de lucru a arhitectului planificator, procedînd la construirea viitorului prin planuri realizabile imediat. Desigur că, în afară de şcoala lui Geddes, am folosit şi de pe urma lucrărilor „şcolii din Chicago", care de fapt nu e decît o aplicare la scară gigantică a modului de lucru creat de Geddes, precum şi de procedeul de considerare a localităţilor „in retea" întemeiat de Walter Christaller, prin lucrarea sa din 1933 *Zentralen Orten Süddeutschland*.

Această tehnică de cercetare zonală, cît fusese elaborată înainte de război, a fost folosită şi amplificată în cadrul acţiunilor de sistematizare teritorială, care, începute în 1949 sub conducerea arhitectului Stefan Popovici, au fost organizate potrivit următoarei formule: monografii sumare, executate pe bază de formulare extrem de simple, anume gîndite ca să poată da loc unor cartografieri şi aplicări acelui „simultaneus thinking" de tip Geddes, puse în lucrare de echipe interdisciplinare cuprinzînd un arhitect, un geograf şi un sociolog, condus de un consiliu central, el insuşi conceput interdisciplinar.

S-a lucrat astfel în 1949 întreg judeţul Hunedoara[1], pînă în 1956 elaborîndu-se cercetări în întreg judeţul Constanţa, Tulcea (acesta doar prin prospectarea făcută doar de consiliul central), bazinul Bistriţei, al Argeşului, zona Braşovului etc., precum şi o lungă serie de documentări asupra a peste 40 de oraşe şi a zonelor lor, care au dus la o încă mai precisă punere a problemei teoretice a cercetărilor zonale, întărind în special ideea unei interdisciplinarităţi asigurate prin existenţa unui for central metodologic, de conducere a lucrărilor şi de sinteză finală pe care o socotim că s-a dovedit a fi extrem de eficace, meritînd deci a fi reţinută ca un aport substanţial în rezolvarea problemei organizatorice a unor cercetări de acest tip.

10. CONCLUZII TEORETICE, METODOLOGICE ŞI TEHNICE

Odată ajunşi la acest punct al istoricului experienţelor noastre, se cuvine să tragem cîteva concluzii sub formă de învăţăminte.

În primul rînd, cred că s-a putut înţelege pentru ce străduinţele multora din cercetătorii de azi, profesionişti sau simpli amatori, de a continua executarea de „monografii rurale" au darul de a ne mîhni, dacă nu chiar să ne supere, în ciuda faptului că totuşi ele ne bucură, fiind dovada că munca depusă pentru propagarea acestei idei, cîndva, acum multe decenii, a dat roade, mulţi oameni confundînd încă, aşa cum o făceam şi noi prin 1926, „monografia sociologică" a cîte unui sat cu „sociologia în persoană".

Totuşi gîndurile care s-au recunoscut greşite de către înşişi promotorii lor trebuie părăsite de către toţi. Altfel, s-ar irosi experienţa trecutului şi nici un progres nu ar fi cu putinţă.

Insist asupra faptului că e mai important, pentru ziua de azi, să citim mai curînd ultimele formulări ale profesorului Gusti decît să studiem lucrările lui de tinereţe, care azi nu mai au decît o valoare documentară pentru o istorie a doctrinelor.

Am afirmat că profesorul Gusti, odată cu întreaga lui şcoală şi în colaborare

[1] Vezi în această privinţă darea de seamă făcută în colaborare cu ION MATEI. *O experienţă de documentare în materie de sistematizări teritoriale* (în volumul *Cercetări sociologice contemporane*, 1956).

cu ea, a evoluat în decursul celor 25 de ani de muncă.

Se cuvine deci să rămînem cu imaginea lui Gusti cel din 1946 mai curînd decît cu cel al lecţiei lui inaugurale din 1910.

Ne îngăduim să reproducem un pasaj mai lung din scrierile profesorului, din care se poate vedea lămurit cum ajunsese dînsul să conceapă problema cercetării sociologice, în calitatea lui de preşedinte al Consiliului Naţional de Cercetări Ştiinţifice.

E vorba de planul de lucru înfăţişat Consiliului în 1946, care prevede următoarele:

„Planul de lucru pe care l-am propus pentru a fi luat în considerare şi înfăptuit cu ajutorul Consiliului Naţional de Cercetări este următorul:

În locul unei campanii de cercetări mai mult sau mai puţin întîmplătoare, făcute pe măsura puterilor restrînse de care poate dispune o asociaţie privată de oameni de ştiinţă, urmează să se elaboreze un plan de cercetare sistematică a întregii ţări în aşa fel încît, în decursul unui interval de timp minim, să putem ajunge la o cunoaştere cît mai deplină a tuturor problemelor ţării.

Ideea care trebuie să rămînă la baza unor asemenea cercetări este tot aceea a cercetării *unităţilor sociale* şi anume a *satelor, oraşelor şi regiunilor* ţării cu bogatul lor cuprins plin de un dinamism în continuă desfăşurare.

Este evident, de pildă, că aceasta nu înseamnă că vom putea ajunge, încă de la început, să studiem cu desăvîrşită amănunţime cele 13.415 sate. Dar vom putea porni în tot cazul la munca de inventariere a *tipurilor* de sate pe care le găsim astăzi în România şi în urmă la studierea amănunţită a cîte unui sat din fiecare din aceste tipuri.

Lista generală a tuturor tipurilor de sate din România este dealtfel destul de lungă. Satele ţării noastre se deosebesc tipologic după nenumărate criterii. Sînt nu numai sate de munte, de deal, de cîmpie, de litoral de ape, sate cu vetre aglomerate şi sate cu vetre împrăştiate. Dar sînt şi sate deosebite după natura ocupaţiunilor lor economice, sate agricole, forestiere, pastorale, meşteşugăreşti, industrializate; după gradul lor de integrare în procesul de ansamblu al vieţii noastre economice, sate rămase la un stadiu de economie închisă şi sate adînc capitalizate. De asemenea, sînt sate pur româneşti, sate cu populaţie de naţionalitate străină şi sate mixte. Sate în care trăieşte o veche populaţie liberă, altele în care se resimt încă urmele unei vechi organizări sociale iobăgeşti, sate de moşneni, de împroprietăriţi, de colonişti etc. Avem sate în care domneşte încă obiceiul pămîntului, sate tradiţionale şi bogate în producţii culturale populare şi altele care dimpotrivă sînt pornite rapid spre urbanizare.

Avem sate în care constatăm o gravă deficienţă biologică, altele în plin avînt, sate rămase în întunericul analfabetismului, altele în care şcoala şi-a dat roadele.

Este timpul ca printr-o cercetare de ansamblu, executată asupra întregii ţări româneşti, să stabilim deci seria completă a acestor *tipuri de sate*, pe care să le supunem unui studiu amănunţit, spre a afla cauzalitatea lor socială, procesele şi tendinţele lor.

În al doilea rînd, după această inventariere şi studiere sociologică pe teren a tuturor tipurilor de sate, urmează a se stabili frecvenţa şi ariile de răspîndire teritorială a fiecărui tip social în parte.

Pentru această a doua parte a muncii noastre, vom proceda la o cercetare cu mult mai sumară a tuturor unităţilor sociale săteşti, numai în scopul de a determina pentru fiecare sat în parte tipul căruia aparţine şi a-i nota caracterele originale.

Mai tîrziu, într-o altă etapă, se va putea reveni asupra acestor probleme şi supune toate satele ţării unei cercetări sociologice care să ne permită să stabilim caracterele originale şi problemele speciale ale fiecărei unităţi sociale în parte.

În felul acesta vom putea determina, pe harta țării, care sînt regiunile sociale cele mai importante, regiuni care nu se suprapun cu împărțirile administrative ale țării și nici cu cele geografice.

Regiunea își are dealtfel, odată ce a fost determinată astfel, problemele ei speciale, probleme de articulație generală și de proces de ansamblu care fac ca ea să aibă tocmai acest caracter de unitate asupra căruia insistăm.

Orașele ele însile, 155 la număr, însă prezentînd mai mari dificultăți de studiere, vor trebui să fie analizate, tipizate și apoi plasate și ele în cadrul lor social, fie regional, fie general pe toată țara.

Odată terminată această muncă, vom putea proceda la o sinteză generală, care să ne ducă nu numai la alcătuirea unui Atlas sociologic al României, dar și la cunoașterea analitică a proceselor și tendințelor sociale care frămîntă astăzi viața noastră socială.

Din acest text se vede chipul în care profesorul Gusti, fără a fi renunțat totuși la unele din planurile sale inițiale (a monografierii finale a tuturor satelor), le amîna pentru o epocă ulterioară, în prim plan intrînd de data aceasta cu totul alte modalități de lucru și anume cele care se elaboraseră pe parcurs, prin colaboratorii lui din „școală".

E de asemenea clar că imaginea pe care o avea Gusti în 1946 despre realitățile sociale ale țării românești nu mai corespunde întru nimic cu imaginea României de astăzi. Planul din 1946 nu mai poate fi planul din 1975. Dar pentru judecarea corectă a școlii de sociologie din București, acesta este planul care trebuie ținut în seamă și nu altul.

Analiza lui ne semnalează, în mod util, existența cîtorva probleme de soluționat, de fapt constînd în „eșecuri" trecute, cărora urmează să le găsim acum, în noile condiții sociale ale Republicii noastre socialiste, dezlegări teoretice și practice.

Pentru a le recapitula, vom începe, potrivit unei mai vechi deprinderi, mergînd pe firul vremii „de-a-ndaratelea", adică pornind de la ceea ce mi se pare a fi ultimul stadiu atins de școală.

Este vorba, înainte de toate, de centrarea cercetărilor pe *zone urban-rurale*, în scopul unei sistematizări și amenajări teritoriale avînd în vedere organizarea viitoare a vieții sociale.

Aceasta implică răsturnarea completă a vechilor noastre planuri de lucru, fiind nevoie acum, în zilele noastre, de elaborarea unor planuri, metode și tehnici de lucru care să permită strîngerea documentării necesare organelor de stat din cuprinsul fiecărui județ în parte.

În acest scop, trebuie precizată modalitatea de lucru optimală: munca prin tehnica „localității pilot"?, munca prin „atac de ansamblu a tuturor localităților"? În tot cazul e de renunțat la ideea de a alege la întîmplare un anume sat sau oraș, pe motivul unor eventuale facilități de cazare sau prin impresia că acolo se întîmplă ceva interesant.

De asemenea, e de știut dacă și în ce măsură se vor putea folosi tehnicile „monografiilor sumare" sau cele ale „statisticii". Marea problemă, atît pentru fixarea tipologiei, cît și pentru executarea lucrărilor statistice, este însă o prealabilă organizare a bazelor pentru o eșantionare științifică, baza care actualmente ne lipsește.

Apoi, e cazul să ne întrebăm care din modalitățile de lucru se dovedesc folositoare: munca cu un seminar de studenți însoțiți de profesorii lor, munca cu multiple echipe studențești, munca cu „căminele culturale", de fapt cu intelectualitatea satelor, sau care anume altele, potrivit situațiilor și posibilităților de azi?

În sfîrșit (last but non least), rămîne marea problemă a teoriei care va sta la baza viitoarelor cercetări.

Cred că am putut scoate clar în relief faptul că dacă monografiile sociologice și dezvoltările lor ulterioare, nu au putut duce la o sinteză interdisciplinară, la omogeneizarea și generalizarea completă

a tuturor cercetărilor, aceasta se datorează lipsei însăşi a unei teorii comune.

De fapt aci stă miezul „răutăţilor", pragul cel de sus şi cel de jos, care a pus piedici mersului satisfăcător al lucrărilor.

În rezolvarea tuturor acestor probleme teoretice şi tehnice sînt de ţinut în seamă actualele noastre realităţi istorice.

În anii noştri, România a parcurs o serie de schimbări importante.

În primul rînd „problema agrară" nu mai constituie principala noastră preocupare. Cooperativizată şi ridicată pe calea unui necontenit progres tehnic, la nivelul ştiinţei moderne, agricultura de azi—şi deci şi viaţa lumii rurale—nu mai seamănă cu ce a fost pe vremuri.

În schimb, în momentul de faţă procesul de industrializare e cel hotărîtor, el dînd loc la o creştere urbană masivă şi mai mult încă la un *proces de urbanizare* care îşi întinde efectele şi asupra lumii rurale, în diverse modalităţi, a căror teorie nu e cazul să fie făcută aci [1]. Problema „zonelor urban-rurale", întrezărită de noi pe vremuri, constituie azi una din problemele cheie ale lumii noastre.

În sfîrşit, hotărîtor e faptul că trăim într-un stat socialist care doreşte să ducă o politică socială planificată şi, dispunînd de organele necesare pentru a planifica, dispunînd şi de mijloacele totale ale venitului naţional, este în măsură să dea cercetătorilor şi activiştilor locali o comandă socială, trasînd liniile directoare ale proceselor sociale în curs.

Cercetările ştiinţifice trebuie deci să pună la dispoziţia puterii de stat, centrale şi locale informaţiile documentare necesare pentru ca realizarea scopurilor prevăzute în plan să fie întemeiate pe o cît mai desăvîrşită cunoaştere a realităţilor, urmărite pas cu pas, pe măsură ce se desfăşoară, cu succesele şi cu eşecurile lor inevitabile.

[1] Le-am schiţat în studiul *Urbanisation et vie rurale en Roumanie*, publicat în „Études Rurales", anul 1974, nr. 49—50.

Ca atare, un studiu făcut asupra unei singure localităţi poate interesa acea localitate, nu însă ţara în ansamblul ei, deci nu organele de decizie planificatorie.

Soluţia care trebuie găsită nu poate fi decît una care să permită organizarea unui sistem de documentare valabil pe întreaga ţară, în măsură să dea, în timp util, date informative care să poată fi luate în seamă în operaţiile de planificare, acestea neputînd aştepta ca oamenii de ştiinţă să-şi desăvîrşească opera în ritmul lent al vechilor planuri monografice.

În acelaşi timp, centrîndu-se pe „zone", e necesar să se ţină seama că aceste „zone" nu mai pot fi astăzi altele decît „judeţele", adică formele de organizare administrativ-teritorială ale ţării.

În sfîrşit, de primă importanţă rămîne determinarea acelor probleme care urmează a fi socotite prioritare, adică de extremă importanţă şi urgenţă, pentru ca acestora să li se acorde întîietatea, desigur, fără a neglija lucrările de interes imediat, local, precum nici cele de interes teoretic, adică ale acelora ale căror roade nu se vor putea vedea—eventual—decît mult mai tîrziu.

Toate aceste imperative ale cercetării sociologice din România de azi sînt realizabile datorită faptului că sistemul nostru social permite acest lucru: dispunem de academii, institute, centre, laboratoare şi catedre de ştiinţe sociale şi politice care vor prelua o asemenea misiune. Pe de altă parte, astăzi în fiecare comună, oricît de modestă ar fi, dispunem de o serie de tehnicieni şi intelectuali cu o corespunzătoare pregătire, adică de un întreg aparat de „activişti" şi „animatori" culturali care pot fi antrenaţi în muncă şi care, după impresiile mele, atît aşteaptă: să fie chemaţi, îndrumaţi şi sprijiniţi în munca lor, pe acest tărîm al cercetării ştiinţifice.

Organizarea în fiecare judeţ a unui centru de cercetare nu este deloc utopică,

dovadă faptul că în multe judeţe asemenea centre au şi luat în mod spontan fiinţă.

Şi mai presus de toate, unitatea teoretică a tuturor cercetărilor este astăzi asigurată, concepţia materialismului istoric fiind larg cunoscută şi unanim admisă ca bază teoretică şi practică a oricărei acţiuni. Ceea ce nu înseamnă că organizarea sistematică a cercetării sociologice la noi în ţară se va înfăptui de la sine.

Dimpotrivă, ea necesită o muncă de lămurire teoretică şi de acţiune practică, de lungă durată şi răbdare.

Acestei munci îi este închinată întreaga noastră străduinţă.

Capitolul IV. Necesitatea teoretizării istorice a sociologiei

Dacă într-adevăr nu ne înşelăm atunci cînd afirmăm că principalul impediment care a stat în calea încercărilor de „sinteză“ a vechii şcoli de sociologie din Bucureşti şi deci a anulat, în bună parte, efortul de coordonare interdisciplinară a cercetărilor de „monografie sociologică“, a fost lipsa unei teorii comune, adoptată de către toţi participanţii la lucrări, atunci concluzia care se impune este clară: de aci înainte va trebui să lucrăm pe baza unei teorii unice.

Nu însă oricare, ci doar aceea care, prin însăşi construcţia sa, are în vedere sinteza.

Aceasta înseamnă că ea nu va trebui să plece de la ipoteza, de caracter *static*, a unui paralelism ce ar exista între diversele laturi ale vieţii sociale şi nici măcar de la o încercare de ierarhizare a lor; ci, dimpotrivă, de la un sistem care să explice modalităţile în care toate aceste „laturi“ ale vieţii sociale se închegă între ele, nu ca „factori“ coexistenţi, totuşi izolaţi sectar, ci ca „momente dinamice“ ale proceselor sociale.

Ştim, din istoria doctrinelor, că orice concepţie cu privire la societăţile umane începe să aibă dreptul a se numi „sociologică“ din momentul în care îşi pune problema, pe de o parte a stabilirii legilor care explică mersul istoriei şi pe de alta, a coerenţei, „consensului“, a „legăturii organice“ şi a „reversibilităţii“ dintre diversele zone ale socialului.

Sociologia se desăvîrşeşte deci abia din momentul în care aceste două linii de gîndire, cea de transformare a filozofiei istoriei în ştiinţă a legilor sociale şi cea de sinteză între disciplinele sociale particulare, se contopesc într-o singură viziune dialectică unitară.

Motivul pentru care socotim sociologia marxistă drept singura care îndeplineşte aceste condiţii, şi este deci singura „ştiinţifică“, este tocmai faptul că e cea mai deplină sinteză dintre toate disciplinele sociale particulare, în cadrul unei viziuni istorice.

Marxismul a fost caracterizat de Lenin ca avînd „Trei izvoare şi trei părţi constitutive“ (economia politică engleză, socialismul utopic francez şi filozofia clasică germană). De fapt, el a cuprins în afară de aceste trei discipline fundamentale pe toate cîte se aflau dezvoltate pe la mijlocul veacului trecut, discipline pe care Marx şi Engels le cunoşteau în adîncime, cu o erudiţie în adevăr gigantică, topindu-le pe toate într-un singur sistem de gîndire[1].

Cred că nu greşim dacă socotim a fi esenţială, pentru înţelegerea marxismului, tocmai această contribuţie a sa la transformarea filozofiei istoriei într-o ştiinţă de sinteză a tuturor disciplinelor sociale, ceea ce merită a fi analizat mai îndeaproape.

[1] Am încercat, într-un curs de istorie a doctrinelor ţinut în anii 1946—48 la Facultatea de filozofie şi litere din Bucureşti, să arăt cum s-au dezvoltat teoriile sociale, de la Platon pînă la Manifestul Comunist, anume pentru a lămuri în ce mod a fost operată sinteza marxistă.

1. SINTEZELE FILOZOFICE ALE ISTORIEI

În vremea dintre sfîrşitul veacului al 18-lea şi pînă spre mijlocul veacului trecut, cînd s-a format gîndirea marxistă, se constituiseră o serie de ştiinţe sociale şi nesociale, care impuneau gînditorilor un efort de sinteză, adică de coordonare logică într-un singur sistem de gîndire. Încercările de sinteză au fost multiple.

O primă modalitate era de a se proceda la o sinteză pur filozofică. Ceea ce dealtfel au şi încercat să facă filozofii—majoritatea lor fiind ei înşişi oameni de ştiinţă, construind vaste sisteme globale pentru a cuprinde atît lumea fizică şi socială, cît şi cea a gîndirii, filozofi a căror listă este lungă şi glorioasă. E suficient a numi pe Descartes, Leibniz, Spinoza, Kant, Fichte, Schelling şi, în special pe Hegel, ca să ne dăm seama de semnificaţia lor. Nu e locul să insistăm, importanţa lor pentru geneza marxismului fiind îndeobşte cunoscută [1].

În paralel cu aceşti filozofi, o serie de alţi gînditori au încercat sinteze similare ale tuturor cunoştinţelor ştiinţifice existente la vremea lor, fiind de citat în special „iluminiştii". care au operat „sinteza" *Enciclopediei* sub direcţia lui Denis Diderot (1713—1784) sub forma unui *Dicţionar raţional al ştiinţelor*, *artelor şi meşteşugurilor*, continuat apoi de întregul curent al „ideologilor", cuprinzînd personalităţi atît de importante cum sînt de pildă cele ale lui Condillac, Condorcet, Destut de Tracy, Laplace, Cabanis, Lamarck sau Ampère, mari creatori de aşezăminte culturale şi propagatori ai unei sinteze a tuturor cunoştinţelor noastre, dintr-un punct de vedere antimetafizic.

În ce priveşte domeniul ştiinţelor sociale, atît iluminiştii, cît şi ideologii s-au mişcat în sfera filozofiei istoriei, luînd în considerare totalitatea societăţilor umane, în căutarea unor „legi universale", prin care să se poată explica dramaticele evenimente care au marcat istoria omenirii. Au folosit în acest scop lucrările istoricilor, care, dealtfel, nici ei nu se puteau lipsi de căutarea unor „explicaţii" cauzale, măcar atît cît trebuie să cuprindă orice „povestire" cu cap şi coadă. Dar explicaţiile date de aceşti istorici şi filozofi ai istoriei nu mai puteau satisface pe gînditorii lumii moderne.

De pildă, împotriva teoriei care explica mersul dramei umane printr-o intervenţie directă şi activă a voinţei divine s-au ridicat sistematic un Vico (1668—1744), propunînd admiterea unui ritm natural şi constant de „corso et ricorso" al istoriei; un Montesquieu (1689—1735), căutînd stabilirea unui „spirit al legilor", de fapt a condiţionărilor naturale ale vieţii oamenilor în societate; un Voltaire (1694—1778) prin studierea „moravurilor şi a spiritului naţiunilor"; un Condorcet (1743—1794), invocînd o lege a „progresului" ca explicare a istoriei, Herder (1774—1803) mergînd pînă la formularea sistematică a unor „Idei pentru o filozofie a istoriei". De fapt, toţi aceşti gînditori se aflau la răscrucea dintre două societăţi, în plină criză a înlocuirii celei feudale

[1] Engels spune: „Noi socialiştii germani ne mîndrim cu faptul că ne tragem nu numai din Saint Simon. Fourier, Owen, dar şi din Kant, Fichte şi Hegel" (MARX şi ENGELS, *Opere*, vol. 19, pag. 334).

Se ştie însă că sinteza operată de marxism se afirmă a fi nu o „filozofie", ci o „ştiinţă".

Engels merge pînă la a crede că sinteza ştiinţifică pune în disponibilitate filozofia ca atare, afirmînd în *Dezvoltarea socialismului de la filozofie la ştiinţă* că „materialismul modern este prin excelenţă dialectic şi nu mai are nevoie de o filozofie care să stea deasupra celorlalte ştiinţe. Din moment ce fiecare ştiinţă în parte este pusă în faţa cerinţei de a se edifica asupra locului pe care îl ocupă în conexiunea de ansamblu a lucrurilor şi a cunoştinţelor despre lucruri, orice ştiinţă specială despre această conexiune devine de prisos. Ceea ce rămîne ca element de sine stătător din toată filozofia de pînă acum este ştiinţa despre gîndire şi despre legile ei — logica formală şi dialectică. Tot restul se dizolvă în ştiinţa pozitivă despre natură şi istorie" *(Op. cit.*, pag. 213).

prin cea capitalistă, marcată exemplar prin marea revoluţie franceză.

Este deci firesc ca străduinţele lor de „sinteză" să cuprindă şi luări de poziţii politice, precum şi propuneri, la început utopice, de „sisteme sociale".

Unii din ei s-au străduit să justifice legitimitatea societăţii burgheze, alţii, dimpotrivă, să o critice. Împotriva lui Jean Jacques Rousseau (1712—1778), care propusese soluţia „Contractului social" ca model al societăţii viitoare burgheze, s-au ridicat violent reacţionarii de Maistre (1753—1821) şi De Bonald (1754—1840) pledînd pentru o reîntoarcere la vremile patriarhale, alţii, dimpotrivă, au mers pe linii progresiste, ca Saint Simon (1768—1825), Auguste Comte (1798—1857) sau chiar socialiste, ca Fourier (1772—1837) şi Proudhon (1803—1865).

Este cert că Marx şi Engels aparţin acestui din urmă curent, cu specificarea că ei se află nu numai pe o linie progresist revoluţionară, dar şi că sînt singurii care au reuşit să iasă din cercul închis al filozofiei istoriei, făurind o concepţie realmente ştiinţifică.

În această străduinţă a lor de ştientifizare a filozofiei istoriei, ca sinteză a tuturor disciplinelor sociale particulare, au avut desigur înaintaşi, care le-au înlesnit străduinţele, de citat fiind în special Condorcet, cu sistemul său de etapizare a istoriei omenirii, pe „faze" succesive, explicate prin progresul capacităţilor practice umane de asigurare a celor necesare traiului prin muncă productivă.

2. SINTEZA SOCIOLOGICĂ A LUI AUGUSTE COMTE

Dar în special Auguste Comte a elaborat cea mai coerentă sinteză, în cadrul unei filozofii pozitiviste, acordînd „sociologiei" (pe care el a botezat-o astfel) un loc proeminent.

Soluţia dată de Auguste Comte este îndeobşte cunoscută, deşi rari sînt cititorii care îşi mai dau azi osteneala să-l citească. Comte credea că sinteza ştiinţelor constă într-o ierarhizare a lor. După părerea lui, ştiinţele s-ar fi născut într-o anume ordine cronologică, corespunzătoare şi unei ordini logice, şirul progresiv propus de Comte fiind al unei treceri de la simplu la complex şi de la general la particular, în ordinea următoare: matematica, astronomia, fizica, chimia, biologia şi sociologia.

Aşadar, „sociologia" era socotită a îngloba şi încununa toate ştiinţele, fiind cea mai complexă şi particulară dintre toate, dar cuprinzînd în sînul ei elemente din toate ştiinţele anterioare. Ceea ce a şi făcut să se dea sistemului lui Comte numele de „pansociologism".

Atitudinea filozofică dominînd această concepţie era şi ea socotită ca rezultat final al unei treceri de la poziţii iniţial magico-religioase, la altele filozofic metafizice pentru a-şi căpăta suprema desăvîrşire în pozitivism, în sensul admiterii existenţei unor legi naturale, care pot fi cunoscute pe căile stabilite de toate ştiinţele pozitive.

De subliniat faptul că în soluţia propusă de Comte, pentru a se arăta relaţiile existînd între diversele aspecte ale vieţii sociale, se folosea cuvîntul de „consens" al lor, potrivit unor legi, a căror cunoaştere forma sociologia statică, consens care însă era tulburat şi stîrnit în declanşarea de procese sociale, prin legi aparţinînd domeniului sociologiei dinamice.

Interesant e şi faptul că pentru Comte sociologia nu era o simplă filozofie, ci tindea să devină un instrument politic pentru că, îngăduind oamenilor să „ştie", le asigura şi capacitatea de „a prevedea" deci şi „a putea" (Savoir c'est prévoir, afin de pouvoir). Studiind în acest sens societatea capitalistă, pe care a numit-o a fi o „societate industrială", Comte ajunge la propunerea unui sistem social de caracter utopic, constînd în-

tr-o religie a umanităţii, pe o linie de-altfel trasată de către maestrul său, marel : învăţăt, filozof şi utopist, Saint Simon.

Dar ceea ce i se poate reproşa lui Comte, dacă îl judecăm din punctul nostru de vedere actual, este că el nu ne-a dat o unealtă de lucru eficace, cu care să putem studia fenomenele sociale concrete. În ciuda pozitivismului său, opera lui are încă un puternic caracter de filozofie a istoriei, nesatisfăcător ca instrument efectiv de lucru.

3. DEZVOLTAREA FILOZOFIEI ISTORIEI CA ŞTIINŢĂ

Dacă Marx este cel care a reuşit să creeze un astfel de instrument de cercetare, faptul se explică şi prin împrejurarea că el dispunea nu numai de o bază filozofică superioară, cea creată de Hegel, ci şi de o erudiţie enciclopedică, cu privire la toate ştiinţele vremii sale, ceea ce lui Comte îi lipsea în mod surprinzător de grav.

În primul rînd, Marx avea o concepţie istorică nouă. de el creată, clar superioară oricărei alte încercări de filozofie a istoriei.

a. Dezvoltarea erudiţiei şi metodologiei istorice

Ceea ce i-a servit lui Marx să opereze acest salt calitativ de la filozofia istoriei la ştiinţa istoriei a fost faptul că între timp disciplina istoriei făcuse ea însăşi substanţiale progrese.

Mai întîi mijloacele de informare de care se dispunea pe la mijlocul veacului trecut erau infinit superioare celor din veacurile anterioare.

În primul rînd se creaseră tehnicile moderne ale arheologiei clasice şi preistorice, care deschideau orizonturi mult dincolo de intervalul de 5500 ani cît admitea tradiţia a se fi scurs de la Adam pînă la naşterea lui Christos.

În plus, fuseseră puse la punct tehnicile de descifrare a scrierilor vechi, egiptene şi mesopotamice, prin lucrările unui Champolion (1790—1832), E. Burnouf (1801—1852) şi a unei întregi pleiade de savanţi, care făcuseră cunoscute limbile unor popoare de mult dispărute; ceea ce a permis, simultan, studierea acestora, B. Bopp (1791—1867) creînd disciplina gramaticii comparate, W. Humboldt (1767—1835), pe cea a filozofiei limbajului, filologii Jacob şi Wilhelm Grimm (1785—1863 şi 1786—1859), adăugînd studiile de folclor (termen creat în 1846 de W. G. Thomas (1803—1885) şi de etnografie (termen creat în 1821 de Adriano Bolbi (1781—1848).

Erau puse astfel bazele pentru o sinteză istorică de mare amploare, mergîndu-se pînă la alcătuirea unor „istorii universale", cum e cea a lui Schlosser (1776—1861) sau analizelor unor probleme speciale, cum e cea a lui Augustin Thierry (1795—1856) despre luptele de clasă din Franţa sau operele de bază ale lui Theodor Momsen (1817—1903) despre antichităţile romane.

Lărgirea şi adîncirea orizontului istoriei au permis marxismului să cuprindă o informaţie substanţial mai amplă decît se putea avea cu un veac înainte; în special a putut prilejui scoaterea în relief a fenomenului de bază al istoriei, cel al „timpului", adică a trecerii necontenite a fenomenelor sociale de la o stare la alta.

Această idee a „timpului" în necontenită scurgere a fost socotită de făuritorii marxismului atît de importantă încît Engels a şi găsit de cuviinţă şi pe bună dreptate să dea concepţiei marxiste numele de „materialism *istoric*".

Dar ideea „timpului", ca idee matcă a unei concepţii ştiinţifice despre lume, era întărită în acea vreme şi de contribuţia altor ştiinţe.

b. Lărgirea cunoştinţelor istorice prin geologie şi paleontologie

Pe măsură ce avea loc trecerea de la forţa de muncă umană la cea a energiei maşinilor cu aburi, puse în mişcare prin

cărbuni, a fost necesară crearea tehnicilor miniere, pentru detectarea şi exploatarea straturilor carbonifere. În plus, căile ferate necesitau şi ele săparea tunelurilor. În felul acesta oamenii de ştiinţă au putut căpăta informaţii noi despre istoria pămîntului, făcîndu-se dovada că Terra trecuse ea însăşi printr-o lungă evoluţie, de sute de milioane de ani, parcurgînd, de-a rîndul, lungi serii de „ere geologice"[1], fiecare păstrînd şi dovezile existenţei unor forme de viaţă biologică, floră şi faună, mereu schimbate de-a lungul vremii. Geologia se dubla astfel cu o paleontologie, prin munca unor Cuvier (1769—1832), Geoffroi de Saint Hilaire (1772—1844), dînd naştere unei concepţii „evoluţioniste", care a culminat cu teoria despre originile speciilor prin selecţie naturală a lui Ch. Darwin (1809—1882), explicaţie materialistă prin excelenţă, a cărei înrîurire a fost copleşitoare pentru întreaga mişcare ştiinţifică a vremii.

c. Lărgirea orizontului geografic şi etnografic

Lărgirea orizontului istoric fusese întregită şi de o paralelă îmbogăţire a celui geografic. Pe măsură ce europenii procedau la „acumularea primitivă a capitalului", prin cucerirea colonială a pămîntului, sporeau şi informaţiile despre existenţa unor serii nesfîrşite de popoare trăind în cu totul alte condiţii decît cele ale Europei.

Lucrările unui Alexandru Humboldt (1769—1859) sau ale lui Karl Ritter (1779—1859) puneau din plin probleme multiple: nu numai de a înţelege în ce chip condiţiile geografice stau în legătură cu modul de viaţă al diferitelor popoare de pe glob, lărgind astfel strîmtul cîmp de experienţă pe care îl oferea continentul european, ci şi pe aceea a infinitelor forme istorice de convieţuire socială.

Călătoriile şi mai ales exploatarea colonială a indigenilor din alte continente ridicau astfel problema existenţei unor grupe sociale trăind în forme de viaţă cu totul altele decît cele cunoscute în Europa. E suficient, pentru a arăta importanţa pentru marxism a acestui ultim punct de vedere, să reamintim că apariţia în 1877 a lucrării lui Lewis Morgan (1818—1881) despre *Societatea veche* a permis completarea schemei iniţiale a tipurilor istorice de orînduiri sociale, cu tipul „comunei primitive", Morgan fiind socotit de Engels ca un gînditor care ajunsese, pe seamă proprie, la o concepţie foarte asemănătoare cu cea elaborată de Marx[2].

4. CONCEPŢIA MARXISTĂ DESPRE CARACTERUL ISTORIC AL LEGILOR SOCIALE

Acumularea de informaţii cu privire la imensa varietate a modurilor de viaţă în comun a oamenilor, aşa cum fuseseră strînse prin cercetări istorice (bogate însă mai ales cu privire la lumea din jurul Mediteranei) şi prin cercetări geografico-etnografice, făcea absolut necesară — şi în acelaşi timp posibilă—o dublă muncă ştiinţifică: pe de o parte, elaborarea unei teorii explicative a mecanismelor de ivire şi desfăşurare a proceselor istorice şi pe de altă parte, de folosire a acestei teo-

[1] E interesant faptul că atunci cînd Marx vrea să exemplifice teza că orice formaţiune social-economică străbate anume faze, el foloseşte comparaţia „erelor geologice" spunînd: „formaţiunea arhaică sau primară a globului pămîntesc cuprinde o serie de straturi din diferite perioade, care s-au depus unul peste celălalt. Tot aşa, formaţiunea arhaică a societăţii ne dezvăluie o serie de etape diferite, care marchează diferite epoci succesive" (ciorna scrisorii către Vera Sasulici. *Opere*. vol. 19, pag. 429).

[2] F. ENGELS. *Originea familiei, a proprietăţii private şi statului. În legătură cu cercetările lui Lewis H. Morgan* (1884) (MARX-ENGELS. *Opere*. vol. 2, p. 27).

rii în cercetarea concretă a diverselor formaţiuni sociale, atît trecute, cît şi contemporane.

Marx a atacat problema sub acest aspect, printr-un efort combinat de teoretician al *generalului* şi de istoric al *concretului particular*.

Ca teoretician al *generalului*, el elaborează concepţia „materialismului istoric"; iar ca analist al unor formaţiuni sociale concrete şi al unor evenimente istorice contemporane desăvîrşeşte o serie de lucrări cu caracter monografic, din care principala, *Capitalul*, este o analiză teoretic-istorică a modului de formare a orînduirii capitaliste şi a legilor ei de dezvoltare, căreia trebuie adăugate seria de lucrări de istorie contemporană, precum *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, *Luptele de clasă din Franţa*, *Comuna din Paris* şi altele, privind aceeaşi lume occidentală şi acelaşi fenomen al societăţii capitaliste, aşa cum se înfăţişa în ţările lui de origină[1].

În toate aceste lucrări Marx îmbină în mod constant cercetarea istorică cu cea contemporană[2].

Dar în afară de cercetarea lumii capitaliste, Marx a luat în seamă şi fenomenele sociale premergătoare capitalismului [3], precum şi cele ale extinderii acestui capitalism, odată format, asupra altor formaţiuni sociale coexistente, de pildă, în partea orientală a Europei, unde a dat naştere „celei de-a doua iobăgii" [4] britanică [5], precum şi în alte regiuni ale globului, o specială atenţie acordîndu-se pătrunderii capitalismului în Rusia, aceasta în cadrul unor controverse avute cu narodnicii şi marxiştii ruşi cu privire la soarta viitoare a formaţiunii sociale a obştiei agrare a Mirului.

În toate aceste cercetări, poziţia teoretică a lui Marx a fost constant aceeaşi, constînd în afirmarea că istoria socială se desfăşoară potrivit unor legi obiective. Negarea lor antrenează deci adoptarea unei poziţii anti-marxiste făţişe, declarate.

Admiterea existenţei unor legi fusese însă afirmată şi de alţi doctrinari ai „filozofiei istoriei". Spre deosebire însă de aceştia Marx nu mai caută însă o explicare unică a întregii istorii, printr-o formulă simplă, graţie căreia toată drama umanităţii, de la stadiile anthropogenezei pînă la cele de azi, să poată fi explicată în bloc şi fără rest. Ci marxismul socoteşte că există mai multe categorii de „legi". Iată anume cum:

În primul rînd, se poate constata că în absolut toate societăţile umane există anume trăsături constante, care pot fi regăsite în orice societate, oricare ar fi ea. Există deci, într-adevăr, „legi generale" valabile oriunde şi oricînd, adică indiferent de timp şi spaţiu. Astfel, de pildă constatăm coexistenţa obligatorie a unei duble structuri. cea economică de bază şi cea suprastructurală. Oricare ar fi societatea globală considerată, oamenii care o alcătuiesc, pentru a putea dăinui, trebuie să muncească pentru a extrage din natură cele necesare traiului lor. Procesele de producţie sînt deci o constantă socială, ţinînd de esenţa societăţii, fără de producţie neputînd să existe viaţă umană. De asemenea, tot atît de permanent şi constant constatăm că. în corelaţie cu acest proces de producţie, există şi

[1] Studierea lor e obligatorie, doar prin ele putînd înţelege corect cum trebuie folosită concepţia materialismului istoric în cercetarea sociologică. Engels dealtfel ne atrage atenţia că aceasta este singura cale pentru o orientare ştiinţifică.

[2] El însuşi subliniază acest mod de lucru arătînd de pildă că „a fost necesar să urmărim lupta de clasă în decursul istoriei curente şi să dovedim în mod empiric, pe baza materialului istoric existent şi al *aceluia nou care se iveşte zi de zi*" (sublinierea noastră) („Muncă salariată şi capital" în *Opere*, vol. 6, pag. 441).

[3] MARX. *Forme premergătoare producţiei capitaliste* (aşa-numitul „Rohentwurf"), manuscris din 1857—1858, publicat însă foarte tîrziu, abia în 1939. Ediţia românească (EPLP) din 1956.

[4] MARX-ENGELS, *Opere*, vol. 19, p. 356.

[5] MARX-ENGELS, *Opere*, vol. 9, p. 135—141 şi 156—164 (text din 1853).

o serie de relaţii de producţie, precum şi o suprastructură corespunzătoare.

Avem deci de a face cu o „lege generală", care ne este foarte utilă atunci cînd analizăm orice fenomen social, căci cunoaşterea acestei legi ne obligă să desfacem analitic societatea respectivă în elementele constitutive ale dublei ei structuri.

Dar această „lege generală", de universală aplicabilitate, nu este însă o lege cu caracter istoric, de vreme ce se aplică indiferent de timp şi loc.

Istoric însă, elementele constitutive ale structurii sociale ni se înfăţişează în infinit de variate forme concrete, pe care le putem constata şi inventaria prin cercetarea atît a istoriei, cît şi a vieţii contemporane. Tehnicile de producţie, adică relaţiile pe care oamenii le au cu natura, sînt astfel infinit de variate (de la piatra neşlefuită pînă la uzinele atomice). Mai mult decît atîta: putem orîndui aceste tehnici de producţie pe un şir progresiv, clasîndu-le de la cele foarte rudimentare pînă la cele avansate. Deşi această variaţie a tehnicilor de producţie nu este în realitate întotdeauna progresiv uniliniară, liniile evolutive putînd deseori bifurca, pe drumuri paralele, precum şi dăinui simultan. Ele ne sînt, teoretic, mai uşor de înţeles dacă le socotim ca succedîndu-se într-un şir uniliniar continuu progresiv. E clar de pildă că tehnica culesului din natură este de un nivel inferior faţă de tehnica creşterii de vite şi a agriculturii. Totuşi e mai greu de spus care, în realitate păstoritul sau agricultura, reprezintă o tehnică mai dezvoltată. Nu putem spune dacă păstoritul s-a născut din agricultură ori invers. Constatăm deseori existenţa unor grupuri sociale distincte, unele pastorale, altele agricole. Adică, de fapt predominant una sau alta. Dar de cele mai multe ori aceste tehnici de producţie se îmbină coexistînd în sînul aceluiaşi grup[1].

[1] Am analizat aspectele româneşti ale acestei probleme în cap. IX al vol. I al *Contribuţiilor la studiul satelor devălmaşe româneşti*, capitolul «Falsa dilemă a caracterului „agricol" sau „pastoral" al satelor româneşti».

Esenţial rămîne faptul că oricare ar fi tehnicile de producţie avute în vedere, constatăm că ele nu rămîn constant aceleaşi, ci se transformă în decursul timpului, deseori îmbunătăţindu-se, dar uneori suferind şi recăderi spre nivele inferioare. Legea lor de bază este deci, în tot cazul, *mişcarea*, adică *istoricitatea* lor.

În ansamblu, pe linii mari istorice, putem considera că cel puţin în anume regiuni ale globului am asistat la un progres aproape constant al acestor tehnici de producţie, potrivit unui mecanism care se poate explica.

Prin „tehnică" e de înţeles nu numai „unealta şi procedeele de folosire a uneltei", ci şi modul de organizare a relaţiilor în care oamenii colaborează în producţia lor socială, organizîndu-se de pildă anume diviziuni ale muncii, care la rîndul lor dau naştere unor anume grupări în clase sociale, de asemenea supuse unor mişcări istorice, de transformare necontenită. Acestea la rîndul lor sînt însoţite de restul fenomenelor suprastructurale, supuse şi ele unor permanente transformări istorice.

Se poate deci trage concluzia că legea de bază a vieţii sociale este pe de o parte coexistenţa acestor elemente ale dublei structuri sociale, într-o singură „formaţiune" socială, dar şi pe altă parte că aceste structuri se află în permanentă transformare, mai lentă sau mai rapidă.

Fiecare din aceste „elemente" constitutive ale vieţii sociale se supun acestei legi a mişcării istorice, ansamblul global avîndu-şi el însuşi mişcarea lui proprie determinată de fenomenul „de bază", adică cel pe care uşor îl putem sesiza şi explica ca fiind de sine stătător şi pe care de aceea îl socotim „declanşator" al mişcării totale.

Dacă am opri constatările noastre la acest stadiu, am fi stabilit desigur o serie de importante legi general-valabile, dar nu am fi explicat încă mersul istoric concret al societăţilor. Căci legile de

structură şi legile mecanismelor de desfăşurare a schimbărilor rămîn neistorice, de vreme ce sînt aplicabile indiferent care ar fi societatea pe care o analizăm. În acest sens, dacă am reduce materialismul istoric doar la atîta, l-am considera, paradoxal, ca fiind neistoric, deopotrivă cu legile afirmate de către filozofii istoriei.

Originalitatea lui Marx şi, mai mult decît atîta, genialitatea lui constă în faptul că a arătat importanţa covîrşitoare a studierii tuturor „formaţiunilor sociale" istoric existente, pentru a determina „legile" fiecăreia din ele.

Cum însuşi spune, în repetate rînduri, obiectul lui principal de studiu a fost geneza şi dezvoltarea formaţiunii sociale a capitalismului, pe care a analizat-o în amănunţime.

Dar „legile" pe care le-a stabilit astfel sînt specifice doar formaţiunii sociale capitaliste, neavînd nicidecum caracterul de legi universal valabile.

In această privinţă nu există controversă posibilă, Marx însuşi protestînd, cu vădită supărare, împotriva tentativelor de a se interpreta aceste legi specifice, stabilite de el, drept legi universal valabile.

Astfel, într-o scrisoare adresată, în 1877, către redacţia revistei „Otecestvennîie Zapiski", Marx combate pe un „marxist" rus, care voia să tragă concluzii cu privire la dezvoltarea viitoare a Rusiei, prin aplicarea mecanică a ceea ce Marx scrisese despre capitalismul occidental. Marx spune:

„Capitolul cu privire la acumularea primitivă nu face altceva decît să descrie calea pe care în Europa occidentală orînduirea economică capitalistă a ieşit din pîntecul orînduirii economice feudale".

Legile genezei capitaliste astfel stabilite au desigur un caracter general valabil, însă numai pentru ţările occidentale. „Toate ţările din Europa occidentală merg pe acelaşi drum", adică urmează acelaşi proces social istoric, care, „despărţind pe producători de mijloacele lor de producţie, îi transformă pe primii în muncitori salariaţi (proletari în sensul modern al cuvîntului), iar pe posesorii mijloacelor de producţie în capitalişti"... „Baza acestui întreg proces o formează exproprierea agricultorilor. Această expropriere a fost înfăptuită pînă acum în mod radical numai în Anglia".

În ceea ce priveşte Rusia, Marx spune că numai „dacă Rusia tinde să devină o naţiune capitalistă, după modelul naţiunilor din Europa occidentală, ea nu va izbuti să facă acest lucru fără să transforme în prealabil o bună parte din ţăranii ei în proletari".

Marx se arată însă supărat de faptul că criticul lui rus nu se mulţumeşte cu atîta: „Dar aceasta-i prea puţin pentru criticul meu. El trebuie neapărat să transforme schiţa mea istorică, cu privire la apariţia capitalismului în Europa occidentală, într-o teorie istorică-filozofică referitoare la calea generală pe care trebuie s-o urmeze în mod fatal toate popoarele, indiferent de condiţiile istorice în care s-ar afla ele, pentru a ajunge, în ultimă instanţă, la formaţiunea economică care le asigură, odată cu cel mai mare avînt al forţelor productive ale muncii sociale, şi dezvoltarea multilaterală a omului".

„Eu însă îi cer iertare. Aceasta ar însemna pentru mine, în acelaşi timp, o prea mare cinste şi o prea mare insultă".

Refuzul de a-şi considera „schiţa istorică" drept o lege de filozofie a istoriei este deci clar şi răspicat afirmat.

Mai mult încă, Marx argumentează şi teza potrivit căreia, istoriceşte vorbind, la o anume structură economică de bază îi poate corespunde nu una, ci multiple formaţiuni sociale posibile, depinzînd de anume condiţii locale, aducînd în această privinţă un argument hotărîtor. „Să luăm un exemplu. În mai multe locuri din «Capitalul» am amintit de soarta pe care au avut-o plebeii Romei antice. La început, aceştia au fost ţărani liberi, care lucrau fiecare pentru sine propriul său petec de pămînt. În decursul istoriei romane ei au fost expropriaţi. Aceeaşi

dezvoltare care i-a despărţit de mijloacele lor de producţie şi de subzistenţă a atras după sine nu numai formarea marii proprietăţi funciare, dar şi formarea marilor capitaluri băneşti. În felul acesta, într-o bună zi, au apărut pe de o parte oameni liberi deposedaţi de toate bunurile, în afară de forţa lor de muncă, iar pe de altă parte, pentru exploatarea muncii acestora, posesorii tuturor bogăţiilor acumulate".

„Ce s-a întîmplat? Proletarii romani nu au devenit muncitori salariaţi, ci o gloată leneşă, mai demnă de dispreţ decît aşa-numiţii „poor white" din sudul Statelor Unite şi odată cu aceasta s-a dezvoltat nu modul de producţie capitalist, ci modul de producţie sclavagist. Astfel, evenimente de o analogie uimitoare, dar care s-au petrecut în împrejurări istorice diferite, au dus la rezultate complet diferite. Studiind fiecare din aceste evoluţii în parte şi comparîndu-le apoi între ele, vom găsi uşor cheia pentru înţelegerea acestui fenomen. Dar nu vom ajunge niciodată să-l înţelegem dacă vom folosi cheia universală a vreunei teorii generale istorico-filozofice, a cărei supremă calitate este aceea că se consideră mai presus de istorie"[1].

[1] MARX-ENGELS, *Opere*, volumul 19, pag. 121—122. Cu privire la caracterul „istoric" a legilor „specifice" e foarte interesantă scrisoarea lui Engels către filozoful Fr. A. Lange, în care se spune: „pentru noi, aşa-numitele *legi economice* nu sînt legi naturale eterne, ci legi istorice, care apar şi dispar". Iar despre legile economice stabilite de economiştii burghezi (în speţă era vorba de legea populaţiei a lui Ricardo), Engels spune: „nici una, în măsura în care exprimă relaţii pur burgheze, nu este mai veche decît societatea burgheză contemporană. Aceste legi care într-o măsură mai mare sau mai mică au fost valabile pentru întreaga istorie de pînă acum exprimă numai relaţiile care sînt comune oricărei societăţi bazate pe dominaţia de clasă şi pe exploatarea de clasă. Din prima categorie face parte aşa-numita lege a lui Ricardo, care nu a fost valabilă nici pentru orînduirea iobăgistă, nici pentru cea sclavagistă din antichitate; din ultima categorie fac parte legile care corespund aşa-numitei teorii malthusiene" (MARX-ENGELS, *Opere*, vol. 31, p. 426).

Cu privire la condiţiile în care e legitimă folosirea abstracţiei, adică a legilor generale în cercetarea concretului, Marx aduce lămuriri decisive.

El spune de pildă că obiectul lui de studiu a fost producţia burgheză contemporană, care constituie de fapt tema noastră propriu-zisă. Nu-i mai puţin adevărat însă că în toate epocile producţiile au anumite trăsături comune, determinări comune. *Producţia în general* este o abstracţie, dar o abstracţie raţională în măsura în care desprinde realmente şi fixează ceea ce este comun, scutindu-ne astfel de repetări. În acelaşi timp însă acest element *general*, sau elementul comun, desprins prin comparaţie, este el însuşi ceva multiplu articulat, care se exprimă în diferite determinări. Cîteva ceva din aceasta aparţine tuturor epocilor; dar există şi ceva care e comun doar unora dintre acestea. Unele determinări sînt comune atît epocii celei mai moderne, cît şi epocii celei mai vechi. Fără ele nu poate fi concepută nici o producţie... „Determinările care sînt valabile pentru producţie în general trebuie separate tocmai pentru a se evita ca din cauza unităţii care decurge din însuşi faptul că subiectul, omenirea şi obiectul, natura, sînt aceleaşi—să fie omisă deosebirea esenţială"[2].

Cu alte cuvinte, folosirea „generalului" asigură un dublu folos: ne scuteşte să repetăm de fiecare dată, cu prilejul oricărei cercetări, ceea ce este comun tuturora şi pe de altă parte ne sileşte să scoatem în relief ceea *ce nu este* general în fenomenul pe care îl studiem, acest al doilea folos pentru orice sociologie concretă, fiind de covîrşitoare importanţă.

Hotărîtoare rămîne însă întotdeauna cercetarea directă a empiriei, luminată de întreaga experienţă ştiinţifică sintetizată în „legile generale" de diferite ordine.

Practic, Marx ne dă în volumul III al *Capitalului* o indicaţie care trebuie să fie primită ca lege metodologică de bază.

[2] MARX ENGELS. *Opere*, vol. 13. pag. 659 (1857, 1858; manuscris).

Marx spune clar felul cum trebuie combinate cunoaşterea teoriei generale cu cercetarea empirică, anume:

„În relaţia nemijlocită dintre proprietarii condiţiilor de producţie şi producătorii direcţi—relaţie a cărei formă corespunde întotdeauna şi în mod firesc unei anumite trepte de dezvoltare a modului de muncă şi, în consecinţă, a forţei ei productive sociale—găsim de fiecare dată secretul intim, temelia ascunsă a întregii construcţii sociale, prin urmare şi a formei politice pe care o îmbracă relaţia de suveranitate şi dependenţă, pe scurt, a oricărei forme de stat specifice date. Aceasta nu împiedică ca aceeaşi bază economică—aceeaşi din punctul de vedere al condiţiilor principale—să poată prezenta, în manifestarea ei, datorită nenumăratelor şi diverselor împrejurări empirice, condiţii naturale, relaţii de rasă, influenţe istorice care acţionează din afară etc., nesfîrşite variaţii şi gradaţii, care nu pot fi înţelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări empirice date"[1].

Printre aceste „diverse împrejurări empirice", un accent deosebit se pune pe „influenţele istorice" care „acţionează din afară", care adică nu aparţin grupului de condiţionări geografice, economice, demografice etc. care pot fi considerate ca elemente constitutive ale organismului social, ci sînt „accidente" ale istoriei, absolut imprevizibile, neputîndu-se constata decît post factum, adică după ce s-au întîmplat.

Dar ele, fără să aibă capacitatea de a schimba liniile mari ale dezvoltării sociale a omenirii, considerată în totalitatea ei, pot diversifica liniile de dezvoltare, uneori nu numai în sens progresiv, ci şi regresiv, dînd naştere unor felurite formaţiuni sociale.

Aceasta explică de ce, atît de des, Marx foloseşte expresia de „dacă" şi „sau". De exemplu: în general orice clasă exploatatoare trăieşte din ceea ce îşi repartizează din produsele produse. Dar, istoriceşte vorbind, această lege generală se poate concretiza în multiple feluri, modalităţile de preluare a produselor fiind variate. Marx le înşiră astfel într-un lung şir de variante: „un popor de cuceritori împarte ţara între cuceritori şi impune astfel o anume repartizare a proprietăţii funciare şi o anume formă de proprietate funciară, determinînd astfel şi producţia; *sau* îi transformă în sclavi pe cei învinşi şi face astfel ca munca sclavilor să stea la baza producţiei. *Sau* un popor face revoluţie şi fărîmiţează în parcele marea proprietate funciară şi, în consecinţă, prin această nouă repartizare a pămîntului imprimă producţiei un caracter nou. *Sau* legislaţia eternizează proprietatea funciară în mîinile unor anumite familii. *Sau* împarte munca ca un privilegiu ereditar. fixînd-o astfel într-un spirit de castă. În toate aceste cazuri—şi toate au un caracter istoric..." etc[2].

Concluzia metodologică ce putem trage e clară: Avem pe de o parte o schemă generală, o „cheie" care ne ajută să dezlegăm „secretele istoriei". Dar în folosirea acestei scheme teoretice este

[1] *Capital*, volumul III, partea a II-a, capitolul 47. „Geneza rentei funciare capitaliste". Ediţia ESPL, 1955, pag. 745.

Şi Engels, într-o scrisoare din 1890 către Schmidt, se plînge de tendinţa unora de a dogmatiza materialismul istoric spunînd: „concepţia materialistă a istoriei are şi ea o grămadă de astfel de prieteni cărora le serveşte drept pretext pentru a nu studia istoria" (*Opere alese*, vol. II, p. 532).

De asemenea: „Concepţia noastră despre istorie este însă, înainte de toate, o călăuză pentru studiu şi nu o pîrghie pentru construcţii în genul lui Hegel". De aci, îndemnul „întreaga istorie trebuie studiată din nou. Condiţiile de existenţă ale diferitelor formaţiuni sociale trebuie cercetate în amănunt înainte de a încerca să se deducă din ele concepţiile politice, juridice, statistice, filozofice, religioase etc. care le corespund". Şi tot astfel: „frazele despre materialismul istoric" (şi totul poate fi prefăcut în fraze) le servesc prea multor germani din generaţia tînără numai pentru a-şi construi la repezeală o sistematizare a cunoştinţelor lor istorice, relativ sărăcăcioase (*ibid.*, *p.* 533).

[2] MARX-ENGELS, *Opere*, vol. 13, pag. 670, „*Contribuţii la critica economiei politice*" (sublinierile noastre).

absolut necesară studierea concretă a condiţiilor istorice în care diversele legi se aplică.

De fapt, avem de a face cu un demers al gîndirii care e specific oricărei analize ştiinţifice: teoriile au întotdeauna doar un caracter general; există adică doar ca abstracţie în mintea noastră, permiţîndu-ne să ne facem „inteligibilă“ empiria „sensibilă“[1].

5. TIPOLOGIZAREA INFORMAŢIILOR ŞI TEORIA FORMAŢIUNILOR SOCIALE

Operînd în felul acesta, adică pe baza cunoaşterii a ce este „general“ tuturor societăţilor umane, stabilind apoi, în concret, *ce nu este comun* în fiecare din apariţiile istorice ale societăţilor reale, se strînge un material informativ extrem de bogat.

Pentru a ne descurca în această masă documentară, care la prima vedere poate apărea haotică, nu avem altă cale decît de a proceda la „tipologizări“, grupînd adică fenomenele concrete în „familii“. Aşa a procedat Marx atunci cînd, aşa cum am spus, a scos în relief faptul că, deşi societăţile umane sînt infinit variate, totuşi ele se pot grupa în ceea ce el a numit „formaţiuni social-economice“.

Orice „tip“ social este de fapt o generalizare, adică o extragere a ce este „general“ într-un grup de fenomene. Însă un „general“ de ordin secund care adică nu se aplică absolut tuturor societăţilor umane, ci numai unui anume grup din ele.

Dacă de pildă analizăm societăţile din occidentul Europei medievale constatăm că ele se aseamănă întrucîtva între ele, astfel că le putem grupa laolaltă, într-un tip care se numeşte „feudalism“, altul decît cel „sclavagist“ sau „capitalist“.

Asemănările dintre toate statele feudale sînt multiple, complexe, referindu-se la totalitatea elementelor alcătuitoare ale vieţii sociale, de la procesele de producţie pînă la formele de conştiinţă. Considerate laolaltă, în ansamblul lor, ele pot fi denumite a fi o „formaţiune“, adică un ansamblu organizat. Şi dacă adăugăm că e vorba de o formaţiune „social-economică“, lămurim şi din ce punct de vedere am considerat formaţiunea.

Există însă multe variante ale acestor „formaţiuni“. De pildă, „feudalismul“ se înfăţişează variat de la o ţară la alta şi de la o epocă la alta. Există deosebiri între feudalismul francez, cel englez, cel german şi aşa mai departe. Totuşi, în ciuda deosebirilor dintre ele, toate aceste „feudalisme“ păstrează cîteva trăsături generale (o generalitate de grad secund), precum de pildă faptul că toate cunosc două clase sociale de bază, cea a ţăranilor iobagi, exploataţi prin dijmă şi corvoadă, de către o altă clasă, cea a seniorilor feudali, stăpîni ai mijloacelor de producţie, în anume limite, precum şi pe forţa de muncă a ţăranilor, de asemenea în anume limite. Putem deci construi mintal un „feudalism“ tip, urmînd apoi a-l folosi în analizarea a ce este comun şi ce nu este comun în diversele „feudalisme“ cunoscute din istorie. De pildă, putem

[1] Atragem din nou atenţia, cu acest prilej, asupra faptului de care am amintit în treacăt în volumul I: mintea noastră nu poate opera, altfel, în cercetarea realităţii, decît prin „teorie“, adică prin abstracţie. „Conceptul“ el însuşi, aşa cum e generalizat în „cuvînt“, nu e decît o abstracţie generalizatoare. Această operaţie de abstractizare e exprimată în terminologii variate de la autor la autor, folosindu-se deopotrivă termenii de „indicatori“, „trăsături caracteristice“, „esenţiale“, „modele“, „tipologii“ (ideale sau ba); sau cum spun antropologii „trăsături“, „teme“ (sau „patternuri“ în limbaj anglo-saxon) şi „structuri“ care toate nu exprimă altceva decît o modalitate de a proceda la abstracţii generalizatoare, a căror valoare e exclusiv euristică, adică de unelte care ne ajută la cercetarea realităţii, dar nu ne dispensează de cercetare.

arăta că feudalismul francez s-a născut în Franţa din simbioza unei populaţii galo-romane supuse şi a unei alteia germanice, cuceritoare, proces care a durat secole; pe cînd feudalismul englez a fost introdus în bloc, gata format, prin cucerirea Angliei de către normanzii din Franţa, fiind deci un „feudalism de import", cum i se spune. Dealtfel întocmai ca şi feudalismul din Ierusalim, acesta introdus de asemenea de cuceritori, în speţă cruciaţii europeni. De asemenea, feudalismul Europei orientale este o formaţiune socială stîrnită prin efectul pătrunderii tîrzii a capitalismului care a dat naştere celei de a doua iobagii.

Şi feudalismul ţărilor noastre, în toate cele trei forme ale lui (Ţara Românească, Moldova şi Transilvania), este a se studia tot astfel, diferenţial, atît în ce priveşte formele lui locale, cît mai ales în mecanismele lui de formare[1].

Diferenţierea formaţiunilor sociale pe sub-tipuri este însă o operaţie prin excelenţă „istorică", mergînd adică la analizarea nu a ce este comun, ci dimpotrivă la ce este diferenţial local, prin împrejurările concrete materiale şi prin cele ale evenimentelor istorice.

În această privinţă se cade să analizăm modul în care procedează Marx la asemenea analize diferenţiale, de pildă în cazul analizei „comunei primitive", în formele sale iniţial „arhaice" ajunse apoi a fi „obştii agrare", luînd înfăţişările diverse ale comunei indiene, slave, germanice, fiind citată şi forma românească (adică cea pe care am numit-o „sat devălmaş")[2].

În toate aceste analize a formelor stadiale ale fiecăreia din formaţiunile sociale pe măsură ce coborîm pe scara acestor „generalităţi" descrescînde ne apropiem din ce în ce, potrivit unor tehnici despre care vom vorbi în capitolul următor, de o analiză concretă, empirică, a faptelor.

În tot cazul e clar că rămîne oarbă şi nemulţumitoare orice asemenea operaţie făcută fără cunoaşterea teoretică nu numai a legilor generale, de diferite grade, ci şi a tipologiilor clasificatorii, rezultat al unor analize comparative pe un material informativ mai larg decît cel al unei anchete restrînse la un singur caz particular. Tot atît de zadarnic este însă şi procedeul invers, de aplicare mecanică, prin siluirea faptelor, a „legilor generale" şi a „tipologiilor" pentru explicarea unor fenomene empirice.

Atragem atenţia asupra faptului că acest mod de procedare, prin îmbinarea teoriei cu empiria, nu e valabil numai în ştiinţele sociale, fie ele istorice sau contemporane, ci este general tuturor disciplinelor ştiinţifice. El se aplică nu numai atunci cînd studiem marile probleme ale formaţiunilor sociale, ci şi atunci cînd obiectul cercetării noastre este un fenomen „microsocial".

De pildă, avem în ţară nenumărate Cooperative Agricole de Producţie. Toate au trăsături comune; dar fiecare în parte au şi condiţii şi aspecte locale. Tipologizarea lor e necesară, dar ea nu ne scuteşte de analizarea pe concret a ce deosebeşte fiecare CAP în parte de toate celelalte. Tot astfel nu putem ignora că toate aceste forme de organizare socială

[1] Ceea ce am şi încercat a face în toate lucrările mele de istorie socială, privitoare la formaţiunea socială a „satelor devălmaşe" variantă tîrzie a „comunei primitive", precum şi în lucrările mai recente: *Controverse de istorie socială românească* şi *Studii de sociologie istorică*.

[2] Vezi în special *Forme premergătoare producţiei capitaliste (op. cit.)*, de pildă la pagina 10, unde e citată problema „dominiului senioral" în curs de formare, adică „în înţelesul cel mai iniţial", care „se întîlneşte pentru prima oară, de pildă, în comunităţile slave, în cele *româneşti* etc.". De asemenea pagina 33—34 în care se afirmă că „forma iniţială a acestei proprietăţi este de aceea proprietate colectivă nemijlocită, modificată la *slavi*, dezvoltată pînă la contrariul ei, dar rămînînd totuşi baza ei ascunsă, deşi contradictorie, în proprietatea *antică* şi *germanică*". (sublinierile noastre).
Cu privire la comuna primitivă, sînt de ţinut în seamă concluziile lui Marx după studierea lucrărilor lui MAURER, HAXTHAUSEN şi MORGAN, în special studiul său despre *Marca* germanică.

fac parte dintr-un ansamblu social, care la rîndul lui face parte dintr-o anume formaţiune generală a ţării (care îşi are legile ei), formaţiune socială care ea însăşi este înglobată în ansamblul unor formaţiuni sociale, similare şi nesimilare (care ansamblu are de asemenea propriile lui legi), toate laolaltă avînd deopotrivă caracterul general de a fi societăţi umane (deci avîndu-şi legile lor proprii generale).

Înţelegerea folosului pe care îl putem avea din corecta mînuire a „generalului" într-o concepţie marxistă este deci hotărîtoare pentru orice sociolog lucrînd pe cazuri concrete. Fără de o asemenea metodologie, cercetarea va fi ori brut empiristă, ori dimpotrivă dogmatică şi stearpă.

Pentru ca acest procedeu de gîndire să fie mai uşor înţeles, adică pentru a face mai clară metodologia prin care putem transforma realităţile sensibile în realităţi inteligibile, e poate util să ne referim la un exemplu străin de sociologie. Îl vom lua din domeniul biologiei şi al medicinei. Şi anume: medicii folosesc, în afară de cunoştinţele generale ale biologiei, valabile pentru orice fiinţă vie, cunoştinţe căpătate prin examinarea în concret a bolnavilor. Ei stabilesc astfel o serie de „simptome" caracteristice pentru fiecare gen de boală în parte şi constată că simptomele se pot grupa între ele, formînd aşa-numitele „sindroame", caracteristice fiecărui „tip" de boală în parte. Pe baza cunoaşterii simptomelor şi a organizării lor în sindroame, medicii pot pune un diagnostic, afirmînd deci că bolnavul suferă de un anume tip de boală. Însă printre alte trăsături (simptome, indicatori etc.) caracteristice, diagnosticele devin diferenţiale, acelaşi tip de maladie subîmpărţindu-se în subtipuri. Şi încă mai mult, tipologia maladiei odată diagnosticată, medicul urmează să ia în considerare bolnavul, ca atare, care suferă de acea boală depistată.

În sociologie, procedăm cam în acelaşi fel: pe baza cunoaşterii legilor „generale" procedăm la diagnosticarea, prin anume simptome grupate în sindroame, a unei „tipologii" a formaţiunilor social-economice; în continuare, diferenţiem treptat între ele aceste formaţiuni sociale (de pildă societate umană în general, societate feudală în general, societate feudală franceză în general, societate feudală franceză în perioada protofeudală, feudală şi post feudală etc.), aceste din urmă subtipuri fiind apoi studiate pe cazuri realmente existente, în anume condiţii locale, istorice, geografice, economice, de rasă, aşa cum ne-o arată însăşi realitatea concretă.

Aşadar, practic vorbind, în orice cercetare pe care o facem la teren, înainte de a proceda la analiza socialului concret, se cade să ţinem seama de legile generale ale vieţii sociale, de tipul de orînduire în care are loc fenomenul pe care îl studiem, de variantele stadiale ale acestui tip de orînduire şi pe baza acestor constatări să procedăm la analizarea condiţiilor istorice în care fenomenul social, astfel încadrat teoretic, se manifestă.

Aplicarea acestui mod de gîndire pretinde însă cunoaşterea teoretică prealabilă a diverselor formaţiuni sociale şi a legilor specifice fiecărui tip din cele care au fost deja studiate de către oamenii de ştiinţă.

Marx pune această problemă, în special, în legătură cu faptul că dezvoltarea capitalismului în Germania are loc cu întîrziere. Cum potrivit celor stabilite de el, dezvoltarea capitalistă a Germaniei urmează aceleiaşi legi ca şi dezvoltarea capitalismului în Franţa, este justificat procedeul de a cronologiza cele două dezvoltări, pentru a scoate în relief faptul că între ele există un decalaj constant. Forme sociale, identice din punct de vedere logic, constatîndu-se a exista la date istorice diferite, putem afirma că ele îşi sînt logic contemporane, deşi istoric sînt decalate.

Marx spune, de pildă: „dacă neg starea de lucruri din Germania anului 1843, mă aflu totuşi, după cronologia franceză,

abia în 1783"[1]. Astfel: „Sîntem contemporanii filozofici ai veacului trecut, fără a fi contemporanii lui istorici".

În acest caz concret, procedeul este legitim, dat fiind că avem de a face cu două dezvoltări capitaliste (franceze şi germane), care urmează aceleaşi legi „specifice". Este însă o întrebare dacă mai putem proceda în acelaşi fel atunci cînd vrem să comparăm între ele, cronologic, formaţiuni străine logic unele de altele, adică supuse fiecare unor altor legi proprii, cu totul deosebite.

E puţin justificat de pildă procedeul de cronologizare pe care îl foloseşte Spengler, care, presupunînd existenţa unei aceleiaşi legi de dezvoltare a tuturor culturilor (tinereţe, maturitate, bătrîneţe), trage concluzia că unele „culturi" de azi sînt contemporane cu alte culturi care au existat cu secole, uneori cu milenii, înaintea noastră, Napoleon fiind socotit contemporan cu Alexandru Machedon şi Cezar!

Acest procedeu abuziv e folosit şi de arheologi, precum şi de unii antropologi, care nu se sfiesc să declare că unele formaţiuni sociale sînt „primitive", adică aflate logic la începutul dezvoltării oricărei culturi, deşi cronologic ne pot fi contemporane. Ei nu se sfiesc a denumi drept „neolitice" unele popoare „sălbatice" de azi pentru că nu cunosc decît tehnicile pietrei şlefuite.

Problema este interesantă şi mereu discutată. Deocamdată pe noi ne interesează doar aspectul de cronologizare a formaţiunilor sociale.

6. VIZIUNEA INTEGRATIV-SOCIOLOGICĂ A ISTORIEI

Aceată viziune „istorică" de care am vorbit, prin faptul că ţine seama de „corelaţiile" care există între diversele formaţiuni sociale coexistente, este simultan şi o viziune integrativă. Aceasta pentru două motive: mai întîi pentru că ne sileşte să considerăm globul pămîntesc, cu toate fenomenele lui sociale, ca pe un singur sistem, integrînd adică fiecare formaţiune socială studiată în ansamblul mondial; şi în al doilea rînd pentru că studiul fiecărei situaţii „istorice" în parte nu e cu putinţă decît luînd în considerare toate elementele constitutive ale societăţii, adică de întreg complexul dublu al structurii economice de bază şi a suprastructurii. Cu alte cuvinte, analiza istorică propusă de marxism este o analiză într-adevăr „integrativă" şi pentru că ne obligă la o analiză sociologică, adică în sinteză, a tuturor zonelor sociale; sau, mai clar spus, la o sinteză a tuturor disciplinelor sociale particulare, aşa cum vom arăta în capitolul următor.

Din acest punct de vedere, avem un nou argument care să ne arate că, atunci cînd lucrăm efectiv o problemă concretă oarecare, delimitarea precisă între ce este „sociologie" şi ce este „istorie", nu se poate face, dat fiind că amîndouă folosesc aceeaşi concepţie de bază şi explică aspectele prezente ale fenomenelor sociale în lumina condiţiilor lor istorice, înţelegînd prin „condiţii istorice" nu numai trecutul, care continuă a dăinui prin rămăşiţele şi efectele lui, ci şi prin contextul global în care acel fenomen se integrează.

7. CONCEPŢIA „PREVIZIONALĂ" A ISTORIEI

Pare a fi paradoxală afirmaţia că mentalitatea „istorică" trebuie să fie şi „previzională", în loc adică să se ocupe doar cu reconstituirea trecutului, şi constatarea prezentului, urmează să cuprindă şi prevederea viitorului.

Şi totuşi, dacă dăm „mentalităţii istorice" înţelesul de preocupare constantă faţă de mecanismele de transformare a

[1] MARX-ENGELS, *Opere*, vol. I, *Contribuţii la critica filozofiei hegeliene a dreptului.* „Introducere", pag. 314 şi 418.

realităţilor sociale, atunci e firesc ca şi fenomenele prezentate să fie considerate tot sub acest aspect, interesîndu-ne de situaţia prezentă ca de un punct de ajungere de la ce a fost, la ce este, precum şi de la ce este, în continuare, spre ce va fi. Teoretic este incontestabil că avem de a face cu un singur obiect de studiu: „realitatea socială". Nu putem afirma că această realitate socială şi-ar schimba natura şi nici legile, prin simplul fapt că a existat ieri şi nu azi. E vorba în fond de o aceeaşi realitate, care nici un moment nu stă locului, ci an de an, zi de zi, clipă de clipă, trăieşte dezvoltîndu-se, orice „cezură" calitativă şi chiar temporală, între trecut şi prezent, fiind arbitrară, rămîne o iluzie acceptabilă doar la scara percepţiei umane: importantă psihologic însă nicidecum ontologic. Şi tot, teoretic, nu putem admite că natura acestei realităţi şi legile care o determină vor fi altele începînd din clipa imediat următoare: nici peste o zi. nici peste un an, nici în viitor, măcar în măsura în care îl putem bănui.

Ne îndeamnă spre o astfel de considerare a proceselor de transformare a realităţilor sociale în special faptul că trăim într-o epocă de mari şi rapide revoluţii. Sînt societăţi şi veacuri aşa-numite „stagnante". Nu în sensul că nu ar cunoaşte schimbări. Dar acestea sînt atît de încete, încît generaţii de-a rîndul nu au posibilitatea să le perceapă. Există însă societăţi şi veacuri în care transformările sociale capătă un ritm accelerat, schimbările luînd un profil asimptotic.

Trăim de pildă în zilele noastre sub impactul unei revoluţii tehnico-ştiinţifice, care provoacă schimbări radicale, de la an la an, în tot modul nostru de a organiza şi trăi viaţa socială. Asistăm la creşterea monstruoaselor formaţiuni urbane ale „megalopolisurilor", la procese de „urbanizare" cuprinzînd zone din ce în ce mai vaste: asistăm la scăderea în proporţii gigantice a populaţiei active agricole, la creşterea enormă a populaţiei de servire, la transplantări demografice dintr-un loc şi mod de aşezare la altul, la procese de poluare şi degradare a naturii, încă neîntîlnite în istorie. Asistăm chiar la marea dramă a unei omeniri care a ajuns să aibă la dispoziţie mijloacele tehnice pentru a asigura, deopotrivă, fie buna stare a întregii omeniri, fie distrugerea ei printr-un act de dementă sinucidere colectivă.

Problema zilei de mîine a ajuns, de aceea, a fi o problemă actuală. Psihoza anului 2000 e generală. Deopotrivă, optimiştii şi pesimiştii caută să vadă care va fi înfăţişarea lumii viitoare. Tehnicile prognozei s-au dezvoltat, în consecinţă, în mod spectaculos. În toate ţările, în toate congresele internaţionale, savanţii se străduiesc să „prevadă" ce va fi.

Dar nici un fel de gîndire previzională nu poate avea drept bază o teorie statică. Sudura dintre viziunea statică şi cea previzională e cu neputinţă. Neavînd încotro, cei mai mulţi sociologi sînt obligaţi să accepte punctul de vedere marxist, care pune accentul tocmai pe cercetarea legilor de dezvoltare a vieţii sociale. Problema „timpului istoric" se mută deci, volens nolens, din domeniul cercetării exclusive a trecutului, în cel al cercetării prezentului, ca punct de plecare spre un viitor, care se desfăşoară încă de pe acum sub ochii noştri.

Capitolul V. Problema legilor istorice în sociologie

1. DISPERSAREA SOCIOLOGIEI ÎN „RAMURI" DISTINCTE ŞI „MICROSOCIOLOGIE"

Părtaşii uneia sau alteia din şcolile de sociologie existente în deceniile din urmă au început a se specializa în cercetarea unor anume probleme, impuse lor de nevoile vieţii sociale. În special, actuala revoluţie tehnico-ştiinţifică atrage după sine schimbări atît de vădite, încît devin de-a dreptul îngrijorătoare. Cercetătorii vieţii sociale au trebuit deci să le ia în seamă. Diversitatea lor enormă a silit însă la specializări duse la extrem. Sociologii care se interesează de pildă de industrii au nevoie de o cu totul altă pregătire profesională decît cei care urmăresc să înţeleagă viaţa oraşelor sau problemele legate de mijloacele de comunicare de masă, de învăţămînt sau de marketing etc.

Problemele vieţii sociale sînt însă infinite. Teoretic deci şi specializările profesionale ale sociologilor pot deci spori la nesfîrşit, mai ales dacă ţinem seama că cercetările de teren, dacă sînt făcute în alte locuri decît cele natale, implică cunoaşterea limbii şi a moravurilor locale, fiecare în parte necesitînd o pregătire specifică.

Alegîndu-se însă problemele de bază, cele copleşitor de importante, s-au constituit cîteva specializări sub formă de „ramuri" sociologice a căror poziţie faţă de sociologia generală, adică faţă de o concepţie sociologică comună, nu este însă din cele mai clare.

Lista lor a fost codificată de către specialiştii bibliografi lucrînd în domeniul informaticii, sub forma unui „cod" care înşiră ramurile sociologiei ca fiind următoarele: sociologie rurală, a comunităţilor, sociologie urbană, a stratificărilor sociale, a profesiilor, sociologia industrială, a leadershipului, sociologia militară, a organizărilor birocratice, sociologia politică, a mişcărilor sociale, a opiniei publice, a comunicaţiilor şi comunicaţiilor de masă, a comportamentului colectiv, a limbajului şi literaturii, a artei. a educaţiei şi învăţămîntului, a cunoaşterii, a ştiinţei şi tehnologiei, a religiilor, sociologia juridică, demografică şi ecologică, a copilului şi socializării, adolescenţei şi tineretului, a sexualităţii, a familiei, a timpului liber. a biologiei sociale, a medicinei, a psihiatriei sociale, a dezorganizărilor sociale, a sociologiei aplicate, a structurii pieţelor, inclusiv comportamentul cumpărătorilor, a culturii de masă şi aşa mai departe, pînă la totalul de 51 de specializări[1].

O asemenea inventariere este desigur utilă, nu numai pentru stocarea informaţiilor în maşinile electronice de calcul sub formă de „bancă de date", dar şi pentru că ne arată cît de variate şi de multiple pot fi domeniile în care este astăzi chemată sociologia să-şi dea contribuţia.

Numai că, orice specializare ajunsă a fi excesivă, se plăteşte printr-o scădere

[1] Asociaţia internaţională de sociologie care patronează publicaţia „Sociological Abstracts", admite acest „cod" de 51 de „ramuri".

a nivelului de pregătire profesională a marei mase de „sociologi" de care are nevoie societatea modernă. Se constată deci nu numai o coborîre a educaţiei profesionale la un nivel „meşteşugăresc", dar şi tendinţa de a considera aceste cercetări specializate pe probleme drept „discipline" autonome, după tipicul clasic al clasificării ştiinţelor. În felul acesta, pe lîngă confuzia veche produsă de coexistenţa, în rivalitate, a atîtor şcoli de sociologie, a unor discipline ca antropologia socială şi culturală, etnografia şi folclorul, psihologia socială, politologia, lingvistica socială, etica socială etc. se adaugă confuzia nouă, provocată de pretenţia acestor noi „ramuri" ale sociologiei de a fi considerate drept „discipline" propriu-zise, iar nu numai „specializări" pe probleme.

Psihologic, dacă nu logic, această tendinţă de autonomizare a „ramurilor" sociologice se explică prin deformarea profesională a profesorilor de sociologie. Avînd o catedră sau un institut de cercetare specializat pe anume problemă, profesorul sau directorul respectiv se crede dator să-şi justifice existenţa prin argumente care să dovedească că specialitatea lui are un „obiect" propriu, precum şi „metode" proprii de cercetare. Poziţia tuturor acestor specialişti, luptînd pentru independenţa lor teoretică, chezăşie a independenţei lor administrative, faţă de o „ştiinţă socială" care ar avea menirea să facă sinteza tuturor cunoştinţelor noastre despre ansamblul vieţii sociale, sub toate formele şi aspectele ei particulare, devine haotică.

Este din nou vizibil impasul în care se află toţi cei care refuză să accepte punctul de vedere al sintezei sociologice, aşa cum îl propune marxismul.

În fond, orice cercetare a unei probleme sociale ar trebui făcută prin studiul interdisciplinar al „momentelor" diverse care intră în compoziţia acelui fenomen, întotdeauna complex, oricît de simplu ar părea la prima vedere, considerînd de asemenea fenomenul în cadrul unitaţ: al întregului din care face parte. Reducerea la un simplu meşteşug al profesioniştilor diverselor ramuri, duce însă la aplicarea mecanică a unei serii de formule standard, de artificii tehnice, foarte meschine, lipsite de orizont teoretic, anume ca să poată fi aplicate de către tehnicieni de formaţiune sumară.

Profesioniştii acestor „discipline" empiriste, fără viziune teoretică, au mers aşa de departe în această poziţie greşită a lor, încît au postulat inutilitatea teoretizărilor, ba chiar imposibilitatea unei sociologii generale.

Fără a ţine seama de faptul că în cadrul fiecărei „probleme" redusă la dimensiuni „microsociale" problema necesităţii unei teorii generale se face totuşi simţită, s-a mers cu miopia pînă la a se proclama, uneori ostentativ anti-marxist, incapacitatea noastră funciară de a cunoaşte legile sociale, astfel că deficienţele unei triste mediocrităţi sînt înfăţişate ca dovadă a unui „scepticism" socotit superior oricărei „teorii", declarată, dispreţuitor, ca nefiind decît o „ideologie" falsă. Dar consecinţa cea mai gravă a acestei specializări pe ramuri a sociologiei constă în faptul că un profesionist „de ramuri" nu are a se ocupa decît de cercetări făcute pe „microsocial", adică pe unităţi sociale restrînse.

Cercetînd de pildă o industrie, o familie, o clasă de elevi, o piaţă etc. şi anume cercetînd-o meşteşugăreşte, este clar că ei pot avea impresia că pot înţelege despre ce e vorba fără a face apel la teorie. De aci însă nu e greu a se merge pînă la a afirma nu numai că nu au nevoie de „teorie", dar şi că teoria ea însăşi e cu neputinţă de elaborat. Dar după cum am mai spus, cercetarea „monografică" este prin definiţie „statică" şi ca atare nu are posibilitatea de a elabora şi întemeia o viziune istorică.

De pildă, sociologul care procedează la o analiză de psihologie socială după procedeele microsociologice ale lui Moreno sau acela care aplică un chestionar statistic pentru a face studii de marketing

sau de opinie publică se dispensează uşor de orice viziune istorică. Pentru ei, marxismul nu există. În fond, restrîngerea la cercetări microsociologice denotă dintru început o atitudine antimarxistă, uneori manifest expusă, alte ori nemărturisită, totuşi de netăgăduit.

Cel mult, unii sociologi, precum Merton, admit doar posibilitatea de a ajunge pe calea microsociologiei la „legi de rang mediu", valabile exclusiv la grupul microsocial studiat, amînînd *sine die* momentul în care vom avea suficiente informaţii pentru a putea trece la „legi generale".

Greşeala de bază a acestor sociologi este renunţarea lor completă la posibilitatea pe care ne-o oferă istoria pentru a ne informa despre legile vieţii sociale. Ea constă într-o greşită poziţie luată faţă de „istorie". Nu faţă de disciplina clasică a „istoriei", ca atare, ci faţă de „mentalitatea istorică" pe care o preconizează marxismul.

2. MENTALITATEA ANTIDIALECTICĂ ŞI STRUCTURALISMUL

Dezacordul dintre cercetători cu privire la problema „istoriei" provine din înţelesurile deosebite pe care le putem de acestui termen potrivit poziţiei filozofice adoptate.

Se ştie că disputa dintre „eleaţi" şi „heracliteeni", adică între cei care consideră lumea static şi cei care o concep dialectic, este veche cît lumea. Neîndoielnic, ea are rădăcini nu numai în stricte preocupări de epistemologie şi nici doar în configuraţii psihologice individuale, incitînd pe unii să nu ia în seamă decît ce este constant în viaţa societăţilor şi pe alţii mai ales ceea ce este mereu în curs de trecere de la ce a fost la ce este, spre ce va fi. În fond e vorba de atitudini luate în focul luptelor dintre forţele conservatoare ale claselor posedante şi forţele revoluţionare ale claselor aflate în ascensiune. Măcar ca fenomen de masă şi, evident, cu posibilităţi de abateri individuale.

Atîta vreme cît faţă de problemele concrete ale vieţii sociale ne situăm pe o poziţie conservatoare, de mulţumire cu situaţia dată, e firesc să dorim, deci să concepem viaţa socială ca menită să rămînă aşa cum este, argumentînd că, în esenţă, aşa a şi fost dintotdeauna şi că aşa va rămîne veşnic. Cercetarea problemei mecanismelor de evoluţie a societăţilor, adică a proceselor de succesiune istorică a formelor şi condiţiilor de viaţă, nu va interesa. Mai mult încă: problema disciplinei istorice va fi rezolvată în mod static, ducînd la operaţiuni de „reconstituire" a ce a fost, la o „istorie evenimenţială", simplă povestitoare de situaţii şi fapte trecute. De fapt aşa am învăţat noi istoria, în clasele elementare, cînd am fost obligaţi a memora date şi nume fără a putea afla la ce folosesc altfel decît poate la întărirea sentimentelor patriotice sau cel mult pentru a ne da anume sfaturi de comportare în diverse împrejurări „istorice".

Pusă astfel problema, istoria ne apărea ca o haotică învălmăşeală de fapte, din reconstituirea cărora aveam prea puţine de învăţat din punct de vedere ştiinţific.

Într-adevăr, daca faptele istoriei s-ar succede haotic, fără a fi supuse unor legi, disciplina istoriei într-o cercetare sociologică a prezentului ar fi absolut inutilă.

Problema e cu atît mai acută cu cît nu numai unii istorici au această mentalitate statică, dar şi o bună parte din sociologi suferă de aceeaşi dificienţă.

Se ştie că împotriva concepţiei dialectice a marxismului s-au ridicat sociologi care au scos în relief o teză contrară, cea statică, arătînd că „plus ça change, plus c'est la même chose", că adică „nu e nimic nou sub soare", toate societăţile, din întreaga lume şi din toate veacurile, fiind supuse aceloraşi „constante",

adică unor factori care fac ca orice societate să fie o „societate“ şi nu altceva. Sociologia ar avea în consecinţă drept scop să arate nu „schimbările“, ci dimpotrivă „statorniciile“, dacă putem spune astfel. Un Vilfredo Pareto de pildă a fost denumit un „Marx al burgheziei“ (titlul care s-a acordat şi altora, ca de pildă lui Max Weber), tocmai pentru că a construit un sistem de sociologie statică, imagine răsturnată a dialecticii marxiste.

Dar Pareto nu e singurul şi nici nu ne interesează prea mult, în mod practic, dat fiind că, nefiind „la modă“, e prea puţin citit şi deci nu e cazul să ne pierdem vremea cu el. Sînt însă alţi sociologi care sînt „la modă“, dar a căror atitudine e antimarxistă, în speţă antidialectică, totuşi ispitind un număr regretabil de mare de tineri—şi mai maturi—sociologi.

E vorba în special de „structuralismul“ lui Claude Levy Straus, despre care se cuvine să spunem cîteva cuvinte de punere în gardă.

Acest structuralism încearcă să explice concordanţa dintre diversele laturi ale vieţii sociale, cele de bază ale structurii economice şi cele ale suprastructurii, nu printr-o dialectică de gen marxist, ci static, recurgînd adică la elaborarea unei sociologii foarte obedientă faţă de lemele disciplinei celei noi, ale lingvisticii, care, de la Saussure încoace, arată, pe bună dreptate, că oamenii vorbesc o limbă fără să-i cunoască gramatica, sintaxa şi regulile semantice. Doar „învăţaţii“, în speţă filologii. studiind limba vorbită, îşi pot da seama că în dosul ei există o „structură“ gramaticală care poate fi reconstituită. Ea este subjacentă limbii vorbite şi nu există decît după ce filologii au reuşit să o formuleze.

Sociologii structuralişti, mergînd pe aceeaşi cale, afirmă că şi în dosul fiecărei forme de viaţă socială există o structură subjacentă de care cei care trăiesc în aceste forme nu-şi dau seama, dar pe care sociologul o poate reconstitui.

Această structură subjacentă, care diriguieşte faptele sociale, este însă o structură mintală. Structuralismul modern este deci prin esenţă o teorie idealistă de cea mai clară speţă. Potrivit acestei teorii, structura mintală subjacentă ar constitui deci o explicare suficientă pentru a arăta de ce toate activităţile umane, materiale şi spirituale, toate formele de convieţuire, sistemele de relaţii sociale etc. se înrudesc şi se potrivesc între ele, de vreme ce sînt deopotrivă determinate de o aceeaşi fundamentală şi statornică structură subjacentă.

Cu o erudiţie şi o subtilitate deosebită, deseori excesivă, Cl. Lévy Straus caută să ne convingă de inutilitatea oricărei explicaţii sociologice care nu ar ţine seama de această structură mintală subjacentă. Fără să ia o atitudine de opoziţie declarat ostilă marxismului, menajîndu-şi adică căi de posibilă înţelegere cu sistemul teoretic al structurii economice de bază şi al suprastructurii, el pune totuşi în primul plan, ca explicaţie cauzală finală, „structura mintală“, origine comună a celor două structuri de care vorbeşte marxismul.

Dar această teorie structuralistă suferă de o lacună gravă: nu e în măsură să explice mersul istoriei. Dacă istoria ar fi determinată de mentalitatea structurată a oamenilor, existenţa schimbărilor istorice ar încurca teoria: s-ar putea recurge la negarea lor, afirmîndu-se în acest caz o teorie a „constantelor“ esenţiale, relegîndu-se schimbările în domeniul pitorescului şi al culorii locale, adică a „accidentelor“ nesemnificative. Sau dacă nu s-ar merge pînă la această atitudine paradoxală atunci rămîne deschisă problema următoare: dacă mentalitatea structurală este cea care determină viaţa socială, atunci schimbările din viaţa socială trebuie să fie determinate ele înşile de schimbări la nivelul structurilor.

Ceea ce e cu neputinţă de susţinut, mentalităţile structurale neputînd fi decît un „dat“ care trebuie primit ca atare, fără explicare a genezei lui.

Chiar dacă am admite că doar formele structurale sînt constante, conţinutul lor fiind variabil, aceste variaţii de conţinut tot nu pot fi explicate prin forma lor structurală constantă.

Structuralismul sociologic este deci static şi e ciudată poziţia unor autori, precum Althuser, care se declară marxişti, dar simultan neagă mişcarea dialectică, adică tocmai ceea ce este esenţial în marxism.

Scoaterea din discuţie a problemei istorice se încearcă uneori şi pe alte căi decît cele ale structuralismului.

F. Braudel de pildă face partea focului, admiţînd existenţa a mai multor feluri de „durate istorice", una „microistorică", cuprinzînd durate scurte, alta intermediară, „conjuncturală", de lungime medie, şi încă una „structurală", cuprinzînd întreaga istorie. Dintre ele doar cea intermediară ar permite o legare a istoriei de sociologie.

Această teorie nu este însă nici prea clară şi în tot cazul nici eficientă ca unealtă de lucru a sociologului. Pentru că, oricare ar fi durata avută în vedere, problema scurgerii timpului rămîne esenţială. E incontestabil că în studiul „microtemporal" operat pe fenomene contemporane, microsociale, putem ajunge la concluzii valabile fără a lua în considerare întreaga scurgere a timpului, de la fazele anthropogenezei pînă la zi. Putem de pildă studia o întreprindere industrială modernă fără a face apel la întreaga istorie a omenirii. E de asemenea drept că studiile făcute pe durate medii de timp permit verificări experimentale de natură să dea concluziilor noastre o temeinicie, pe care altfel nu o putem avea, disciplina istoriei fiind — cum cu drept cuvînt o considera Marx — o „disciplină de mizerie", nedispunînd decît de surse de informaţie puţine şi lacunare, triate de hazard, pătate dintr-un început de o sursă de eroare sistematică, provenită din faptul că documentele istorice sînt produsul doar a unor anume pături sociale, anume celor favorizate, posedante, care îşi pledează propria lor cauză, în pofida deseori a adevărului. De aceea, considerarea istoriei în totalitatea ei cu greu se poate scăpa de balastul filozofiei istoriei, ale cărei reziduuri de gîndire nu vor putea fi eliminate decît treptat, pe măsură ce studiile sociologice vor avea ele înşile un destul de lung trecut pentru ca anume „legi" specifice sociologiei să fie destul de bine precizate ca să poată fi folosite în operaţiile de reconstituire a trecutului.

Dar aceasta nu înseamnă că, atunci cînd studiem microistoric fenomene contemporane, problema istoriei nu s-ar pune, dat fiind că problema timpului care se scurge poate şi trebuie să fie depistată chiar şi în miezul fiecărui actual.

Aci stă, de fapt, punctul de răscruce între cele două moduri de a concepe istoria: o dată ca tehnică de reconstituire a trecutului şi altă dată ca mod de a înţelege dialectic, iar nu static, fenomenele sociale.

3. DISCIPLINA ISTORIEI ŞI MENTALITATEA ISTORICISTĂ

Cu privire la rostul unei cercetări istorice în cadrul lucrărilor de sociologie există foarte multe nedumeriri şi înţelegeri greşite. Cercetarea „sociologică" este prin excelenţă o cercetare făcută pe viu, prin observaţie şi participare directă la evenimente actuale. Ca atare, ce rost ar putea să aibă o cercetare a „trecutului"? Aşa cum am arătat, mulţi autori pretind că nici unul! Prezentul stă în faţa noastră, ca realitate concretă, astfel că ne putem mărgini să-l studiem, cît de adîncit am dori, fără să ne încurcăm cu reconstituiri ale unor faze depăşite. Unii ridică chiar argumentul că introducerea „istoriei" în cercetările prezentului denotă o anume mentalitate retrogradă, caracterizată prin dictonul „laudator temporis

acti", romantică iluzie că în trecut lucrurile au fost mai bune decît în prezent. Sau în tot cazul, privirea aceasta, întoarsă spre trecut, nu ar arăta o prea mare iubire față de prezent și în special străduință spre construirea viitorului.

Deseori, coechipierii cu care lucrezi într-o echipă de sociologie concretă îți aduc argumentul că e cazul să te ocupi doar de „actual" și de „viitor", părăsind nu numai trecutul, dar neluînd în seamă nici măcar rămășițele actuale ale trecutului. De pildă îți reproșează că studiezi „piața" liberă într-un oraș modern, sub cuvînt că această muncă este inutilă, dat fiind că viitorul aparține comerțului în formele sale cele noi, organizate de stat. Sau îți obiectează că e inutil să afli care e obiceiul pămîntului, de vreme ce tot e menit să dispară foarte curînd, înlocuit cu dreptul statal.

Mentalitatea acestora este desigur „progresistă" și vădește o aplecare spre ce este „nou"; dar ea nu corespunde totuși unei depline educații în spiritul concepției materialist istorice.

Alți autori greșesc în alt sens. Anume: se achită de obligația de a redacta un capitol de „istorie", elaborîndu-l ca pe un studiu de sine stătător, fără legătură cu restul investigației, grăbindu-se să scape cît mai repede de „reconstituirea trecutului" ca de o povară neplăcută.

Sau, dimpotrivă, se mărginesc să facă, despre o anume localitate sau instituție supusă cercetării, o lucrare de istorie propriu-zisă, după tipicul, mai mult sau mai puțin reușit, al oricărei lucrări de istorie povestitoare de evenimente trecute. Munca lor nu e desigur inutilă, căci oricînd, orice informație este binevenită și nu strică să afli care e grupul de documente referitoare la fenomenul social pe care îl studiezi; deși uneori înșirarea la nesfîrșit a unor detalii nesemnificative este împovărătoare. Există de pildă obiceiul ca anume instituții, școli, biserici sau alte unități sociale să redacteze lucrări jubiliare, cu ocazia împlinirii unui anumit număr de ani, în care consemnează, în lungi liste, numele tuturor persoanelor care au lucrat acolo, cu toate detaliile biografice etc.

Dar asemenea lucrări, deși pompos intitulate „Monografie", nu sînt lucrări de sociologie și nici nu au nimic de a face cu concepția materialismului *istoric*.

La mijloc e o neînțelegere cu privire la rostul istoriei, ca disciplină de sine stătătoare și a istoriei ca parte componentă a unei cercetări interdisciplinare sociologice, operată potrivit concepției materialismului istoric.

Se cuvine, pentru a ne lămuri, să insistăm asupra deosebirii dintre „disciplina" istoriei și „mentalitatea materialist-istorică" obligatorie oricărui sociolog.

Istoria este o disciplină autonomă pe care nu o stăpînesc decît cei care s-au pregătit anume în acest sens. Nimeni nu se poate improviza „istoric", dacă nu a învățat seria de tehnici specifice istoriei și nu a acumulat cunoștințele necesare. A face de pildă istorie românească, fără a fi în stare să citești un manuscris cirilic, fără a cunoaște slavona și, pentru Transilvania paleleografia latină, limbile maghiară și germană, nu e cu putință. Lucrînd în special pe documente scrise, cunoașterea limbilor în care sînt scrise aceste documente este obligatorie.

Desigur și sociologii trebuie să cunoască limba grupului social pe care îl cercetează. Dar ei au în tot cazul și alte mijloace de a se informa decît cele transmise pe cale verbală; pe cînd istoricul fără documente nu poate face decît prea puțin; ceea ce se resimte grav, de pildă, atunci cînd se cercetează epoci preistorice, ceea ce e posibil pe singura cale a arheologiei.

Este, în concluzie, necesar să se facă o disjungere între „disciplina istoriei" și „mentalitatea istorică", constînd într-un anume fel de a privi viața socială, într-o formație intelectuală specifică, dominată de o anume poziție teoretică, pe care e bine să o aibă și istoricul de profesie, dar trebuie să o aibă în orice caz profesioniștii oricăror altor discipline sociale.

Capitolul VI. Materialism istoric şi materialism sociologic

1. APLICAREA MATERIALISMULUI ISTORIC LA CERCETAREA PREZENTULUI

Am argumentat în capitolul trecut necesitatea ca orice cercetare de sociologie concretă să aibă caracter „istoric", în sensul încadrării grupului de fenomene pe care îl studiem în complexul legilor sociale, generale, specifice şi stadiale.

Rămîne acum să ţinem seama de faptul că in orice cercetare „cazuistică" a unui grup de fenomene sociale, odată încadrate „istoric", vom avea sarcina să rezolvăm problema legilor locale, dominînd în acel grup, folosind în acest scop, în sinteză, toate disciplinele sociale particulare existente.

Marx ne spune foarte clar că „istoria nu se face cu formule" (şi nici sociologia, adică nici analiza vieţii sociale contemporane), ci doar prin cercetarea directă a condiţiilor empirice în care legile vieţii sociale se realizează în anume situaţii date.

Modalităţile de lucru, în această privinţă, nu ne sînt însă, din nefericire, deplin clarificate, căci nici Marx, nici Engels şi nici Lenin nu au avut răgazul să redacteze manuale didactice, cuprinzînd inventarul complet al tuturor zonelor sociale, formînd structura de bază şi suprastructura ei si nici al disciplinelor sociale particulare ce ne pot fi de folos în lămurirea lor.

Există desigur „indicaţii" deosebit de utile, formulate însă doar teoretic şi foarte succint. Cum ar putea fi însă deplin lămurită o concepţie şi o metodologie atît de complexă cît este marxismul, numai prin aceste cîteva formulări laconice? Engels ne atrage chiar atenţia asupra grijii cu care ele trebuie interpretate, pentru a nu risca să le dăm alt înţeles decît cel avut în vedere de cei ce le-au făurit, ele nefiind texte ce pot fi supuse unei exegeze scolastice, nici dogme cărora să le corespundă o legitimă hermeneutică strictă, trebuind dimpotrivă să fie analizate „istoric", adică ţinîndu-se seama de împrejurările în care au fost redactate.

Numai un cititor atent al întregii opere a lui Marx va putea să nu le interpreteze greşit. Dimpotrivă, lesne va cădea în eroare cel care mărgineşte studierea lui Marx la analizarea doar a acelor cîteva „formulări" sintetice care se pot găsi în lucrările mai des citate, texte care, cu oarecare rea-credinţă, pot fi chiar interpretate într-un sens contrar celui marxist.

Este clasică astfel eroarea pe care o fac majoritatea sociologilor care clasează pe Marx printre teoreticienii unei sociologii care ar socoti factorul „economic" drept cauză a vieţii sociale, „economicul" fiind interpretat eronat în sensul vulgar al „interesului economic", egoist, al oamenilor. Unii autori merg pînă la absurda afirmaţie că Marx ar fi elaborat o teorie în care „burta" (adică foamea) ar explica totul, chiar şi „sublimele" înfloriri ale artei şi filozofiei. Ceea ce e desigur de-a dreptul ridicol[1].

[1] Am analizat aceste false interpretări în cursul meu din 1946; litografiat.

Alţi autori, pornind pe aceeaşi cale greşită a interpretării doar a unor formulări sumare, au tras concluzia că Marx ar explica totul prin „tehnică", invocînd în sprijin textul din 1846 în care ni se spune că „moara de mînă ne dă societatea cu seniorul feudal, moara cu aburi, societatea cu capitalismul industrial" [1]. Desigur, dacă Marx ar fi scris manuale didactice, pe înţelesul oricui, asemenea interpretări eronate ar fi putut avea loc ceva mai greu. Dar atît Marx, Engels, cît şi Lenin au scris, în cele mai multe cazuri, în focul unor lupte sociale, pentru a combate curente şi direcţii de gîndire care li se păreau dăunătoare. Marx a scris împotriva lui Proudhon pentru că Proudhon, prin propaganda pe care o făcea, constituia o primejdie pentru mişcarea socialistă. De asemenea, Engels a expus „marxismul" şi „socialismul" în polemică împotriva lui Eugen Dühring, care şi el ajunsese a tulbura ideologia socialistă, îndrumînd-o greşit. Şi tot astfel Lenin, în toate lucrările lui, combate direcţii greşite şi doar cu acest prilej arată care este concepţia pe care o socotea justă.

Engels, într-o scrisoare pe care o adresează, în 1890, lui Bloch e foarte clar în această privinţă, cînd ne spune că „de faptul că unii tineri dau laturii economice mai multă importanţă decît se cuvine, sîntem vinovaţi în parte numai noi, Marx şi cu mine. Faţă de adversari a trebuit să accentuăm acest principiu fundamental pe care dînşii îl negau şi nu am avut întotdeauna vreme, loc şi prilej, să acordăm suficientă atenţie celorlalţi factori care participă la aceste interacţiuni. Dar de îndată ce ajungeam la expunerea vreunui capitol istoric, deci la aplicarea practică, lucrurile se schimbau şi aici nu mai era cu putinţă nici o eroare" [2].

De aceea, Engels dă următorul sfat: „aş vrea să vă rog să studiaţi această teorie la izvoarele originale şi nu în lucrări de a doua mînă", insistent recomandînd citirea lucrării *18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, ca un exemplu clar de cum se aplică marxismul în studierea unor evenimente sociale.

Adevărul este însă că, studiind literatura marxistă, vom constata că ni se dau excelente modele de aplicare a marxismului la studii „istorice", precum şi în cercetări concrete, operate pe teren, cu mijloacele specifice „sociologiei"; putîndu-se lua ca model lucrarea despre *Situaţia clasei muncitoare din Anglia* asupra căreia am insistat în volumul I, arătînd deosebita ei valoare metodologică şi tehnică.

Să analizăm deci, cu circumspecţie, „formulările" teoretice de care putem dispune, pentru a extrage din ele indicaţiile de bază, în lumina întreagă a concepţiei materialist istorice.

Cerem îngăduinţa de a reproduce textul clasic pe care l-am mai folosit, în alt scop, în volumul întîi. E vorba de textul din *Contribuţii la critica economiei politice* în care ne vom permite (ca şi în textele ce vor urma) să subliniem ceea ce ni se pare pertinent în discuţia pe care o purtăm acum.

Reamintim că acest text spune următoarele: „În producţia socială a lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor—relaţii de producţie—care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor de producţie materiale. Totalitatea acestor *relaţii* de producţie constituie structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determinate ale conştiinţei sociale.

[1] Textul se găseşte efectiv în *Mizeria filozofiei*, dar într-un context care nu ne permite extragerea abuzivă doar a acestui pasaj, ca şi cînd el singur ar cuprinde întreaga „filozofie a istoriei" marxiste asa cum afirmă de pildă ROBERT L. HEILBRONER, în studiul în care se întreabă *Do Machines Make History ?*, ca prilej pentru a arăta, încîntat, ce non sens susţine Marx, spre deosebire de el, care vede lucrurile „ştiinţific".

[2] MARX-ENGELS, *Opere*, vol. II, pag. 535—536.

Modul de producţie a vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale".

După care urmează legea fundamentală a marxismului: „Nu conştiinţa oamenilor le determină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa", cu menţionarea ulterioară a faptului că relaţiile de producţie au drept expresie *juridică* relaţiile de proprietate.

În continuare „uriaşa suprastructură" ne este inventariată sumar ca fiind alcătuită din „forme juridice, politice, religioase, artistice sau filozofice, într-un cuvînt formele ideologice în care oamenii devin conştienţi de acest conflict şi-l rezolvă prin luptă" (e vorba de „conflictul dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie, adică cu formele de proprietate, care intervin în mersul oricărei istorii).

Aceeaşi problemă ne este înfăţişată în alt pasaj, pe care de asemenea l-am mai folosit în capitolul trecut, dar care ne este necesar şi aci. Este cel din volumul III al *Capitalului* în care ni se spune că „relaţia nemijlocită dintre proprietarii condiţiilor de producţie şi producătorii direcţi constituie temelia ascunsă a întregii construcţii sociale. Aceasta nu împiedică ca aceeaşi bază economică— aceeaşi din punctul de vedere al condiţiilor principale—să poată prezenta, în manifestarea ei, datorită nenumăratelor şi diverselor împrejurări empirice, condiţii naturale, relaţii de rasă, influenţe istorice care acţionează din afară etc., nesfîrşite variaţii şi gradaţii, care nu pot fi înţelese decît cu ajutorul analizei acestor împrejurări empirice date.

În capitolul trecut am insistat pe ideea evenimentelor „istorice" care intervin în procesul de realizare a legilor. De data aceasta scoatem în relief faptul că ni se spune că va trebui să ţinem seama şi de împrejurările empirice ale „condiţiilor naturale" şi a „relaţiilor de rasa".

Revenim şi asupra textului deja citat în care Engels spune că „condiţiile de existenţă ale diferitelor formaţiuni sociale trebuie cercetate în amănunt înainte de a se încerca să se deducă din ele concepţiile *politice*, *juridice*, *statistice*, filozofice, religioase etc. care le corespund".

Toată atenţia este dată în aceste texte „structurii economice" şi mai puţin suprastructurii; ceea ce e şi logic dat fiind că ideea de bază a marxismului este cea a „existenţei" materiale, ca realitate primordială faţă de „conştiinţă".

De aceea, pentru a înţelege fenomenele de suprastructură, Engels afirmă că baza este cea care trebuie mai întîi analizată „în amănunt".

Se mai afirmă în acelaşi timp că această bază este hotărîtoare doar „în ultimă instanţă", ceea ce credem că trebuie înţeles în contextul mecanismului istoric de dezvoltare a societăţilor umane şi anume în procesul de reajustare dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie, în situaţiile în care un decalaj se poate ivi între aceste două realităţi ale structurii de bază, precum şi între bază şi suprastructura sa.

Ceea ce impune concluzia că în cursul unor cercetări concrete ne putem afla în faţa unei situaţii în care asemenea decalaje există, în care deci dominantă să fie „lupta" dintre oameni şi clase, (în societăţile cu clase, grupe umane în societăţile fără clase) în tentativa lor de a reajusta între ele toate elementele constitutive ale vieţii sociale. Static vorbind, adică avînd în vedere o situaţie prezentă, aşa cum se constată ea a fi la un anume moment dat, problema ce trebuie rezolvată este de a determina poziţiile relative ale tuturor acestor elemente componente ale vieţii sociale şi gradul lor de abatere de la o situaţie teoretică de perfectă concordanţă între ele, adică a unei „coerenţe", care de fapt ar reprezenta o stare de „echilibru" (nestabil, totuşi echilibru) pe care în realitate nu îl vom întîlni niciodată, dar care ne permite să-l considerăm ca o tendinţă mereu nerealizată, deşi permanent prezentă. Sau mai corect spus, ca un „model" paradigmatic pur conceptual, simplu cadru de referinţă pentru

a înțelege mecanismele de criză care fac să ne aflăm întotdeauna în fața unor „structurări", „destructurări" și „restructurări" a ansamblului social în care existența și conștiința se află îmbinate. Că spunem sau nu acestui mod de a vedea, „structuralism genetic", cum ar dori Lucien Goldman[1], e de secundară importanță. Hotărîtor e să cercetăm în concret situația reală a unui fenomen social global, într-un anume moment dat al procesului său de dezvoltare, în care „oamenii își făuresc propria lor istorie", în condiții concrete de viață, pe care însă nu ei le creează, deși le pot modifica printr-o dublă acțiune purtînd asupra condițiilor lor de existență, precum și acelora de conștiință despre această existență. Cunoașterea modurilor în care toate aceste elemente constitutive ale vieții sociale se îmbină într-un dublu sistem structural constituie tema sociologiei, ca sinteză a științelor sociale particulare, temă ce nu poate fi lămurită decît prin cercetarea directă a realităților concrete, în cadrul general al legilor care fac ca mersul lor corelat, în proces de dezvoltare continuă, să devie inteligibil în suficientă măsură ca să ne putem folosi de cunoștințele noastre pentru a face ca „acțiunea" noastră să devie din ce în ce mai eficientă.

Posibilitățile noastre de acțiune, în anume situație istorică, pot purta atît asupra fenomenelor de existență, cît și asupra celor de conștiință. Pentru a nu ne pierde forțele în direcții neeficiente sau relativ și temporar mai puțin eficiente, o teorie a corelației dintre ele în stare de „echilibru instabil" ne poate fi de real folos.

O cercetare de sociologie concretă, efectuată la teren, pe viu, nu are deci rost decît dacă ne permite o înțelegere a realității în acest cadru teoretic.

Nu negăm posibilitatea (și nici utilitatea) unor cercetări sectare, făcute doar asupra unui singur aspect social[2]. Dar ele nu devin „sociologice" și adăugăm: „eficiente", decît prin sinteza lor finală, într-o concepție materialist sociologică.

2. CONCEPȚII DESPRE CARACTERUL „HOLISTIC" AL SOCIETĂȚILOR UMANE

Am văzut de ce sîntem obligați, atunci cînd facem o cercetare, fie de istorie, fie de sociologie concretă, să analizăm „formațiunile social-economice"; ceea ce nu se poate face decît folosind toate științele sociale particulare, astfel ca să putem analiza seria întreagă a tuturor elementelor care formează structura economică de bază și suprastructura.

Ideea călăuzitoare, în această privință, este că între toate aceste elemente există o corelație, o coerență, o armonie internă, o „potrivire" sau „afinitate", care nu poate fi pusă pe seama hazardului.

De acest lucru și-au dat seama nu numai Marx, ci, în anume fel, toți cei care au făcut considerațiuni asupra societăților umane, formulînd existența unor alcătuiri coerente ca unități de viață identificabile, „izolabile logic" sau „sisteme", cum li se mai spune. Și le urmărim pentru a vedea ce putem reține din ele.

a. Preistoria

Disciplina preistoriei clasifică informații pe care le căpătăm pe calea săpăturilor, în „culturi", ceea ce constituie

[1] L. GOLDMAN, *La méthode structuraliste genetique en histoire de la littérature*. În volumul *Pour une sociologie du roman* (Gallimard, 1964).

[2] Reamintim că anume aspecte ale acestei probleme au fost expuse în volumul întîi. Rugăm deci cititorul să recitească cele spuse acolo despre valorile „în sine" ale disciplinelor sociale particulare și despre valorile „poziționale" pe care aceleași discipline le pot căpăta în viziunea de sinteză globală specifică sociologiei marxiste.

o recunoaştere a faptului că societăţile respective pot fi considerate a forma unităţi distincte. Ei vorbesc astfel de existenţa unor culturi paleolitice, neolitice, a bronzului, a fierului etc. determinabile prin uneltele folosite.

Ţinînd apoi seama şi de alte indicii, precum tehnica olăritului, stilul artistic al obiectelor fabricate, modul de incinerare sau înhumare a celor morţi, de rămăşiţele de cereale, ţesături, detritusuri de alimente, locuinţe etc. ei au subdivizat epocile preistorice pe „arii culturale" (de pildă, în ce ne priveşte, vorbim de o „cultură Cucuteni", o cultură „Glina", alta „Gumelniţa" sau „Tei" etc.).

Dar prin cunoaşterea doar a acestor rămăşiţe materiale, cîte au putut scăpa distrugerii timpului, pe care le scoatem la lumină prin săpături, concepţia unei corelaţii între toate laturile vieţii sociale nu s-a putut dezvolta. Cel mult, prin deducţie logică, prin comparare cu ceea ce se află prin cercetări etnografice, s-au hazardat ipoteze privind viaţa socială a oamenilor preistorici, de pildă interpretînd picturile rupestre, modurile de îngropare şi incinerare etc. pentru a ghici „mentalitatea" şi „credinţele" corespunzătoare.

b. Antropologia culturală

În această interpretare a rămăşiţelor preistorice, sugestii pot fi date de către disciplina antropologiei culturale (sau sociale)[1] care au ca obiect de studiu grupe umane „sălbatice", lipsite adică de o cultură scrisă, ca şi de forme de organizare statală, fiind cel puţin aparent, lipsite de o „istorie" propriu-zisă, „stagnante" deci[2].

Antropologii, avînd în faţa lor o societate vie, putînd fi supusă unei cercetări acoperitoare a totalităţii zonelor, ei au putut să-şi dea seama că între toate există o coerenţă „culturală".

„Cultura", după a lor părere, constă în totalitatea răspunsurilor pe care oamenii le dau problemele pe care le pune, pe de o parte relaţia lor tehnică, de producţie, cu Natura şi, pe de alta, relaţiile dintre ei[3]. În acest sens, nu exista grup social uman care să nu dispună de o „cultură". Antropologul Weule a putut de aceea scrie o carte intitulată, voit paradoxal: „Cultura celor lipsiţi de cultură"[4]; căci în adevăr oamenii nu pot supravieţui dacă nu ajung să cunoască suficient de bine legile naturii pentru a le putea folosi în munca lor de asigurare a celor necesare traiului şi dacă nu reuşesc să-şi organizeze relaţiile dintre ei.

Asemuitor lui Marx, antropologii socotesc că fenomenul dominant al acestor culturi aliterate este cel al proceselor lor de producţie, care implică nu numai o tehnologie materială, unelte şi procedee de muncă, ci şi o tehnologie socială, constînd în organizarea muncii colective, de la formele tribale, pînă la cele ale obştiilor devălmaşe (agrare, pastorale, forestiere sau pescăreşti) care oricît de „primare" ar fi nu pot dăinui decît dacă îşi stabilesc reguli de convieţuire, de comportament social, adică norme juridice şi etice, precum şi forme stabile de organizare colectivă, cu precizarea unor organe de conducere, în plus dublate toate de un efort susţinut de a „înţelege" lumea, pe cale pozitivă atunci cînd e vorba de fenomene ce pot fi lesne verificate prin practică, pe cale

[1] Nu este vorba doar de o deosebire de terminologie, antropologii americani denumind „culturală" ceea ce englezii numesc „socială", ci şi de una de fond: şcolile americane studiază cultura „istoric", în dezvoltarea lor progresivă, pe cînd şcolile engleze sînt aistorice, structural funcţionale, pentru englezi doar „etnologia" avînd a se preocupa de istoria culturilor.

[2] Tot astfel e deseori caracterizată lumea „rurală" a „culturilor etnografice", cum le numeşte dispreţuitor Lucian Blaga.

[3] Nu toţi antropologii sînt însă de acord cu această definiţie a „culturii", unii preferînd să înţeleagă prin „cultură", aşa cum face Edward B. Tylor „acel întreg complex care cuprinde ştiinţa, credinţele, arta, morala, obiceiurile şi orice alte capacităţi şi deprinderi cîştigate de om ca membru al societăţii", ceea ce scoate însă din „cultură" întreaga tehnologie.

[4] KARL WEULE, *Die Kultur der Kulturlosen*, „Ein Blick in die Anfänge menschlicher geistesbetätigung" (Stuttgart, 1910).

mistică, religioasă, creatoare de mari sisteme mitologice, cînd e vorba de situaţii şi probleme ce depăşesc capacităţile lor de mînuire şi deci de înţelegere [1].

După cum am mai avut prilejul să arătăm, antropologii culturali, neputînd lucra în mari colective de cercetare, sînt siliţi să studieze ei înşişi toate aceste diverse zone ale socialului şi să-şi dea astfel seama de felul în care ele se încheagă într-o singură formaţiune cultural-socială. Explicaţia teoretică ce li se impunea era aceea a unei „sinteze culturale", toate zonele vieţii sociale fiind determinate, după părerea lor, de un acelaşi unic efort de soluţionare a complexului de probleme puse de existenţa acestor oameni în dublul lor mediu de viaţă, cel al Naturii şi al Socialului.

O asemenea soluţie teoretică le era dealtfel sugerată de către înşişi „indigenii" studiaţi, care se dovedeau capabili să le explice chipul în care toată viaţa lor avea la bază o concepţie unitară, un „Weltanschaung" surprinzător de bine pus la punct, în infinitele lui detalii, presupunînd o capacitate de elaborare mintală care îi pune pe occidentali pe gînduri [2].

În constatarea unei potriviri între toate realităţile concrete şi mintale ale vieţii sălbaticilor se face simţită fără îndoială o influenţă marxistă. Dacă nu în ceea ce priveşte explicarea acestei coerenţe, în tot cazul ca sistem de clasificare a materialului cules, într-o categorie de bază şi alta suprapusă [3].

Sînt însă unii antropologi care nu s-au mulţumit să constate situaţia de coexistenţă corelată a zonelor sociale şi nici s-o explice ca rezultat al unui unic efort cultural, ci au invocat anume „principii" cauzale, propunîndu-ni-se de fapt teorii greu acceptabile, cum e de pildă cea a lui Ruth Benedict care invocă existenţa a două mentalităţi posibile, una „dionisiacă" alta „apolonică", teză net idealistă, destul de ciudată şi în tot cazul nesatisfăcătoare [4], întocmai ca şi cea propusă de Sigmund Freud [5], evocînd psihologia subconştientului ca explicaţie cauzală, sau cea propusă de „structuraliştii" [6], care de asemenea socotesc că o structură mintală unică determină coerenţa tuturor fenomenelor sociale. Toate aceste teorii, invocînd cauze psihologice sau structural mintale, neputînd fi ele înşile explicate, nu pot la rîndul lor explica nimic.

c. Istoria „culturii"

Mai lămuritoare decît săpăturile preistorice şi chiar decît cercetările antropologice au fost însă săpăturile arheologiei istorice, în care adică se pot întîlni şi texte scrise, ceea ce permite îmbinarea arheologiei cu istoria, cu atît mai mult cînd săpăturile au dat la iveală rămăşiţele unor societăţi civilizate, cu aşezări urbane de mari proporţii, unele în totală ruină, cum sînt cele ale civilizaţiei sumeriene şi mesopotamice, altele

[1] Recomandăm studierea volumului ROBERT B. TAYLOR, *Cultural Ways, a compact Introduction to cultural Anthropology* (Boston, 1969) (excelent manual cu o judicioasă şi bogată bibliografie).

[2] Ideea eronată că „sălbaticii" (sau „primitivii" cum greşit li se spune) ar avea o mentalitate „pre-logică", aşa cum afirma cîndva *Lucien Levy Bruhl, a fost înlocuită azi printr-o* idee contrară, recunoscîndu-se acestor grupe sălbatice o capacitate de gîndire asemuitoare cu a „civilizaţilor". Vezi CLAUDE LÉVY STRAUSS, *La pensee sauvage* (1962).

[3] MÜLLER LYER, în volumul pe vremuri foarte citit, *Phasen der Kultur und Richtenlinien des Fortschritts; Soziologischen Untersuchungen* (1915) împarte sistematic cercetarea într-un „Interbau" şi un „Uberbau", „Construcţia de dedesubt" cuprinzind fenomenele economice, ale procreaţiei şi ale organizării politice, cea „de deasupra" fiind constituită din limbă, ştiinţă, *religie, morală, drept şi artă.*

[4] RUTH BENEDICT, *Patterns of Culture* (cu o prefaţă a lui Margaret Mead) (1959).

[5] S. FREUD, *Totem et Tabou* (1913).

[6] CLAUDE LÉVY STRAUSS, *Les structures elémentaires de la parenté* (1949).

încă păstrate aproape intacte, cum e cazul Pompeiului.

Pe baza lor, dar mai ales a documentelor scrise ce ne-au rămas, istoricii au putut contribui substanţial la formarea unei viziuni sociologice consistent elaborate. Documentele scrise, opere literare, filozofice şi religioase, actele particulare şi de stat, inscripţiile diverse au furnizat suficiente elemente utilizabile pentru o reconstituire quasi integrală a vieţii tehnologice, economice, demografice, politice, juridice, religioase, artistice, filozofice etc., precum şi pentru a putea ţine seama de „evenimentele" spectaculoase ale revoluţiilor şi războaielor care intervin în mersul treburilor omeneşti. Toate laolaltă puteau fi considerate ca formînd o unitate organică, ceea ce a permis istoriei să-şi claseze informaţiile pe cicluri: „Istoria Eladei", „Istoria Romană", „Istoria Bizanţului" etc., etc.

Disciplina istoriei suferă însă de faptul că, în majoritatea cazurilor, informaţiile sale constau în documente scrise, aceste documente constituind însă nu numai o sursă de informaţie, ci şi o sursă de eroare sistematică, în sensul că ele ne informează exclusiv despre acele aspecte ale vieţii sociale pe care contemporanii le-au socotit util a fi scrise, potrivit necesităţilor stringente ale vieţii. Şi pe deasupra nu au redactat documente decît acele clase sociale care aveau destulă ştiinţă de carte pentru a mînui condeiul. Nici ţăranii, care au format pînă de curînd masa copleşitoare a populaţiei globului, şi nici sclavii n-au lăsat documente scrise. Avem astfel ştiri dintr-o sursă părtinitoare, pledoarii, în propria lor cauză, a claselor dominante, adică povestiri gata răstălmăcite prin gînduri. Ceea ce a şi îndemnat pe istorici, lungă vreme, să adopte şi ei aceleaşi explicări, răstălmăcite prin gînduri, a istoriei, acordînd deci „ideii" un rol determinant al vieţii sociale, pe care realitatea nu îl justifică. Pe un asemenea material istoric s-au întemeiat toate filozofiile istoriei, în încercările de a arăta că toată seria de elemente constitutive ale vieţii sociale, precum şi seria de evenimente istorice care înrîuresc soarta în timp a societăţilor umane, se pot concepe şi expune într-o viziune sincretică, dominată de unul sau altul din „principiile" ce pot fi avute în vedere: ideea unei voinţi divine [1], ideea „progresului" continuu, ideea „creşterii şi descreşterii" inevitabile a imperiilor, ideea „culturilor" care trebuie să treacă prin fazele obligatorii ale tinereţii, maturităţii şi decrepitudinii finale, a bătrîneţii şi aşa mai departe [2].

d. „Cultură" şi „Civilizaţie"

Ne aflăm însă aci la o răscruce teoretică, în faţa unei divergenţe de puncte de vedere între disciplinele pînă acum schiţate, unele „istorice", altele „antropologice", care trebuie să fie analizată, dat fiind că în cursul cercetărilor concrete ne vom izbi inevitabil de ea.

Controversa e următoarea: *antropologii* dovedesc neîndoielnic existenţa unei „culturi", fenomen esenţial al oricărei vieţi sociale. Fără întrerupere, din preistorie pînă în ziua de azi societăţile umane au dăinuit, prelungindu-se unele din altele. Se pot întîmpla, pe parcurs, catastrofe: dispariţii de grupuri umane, recăderi la nivele culturale mai joase, adică „sălbăticiri" culturale. Dar în măsura în care există astăzi societăţi umane, ele sînt urmaşele în neîntreruptă continuare ale unor grupuri a căror dăinuire durează încă din fazele anthropogenezei.

Dimpotrivă, istoricii scot la iveală existenţa unor „civilizaţii" fenomene care

[1] Chiar şi în formele ultramoderne ale unui Teillard de Chardin!

[2] Poziţiile luate de pildă de gînditori ca Montesquieu (evident şi DIMITRIE CANTEMIR, cu a lui *Incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae*), Condorcet, Spengler etc..

Mai modern decît toţi rămîne totuşi, paradoxal, arabul Ibn Chaldun cu ale lui *Prolegomene la o istorie universală*, la care legile sociale ale istoriei societăţilor au un clar caracter materialist.

nu apar decît în paralel cu apariția organizărilor statale. Vorbesc astfel de o „civilizație Sumeriană", de o alta „Babiloniană", „Egipteană", „Elenică", „Romană", precum și de o civilizație „Maia", „Aztecă", „Indiană", „Chineză" etc. În zilele noastre începem a vorbi din ce în ce mai des și de „civilizațiile africane", în măsura în care și pe acest continent au apărut și dăinuit cîtăva vreme „imperii" locale.

Dar aceste „civilizații", spre deosebire de „culturi", nu se dezvoltă neîntrerupt, în șir continuu; ci, dimpotrivă, în paralel cu statele care le permit existența, ele apar și dispar, fiecare din ele constituind o unitate distinctă, în timp și spațiu, neputîndu-se confunda între ele și nici lega, în lanț istoric, decît prin vagi și incerte împrumuturi culturale. Și nici măcar totdeauna.

Să lăsăm de o parte nesfîrșitele controverse terminologice care se poartă în jurul acestor două noțiuni de „cultură" și „civilizație" căci există tot atîtea înțelesuri diferite cîți sînt și autorii respectivi. Să ne oprim mai bine asupra realităților ele înșile, care ne obligă să constatăm că există, în afara „culturii", ca fenomen uman esențial, întîmplări istorice care fac ca, la anume momente, să apară fenomene culturale de cu totul altă natură, atît de clar deosebite de celelalte încît merită să le consemnăm printr-o terminologie proprie.

Din lectura atentă a lui Marx, constatăm că în general el acordă termenul de „Civilizație" fenomenelor culturale care sînt legate de existența Statului, deci a societăților bazate pe clase, „Civilizația" deci ar apărea abia odată cu dezagregarea comunei primitive. Ceea ce merită a fi ținut în seamă.

Mari revoluții tehnico-științifice au avut loc și în comuna primitivă. De pildă, socotim că pe bună dreptate, arheologul Gordon Childe (1892—1957)[1] (atît de înrudit cu gîndirea marxistă) vorbește de „revoluția neolitică" cu adînci repercusiuni asupra soartei comunei primitive. Dar nu e vorba încă decît doar de o revoluție „culturală" care nu schimbă esențial natura culturilor anterioare. Pe cînd dimpotrivă istoria ne arată că primele civilizații statale au apărut după „revoluția culturală urbană", adică doar în anume condiții excepțional de favorizate și numai acolo unde a putut avea loc marea revoluție tehnico-științifică a „irigațiilor", dînd naștere uneia din primele forme statale, denumite (cu un termen nefericit ales) „despoții asiatice", „orientale" sau „imperii ale irigațiilor".

E vorba de prodigioasele lucrări de amenajare a cursurilor de rîuri, cu un complicat sistem de irigare a unor văi ajunse astfel a fi extrem de fertile.

Dar astfel de lucrări implică existența unei tehnologii de cu altă natură decît cea anterior cunoscută. Lucrări de o atît de mare anvergură nu pot fi executate decît de mari colectivități de oameni, desigur sute de mii, lucrînd lungi perioade de timp, sub o comandă unică, pentru executarea, potrivit unui plan central, a unui sistem hidraulic și apoi pentru întreținerea lui. Întocmai ca și pentru lucrările de alt caracter, cum sînt construcția Ziguratelor mesopotamice sau a piramidelor egiptene și aztece.

Lewis Mumford a născocit un termen pentru a desemna tehnologia unor astfel de lucrări, numindu-le „*megamașini*", de caracter pur social, constînd adică nu în inventarea de unelte, ci într-o anume organizare în masă a muncii, pe baza și a unor cuceriri științifice în domeniul matematicii și a astronomiei.

Astfel de „megamașini" nu sînt însă la îndemîna culturală a fiecărui om în parte, ci doar a unor clase sociale privilegiate care dispun nu numai de știința necesară, ci și de puterea de a constrînge

[1] V. GORDON CHILDE are următoarele lucrări traduse în franceză: *L'aube de la civilisation européenne* (Payot, 1949); *Le mouvement de l'histoire* (Arthaud, 1961); *L'Europe préhistorique* (Payot, 1962); *La naissance de la civilisation* (Mediations, 1964), *De la préhistoire à l'Histoire* (Gallimard, 1961).

la muncă sute de mii de muncitori, aserviţi sau reduşi în sclavie. Ca atare, e ispititoare distincţia făcută între ceea ce Mumford numeşte „tehnologia democratică", adică cea de care poate dispune orice membru al societăţii, în muncile lui private, de grup restrîns, şi între „tehnologia autoritară" de care nu poate dispune decît Statul [1].

Marile lucrări statale atrag după sine o serie de consecinţe extrem de importante. Pentru apărarea bunurilor create pe această bază tehnologică nouă e nevoie de o armată. Dealtfel, însăşi munca colectivă foloseşte ceva din tehnicile organizării militare, armata folosind şi pentru obligarea populaţiei la efectuarea corvezilor. Clasa privilegiată are nevoie de oraşe de reşedinţă, de o birocraţie, de o scriere, deci de o clasă de învăţaţi, transmiţători, prin şcoli, a unei ştiinţe esoterice, monopol al privilegiaţilor, de obicei o castă preoţească, care transformă vechile mitologii locale într-o religie de stat. De asemenea, comerţul extern care devine posibil pe scară statală are nevoie de monedă, de contabili şi de o categorie socială de negustori [2].

Toate aceste inovaţii sînt desigur creaţii „culturale", însă de caracter „statal", posibile deci numai în cadrul organizat al unui stat.

Ceea ce complică problema e faptul că apariţia acestui fenomen de cultură statală, căreia îi dăm numele de „civilizaţie", nu anulează existenţa „culturii" ca bun comun al maselor. Însă cadrul vast statal, cuprinzînd mari teritorii şi o administraţie uniformă, face ca şi „cultura" să se uniformizeze, schimbîndu-şi astfel caracterul: dialectele cedează pasul unei singure limbi, ajunsă limbă oficială de stat; credinţele locale sînt înlocuite printr-o religie administrată de o „biserică" de stat, obiceiul pămîntului cedează pasul unui „cod" etc.

Totuşi nu e cu putinţă de tras o clară linie despărţitoare între ce continuă a fi „cultură" şi ce devine „civilizaţie". Ceea ce pune oricărui cercetător sarcina de a vedea în ce chip îşi poate lămuri problema.

Socotim util să atragem atenţia asupra vanităţii de a crede că ar fi util să despărţim metafizic „Cultura" de „Civilizaţie" ca şi cînd ar fi vorba de două realităţi esenţial diferite [3]. În fond, problema trebuie văzută ca un proces dialectic, de trecere necurmată de la un mod al culturii la altul, prin creşteri cantitative lente şi bruşte salturi calitative, prin reciproce treceri de la tehnicile de care dispune orice om la cele pe care nu le poate folosi decît Statul, adică colectivitatea în totalitatea ei, colectivitate care poate ajunge a fi monopolul unei clase, dar poate foarte bine să fie şi bunul colectiv al întregului popor. Oricare ar fi situaţia, urmărirea a ce este tehnică privată şi tehnică de stat este obligatorie în orice cercetare.

Să reţinem deci ideea că dacă cultura poate exista şi fără de civilizaţie, civilizaţia dimpotrivă cuprinde în sînul ei o cultură. Odată înlăturată confuzia dintre aceste două fenomene similare, deşi aflate la două nivele deosebite, devine mai clară problema explicării existenţei unor „civilizaţii" distincte, care se succed în

[1] LEWIS MUMFORD, *Authoritarian and democratic Technics* în volumul *Technology and Culture. An Anthology*, edited by MELVIN KRANZBERG and WILLIAM H. DAVENPORT, New York, 1972, p. 50. Ibid. „*Technics and the Nature of Man*, p. 200.

[2] Peter F. Drucker analizează foarte corect acest proces al ivirii „civilizaţiei" adică al culturii care se dezvoltă în cadrul unui „imperiu irigat", arătînd că această inovaţie tehnologică impune parametrii mari ai necesităţii de a se crea o civilizaţie, cristalizată însă variat de la o situaţie istorică la alta.

[3] Nu e cazul să ne încurcăm cu controverse de vocabular. Ştim că unii cercetători numesc „cultură" doar producţiile spirituale, şi „civilizaţii", pe cele materiale. Sau cum le spune Simion Mehedinţi „psihotehnică" şi „hilotehnică". Ştim de asemenea că unii, ca de pildă Spengler, studiază civilizaţii, cărora le spune „culturi" şi invers alţii precum Andre Leroi-Gourhan vorbeşte de „Civilizaţia Renului" cînd de fapt e vorba doar de cultura Laponilor.

timp, mereu în alte locuri ale globului, deseori simultan, dar şi succedîndu-se în timp, care au, în ciuda distanţelor spaţiale şi temporale dintre ele, similarităţi culturale de fond. Pe această cale se poate depăşi stadiul celor două clasice teorii contrarii, cea a „monogenezei", care admite răspîndirea culturii de la o civilizaţie la alta pornindu-se de la un singur centru creator de cultură (teoria „cercurilor culturale" ale lui W. Schmidt) şi cea a „plurigenezei", care afirmă dimpotrivă că fiecare cultură (sau civilizaţie) se creează pe seamă proprie, fără contingenţe şi influenţe posibile faţă de alte apariţii similare, sau în tot cazul avîndu-şi „duhul", „spiritul" sau „stilul" propriu, precum şi o soartă unică, nerepetabilă de la o cultură la alta [1]. Ceea ce înseamnă că cercetătorii „civilizaţiei" şi-au pus şi ei problema unităţii, a coerenţei organice a tuturor creaţiilor culturale ale acestor formaţiuni, explicate prin însăşi faptul că sînt toate creaţiuni „culte" ale unei clase conducătoare centrale, lipsindu-le deci caracterul de creaţie „spontană", „folclorică", „etnografică", a culturii de masă, avînd dimpotrivă caracterul de creaţie raţională, planificată, rezultată din necesitatea imperioasă de a găsi soluţii multiple în rezolvarea unei probleme unice, pe întreg teritoriul statal, în cadrul aceluiaşi organism social.

Cu alte cuvinte, pentru a asigura lucrările colective, exploatarea muncitorilor direcţi, legislaţia şi tehnica administrativ-birocratică, apărarea militară, comerţul intern şi extern, dezvoltarea ştiinţelor necesare acestui sistem, a fost nevoie de un efort concentrat, simultan administrativ, organizatoric, juridic, religios, cultural, ceea ce dă tuturor acestor creaţii culturale o coerenţă funciară.

Coerenţa dintre diversele elemente componente ale vieţii sociale ar fi aşadar rezultatul unei acţiuni concertate a clasei stăpînitoare a Statului, printr-o rezolvare multilaterală a uneia şi aceleiaşi probleme. Explicaţia merită să fie ţinută în seamă, deşi ea nu ne explică coerenţa elementelor care există totuşi şi la nivelul „culturii" de masă, neinfluenţată de vreo acţiune coordonată centrală.

3. ÎNCADRAREA PROBLEMEI ÎN CONCEPŢIA „FORMAŢIUNILOR SOCIAL-ECONOMICE"

Putem reţine, din cele pînă acum spuse, ideea că problema coerenţei tuturor elementelor care intră în compunerea unei „civilizaţii" nu poate fi dezlegată prin precizarea unei serii de „indicatori" sau „caractere specifice" [2] şi nici prin invocarea unor „idei" sau „principii" de caracter idealist.

Soluţia constă numai în referirea la fenomene sociale globale, de caracter istoric.

[1] OSTWALD SPENGLER, îndeobşte cunoscut prin lucrarea sa de mare răsunet „*Das Untergang des Abendlandes*", nu recunoaşte decît existenţa a trei mari culturi: cea a antichităţii clasice, caracterizată printr-o legare de realităţile concrete, imediat tangibile, finite şi statice; cultura arabă, mistică şi magică şi cea occidentală europeană, care ar fi „faustiană", adică tinzînd către limita infinitului. Toynbee numără însă 7 civilizaţii. Dealtfel fiecare cercetător se crede îndreptăţit să inventarieze şi caracterizeze propria lui serie de „culturi" şi „civilizaţii".

Să nu omitem încercarea lui Lucian Blaga, de asemenea de mare răsunet cîndva la noi, care voia să caracterizeze cultura românească printr-o viziune a „spaţiului mioritic", termen poetic foarte sugestiv, prin neclaritatea sa, dar total lipsit de înţeles ştiinţific. Vezi în această problemă analizele pe care am început a le face în 1934 în „Sociologia Românească", întreruptă însă, cu părere de rău, la diverse insistenţe.

[2] Au fost făcute şi în această direcţie unele încercări, cum e de pildă cea a lui Müller Lyer mai sus citat sau cea a lui Montandon care enumeră nu mai puţin de 17 „criterii" de analiză a fenomenelor culturale.

Recunoaştem în această tendinţă o certă influenţă marxistă, căci Marx este cel care, cel dintîi şi cel mai clar dintre teoreticieni, a arătat că nici un aspect al vieţii sociale nu poate fi înţeles decît considerîndu-l în cadrul unor „formaţiuni sociale". Faptul că cei mai recenţi cercetători ai problemei fac şi ei apel, aşa cum am văzut, de pildă la ideea „despoţiei asiatice" pentru a determina caracterul statal al oricărei „civilizaţii", este fără îndoială rezultatul repunerii în discuţia oamenilor de ştiinţă a celor de mult spuse de Marx cu privire la această formaţiune, pînă în vremea din urmă rămasă neluată în seamă, dar socotită astăzi ca o principală formă de trecere de la formaţiunile sociale ale comunei primitive fără de clase, la formaţiunile sociale bazate pe clase, organizate deci statal.

În această conexare a problemei „culturii" şi „civilizaţiei" cu problema „formaţiunilor sociale", teoria marxistă este nu numai înainte mergătoare, dar şi singura care ne dă explicarea corectă a ce sînt aceste formaţiuni sociale, în sensul că le explică a fi „social-economice", adică analizabile potrivit paradigmei marxiste a unei structuri economice de bază, dublată de o suprastructură, amîndouă prinse într-un proces continuu de dezvoltare corelată.

Referirea deci la „formaţiunile sociale", pe care o fac azi mulţi din cercetătorii problemei, rămîne însă insuficientă atîta vreme cît mecanismul ivirii şi dezvoltării acestor formaţiuni sociale nu este el însuşi explicat. Ceea ce doar marxismul reuşeşte să facă în condiţii mulţumitoare.

În tot cazul, teza potrivit căreia formaţiunile sociale fără de clase, ale comunei primitive, nu cunosc decît fenomene de „cultură", pe cîtă vreme societăţile împărţite în clase, dispunînd de forme statale propriu-zise, cunosc atît fenomenul „civilizaţiei", cît şi pe cel al „culturii", ridică una din problemele sociologice cu atît mai pasionante cu cît nu este încă desăvîrşit pusă la punct.

Cercetătorul de teren, în faţa unor formaţiuni sociale vii, va avea deci putinţa de a lămuri relaţiile care există pe de o parte între această tradiţie „culturală" neîntreruptă, care vine din fundul veacurilor pînă la noi, ca o zestre mereu îmbogăţită, a întregii mase de oameni, şi pe de altă parte creaţiile (tot culturale, în fond) care au însă caracterul de „civilizaţie", adică expresie şi rezultat al unor organizaţii statale. Problema unui posibil conflict între cultură şi civilizaţie, adică între cultură „cultă" care tinde să cuprindă întreg cîmpul vieţii sociale şi „subculturile" existente în masă, cu variantele lor nesfîrşite în sînul diferitelor clase sociale (fie ele şi neantagoniste) sau straturi, categorii şi grupuri sociale, nu este din cele mai uşoare.

Ideea coerenţei între „bază şi suprastructură" se adevereşte din acest punct de vedere a nu fi o simplă şi mecanică potrivire între două serii de elemente distincte, ci părţi ale unui unic proces dialectic, foarte complicat şi extrem de variat în amănuntele sale concrete, cu permanente posibilităţi de „crize" şi „conflicte", adică de luptă între oameni şi deci şi între idei.

4. SOLUȚII „HOLISTICE" ȘI „ATOMISTICE"

În afară de antropologii culturali și de filozofii culturii, și sociologii cercetători ai vieții contemporane europene au ajuns, pe alte căi, la concluzia acestei „coerențe sociale".

Soluția problemei a fost căutată în special pe două linii de gîndire, adică pe baza a două feluri de teorii, care pot fi denumite unele „holistice"[1] altele „atomistice".

Concepția „holistică" afirmă unitatea organică a vieții sociale ca singură modalitate de a analiza socialul, plecîndu-se adică de la „întreg" pentru a se înțelege „părțile" componente ale întregului. În acest sens se iau în considerare în special „instituțiile", adică formațiunile umane organizate, deplin închegate, avînd anume funcțiuni de îndeplinit în cuprinsul întregului și mai puțin acțiunile individuale. Dimpotrivă, teoria „atomistă" socotește că nu se poate înțelege viața socială decît plecînd de la atomii ei alcătuitori, adică de la indivizii membri ai societății, seria de acțiuni care îi leagă în forma unor anume „relații" constituind esența vieții sociale.

a. Organicismul

Forma originară în care se înfățișează concepția holistică este cea a organicismului.

Încă din prima jumătate a veacului trecut, dar continuînd pînă spre sfîrșitul lui, o serie de doctrine, în bună parte sub influența marilor progrese pe care le făcuse între timp biologia, au exprimat sentimentul coerenței și reciprocei determinări dintre diversele zone ale vieții sociale, prin stabilirea unei complete identități (sau quasi identități) între organismul biologic al ființelor viețuitoare și organismul social.

Școlile organiciste se succed deci multiple în istoria doctrinelor fiind reprezentate uneori de oameni de știință de reală însemnătate[2], toți exprimînd aceeași idee, justă în fond, însă exprimată doar analogic, printr-o imagine foarte sugestivă[3], dar lipsită de valoare științifică și în tot cazul neoperațională în cadrul unor cercetări empirice directe.

În plus, organicismul corespunde, ca ideologie, unei atitudini fixiste, prin excelență conservatoare. Desigur, chipul cum, în antichitate un Menenius Agripa folosea apologul trupului omenesc, similar societății împărțite în clase, pentru a argumenta necesitatea ca ele să conlucreze în pace, întocmai cu mădularele unui trup, și

[1] O bună analiză a acestor direcții, în PERCY S. COHEN, *Modern Social Theory*, 1968.

În locul termenului de „holism", Emile Benoit-Smullyan propune termenul de „agelicism" (de la grecescul (αγελι) agheli, însemnînd „grup"). Termenul nu pare a fi putut înlocui pe cel de „holism". Vezi studiul *The Sociologism of Emile Durkheim and his School* in volumul *An Introduction to the History of Sociology*. Edited by HARREY ELMER BARNES (1948).

[2] Cităm: HERBERT SPENCER. *The Principle of Sociology* (1910). *The introduction to Sociology*; J. NOVICOV (1849 — 1912). *La Theorie organique des sociétes; défense de l'organicisme* (1899); A. SCHAFFLE (1871 — 1903) *Bau und Leben des Sozialen Korpers* (1875—1976); PAUL VON LILIENFELD (1829—1903) *Gedanken über die Sozialwissenschaft des Zukunft* (1873—1881, 5 volume); *La pathologie sociale* (1896); RENE WORMS (1869—1920); *Organisme et société* (1896); *Philosophie des Sciences Sociales* (1903—1907); OTTO AMON, VACHER DE LAPOUGE și mulți alții.

[3] De remarcat că și alți gînditori decît organiciștii folosesc expresii luate din biologie, fără totuși ca acest limbaj să implice o concepție organicistă. Se vorbește în mod curent de „anatomie socială", „fiziologie socială", „metabolism social", „patologie socială", ca și de o „terapie socială". Marx însuși folosește expresii ca „structura organică a capitalului", „organism social", „organism statal", „anatomie economică" etc., după cum și WILLIAM PETTY își intitulase o lucrare: *The Political Anatomy of Ireland*. Deși profesor de anatomie. Petty creator al „aritmeticii sociale" nu este însă „organicist".

formulele savante ale organiciştilor veacului trecut, deosebirea este mare; deşi tot de la o teză conservatoare pleacă şi aceştia, îndemnînd la o considerare aistorică a socialului. Căci devreme ce legile sociale sînt biologice, „naturale" şi „constante", iar nu „istorice", societatea nu poate fi concepută nici ea decît tot ca fiind constant aceeaşi, în ciuda unor aparente schimbări. Înglobarea sociologiei în biologie înseamnă deci de fapt scoaterea ei din istorie.

Teoretic, organiciştii sînt aplecaţi a considera societatea sub dublul ei aspect, al „anatomiei" şi al „fiziologiei", deci a analiza mai întîi fiecare organ în parte şi a-i stabili apoi funcţiunile în cadrul întregului organism. Concepţia organicistă este aşadar prin excelenţă „funcţionalistă", fără totuşi să ajungă la formularea unei teorii „funcţionaliste".

Acestea s-au dezvoltat ulterior, mai întîi în cadrul şcolilor de antropologie culturală, apoi în anume curente de sociologie care dăinuie încă, deşi în vremea din urmă din ce în ce mai contestate de curentele „de stînga", apropiate de o viziune marxistă.

b. Structuralismul funcţional al antropologilor sociali

Şcolile „funcţionaliste" derivă deci şi ele din trunchiul teoretic al „organicismului". Pentru antropologii care le-au creat, imaginea trupului omenesc viu continuă a fi folosită drept paradigmă, în scopul elaborării unei teorii care se opune concepţiilor progresist-evolutive care dominaseră în antropologie la originile acestei discipline, precum şi celei difuzioniste. Cu alte cuvinte, „funcţionaliştii" socotesc că o societate „sălbatică" poate fi înţeleasă fără a face apel la teoria unui progres de la forme „primitive" la altele „evoluate" şi nici la ipoteza că ele ar fi primit rudimente de cultură degradată de la vreun centru mai dezvoltat cultural, ci numai din informaţiile pe care societatea sălbatică le poate da ea însăşi. Aceasta pentru că societatea primitivă sălbatică formează un tot coerent, perfect închegat, autonom, avîndu-şi raţiunea de a fi în ea însăşi.

În special antropologii sociali, de şcoală engleză, iar nu atît cei „culturali" de şcoală americană, sînt de avut în vedere în această privinţă a elaborării unor teorii funcţionaliste, care concep complexul de aspecte diverse ale vieţii sociale sălbatice ca fiind un complex de „funcţiuni" îndeplinite în cadrul unităţii din care fac parte.

„Holistice" deci, teoriile funcţionaliste pun accentul pe corelaţia funcţională dintre diversele elemente alcătuitoare ale totului social.

În această privinţă e de citat în primul rînd antropologul englez, de origină poloneză, Bronislav Malinowski (1884–1942), socotit a fi unul din cei mai de seamă cercetători direcţi ai popoarelor primitive, preconizînd procedee de „anchetă participantă" şi „activă", care au făcut şcoală. Malinowski, influenţat nu numai de organicism, ci şi de teza lui Durkheim despre „contextul sociologic", elaborează o doctrină potrivit căreia orice societate nu se explică nici prin trecutul ei şi nici prin influenţe culturale, ci doar prin ea însăşi. Baza gîndirii sale este clar biologică, analiza lui pornind de la premisa existenţei unor „nevoi" biologice (alimentaţie, procreare etc.) ale oamenilor, care se pot satisface prin creaţii cultural-sociale. „Cultura" ar cuprinde deci atît aspecte pur materiale (bunuri şi tehnici), cît şi oameni şi formaţiunile lor sociale. Cultura este înainte de toate — afirmă el — un aparat instrumental care îngăduie oamenilor să-şi rezolve problemele concrete şi specifice pe care le au de înfruntat în relaţiile lor cu natura şi cu semenii.

Cultura ar fi deci un sistem de obiecte, de activităţi şi de atitudini, ale căror elemente, fiecare în parte, constituie un mijloc adaptat unui scop, constituind laolaltă un întreg individ („Integral Whole"), toate elementele lui fiind interdependente între ele.

Descrierea empirică analitică a faptelor trebuie deci să fie întotdeauna integrală, arătîndu-se pentru fiecare element în parte rolul pe care îl are de îndeplinit în scopul unei „eficacități colective". „Funcționalitatea" unui fapt constă astfel nu numai într-un impact al lui asupra altui fapt, ci asupra ansamblului „sistemului cultural", în special asupra a ceea ce el numește a fi o „instituție", adică un complex unitar, un „izolat" cultural, de caracter relativ autonom. „Funcțiunea" este deci un rol pe care trebuie să-l îndeplinească instituțiunile într-un ansamblu cultural unitar.

Spre deosebire de Malinowski, rivalul său, A. G. Radcliffe-Brown (1881—1955), susținător și el al unei concepții holistice, introduce însă în discuție un concept nou față de teoria lui Malinowski și anume cel de „structură" socială. Pentru el „funcțiunea" nu răspunde doar unor nevoi biologice, ci și unor realități *bio-sociale*. În locul noțiunii de „cultură", Radcliffe-Brown folosește, pentru a desemna globalitatea vieții sociale, termenul de „structură socială", funcționalitatea faptelor sociale fiind explicată prin poziția lor în acest context structural, formînd „sistem"[1].

Deci, la amîndoi acești „funcționaliști" (unul din ei fiind și „structuralist") este vorba de o conceptualizare a fenomenului de coerență a tuturor elementelor componente ale vieții sociale, oferind o soluție care merită a fi ținută în seamă. Dar acest „funcționalism" are totuși defectul de a fi static, adică de a explica coerența faptelor sociale, nu însă și mecanismul continuei lor schimbări.

În plus, concepția funcționalistă nu explică nici faptul că există în viața socială elemente care, deși nu îndeplinesc funcțiuni precise, fac totuși parte din întregul social. Teoria aceasta implică de fapt și un înțeles teleologic, adică ideea unor „intenții" de a se ajunge la un anumit scop, deși nu se vede cine are sau ar putea avea aceste intenții și nici care ar fi scopul final urmărit.

S-a încercat însă interpretarea funcționalismului și într-un sistem neteleologic, ci simplu cauzal, care nu ar merge adică pe schema de gîndire: „avînd scopul ca...", și pe cea de: „dacă... atunci", interpretîndu-se așadar funcțiunea doar ca „avînd drept efect ca..."

De asemenea, funcționalismul a mai putut fi interpretat și în sensul, mai recent folosit, al studierii fenomenelor globale sub o formă cibernetizată, în care obiectul ontologic e conceput ca un set de variabile, a cărui variații au loc în cadrul unui sistem de autoreglare, relativ static atîta vreme cît nici una din variabile nu depășește anumite limite, dincolo de care s-ar ivi o „criză" sau o „schimbare" a sistemului.

Ca procedeu de analiză, gîndirea funcționalistă este utilă, fiind de reținut și ameliorările care i-au fost aduse, de pildă, de Merton prin teoria sa a funcțiunilor „manifeste" și „latente", sau de Lazarsfeld, care propune trei operațiuni de bază în analiza sistemică a setului de indicatori (explicare, interpretare, specificare), prin jocul analizării relației dintre două variabile și apoi a unei a treia, tehnici de lucru foarte interesante, care sînt însă străine de tema noastră.

Marea dilemă în care se află prinsă orice teorie funcționalistă rămîne însă cea a caracterului său static, imposibilitatea ei de a explica funcțional mecanismul proceselor de dezvoltare istorică a socie-

[1] Lucrările de bază în acest domeniu sînt a fi socotite următoarele: B. MALINOWSKI: *Argonauts of the Western Pacific* (1922) (Trad. in franceză 1963); *Trois essais sur la vie sociale des primitifs* (Paris 1968); RADCLIFFE-BROWN: *The Andaman Islanders* (1922), *Structure and Function in Primitive Society* (1952); *Introduction to African Systems of Kinship and Marriage* 1950. *Structure et fonctions dans les sociatés primitives.*

Utile analize ale problemei în numeroase lucrări, ca de pildă JACQUES LOMBARD, *L'Anthropologie britanique contemporaine* (PUF 1972); W. G. RUNCIMAN, *Social Science and Political Theory* (Cambridge, 1965), E. E. EVANS PRITCHARD, *Anthropologie Sociale* (Payot, 1969); JOHN BEATTIE, *Introduction à l'anthropologie sociale* (Payot, 1964).

tăților umane. Funcționalismul poate lămuri destul de mulțumitor felul în care complexul de funcțiuni sînt corelate între ele, în cadrul unui sistem, atunci cînd îl considerăm static, așa cum se află el la un anume moment dat, deci ca pe un mecanism de autoreglare; dar nu oferă nici o soluție acceptabilă pentru a explica ieșirile din cadrul unui sistem și intrarea în altul.

Această problemă s-a pus însă și structuraliștilor. Malinowski el însuși, spre sfîrșitul vieții, după ce studiase societățile Oceanului Pacific, care erau relativ „stagnante", a cercetat și pe cele din sudul Africii, în care era vădit faptul că acestea nu mai erau stagnante, ci dimpotrivă prinse într-un proces rapid de transformare sub impactul acțiunii coloniale, care reușise să schimbe radical cultura indigenilor. Problema „acculturației" i s-a pus deci și lui; dar el a căutat s-o rezolve tot în stil static-funcționalist, propunînd studierea, în asemenea situații, a trei culturi deosebite: cea a băștinașilor, cea a colonialiștilor și cea rezultată din contactul dintre aceste două.

Mai clar pune problema Radcliffe-Brown; dar nici explicația pe care o dă el mecanismului proceselor sociale de acculturație nu reușește să împace teoria funcționalistă cu cea istoricistă. Se pare însă că în ultimii ani, discipolii și urmașii acestor doi mari antropologi au început a pune din ce în ce mai mult accentul pe „istorism", reținînd din funcționalism doar ideea justă a unor „coerențe" funcționale, de regăsit în toate tranzitoriile „sisteme" sociale care se succed de-a lungul istoriei[1].

c. Socio-psihologia structuralist funcțională a „acțiunii"

Teoriile cu privire la „Sociologia acțiunii" au fost deci elaborate în diverse feluri, toate punînd însă accentul pe analiza motivărilor psihologice ale „acțiunii" unui „actor" (adică om care acționează) față de anume realități obiective în mijlocul cărora se află prins.

De fapt e vorba de o veche schemă a lui Georg Simmel, care, interesat de o sociologie a „relațiilor sociale", a căutat să stabilească schemele „formale" în care pot prinde chip aceste „Sozialbeziehungen" (fără totuși a neglija nici „conținutul" lor). Mulți alți sociologi pun problema sociologiei în aceeași formă a studierii structurilor relaționale dintre oameni, deci axîndu-se pe ideea „acțiunii" reciproce prin care se încheagă relația dintre oameni, dar și a acțiunii lor față de mediul înconjurător.

În afară de Max Weber, care și el accentuează pe această idee a acțiunii, poate fi socotit clasic în acest domeniu sociologul american Talcott Parsons (1902)[2] care, înrîurit de Simmel, Pareto, Weber și Durkheim, a elaborat o teorie foarte complexă cu privire la „acțiunea" oamenilor trăind în societate, reușind să imprime întregii sociologii americane un caracter structuralist-funcționalist absolut dominant pînă în vremea din urmă, cînd a început a i se împotrivi curentul sociologic „radical" ca o mișcare „istoricistă" opusă celei „statice" parsoniene.

[1] Aparțin acestui ultim curent funcționalist antropologi ca E. E. EVANS-PRITCHARD. *Les Nuers* (trad. franc., 1968); *Anthropologie sociale* (Payot, 1969); RAYMOND FIRTH. *We, the Tikopia* (1936); *Primitive Polynesian Economy* 1939.ROGER BASTIDE. *Anthropologie appliquée* (Payot, 1971), *„Economy of the New Zealand Maori* (1929). La Roger Bastide e deosebit de interesantă analiza mecanismului de înrîurire a antropologiei active în procesele de dezvoltare ale lumii a treia. Un bun manual este R. L. BEALS și H. HOIJER. *Introduzione all' antropologia culturale* (1953), trad. italiană din 1970 (ediția Il Mulino).

[2] T. PARSONS. *The structure of Social Action* (2 vol. 1968) (ed. 1—1949), TP + NEIL H. SMELSER, *Economy and Society, Essays in Sociological Theory* (ed. 1949), *The Social System* (1951).

Vezi și GUY ROCHER, *Structure and Process in Modern Society* (1967) și *T. Parsons et la sociologie americaine* (PUF, 1972).

Recent, G. BALANDIER propune o nouă viziune a problemei în a sa *Anthropologique* (1974).

Parsons clădeşte chiar întreaga lui sociologie pe o prealabilă teorie generală a acţiunii umane, potrivit căreia individul reacţionează faţă de ceea ce el numeşte „obiecte" sau „lucruri" (terminologie durkheimiană deci). Nu s-ar putea spune că teoria lui Parsons ar fi din cele mai clare. Dimpotrivă, ea reprezintă o foarte complicată analiză a funcţiunilor sociale, care se caracterizează însă printr-o idee nouă şi fertilă, constînd în centrarea analizei pe conceptul de „Acţiune".

Parsons pleacă deci de la o teorie generală a acţiunii umane, atacînd astfel problema „holismului" pe o latură „atomistică".

După părerea lui, orice individ, socotit ca „actor", adică persoană care activează, se află pus în faţa unor serii de circumstanţe, faţă de care trebuie să ia atitudine şi să acţioneze. „Acţiunea" e deci un comportament orientat spre un scop, relativ la o anume situaţie.

Teoretic, Parsons propune schema a patru serii de acţiuni posibile, schematizate astfel: **A** = adaptare, adică relaţii cu mediul extern; **G** (goal) = adică scop urmărit; **I** = integrare, adică acţiuni menite să impiedice deviaţiile; şi **L** = latenţă, însemnînd motivările rezultînd din cultura latentă a grupului social din care face parte individul. Aceste patru grupe de acţiuni (**A—G—I—L**), denumite „patterns variables", se clasează în două subgrupe, unele „externe", altele „interne", ceea ce se poate prezenta grafic în felul următor

	A mijloace	Scopuri G
Externe	adaptare	urmărire de scopuri
Interne	Latenţe	Integrare
	L	I

Această schemă generală se diversifică, în continuare, pe 4 subsisteme, unele independente, altele interdependente, dînd naştere unei serii de scheme grafice, atît de complicate încît sfîrşesc prin a constitui adevărate rebusuri, greu de descifrat şi de o aplicabilitate îndoielnică.

E semnificativă însă schema cibernetizată a acestui sistem de gîndire, care poate fi rezumat prin următorul grafic

Dimensiunile funcţionale ale sistemului de acţiune	*Subsistemele şi temele de acţiune*	*Relaţii cibernetice*	
L (atentă)	Sistemul cultural	Bogat în informaţie (control)	
I (integrare)	Sistemul social	↓	↑
		Erarhia factorilor de condiţionare	Erarhia factorilor de control
G (Scopuri)	Sistemul psihic	↓	↑
A (daptare)	Sistemul organic	Bogat în energie (condiţii)	

Potrivit legilor informaticii, schimburile dintre informații și energie determină funcționarea sistemului, cele mai sărace în energie beneficiind de mai multă informație și invers. Așadar, în fond, elementele culturale (în speță cele religioase) sînt cele care determină acțiunea. Ceea ce ne propune deci Parsons este o teorie idealistă, foarte camuflată în savante și inutil de complicate formule cibernetice; totuși destul de manifestă.[1]

E de subliniat faptul că potrivit acestei teorii, sociologia ar avea să se ocupe doar de „sistemul social", parte componentă a sistemului global, compus din patru subsisteme.

Față de acest „sistem social", „actorul" are de optat între mai multe atitudini, formînd „dileme" pentru el. Anume, el poate să-și decidă atitudinea și deci acțiunea, potrivit următoarei scheme[2]:

— alegere între o atitudine universalistă sau una particularistă
— alegere între performanța sau calitățile fenomenului
— alegere între atitudinea neutral efectivă sau cea afectivă
— alegerea între stabilirea de relații specifice sau generale.

Dar latura cea mai critică a teoriei parsoniene este cea a caracterului ei static, în neputința sa de a găsi o explicație a dezvoltărilor sociale. În special, curentul recent, așa-numit „radical" care se desfășoară în USA se opune din acest motiv structuralismului parsonian, uneori în violente forme de rebeliune verbală, exprimînd însă mai mult o nemulțumire confuză decît luarea unei contrapoziții teoretice clare[3].

d. Sociologia acționalistă

Centrarea sociologiei pe problemele „acțiunii" are însă și alte formulări teoretice, care merită a fi considerate.

Astfel, sociologul francez Alain-Touraine [4], într-o lucrare recentă, judecă problema astfel:

Există societăți „calde" care se dezvoltă într-un „cîmp" de *istoricitate*, prin acest termen înțelegîndu-se capacitatea societății de a se construi pe ea însăși, societatea fiind deci concepută similar cu întreprindere care și-ar organiza propria sa dezvoltare, combinînd mecanismele de adaptare față de mediul înconjurător, cu cele de asigurare a menținerii coerențelor interne, în cadrul însă a unui efort conștient de dezvoltare continuă. În societățile post industriale luptele de clasă joacă un rol central, „conflictele" claselor urmărind să dețină puterea de a imprima dezvoltările în anume direcții, într-un sens sau altul. Aceste societăți reprezintă deci un sistem integrat, un ansamblu de tensiuni culturale și de conflicte sociale, centrate însă în jurul aceleiași capacități de a decide mersul procese-

[1] Teoria lui Parsons a fost obiectul a nenumărate exegeze, comentarii și critici. Vezi, de pildă, succintă, dar clară — pe cît se pretează Parsons la claritate — lucrarea lui GUY ROCHER, *Talcott Parsons et la sociologie américaine*, PUF, 1972.

Interesant JEAN CUISENIER, *Fondements de la sociologie economique* în volumul GUY PALMADE, *L'Economique et les sciences humaines*, vol. II (Dunod, 1967), cu o analiză a subsistemului economic, după Parsons.

[2] COHEN *(op. cit.)* enumera însă 5 „dileme" (affectivity versus effective neutrality; specifity v. difuseness; universalism v. particularism; quality v. performance; self orientation v. colectivity orientation).

[3] Vezi în această privință MIHAI CERNEA, *Sociologia americană. Tendințe și controverse* (Ed. Enciclopedică Română, 1974). Sînt însă și lucrări americane de gîndire serioasă, cum de pildă cartea, care se pare e de mare răsunet, a lui ALWIN GOULDMAN, *The Comming Crisis of western Sociology* (1970). O contracritică, în JOHN K. RHOADS, *On Gouldner Crisis of western Sociology*. In „Varietes of Political Expression in Sociology" („American Journal of Sociology publications", 1972).

[4] ALAIN TOURAINE, *Historicite*, în volumul *Une nouvelle civilisation Hommage à Georges Friedmann* (Gallimard, 1973). Vezi și *Sociologie de l'action* și *La Societe post industrielle* (1969).

lor de dezvoltare, prin acţiuni de acumulare, reuşind astfel să devină stăpînele destinului lor. Ceea ce este deci copleşitor în aceste societăţi nu mai este problema existenţei unor „valori“ care se transmit, menţinîndu-se aceleaşi, prin mecanismul „socializării“ generaţiilor tinere şi prin cel al „birocraţiei“ lucrînd după norme imuabile, potrivit unor anume mecanisme „funcţionale“, ci problema proceselor de „desocializare“ a culturii şi educaţiei.

Faţă de aceste noi realităţi sociale, sociologia este datoare „în continuarea marii mişcări intelectuale începută de Marx“ să pună problema analizei acestui sistem social, care nu mai poate fi conceput ca un „mod de existenţă“, ci ca „un mod de acţiune“. Hotărîtor ajunge deci a fi studiul „deciziilor“, al „controlului“ într-un „cîmp al istoricităţii“, adică într-un sistem de legi de strategie socială, de dominaţie şi de interacţiune între elemente funcţionale. În felul acesta „Sociologia se organizează în jurul cunoaşterii nu a valorilor, ci a relaţiilor sociale; nu al funcţiunilor, ci al acţiunii“.

Aşadar, în locul unei analize funcţionaliste, urmează să intervină o analiză „acţionalistă“.

Procesul acesta de transformare a sociologiei, paralel cu schimbarea caracterului vieţii sociale în societăţile moderne, se poate urmări de-a lungul istoriei doctrinelor; în momentul de faţă sociologul ar avea a opta între 4 orientări de bază, schematizabile astfel:

a) optînd pentru o concepţie a „ordinii sociale“, ale cărei elemente sînt interdependente şi în acelaşi timp aflate în mişcare, deci

b) considerînd societatea în raport cu mediul său înconjurător sau prin tensiunile sale interne, adică pe latura „funcţiunilor“ ei sau pe cea a „controlului“, ca mecanism intern de funcţionare, optînd pentru o sociologie a mişcării, urmează a se face:

c) analizarea mecanismelor de decizie sau (şi)

d) analizarea mecanismelor de acţiune.

Ceea ce se poate schematiza grafic astfel:

	Ordine	Mişcare
Relaţii cu mediul înconjurător	Funcţiuni	Decizii
Relaţii sociale	Control	Acţiuni

A. Touraine optează pentru o sociologie acţionalistă, cea a mişcării, punînd deci accentul pe studiul deciziilor şi a acţiunilor.

Ceea ce e desigur o poziţie mult mai acceptabilă decît cele „fixiste“, „statice“, explicînd viaţa socială prin invocarea unor „metateorii“, adică a unor principii filozofice abstracte, prin legi naturale, biologice sau fizice, sau prin mecanisme de autoreglare funcţională, potrivit unor „valori“ sociale.

Este însă de la sine înţeles că o asemenea sociologie acţionalistă, care, depăşind limitele parsoniene ale acţiunii considerate ca o problemă de determinare psihologică a acţiunii unui „actor“ individual, şi acordînd societăţii ca atare capacitatea de a se construi prin acţiune, trebuie diferenţiată după cum societatea studiată este de tip capitalist (fie şi „post-industrială“) sau de tip socialist.

Societatea socialistă are, în mult mai mare grad decît cele capitaliste, capacitatea de a se auto-construi, prin alte mecanisme sociale decît cele al „tensiunilor“, „conflictelor“ şi al „luptei de clasă“.

Ceea ce merită a fi analizat mai îndeaproape.

Capitolul VII. Spre o sociologie a planului de stat

1. PROBLEMATICA SPECIFICĂ ORÎNDUIRILOR SOCIALISTE

În elaborarea unei teorii a acţiunilor sociale sîntem obligaţi să pornim de la studiul mijloacelor de care dispune societatea pentru a-şi rezolva problemele, luînd în considerare nu numai fiinţa individuală a „actorilor", care intră în „relaţii", ci şi *„grupurile de oameni"*, instituţiile lor, concretizate organizatoric şi juridic.

În această privinţă situaţia în care se află cercetarea sociologică făcută în cadrul unei societăţi socialiste prezintă avantaje de claritate pe care societăţile capitaliste, sau precapitaliste, nu le au. Căci orînduirile socialiste dispun de mai mari posibilităţi de acţiune decît oricare alt tip de formaţiune social-economică.

Să ne reamintim de cele deja spuse cu privire la problema „civilizaţiei", ca formă specială a mijloacelor de acţiune „culturală" de care poate dispune orice stat şi să subliniem faptul că statul socialist le deţine într-un grad calitativ deosebit.

Complexul de probleme pe care se centrează sociologiile acţionaliste din societăţile capitaliste rămîne îndeosebi restrîns la sfera „culturală", adică la cercul acţiunilor neplanificate, de caracter individual. Relaţiile dintre „actori" între ei constituie deci fondul problematicii tuturor celor care, urmînd mai mult sau mai puţin pe Simmel, consideră „acţiunile" acestora la nivelul modest al posibilităţilor particularilor şi cel mult ale „grupurilor de presiune". Cît priveşte mijloacele statale, ele nu pot fi decît cele ale clasei care deţine puterea în stat şi care, în anume măsură, poate desigur să-şi impună politica, astfel ca ideologia sa să devină „dominantă". Un asemenea stat poate deci legifera şi pune în mişcare mijloace de coerciţiune materială. Dar numai cu preţul unor conflicte şi fricţiuni, care limitează şi frînează eficienţa deciziilor luate.

Între „Stat" şi „Societatea civilă" continuă deci să dăinuie o discrepanţă, cele două fenomene sociale, ale Statului şi ale Societăţii, situîndu-se la două nivele deosebite.

Este drept că şi în statele capitaliste, „megatehnica" de care am mai vorbit, adică capacitatea de a organiza statal acţiunile sociale, a crescut enorm graţie rezultatelor obţinute prin „revoluţia tehnico-ştiinţifică" actuală, de natură să schimbe radical însăşi sensul intervenţiei umane în mersul istoric al societăţilor.

Totuşi, nu e mai puţin adevărat că aceste capacităţi de mînuire a realităţilor sociale este potenţată la maximum în cazul cînd „politica acţionalistă" e realizată de un stat socialist, acesta avînd la îndemînă o serie de mijloace de acţiune, care rezultă din însăşi caracterul acestei societăţi.

Într-adevăr, o societate socialistă ia naştere printr-o acţiune revoluţionară, de caracter nu numai politic, ci şi social-economic. Prin „acţiune" deci s-a pro-

Capitolul VII. Spre o sociologie a planului de stat

1. PROBLEMATICA SPECIFICĂ ORÎNDUIRILOR SOCIALISTE

În elaborarea unei teorii a acţiunilor sociale sîntem obligaţi să pornim de la studiul mijloacelor de care dispune societatea pentru a-şi rezolva problemele, luînd în considerare nu numai fiinţa individuală a „actorilor", care intră în „relaţii", ci şi *„grupurile de oameni"*, instituţiile lor, concretizate organizatoric şi juridic.

În această privinţă situaţia în care se află cercetarea sociologică făcută în cadrul unei societăţi socialiste prezintă avantaje de claritate pe care societăţile capitaliste, sau precapitaliste, nu le au. Căci orînduirile socialiste dispun de mai mari posibilităţi de acţiune decît oricare alt tip de formaţiune social-economică.

Să ne reamintim de cele deja spuse cu privire la problema „civilizaţiei", ca formă specială a mijloacelor de acţiune „culturală" de care poate dispune orice stat şi să subliniem faptul că statul socialist le deţine într-un grad calitativ deosebit.

Complexul de probleme pe care se centrează sociologiile acţionaliste din societăţile capitaliste rămîne îndeosebi restrîns la sfera „culturală", adică la cercul acţiunilor neplanificate, de caracter individual. Relaţiile dintre „actori" între ei constituie deci fondul problematicii tuturor celor care, urmînd mai mult sau mai puţin pe Simmel, consideră „acţiunile" acestora la nivelul modest al posibilităţilor particularilor şi cel mult ale „grupurilor de presiune". Cît priveşte mijloacele statale, ele nu pot fi decît cele ale clasei care deţine puterea în stat şi care, în anume măsură, poate desigur să-şi impună politica, astfel ca ideologia sa să devină „dominantă". Un asemenea stat poate deci legifera şi pune în mişcare mijloace de coerciţiune materială. Dar numai cu preţul unor conflicte şi fricţiuni, care limitează şi frînează eficienţa deciziilor luate.

Între „Stat" şi „Societatea civilă" continuă deci să dăinuie o discrepanţă, cele două fenomene sociale, ale Statului şi ale Societăţii, situîndu-se la două nivele deosebite.

Este drept că şi în statele capitaliste, „megatehnica" de care am mai vorbit, adică capacitatea de a organiza statal acţiunile sociale, a crescut enorm graţie rezultatelor obţinute prin „revoluţia tehnico-ştiinţifică" actuală, de natură să schimbe radical însăşi sensul intervenţiei umane în mersul istoric al societăţilor.

Totuşi, nu e mai puţin adevărat că aceste capacităţi de mînuire a realităţilor sociale este potenţată la maximum în cazul cînd „politica acţionalistă" e realizată de un stat socialist, acesta avînd la îndemînă o serie de mijloace de acţiune, care rezultă din însăşi caracterul acestei societăţi.

Într-adevăr, o societate socialistă ia naştere printr-o acţiune revoluţionară, de caracter nu numai politic, ci şi social-economic. Prin „acţiune" deci s-a pro-

cedat la cucerirea statului şi tot prin „acţiune" au fost socializate principalele mijloace de producţie.

Avem deci de luat în considerare acest prim şi esenţial mijloc de acţiune care este *pur politic*, constînd nu numai în actul revoluţionar propriu-zis, ci şi în capacitatea de a organiza forţele revoluţionare în formele Partidului Politic (consacrat constituţional ca fiind o *„forţă conducătoare"*) şi a tuturor celorlalte formaţiuni sociale, precum ale organizaţiilor de masă.

Dar această „forţă conducătoare" specifică societăţii socialiste dispune de o serie largă de mijloace de acţiune, adică de o gamă întreagă de „politici".

În primul rînd, hotărîtor e fapul că prin socializarea mijloacelor de producţie, Statul socialist dispune de bazele necesare pentru o hotărîtoare politică economică, de care statele capitaliste sînt lipsite. În adevăr, venitul naţional poate fi mînuit potrivit unei strategii sociale, pe calea planurilor de stat, urmărite pe cincinale succesive. Prin alocare de fonduri, Statul nostru, de pildă, a putut proceda la acţiunea de industrializare şi de ridicare la nivel ştiinţific a agriculturii ţării. S-a putut pune accentul pe creşterea prioritară a unei industrii grele şi să se procedeze la o coordonată distribuire teritorială a centrelor industriale şi a înzestrărilor de mecanizare agricolă.

Nu numai producţia se află astfel organizată prin decizie de stat, ci toate celelalte compartimente ale politicii economice (finanţare, repartiţie, distribuţie, comerţ, consum etc.).

Impactul pe care o asemenea politică economică îl are asupra întregii vieţi sociale este hotărîtor, impunînd deci sociologului o problematică specifică.

Iată anume care: întreaga acţiune economică este dusă în vederea atingerii unui scop. Prin politica sa economică, Statul socialist îşi propune să ridice nivelul material şi cultural al întregii mase constituind populaţia naţiunii. Politica economică nu are deci doar un scop în sine, pur economic, ci urmăreşte scopul social al „edificării" unei societăţi socialiste, potrivit unui anumit ideal etic.

Ca atare, ne aflăm ca în faţa unui adevărat experiment social: avem pe de o parte *o acţiune* clară, pe care o putem cunoaşte amănunţit, pînă la precizări cantitative, aşa cum rezultă ele din analiza bugetului, planului de stat şi a indicatorilor aci cuprinşi; iar pe de altă parte *un scop*, de asemenea precis, care şi el poate fi cunoscut pînă la stabilirea unor indicatori cuantificabili.

Problema ce se pune sociologului este de a vedea dacă planul economic al statului a fost efectiv realizat şi dacă odată realizat a avut — şi în ce măsură — *rezultatele* sociale scontate.

Ca în orice experimentare sociologică, avem deci pe de o parte *o acţiune* şi pe de altă parte *efectele* acestei acţiuni, scontate pe baza unei anume „teorii" care, în cadrul experimentării, ia forma unei „ipoteze", verificabilă prin investigaţii de sociologie concretă.

Organele de Stat dispun însă şi de alte mijloace de acţiune decît cele de înzestrare materială şi de punere în funcţiune a unor întreprinderi.

Anume: statul poate organiza pe cale de *politică legislativă* un complex de *norme*, pentru a reglementa raporturile juridice de proprietate asupra mijloacelor de producţie, modalităţile de repartiţie a unor cote din venitul naţional către producătorii direcţi.

Tot astfel, statul poate afecta o parte din venitul naţional unei *politici culturale de ridicare a nivelului cultural* al populaţiei, prin întemeierea de şcoli, mărind numărul lor, numărul anilor de şcolarizare obligatorie, numărul şcolilor profesionale şi universitare, alocînd şi în acest domeniu sumele necesare, organizînd instituţiile în care sînt formaţi membrii corpului didactic, asigurînd şi înzestrarea necesară cu material şi echipament didactic.

De asemenea, pot fi întreprinse acţiuni cu privire la ridicarea nivelului *culturii*

de masă și a conștiinței socialiste, afectîndu-se și acestui domeniu fondurile și instituțiile necesare, de la unitățile de cultură specializate (biblioteci, muzee, cămine culturale, universități populare, săli de concerte, teatre și cinematografe), precum și punînd în funcțiune o rețea coordonată central, de mijloace de mass-media (radio, televiziune, publicații periodice, campanii de conferințe, brigăzi și echipe culturale științifice).

Tot astfel, statul dispune și de mijloace de *politică sanitară*, formînd un personal specializat și dotîndu-l cu mijloacele de lucru necesare, precum și de o *politică demografică*.

În sfîrșit, stă în putința statului socialist de a proceda la o *politică organizatorică*, de închegare a unor formațiuni sociale de diverse naturi, sociale și economice (cooperative de producție agricolă, cooperative meșteșugărești etc.), adică o serie întreagă de instituții și unități sociale într-o gamă extrem de largă.

Putem deci spune că nu există domeniu de viață socială în care să nu poată interveni acțiuni de stat (politice, economice, culturale, sanitare, organizatorice și social-educative etc.).

Toate pun sociologului o aceeași problemă, aceea de a le considera ca o situație de „stare de față în față" a două realități: pe de o parte *acțiunile* întreprinse (plănuite și realizate) și pe de alta, *efectele* lor asupra vieții sociale.

Această problematică constituie în societatea noastră baza oricărei cercetări sociologice concrete; ceea ce ne îndrituiește să spunem că sociologia unui stat socialist trebuie să fie în primul rînd o „sociologie a planului de stat".

Coborînd din sferele foarte înalte ale teoriilor generale, sociologia noastră concretă are deci această sarcină precisă, clara și fără controverse posibile.

Știm că edificarea socialismului nu are loc de la sine, ci numai prin stăruitoare acțiuni planificate. Oamenii sînt cei care, în mod coordonat, acționează în toate aceste diverse domenii sociale și tot ei sînt cei care scontează obținerea unor rezultate tangibile pentru viața lor.

Acțiunile lor, planificate, practice și teoretice, au deci drept scop soluționarea problemelor sociale și verificarea dacă rezultatele scontate au fost sau nu obținute.

E clar că dacă aceste rezultate nu se obțin, pricina poate fi multiplă: poate că teoria, și deci soluția propusă, a fost greșită; sau, deși corectă, soluțiile nu au fost realizate în mod corespunzător. Remediul în aceste cazuri este: fie găsirea unei soluții mai eficiente, fie o nouă acțiune pentru realizarea corectă a soluției.

2. CELE DOUĂ PALIERE, STATALE ȘI LOCALE, ALE CERCETĂRII

În acțiunea sa „forța conducătoare" a statului, așa cum se află ea organizată prin Constituția țării, are nevoie, în vederea găsirii celor mai juste soluții, de o documentare sociologică de bază. Ea poate fi făcută la două nivele: statal și local.

La nivelul forurilor centrale, cunoașterea legilor vieții sociale, deci a concepției materialismului istoric, asigură o bază teoretică fermă. Ele dispun și de un sistem de documentare propriu, privind situația generală a țării, în special operațiile de planificare neputîndu-se lipsi de asemenea informații, continuu ținute la zi.

Ne interesează în momentul de față însă doar nivelul puterilor locale de stat, județene și comunale, cărora le revine sarcina realizării celor hotărîte de organele centrale ale statului.

Aceste organe locale au și ele de ținut seama de teoria materialismului istoric; dar pentru ele este importantă și cunoașterea a ceea ce am numit a fi „legile locale", adică a acelora care rezultă din amănuntele condițiilor locale, deosebite

de la o arie teritorială la alta. Cu alte cuvinte, ele au a ţine seama şi de învăţămintele „materialismului sociologic" ca ramură aplicativ-concretă a materialismului istoric, disciplină sociologică axată pe ideea analizei acţiunilor de intervenţie locală în urmărirea scopului de realizare a fragmentului din planul de stat care le-a fost dat în sarcină.

În acest scop, organele locale de stat dispun şi ele de un sistem de documentare, care poate fi însă mult sporit şi îmbunătăţit prin organizarea unor „laboratoare de ştiinţe sociale", care dealtfel au şi început a se închega, aflîndu-se încă în faza de „rodaj" (ca să spunem aşa).

Aceasta nu înseamnă cîtuşi de puţin că reducem întreaga problematică a sociologiei la o analiză a acţiunilor planificate şi realizate prin mijloace de stat; căci este cert că realizarea planului de stat stă în legătură cu participarea activă a maselor. Oamenii, aşa cum sînt ei prinşi în relaţiile lor sociale, de clasă, de grupuri, formale şi informale, acţionează, fiecare în parte, potrivit unor mecanisme psiho-sociale, adînc înrîurite de fenomene biologice şi de psihologie individuală şi socială.

Antrenarea lor în acţiune, luarea deciziilor individuale, cristalizarea unor curente de opinie publică, formarea unor mentalităţi grupale constituie deci o a doua mare problemă, de care trebuie să se preocupe în special investigatorii sociali lucrînd teritorial şi diferenţial, pe unităţi sociale restrînse.

Se ştie că procesele de reflectare în conştiinţă a fenomenelor de existenţă sînt extrem de complicate şi că, în bună parte, ele tind să întîrzie, datorită faptului că, odată formate, se schimbă cu greu, fiind uneori nevoie de aşteptarea unei noi generaţii pentru ca între existenţa şi conştiinţa socială să nu existe un decalaj.

Psihologiile sociale diferă însă extrem de mult de la un loc la altul şi de la un grup social la altul. Tradiţia locală îşi are un cuvînt greu de spus şi numai atente cercetări locale pot diagnostica just psihologia şi mentalitatea diferitelor grupe ale populaţiei locale.

În acest sens, cercetarea fenomenelor de conştiinţă face parte din problematica „acţiunilor" sociale, în sensul că intervin substanţial în procesul de luare de atitudini şi decizii de acţiune ale oamenilor.

3. SOCIOLOGIA ŞI TRANSFORMAREA CERCETĂRILOR CONCRETE DIN STATICE ÎN DINAMICE

Centrarea pe „acţiune" are, din punct de vedere teoretic, încă un alt înţeles, deosebit de important.

Am subliniat, în repetate rînduri, că marea primejdie a oricărei cercetări de sociologie concretă, operată pe „actual", este de a te închide în limitele unei concepţii statice.

Imaginea ceasornicului, ale cărui ace le privim şi care ne par a sta nemişcate, deşi ştim prea bine că ceasornicul funcţionează, sau cea a unui pom în creştere este în multe privinţe lămuritoare: trebuie să ne uităm la răstimpuri mai mari ca să putem constata că într-adevăr timpul a trecut, acele ceasornicului şi pomul înregistrînd această scurgere a timpului. Tot astfel, prin cercetări repetate la intervale mai mari, operate asupra unui aceluiaşi grup de fenomene sociale, putem înregistra unele schimbări. Admitem că schimbările s-au produs prin scurgere lentă, insensibilă, marcată periodic prin ceea ce numim „salt calitativ", dar surprinderea pe viu a *mersului* însuşi al fenomenelor, creşterea lor pînă la punctul nodal rămîn un pur deziderat.

Chiar şi folosirea „supravieţuirilor“, ca elemente de informaţie asupra unor stări trecute, chiar şi încercarea de a surprinde „fenomene“ sociale, iar nu numai „evenimente“, nu ne dau o soluţie a problemei, căci „supravieţuirile“ pot fi de fapt fenomene „deviante“, „anomii“, nicidecum rămăşiţe dintr-un tot coerent anterior. Iar distingerea dintre „eveniment“ şi „fenomen“ social, aşa cum am mai spus, depinde de soarta viitoare a faptelor respective; deocamdată, în cercetarea la zi, numai o „intuiţie“ clar văzătoare le-ar putea deosebi.

Nu există decît o singură soluţie pentru a ieşi din impas, soluţie pe care o întrezăream încă din vremea de dinainte de război, care constă tocmai în a pune problema sub forma sociologiei acţionaliste. Căci într-adevăr, dacă analizăm „acţiunile“, plănuite şi realizate, şi urmărim apoi efectele lor sociale, putem surprinde mecanismele de mişcare ale vieţii sociale şi transforma astfel cercetarea sociologică din statică în dinamică.

În societatea burgheză antebelică, „acţiunile“ nu puteau fi însă decît izolate, rezultat al unor iniţiative private, de prea puţine ori fiind vorba de acţiuni de stat, şi acestea mai mult legislative decît propriu-zis „acţiuni“. În statul socialist de azi, acţiunile sînt însă covîrşitor de importante, centrate fiind pe ideea existenţei unei „forţe conducătoare“.

Ne izbim desigur de problema teoretică a rolului pe care îl are „voinţa“ în viaţa socială. Dar e vorba acum de o „voinţă“ care nu mai are nimic metafizic în ea. Nu mai e vorba de o „voinţă socială“ abstractă, nici de un „principiu“ metafizic, regulator al coeziunii dintre „cadre şi manifestări“; şi nici de o „voinţă“ care dirijează „acţiunile“ individuale ale „actorilor“ (ca în teoriile parsoniene); ci de o voinţă cît se poate de concretă, organizată constituţional şi efectiv realizată în practică, fenomen social constatabil pînă la o deplină precizare.

Nu ne abatem deci cituşi de puţin de la o strictă concepţie materialist istorică, analizînd „voinţele“. Să nu uităm că însuşi Marx afirmă că ideile devin o forţă materială atunci cînd cuprind masele, că el însuşi a pus accentul pe problemele „conştiinţei de clasă“ ca element hotărîtor în acţiunile politice de dezvoltare a societăţii capitaliste spre socialism. Cu atît mai mult, Lenin ne învaţă, cît se poate de lămurit, cum trebuie să apreciem acţiunea politică ca element decisiv în viaţa socială; fără desigur a uita să ne atragă atenţia asupra faptului că acţiunea este eficientă doar atunci cînd ţine seama, pe de o parte de legile obiective ale socialului şi pe de altă parte, de condiţiile concret-istorice în care viaţa socială se desfăşoară.

„Saltul de la necesitate la libertate“, de care atîta se vorbeşte, este de pus şi în legătură cu această posibilitate pe care o au societăţile socialiste de a-şi dirigui viaţa, de a se „construi“ ele însile, în mod ştiinţific, prin acţiuni bazate pe dubla cunoaştere a legilor teoretice şi a situaţiilor de fapt.

4. DETERMINISM ŞI SOCIOLOGIE ACŢIONALISTĂ

Punînd în felul acesta problema, se cuvine să fim lămuriţi asupra consecinţelor ce urmează a se trage cu privire la poziţia noastră faţă de problema teoretică a determinismului social.

E util să ne reamintim că, la originea concepţiei „cauzale“, adică a legăturii dintre un fenomen A, cauză a altui fenomen B, este *acţiunea* umană, dezvoltările deterministe ulterioare fiind în bună parte înfăţişări „animiste“ şi „antropomorfice“ a schemei iniţiale de „acţiune-efect“.

Într-adevăr e lesne de înţeles de ce acţiunea întreprinsă de un om poate fi socotită drept cauză a efectului pe care acţiunea o produce. Dacă arunci cu

piatra într-un geam şi acesta se sparge, dacă înjunghii un animal şi acesta moare, relaţia „cauză-efect“ este clară.

Pe această schemă logică se pot în continuare elabora alte interpretări deterministe. De pildă, deşi elementul de „acţiune“ umană lipseşte, putem constata că anumite fenomene sînt legate între ele, în aşa fel încît apariţia lui A determină pe cea a lui B, în condiţii în care A nu poate apărea fără să aibă efectul B şi nici fenomenul B nu poate exista dacă nu există fenomenul A. Astfel, răsăritul soarelui are drept efect lumina zilei. Putem considera într-o concepţie animistă, răsăritul soarelui ca o „acţiune“, soarele fiind socotit a răsări anume pentru a se face ziuă. Ceea ce desigur e absurd, însă pentru mentalitatea noastră şi nu pentru cei care interpretează Natura în mod animist. Dar chiar neanimist, adică fără a presupune o „intenţie“ din partea soarelui, sau o „funcţiune“ predestinată a lui, ci doar ca un simplu „efect“ al lui, legătura „cauză-efect“ rămîne legitimă, deşi avînd un caracter mult mai vag decît în cazul acţiunii umane urmărind un scop.

La o treaptă de încă mai mare abstracţie putem continua a considera existenţa unei legături cauzale şi atunci cînd avem două fenomene simultane, cum ar fi de pildă „densitatea relaţiilor sociale“ şi „volumul sinuciderilor“ ca în exemplul clasic evocat de Durkheim. De data aceasta însă ideea subjacentă este alta şi anume faptul că densitatea sporită a solidarităţii sociale poate fi explicată genetic, ca fiind dotată de o mişcare autonomă, pe cînd creşterea şi descreşterea volumului de sinucideri, nu! Sau, în alte cazuri, putem accepta ideea unei anteriorităţi a cauzei A faţă de efectul său B. În cazul precedent, putem de pildă concepe „densitatea socială“ ca fiind anterioară „sinuciderilor“, densitatea provocînd deci sinuciderile şi nu invers.

De remarcat însă că în această interpretare, noţiunea de timp intervine numai în sensul unei anteriorităţi a lui A faţă de B, amîndouă fenomenele fiind însă concepute static, iar nu prinse ele însile în proces temporal istoric.

Se ştie însă că asemenea interpretări ne pot lesne induce în eroare, căci nimic nu ne dovedeşte că anterioritatea unui fenomen este a fi considerată drept cauză a fenomenului ulterior. Anterioritatea poate fi doar întîmplătoare, fenomenul A şi B putînd fi efectele unui alt fenomen C, între A—B—C— greu putînd fi stabilite anteriorităţi şi ulteriorităţi.

Sînt însă şi situaţii în care fenomenele pe care le considerăm legate cauzal între ele sînt extrem de complexe, cum ar fi de exemplu în cazul relaţiei dintre „dezvoltarea structurii economice de bază“ şi „dezvoltarea suprastructurii“.

În aceste cazuri nu numai că ne lipseşte posibilitatea de a stabili, prin verificare experimentală, natura cauzală propriu-zisă dintre aceste două serii de fenomene, căci putem constata nu numai că relaţia A e cauza lui B, ci şi că B intervine în cauzarea lui A, fiind vorba adică de o influenţă „cauzală“ reciprocă, de o „interconexiune“ cauzală sau de o reciprocitate, pe care o putem interpreta şi ca un „feed back“ [1].

Au fost elaborate, desigur, tehnici de „analiză multifactorială“, menite să dezlege situaţiile în care sînt consideraţi „cauzali“ o serie multiplă de „factori“ care, prin analiză matematică, ar putea fi ierarhizaţi într-o ordine de prioritate.

Procedeele logice clasice, a „prezenţelor“, „absenţelor“, „reziduurilor“ şi mai

[1] Interpretînd relaţia structură de bază şi suprastructură, sociologul Gouldner, mult influenţat de marxism, propune să se admită existenţa unei relaţii pe care el o numeşte de „reciprocitate funcţională“ în care A provoacă pe B, acest B la rîndul lui înriurind pe A; cu specificarea că efectul lui A asupra lui B e cu mult mai puternică decît cea a lui B asupra lui A. Cu alte cuvinte, determinantă, cu o pondere deosebită, este acţiunea bazei economice asupra suprastructurii; ceea ce înseamnă că acţiunea inversă, a suprastructurii, asupra structurii de bază, rămîne de secundară importanţă.

ales a „variaţiilor concomitente", oferă desigur şi ele oarecare temeiuri verosimile pentru interpretări cauzale.

Dar în fond e vorba tot de artificii tehnice, care nu ne scot din impasul de fond, cel al greutăţii de a stabili cauzele vieţii sociale, dincolo de simpla constatare a existenţei simultane a anteriorităţii sau dotării cu dialectici proprii a diverselor fenomene sociale.

E cert lucru că viaţa socială nu ne oferă întotdeauna situaţii în care relaţia „cauză-efect" să apară în toată puritatea ei logică, deplin convingătoare.

De remarcat că nici interpretarea „funcţională" a relaţiei dintre diversele zone ale socialului nu reprezintă de fapt decît o renunţare la schema clasică a relaţiei cauzale, în sensul pe care l-am mai subliniat, al înlocuirii fenomenelor, ontologic reale, prin „conceptul" de „variabile" putînd fi analizate cibernetic.

Nu e locul să intrăm într-o analiză mai adîncită a acestei probleme a cauzalităţii şi nici să arătăm diversele soluţii ce pot fi date problemei naturii relaţiilor care leagă între ele fenomenele sociale, ci subliniem numai ideea înlocuirii conceptului de *cauze*, prin cea de *acţiune* în soluţionarea unei „probleme". De pildă, în cazul relaţiei dintre „existenţă" şi „conştiinţă" admitem că „existenţa socială" determină „conştiinţa socială", precum, la alt nivel, structura economică de bază determină suprastructura. Dar această „determinare" nu poate fi concepută a fi de natură strict cauzală, în sensul că la anumit fenomen de existenţă socială A trebuie să urmeze în mod fatal un anumit fenomen de conştiinţă socială B; sau la anumită bază economică, nu ar putea să existe decît o anumită suprastructură.

Am avut prilejul să cităm texte din Marx din care rezultă foarte clar o interpretare contrară, potrivit căreia la o aceeaşi structură economică pot corespunde o serie de suprastructuri, toate ţinînd evident seama de condiţiile puse de structura economică de bază, cu posibilităţi totuşi de soluţionări variate. Fapt care scoate în evidenţă mai întîi adevărul că, admiţînd că orice „condiţionare" cuprinde în sine o multiplicitate de factori „cauzali" („cauza" constînd de fapt, dacă vrem să-i spunem aşa tocmai în această multiplicitate), nici în această situaţie nu se poate vorbi de o relaţie clar cauzală, căci la solicitările complexului de cauze A + B + C ... N nu corespunde un anume Efect obligatoriu, ci o varietate de efecte posibile.

5. TEORIA „MOMENTELOR" OPUSĂ TEORIEI „FACTORILOR CAUZALI"

Ştim că, principial, sociologia marxistă se opune sociologiilor parţiale care au crezut că găsesc o explicare cauzală a vieţii sociale prin invocarea simplistă a unui „factor" cauzator.

Ştim din istoria doctrinelor sociologice că au fost formulate multiple teorii care au socotit că acest „factor cauzal" al vieţii sociale ar trebui să fie socotită a fi Geografia, Biologia, Economia, Dreptul, Morala, Religia, Ştiinţa şi aşa mai departe.

Concepţia care se ascunde sub această terminologie de „factori cauzali" este nesatisfăcătoare din multe motive. Mai întîi ea impune ideea că ar exista pe de o parte o situaţie socială dată şi, în afara ei, „factori" care ar influenţa-o.

O asemenea viziune ar putea fi în oarecare măsură justificată doar în ce priveşte factorii geografici şi biologici, aceştia putînd fi consideraţi ca fiind „factori naturali", adică externi „socialului". Deşi spaţiul fizic, geografic pe care se desfăşoară viaţa socială nu mai e decit parţial „natural" dată fiind acţiunea de umanizare a teritoriului, începută de milenii şi continuîndu-se necurmat pînă în zilele noastre. Putem deci considera că impactul pe care îl exercită Natura

se face prin intermediul unui „social" trecut, încorporat în realitatea fizică.

De asemenea, fenomenele „demografice" nu sînt nici ele decît parțial „naturale", biologicul propriu-zis aflîndu-se de asemenea sub înrîurirea puternică a condițiilor sociale de viață în care fenomenul biologic are loc.

Cît despre ceilalți „factori", de care vorbesc sociologiile parțiale, ei nu pot fi considerați ca fiind „exteriori" vieții sociale, dimpotrivă ei făcînd parte integrantă din social. Ca atare, ei pot fi considerați „factori" doar în măsura în care, socotindu-i „simpli" le acordăm arbitrar capacitatea de a cauza viața socială, omițînd dealtfel și faptul că ei înșiși fac parte din ea și sînt deci complecși. Dar în acest caz terminologia corectă nu mai e cea de „factori", mai curînd potrivindu-li-se terminologia de „momente".

Deosebirea este esențială. „Factorii" sînt considerați a fi realități statice, de sine stătătoare, simpli și externi vieții sociale. Pe cînd termenul de „moment", împrumutat din matematică, reprezintă intensitatea impactului unei „forțe" care poate fi calculată, fiind deci mai potrivit cu o concepție dialectică, tocmai pentru că cuprinde în sine ideea unui impact al unor forțe acționînd în anume direcții cu anume intensități, din însăși interiorul unui proces complex de dezvoltare.

Este deci vorba de forțe de acțiune care nu intervin, din exterior, ci din interior, în cursul unui proces. Termenul de „moment" — se știe — provine din latină, unde „movimentum" însemna „mișcare", deci implicînd un proces petrecut în timp. De aceea și în științele sociale e mai potrivit să vorbim de „momente" decît de „factori".

Marx nu are un text în care acest aspect general al problemei să fie expus didactic. Avem totuși o analiză în care ideea de „moment" este folosită cu prilejul unui caz particular, totuși cu indicația precisă că procedeul de judecată prin „momente" poate fi generalizat. Este vorba de o analiză a relațiilor, reale și logice, pe care Marx o face cu privire la „producție, repartiție, schimb și consum", din care reținem afirmația că ele „formează un silogism regulat". „În cadrul acestui silogism, producția reprezintă *generalul*, repartiția și schimbul, *particularul*, iar consumul, *singularul*, cu care se încheie întregul tot".

Mai departe, Marx spune: „Rezultatul la care am ajuns nu este că producția, repartiția, schimbul și consumul ar fi identice, ci că toate constituie părți ale unui tot întreg, deosebiri în cadrul unei unități". „Producția domină atît asupra ei înșiși în toată contrarietatea determinărilor sale, cît și asupra celorlalte momente. Cu ea reîncepe de fiecare dată procesul. Că schimbul și consumul nu pot fi elementul dominant, e de la sine înțeles. Același lucru e valabil și pentru repartiție, ca repartiție a produselor. Dar ca repartiție a factorilor producției, ea este însă și un moment al producției. O anumită producție determină, așadar, un anumit consum, o anumită repartiție, un anumit schimb și anumite relații între aceste momente diferite. Firește, sub forma ei unilaterală, și producția e, la rîndul ei, determinată de alte momente. De exemplu, cînd piața, adică sfera schimbului, se extinde, cresc proporțiile producției și se adîncește diferențierea ei. Odată cu schimbarea repartiției, se schimbă și producția. De exemplu, odată cu concentrarea capitalului, cu repartizarea diferită a populației între oraș și sat etc. În sfîrșit, nevoile consumului determină producția. Între diferitele momente are loc o interacțiune. Acest lucru se întîmplă cu orice tot organic" [1].

Afirmația finală că „acest lucru se întîmplă cu orice tot organic" este pentru noi hotărîtoare, nu numai în economie, căci și viața socială este neîndoielnic și ea, în totalitatea ei, un „tot organic", un „organism social"[2] în sensul

[1] MARX-ENGELS, *Opere*, vol. 13, pag. 663 și 673.

[2] *Ibidem*, pag. 660.

că e constituit dintr-un „proces" în care putem distinge o serie de „momente", adică de înrîuriri reciproce între diversele elemente reale care compun întregul, adică a seriei elementelor care intră în compunerea structurii de bază şi a suprastructurii. Aceste „elemente" sînt deci a fi considerate în tot cazul, nu ca „factori" izolaţi şi autonomi (fie ei naturali sau sociali), ci ca „momente", adică forţe aflate într-un complex de acţiuni reciproce, desfăşurîndu-se în „proces", adică „în timp".

Problema este deci de a le „distinge" mai întîi, în calitatea lor de „elemente", dar a le şi înţelege apoi în calitatea lor de „momente", prin opoziţia lor, prin contrarietatea lor internă, potrivit adagiului „determinatio est negatio" şi prin a găsi care e „punctul de plecare real, deci şi momentul predominant"[1]. Ceea ce se poate face ţinînd seama de indicaţia că „după ce vor fi analizate fiecare în parte, va trebui cercetată şi corelaţia dintre ele"[2].

Acestui pasaj, de hotărîtoare însemnătate, îi putem adăuga şi textul redactat de către Engels, în care aceeaşi problemă este analizată după modelul matematic al „paralelogramului de forţe", în care de asemenea „ momentele" diverse se află prinse între ele în aşa chip încît rezultatul final al direcţiei obţinute constă în combinarea diferitelor direcţii imprimate de diferitele „momente" prinse în paralelogram de forţe.

Engels spune, folosind totuşi şi terminologia de „factori", următoarele într-o scrisoare către Bloch, din 1890:

„Potrivit concepţiei materialiste, factorul în ultimă instanţă hotărîtor în istorie este producerea şi reproducerea vieţii reale. Nici Marx, nici eu nu am afirmat vreodată mai mult şi dacă cineva denaturează aceasta, afirmînd că factorul economic este singurul hotărîtor, preface teza de mai sus într-o frază goală, absurdă. Starea economică este baza, dar diferitele elemente ale suprastructurii (formele politice şi rezultatele ei), constituţiile date de clasa biruitoare, după cîştigarea luptei etc., toate formele juridice fără a mai vorbi de oglindirea tuturor acestora în minţile participanţilor, teoriile politice, juridice, filozofice, concepţiile religioase şi dezvoltarea lor ulterioară, în sisteme dogmatice, îşi exercită de asemenea înrîurirea asupra dezvoltării luptelor istorice şi determină în multe cazuri în special forma lor. Există o interacţiune a tuturor acestor factori, în cadrul căreia mişcarea economică croindu-şi drum prin mulţimea nesfîrşită de întîmplări (adică de lucruri şi de evenimente a căror legătură internă este atît de îndepărtată sau atît de greu de dovedit încît le putem considera ca neexistente şi deci trece cu vederea) se impune în cele din urmă ca ceva necesar. Altminteri, aplicarea teoriei la o perioadă istorică oarecare ar fi mai uşoară decît rezolvarea unei ecuaţii simple de gradul întîi". "Cine ar proceda astfel s-ar face de rîs", căci nu ar ţine seama că există. "nenumărate forţe care se încrucişează în grupe infinite de paralelograme de forţe din care ia naştere o rezultantă, un rezultat istoric", astfel că „Voinţele individuale se contopesc într-o medie generală, într-un rezultat comun"[3].

Am dori însă să scoatem în relief, din acest text, în special, referirile pe care le face Engels la „luptele" pe care le dau între ele clasele şi la „voinţele" care se contopesc într-o medie generală, adică la momentul acţiunii umane care intervine în această reciprocă condiţionare a diferitelor „forţe" care se compun în „paralelograme".

Evocarea „voinţei" umane în acest joc dialectic nu este făcută întîmplător, ci dimpotrivă îmi pare a fi esenţială pentru justa înţelegere a problematicii marxiste cu privire la determinismul social.

Să nu uităm că Marx afirmă, într-o frază care nu trebuie ignorată, că „omul

[1] *Ibidem*, pag. 668.
[2] *Ibidem*, pag. 681.

[3] MARX-ENGELS, *Opere alese*, vol. II, pag. 532.

este autorul şi actorul propriei sale drame", măcar că are a acţiona întotdeauna în condiţii istorice pe care nu le determină el, ci îi sînt date.

Interpretarea corectă a acestei teze a „voinţei" ca „moment" în paralelogramul de „forţe" este tocmai încadrarea ei în relaţia „problemă-soluţie", problemele fiindu-ne puse de societatea istorică în care ne-am născut, soluţiile fiind însă date de către noi. Aceste „soluţii" nu pot fi însă concepute altfel decît ca „acţiuni", făcute în vederea atingerii unui anumit scop, în cadrul unor condiţii concrete, adică de „factori" (mai bine zis „momente") formînd un paralelogram de forţe.

6. RELAŢIA „PROBLEMĂ-SOLUŢIE"

Să readucem deci problematica relaţiei cauzale la originile ei epistemologice, adică la ideea de „acţiune umană, scop urmărit şi efect obţinut", pentru a clarifica bazele sociologiei „acţionaliste".

Căci într-adevăr oamenii, individual sau în grup, acţionează întotdeauna pentru a soluţiona o problemă. În viaţa lor socială, ei au necontenit probleme de rezolvat, pentru a face faţă necesităţilor lor vitale (dăinuire ca fiinţe biologice individuale şi perpetuare, ca specie) în dublul mediu în care au de trăit, cel al Naturii şi cel al Socialului.

Din punct de vedere logic, „problema" nu poate fi însă socotită o „cauză" a soluţiei, fiind doar o „condiţie" a ei, căci orice soluţie nu este soluţie decît cu condiţia să soluţioneze o problemă pusă. Dar la o singură problemă soluţiile pot fi multiple.

La un examen, de pildă, profesorul pune candidatului o întrebare, adică de fapt îi dă o problemă de rezolvat. Candidatul judecă şi dă un răspuns. Acesta poate fi corect, uneori clar şi elegant, alteori confuz, inabil formulat, totuşi corect. Dar candidatul poate oferi şi o soluţie nesatisfăcătoare, insuficientă sau greşită.

Tot astfel, în viaţa lor, oamenii pot găsi la problemele vieţii soluţii diverse, bune şi rele; uneori geniale, alteori aberante; uneori drepte, alteori nedrepte.

Ceea ce caracterizează însă fiinţele umane este faptul că „soluţiile" lor nu constau în reflexe instinctive, ci în acţiuni raţionale. Aceste acţiuni se concretizează în obiecte materiale şi gînduri care se pot transmite (prin grai) din generaţie în generaţie. Problemele pe care le au de rezolvat oamenii sînt deci întotdeauna „istorice", adică specifice unui anume stadiu de dezvoltare a formaţiunilor social-economice.

Aceste „probleme" au deci un dublu caracter: pe de o parte sînt *permanent umane* (în fond reductibile la probleme biologice comune tuturor fiinţelor vieţuitoare: a supravieţui şi a se perpetua), iar pe de altă parte *trecător-istorice*, în sensul că „soluţiile" găsite de o generaţie se transmit constituind la rîndul lor „probleme" pentru cea următoare.

Într-adevăr, trăind în Natură, omul foloseşte mediul înconjurător ca pe un laborator de muncă, din care îşi extrage materiile prime şi energiile necesare pentru a se alimenta, adăposti, munci şi odihni. Soluţiile pe care le găseşte se acumulează, tehnicile de producţie dezvoltîndu-se progresiv; relaţiile de producţie de asemenea se perpetuează de la un rînd de oameni la altul, de asemenea dezvoltîndu-se.

Tot astfel, pentru ca grupul uman să continuie a supravieţui, ca grup, e nevoie ca procreaţia şi creşterea noilor generaţii să fie asigurate. Dar şi în această privinţă, soluţiile date problemei au caracter istoric, formele vieţii de familie suferind o evoluţie în timp.

În fond, aceste două mari necesități de caracter biologic domină întreaga problematică a vieții umane.

În această privință Engels este categoric atunci cînd afirmă că „după concepția materialistă, factorul care determină în ultimă instanță istoria este producerea și reproducerea vieții nemijlocite. Aceasta însă, la rîndul ei, este de două feluri. Pe de o parte este producerea mijloacelor de trai: alimente, îmbrăcăminte, locuință și a uneltelor necesare în acest scop; pe de altă parte, producerea omului insuși, perpetuarea speciei“ [1].

Desigur, există și părerea că Engels ar fi „inexact cînd pune alături perpetuarea speciei și producția mijloacelor de trai drept cauze care determină dezvoltarea societății“, așa cum afirmă redacția din Moscova într-o notă din josul paginii. Totuși a pune alături aceste două moduri de producție nu înseamnă a nega prioritatea hotărîtoare a modului de producție a bunurilor materiale, ci numai de a semnala importanța pe care o are, totuși, și producția oamenilor.

Fără îndoială că ipoteza lui Morgan („darwinist socială“ în fond), pe care o admitea și Engels, nu mai poate fi susținută azi, în urma cunoașterii mai adîncite a problemei, așa cum au elaborat-o antropologii. Evoluția relațiilor de familie nu este determinată de fenomene biologice (cum ar fi de pildă prohibirea incestului), ci sînt fenomene sociale istorice grefate pe un fenomen biologic constant; relațiile de familie au într-adevăr o dezvoltare istorică determinată de modul de producție a celor necesare traiului material al oamenilor. Ca atare, nu putem să admitem că viața de familie ar putea fi considerată a elementului imediat explicator al istoriei, de vreme ce ea însăși are nevoie de a fi explicată mediat prin istorie.

Dar obiecția valorează doar cu privire la teorie generală, despre natura legilor celor mari, explicatoare ale istoriei. Cînd ne aflăm însă în cercetarea unor anume societăți, fie trecute (cum face Engels în lucrarea citată), fie actuale, problema organizării vieții de familie, adică a procreării și creșterii noilor generații, este esențială.

În tot cazul, problemele acestor două „moduri de producție“, cea a „bunurilor materiale“ și cea a „oamenilor“, sînt de conceput sociologic, ca fenomene istorice, constituite adică din soluționări acumulabile, efectuate în cadrul vieții, adică într-un sistem de „relații sociale“, cele de producție fiind esențiale, cele de familie importante, deși nu hotărîtoare.

Explicația o înțelegem foarte lesne, dacă ținem seama de faptul că tehnicile de producție a celor necesare traiului au un caracter „cultural“, pe cînd mecanismele de reproducere a oamenilor sînt pur „biologice“, neschimbate, aceleași de cînd există ființe umane și cît vor mai exista.

Ceea ce interesează pe investigatorul social nu sînt deci „nevoile“ biologice ca atare [2], ci formele sociale în care aceste nevoi au fost soluționate de generațiile anterioare și pe care noi le moștenim, cu obligația de a căuta în continuare altele, din ce în ce mai eficiente.

Soluțiile la aceste probleme biologice, fiind „umane“ și deci „istorice“, implică și soluționarea unei serii de alte „nevoi“, nebiologice, cum de pildă nevoia de a ne „explica“ lumea în care trăim, nevoia de a înstăpîni relații de dreptate, de echitate, de etică, prin concurență și luptă între noi, mergînd de la rivalitate, pînă la adversitate, conflicte și războaie.

Dar asemenea reacții ale omului, de natură logică și psihologică, față de realitățile exterioare, au caractere istorice; ele sînt cele care ne interesează în investigațiile noastre.

[1] *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, (Marx-Engels, *Opere*, vol. 21).

[2] Sînt de aceea exagerate insistențele lui Kautsky pentru a demonstra teze ca „Der Mensch, ein sexuellen Wesen“, „Der Mensch, ein egoistischen Wesen“ etc., în lucrarea *Die Materialistische Geschichtsauffassung* (Dietz, 1927, 2 vol).

În concluzie: ţinem seama de faptul că fiinţele umane au o serie multiplă de „necesităţi", atît biologice, cît şi psihice, constant aceleaşi; dar ştim în acelaşi timp, că modurile de soluţionare ale acestor nevoi sînt infinit diverse şi mereu altele în decursul istoriei.

Avem pe de o parte o serie de „momente", adică de existenţe concrete, unele naturale, altele sociale, pe care le putem considera a forma între ele paralelograme de „forţe"; nu însă drept „cauze".

Natura de pildă nu este o cauză a vieţii sociale. Cel mult putem admite trecînd dincolo de sfera de preocupare a sociologiei, că mediul înconjurător geografic influenţează fiinţa biologică a oamenilor, silindu-i să găsească soluţii de ordin biologic la impactul fizic exterior. E rolul ştiinţelor naturii să studieze acest aspect al problemei. Dar sociologic vorbind, „momentele" naturale impun oamenilor adaptări de ordin cultural, adică acţiuni de creaţie. Clima din regiunile boreale de pildă pune oricărei vieţuitoare de acolo condiţia de a rezista frigului. Soluţiile biologice găsite de aceste fiinţe sînt multiple: altfel rezistă frigului ursul polar, altfel renul, altfel foca şi aşa mai departe. Darwinist, putem explica cum de s-au putut adapta biologic aceste fiinţe la condiţiile frigului. Dar în acele regiuni trăieşte şi omul. E o întrebare în ce măsură laponii sînt sau nu acomodaţi biologic frigului. Cert este, în tot cazul că laponul are modalităţi culturale de acomodare de care numai omul dispune, prin creare de unelte, procedee de muncă, moduri de adăpostire, alimentaţie, transhumanţă cu turmele de reni şi aşa mai departe.

Condiţiile de viaţă oferite de natură nu sînt deci „cauze" cu efecte fatale, ci probleme pe care oamenii le rezolvă cultural.

Exact în acelaşi fel trebuie să judecăm şi relaţia dintre om şi mediul său social: nici acesta nu constituie o „cauză" a acţiunilor sale, ci îi pun numai „probleme" soluţionabile prin acţiuni culturale.

Sociologia poate fi deci considerată ca o disciplină avînd drept scop analizarea modalităţilor prin care oamenii răspund, prin acţiuni culturale, la impactul pe care îl exercită asupra lor pe de o parte Natura, pe de alta Socialul. Nu însă sub forma de „cauze", ci de „probleme" vitale ce urmează a fi soluţionate prin acţiuni necontenit desfăşurate de-a lungul întregii istorii a omenirii.

7. ROLUL „VOINŢEI" ÎN COMPLEXUL DE „MOMENTE" ALE VIEŢII SOCIALE

Se cuvine să subliniem o deosebire esenţială existentă între ceea ce sînt „factorii" vieţii sociale („forţele" sau „condiţiile" cum am vrea să le spunem) care există în afara noastră, independent de voinţa noastră (constituind deci „existenţa" vieţii sociale) şi „voinţele sociale" propriu-zise.

Distingem mai întîi factorii „naturali" ai vieţii sociale care sînt obiecte propriu-zise; ca atare lipsite de voinţă, de conştiinţă şi mai mult încă lipsite de o intenţie de a avea un rost sau o funcţiune în viaţa umană. Nimeni nu mai crede astăzi că ar exista o voinţă divină care a organizat lumea anume ca să slujească omului. Ni se pare că nu poate fi cineva mai ridicol decît Bernardin de Saint Pierre care credea că Dumnezeu a avut grija să facă să treacă cîte un fluviu prin fiecare oraş al lumii sau că a predestinat pepenele să fie alcătuit în felii, anume ca să îndemne pe oameni să trăiască în familie cu mulţi copii. Natura, pentru noi e evident lipsită de orice sens uman. Ea este propriu-zis un *factor extern* care nu influenţează viaţa socială decît

în măsura în care oamenii răspund prin acţiune problemelor puse de ea.

De asemenea, calităţile rasiale, structurile demografice sînt lipsite de „intenţii“ sau de „predestinări“. Ele există nu avîndu-ne în vedere, ci punîndu-ne doar probleme.

Care e situaţia însă a fenomenelor sociale?

E o întrebare dacă ele se nasc întotdeauna dintr-o intenţie declarată, clară, a oamenilor. O limbă de pildă se naşte din necesităţile traiului în societate. Nu ne putem închipui o limbă fără un grup care s-o vorbească şi nici grup lipsit de limbă. Dar oare limba s-a născut din voinţa conştientă a cuiva sau a unui grup, aşa precum s-au creat limbile artificiale Esperanto sau un Volapuk? E cu totul neverosimil. Avem aci o creaţie colectivă, rezultată din succesive acumulări de acţiuni mărunte, în rezolvarea zi de zi a unor nevoi imediate.

De asemenea, o structură de clasă nu se naşte din voinţa expresă a unui om sau a unui grup; ci e rezultatul unor serii de lupte în care intră decizii şi acţiuni, care se acumulează generaţie de generaţie. Trecerea de la o orînduire la alta nu poate fi nici ea considerată ca rezultatul unei acţiuni deliberate a oamenilor, care ar fi hotărît, la un moment dat că este cazul să se treacă de la comuna primitivă. la sclavagism şi de aci la feudalism şi aşa mai departe.

Sînt deci fenomene sociale care nu rezultă dintr-o voinţă conştientă, în urmărirea unui scop precis. Ci sînt creşteri de caracter cultural „folcloric“, le-am putea spune, adică rezultatul unor serii de voinţe succesive, al căror rezultat este altul decît cel avut în vedere de către cei care au pus voinţa lor în acţiune.

Dar există şi fenomene sociale, care au caracterul unor acte de voinţă. De pildă edictarea unor legi, a unor dispoziţii administrative, urmăresc atingerea unui scop precis. Ele sînt acte de voinţă materializate de caracter colectiv, de cele mai multe ori statal şi care, aşa cum am arătat, nu capătă copleşitoare importanţă decît în vremea noastră şi în special în societăţile socialiste.

De data aceasta avem însă clară existenţa unor voinţi organizate anume pentru atingerea unui anume scop.

În plus, în orice orînduire socială avem şi o puzderie de voinţe individuale, neorganizate, acte de decizie personale, care se aseamănă uneori între ele, prin faptul că au drept prilej existenţa unei aceleiaşi probleme de rezolvat.

Dar aceste voinţe individuale nu ne pot fi cunoscute decît prin cercetarea directă a societăţilor actuale. Pentru cei de mult morţi, nu dispunem de mijloace de a ne informa asupra intenţiilor lor. O imensă parte din viaţa socială ne lipseşte atunci cînd facem studii de istorie. Azi, putem investiga, ca la microscop, părerile, motivările, psihologia, mentalitatea oricărui cetăţean am dori. Din păcate, nu putem sta de vorbă cu Ştefan cel Mare, deşi, dacă s-ar putea, o convorbire de un ceas cu el ar fi mai preţioasă decît toate cronicile la un loc.

Aşadar, în cursul unei investigaţii sociologice avem de distins între:

— fenomene naturale totalmente lipsite de voinţă
— fenomene sociale rezultate din acumulare de voinţe individuale, fără scop comun dinainte fixat, dar avînd totuşi efecte cumulative asupra vieţii sociale
— fenomene sociale constînd în acţiuni conştient organizate în vederea obţinerii unor anume rezultate

Va fi deci interesant să analizăm în ce mod, într-o teorie sociologică acţionalistă, ne putem descurca în acest învălmăşag de „fenomene“. (Pe care, să nu uităm, avem a le considera nu static drept „factorii“, ci dinamic, drept „momente“).

8. ACŢIUNI; EFECTE SCONTATE ŞI NESCONTATE

Binomul „acţiune-efect" este mai complex decît s-ar părea.

Mai întîi trebuie să legăm „efectul" obţinut prin „acţiune" de scopul „urmărit". Orice acţiune urmăreşte un scop, dar nu întotdeauna efectul obţinut este identic cu scopul avut în vedere. Sau mai corect spus, dincolo de primul efect, cel scontat, se declanşează o serie de alte efecte care nu au fost dorite şi nici măcar întrevăzute de către cel care a acţionat.

Putem relua, pentru a ne lămuri, exemplele de analiză sociologică istorică pe care le-a făcut Marx cînd a studiat de pildă naşterea feudalismului occidental şi cucerirea colonială engleză asupra Indiei.

Se ştie că neamurile germanice care au cucerit Galia au avut un scop precis: acela de a se substitui formaţiunilor statale, rămăşiţe ale imperiului roman, în scopul de a exploata populaţia acestei provincii. Ceea ce au şi reuşit să facă, fără îndoială. Dar ceea ce nu şi-au putut formula ca scop clar urmărit a fost rezultatul îndepărtat al acestei cuceriri şi anume crearea formaţiunii sociale a orînduirii feudale, care s-a născut din necesitatea ca modul de exploatare economică a populaţiei să se adapteze caracteristicilor locale ale procesului de producţie [1].

Tot Marx analizează şi cucerirea colonială a Indiei de către imperialismul britanic. Scopul imediat era netăgăduit tot cel de jaf, de exploatare a ţării cucerite. Nu însă şi scopul de a schimba neapărat regimul de proprietate indian, prin crearea „zamindarilor" şi „riotvarilor", nici înfometarea a zeci de milioane de oameni, nici declanşarea mişcărilor care au dus în cele din urmă la independenţa Indiei şi la trecerea ei la o nouă formaţiune socială, care nu mai e nici cel „asiatic", anterior cuceririi coloniale capitaliste, şi nici cel de „dominion" britanic, supus procesului de acumulare primitivă, ci o formaţiune cu totul nouă, care abia acum se cristalizează.

În ce priveşte istoria noastră socială, am încercat să studiez de asemenea efectele acestea, nescontate, ale cuceririi de jaf şi pradă a neamurilor de nomazi războinici asiatici, a ţărilor noastre, aflate încă la nivelul formaţiunilor săteşti devălmaşe, exploatate prin „tribut" şi „corvezi". Nici cumanii şi nici tătarii nu au vrut să puie, prin cucerire, premisele fundării „domniilor" noastre autohtone şi nici sa declanşeze procesul ulterior de transformare a domniilor noastre în state feudale.

Exemplele s-ar putea multiplica oricît am dori-o, căci pe marea scară a timpului istoric, necontenit aflăm asemenea situaţii în care o acţiune pornită într-un anume scop bine precizat duce la efecte absolut imprevizibile.

Acest aspect al problemei interesează nu numai din punct de vedere istoric, ci şi sociologic, adică la scara acţiunilor şi efectelor considerate în imediata lor actualitate.

În special antropologii, care au studiat procesele de aculturaţie, ne furnizează nenumărate exemple în acest sens, de reforme avînd drept scop atingerea unor efecte bine determinate, care au avut consecinţe surprinzătoare, cu totul altele decît cele previzibile.

Ce e mai raţional decît să crezi că ridici starea de civilizaţie a unui grup social, introducînd apa potabilă pe o reţea de aducţie în fiecare casă? Şi totuşi, rezultatul obţinut a putut fi uneori negativ, de dezorganizare socială, dat fiind că, traditional, femeile se adunau la anumită oră la fîntîna publică, în grup de informare reciprocă, de consfătuire şi luare de decizii, ceea ce nu mai

[1] Vezi textele şi interpretările date în lucrarea mea *Studii de sociologie istorică*, capitolul „Teorii şi ipoteze privind fazele premergătoare întemeierii domniilor noastre" (Editura Ştiinţifică, 1972).

era cu putință, de vreme ce aprovizionarea cu apă se individualizase[1].

Sau exemplul eșecului de a se introduce o rasă de vaci superioară, o singură vacă de rasă bună dînd cît patru din cele indigene și care totuși au fost refuzate de populația locală pentru că, tradițional, zestrea unei fete se măsura după numărul de capete de vite ce i se putea da. Deci, ceea ce interesa era să ai vaci „multe" (deci ieftine), iar nu „bune" (deci scumpe).

Orice acțiune am plănui și executa, poate avea deci „efecte surpriză", neavute deci în vedere, nescontate („latente", cum le numește Merton). Nu trebuie să uităm că dacă există legi „obiective", există și oameni care li se pot opune, care se pot revolta împotriva lor, adoptînd atitudini anarhice, de luare în răspăr, de frondă. Ce e mai firesc decît să contăm pe simțul de autoconservare al oamenilor, de dorința lor de a lupta pentru a-și prelungi viața, pentru a se apăra împotriva groazei pe care le-o produce gîndul morții? Și totuși, este dată omului și putința de a se sinucide.

Există așadar procese sociale pe care le declanșează acțiunea noastră fără a fi fost urmărite cu bună știință. Ele ne depășesc și deseori îi uimesc pe unii în suficientă măsură încît să fie gata a crede, ca și Hegel, în existența unui „vicleșug al naturii" care face ca, prin acțiunile noastre, să îndeplinim fără să vrem marile legi ale unui destin străin de noi.

Există astfel de efecte și la scară mai mică, datorită unor anume psihologii umane și a capacității paradoxale a omului de a ține mai mult la ideile lui decît la realitățile și interesele lui obiective.

O imagine îmi rămîne în minte: cea a unui țăran care se opunea cu deznădejde ideii de a fi mutat într-o casă nouă, într-un sat foarte bine ales, dar care voia să-și reconstruiască locuința părintească complet distrusă de inundație, dar din care rămăsese un gutui de care i se legau toate amintirile tinereții.

Așadar, în cursul acțiunilor pe care le studiem este deci cazul să urmărim atent efectele scontate, dar și pe cele nescontate, precum și refuzul unora, totdeauna posibil, de a se opune raționalului, din motive sentimentale sau de respectare a tradiției.

9. PRIMEJDIA REIFICĂRII CONCEPTELOR

Ceea ce poate împiedica justa înțelegere și deci folosirea oricărei scheme teoretice este tendința noastră de a „reifica" conceptele, adică de a acorda valoare de existențe reale, concrete, vizibile, unor fenomene care nu au acest caracter.

Epistemologic vorbind, fenomenele sociale nu sînt „lucruri" materiale, care să se poată constata cu ajutorul simțurilor noastre. Nici Durkheim nu pretindea așa ceva, cerînd numai ca față de ele să avem atitudinea obiectivă pe care o avem față de lucruri. Să le considerăm adică „ca și cum" ar fi lucruri. Într-adevăr, o relație umană, o structură socială, un proces social etc. sînt fenomene sui generis, pe care le cunoaștem doar printr-o abstractizare a minții noastre, elaborată pe baza informațiilor multiple pe care ni le dau simțurile în contact cu ceea ce am spus că formează singura noastră sursă de informație sensibilă: obiectele, acțiunile și opiniile. În acest sens, lucrăm în teorie sociologică cu abstracții, prin care interpretăm lumea reală, cu riscul însă de a le „reifica", acordîndu-le existențe de sine stătătoare. Conceptualizarea este fără îndoială o operație normală și legitimă, căci nu putem înțelege nimic dincolo de ceea ce ne semnalează simțurile decît dacă le judecăm: ceea ce nu se poate face decît prin limbaj, adică prin concepte. Dar

[1] Vezi multiple exemple în ROGER BASTIDE *Anthropologie appliquée*, Payot, 1971.

aceasta nu înseamnă să admitem substituirea conceptelor în locul realităţilor.

Problema e tot atît de veche cît este și gîndirea filozofică. Scolastica medievală, de pildă, prin curentul său „realist", afirma realitatea esenţială a conceptelor (în opoziţie cu „nominaliștii" care socoteau conceptul doar „un nume" pentru o abstracţie) dîndu-ne astfel multiple exemple de erorile la care pot duce „reificările". Depășirea limitelor legitime ale conceptelor, în funcţiunea lor de mijlocitoare între realitate și mintea noastră, dă prilej abuzului prea subtilelor abstracţii de cvintesenţe ale celor care încetează de a resimţi nevoia de a avea o „imagine" sensibilă în dosul fiecărui concept abstract, operaţie frauduloasă care seamănă cu emiterea de cecuri fără acoperire, lipsa lor de validitate constatîndu-se ori de cîte ori verificăm prin practică concluziile trase doar deductiv, dintr-un concept la altul.

Filozofic şi cu atît mai mult teologic, asemenea jonglări cu abstracţiile fără acoperire pot oferi o consolare celor care, în luptă cu marile probleme insolubile ale existenţei omului în Cosmos, caută o scăpare în ruperea definitivă de o realitate care îi doare. Dar oamenii de știinţă stau pe cu totul alte poziţii și în tot cazul oamenii de știinţă marxiști nu trebuie să uite aforismul scris de Marx în ale lui *Teze asupra lui Feuerbach* (1845) care arată atitudinea justă de luat faţă de realitatea concretă: „Filozofii au *interpretat* lumea în moduri diferite; e vorba însă de a o schimba", text din care rezultă, în mod netăgăduit, necesitatea de a pune accentul pe realităţile din dosul conceptelor, adică pe acţiune, pe practică, pe oamenii care trăiesc efectiv și au a se lupta cu natura și între ei, pentru a-şi asigura traiul. În acest sens, esenţiale sînt deci acţiunile reale ale oamenilor în cadrul realităţilor concrete, iar nu conceptualizările noastre reificate.

Categoriile precum „forţe de producţie", „procese" şi „relaţii de producţie" şi în continuare „drept", „politică" etc., oricît de utile ne-ar fi în analizarea fenomenelor sociale, sînt şi rămîn concepte, adică creaţii ale minţii noastre abstractizante, atîta vreme cît nu le înţelegem ca creaţii ale acţiunilor unor oameni vii, care muncesc, produc şi se reproduc, gîndesc, acţionează unii faţă de alţii în anume fel, prinşi în vîltoarea unei vieţi care, pentru ei, nu e divizată în categorii distincte, ci e una singură, dominată de imperativele nevoilor de a trăi şi dăinui. Pentru ei „forţe de producţie", „procese" şi „relaţii de producţie", „drept" şi aşa mai departe, constituie, toate laolaltă, o singură realitate socială. Orice om, în viaţa lui de toate zilele, are a se descurca, cum poate mai bine, în complexul de situaţii în care se află, prins în anume poziţie în cadrul procesului muncii, în anume poziţie economică, juridică, psihologică, în anume relaţii cu ceilalţi, în cadrul propriei lui familii și a celorlalte grupuri sociale, formale şi informale, din care face parte, avînd diverse drepturi şi datorii, anume reacţii psihologice, faţă de care are a răspunde prin acte de decizii şi de voinţă, potrivit „personalităţii" lui. Pentru el viaţa nu e trăită pe zone și nici nu-l interesează că asemenea zone ar exista. Întocmai ca pentru omul care, însetat, bea apă fără să-l preocupe faptul că bea o sinteză a două gaze, hidrogen şi oxigen, tot astfel omul îşi trăieşte viaţa socială pe realităţi imediate, concrete, care îi pun mereu „probleme" pe care le are de soluţionat, de la caz la caz, printr-o necontenită acţiune.

Analizele sînt operaţii de teoreticieni, foarte utile, cu care însă nu are ce face omul în traiul lui real. Distingerea, în ansamblul social, a unor „categorii" diferenţiate, nu trebuie deci să-l îndrituiască pe teoreticianul analist să uite că operaţiile lui sînt doar analize operate mintal și mai ales că, spre deosebire de ce se întîmplă în lumea fizică, rezultatul analizelor lui nu sînt elemente concrete, precum ar fi oxigenul și hidrogenul, ci tot „abstracţii", adică concepte care ne

permit să clasificăm faptele reale, fără a fi ele însele fapte reale.

Fapte reale în viaţa socială sînt doar acţiunile oamenilor, efectuate în anume împrejurări materiale, de inserare, în lumea fizică, prin *„tehnică“* şi în lumea socială, prin *„relaţii“*.

Acţiunile acestea umane nu sînt însă doar individuale, ci şi colective, avînd aşa cum se ştie un caracter de blocare în sinteză, care depăşeşte simplul rezultat al adunării. prin alăturare sau asemănare, a mai multor acţiuni individuale.

„Acţiunile“, ele însele, oricît de materiale ar fi, capătă deci, atunci cînd le socotim in bloc, un caracter nematerial, abstract, pe care nu avem însă dreptul nici pe acesta a-l reifica.

Ne aflăm aci în faţa uneia din cele mai grele probleme ale sociologiei, care o ştim, din istoria doctrinelor, la cîte controverse a dat naştere, în special în contradictoriu cu doctrina lui Durkheim. Faţă de ea, rămîne să fim în permanenţă atenţi, conştienţi de greutatea de a depăşi individualul spre colectiv, precum şi de primejdia de a crede în realitatea propriilor noastre abstracţii.

În tot cazul, plasarea noastră teoretică pe fapte materiale, adică pe acţiuni efective, în cadrul unor împrejurări concrete, ne oferă o bază mai solidă decît oricare alta.

Este cert că asemenea acţiuni colective, ca răspuns la împrejurări colective, există şi că ele sînt diversificate de la o orînduire socială la alta. Într-o comună primitivă, deciziile şi acţiunile au, dintru început, un caracter colectiv, unitar închegat, acelaşi în rezolvarea problemelor producţiei materiale, a relaţiilor de familie tribală, a gîndirii „sălbatice“ etc. Într-o societate divizată în clase, ne dăm seama că există o clasă stăpînă a statului, care are o voinţă certă, in luptă cu clasele exploatate, pentru a-şi asigura exploatarea, pe căile legislative, organizatorice şi la nevoie prin război civil. Şi, de asemenea, într-o societate socialistă constatăm că există o „forţă conducătoare“ care decide şi acţionează în numele şi în consensul masei întregi a populaţiei.

A centra deci succesiv, teoria sociologică generală, pe *„acţiunea devălmaşe“* a obştiilor comunist primitive, pe *„luptele de clasă“* în societăţile constituite pe clase şi apoi pe *„planificare“* în societăţile socialiste, ne oferă singura posibilitate de a nu pierde contactul cu realitatea empirică, chiar atunci cînd intrăm în elaborarea amănunţită, analitică, a categoriilor conceptuale, operaţie care ne permite să demontăm piesele componente ale vieţii sociale, aşa cum am demonta un ceasornic în toate rotiţele, şuruburile şi arcurile sale.

10. CELE DOUĂ PALIERE ISTORICE ŞI SOCIOLOGICE ALE GÎNDIRII

a) Concepînd sociologia sub înfăţişarea ei de acţiune umană, urmărind rezolvări de probleme vitale, distingem două paliere ale oricărei cercetări.

Avem pe de o parte obligaţia de a încerca să înţelegem din ce în ce mai clar care sînt legile generale care domină în mersul istoric al omenirii. În această privinţă concepţia materialismului istoric ne oferă cea mai bună soluţie teoretică posibilă pentru a ne explica legile dezvoltărilor sociale, adică mecanismele proceselor sociale de mişcare ale societăţilor umane. Marxismul ne dovedeşte, convingător, că într-adevăr ceea ce declanşează mersul istoric al societăţilor este „în ultimă instanţă“ (adică pe lunga durată a timpului) acţiunea de dezvoltare a bazei economice, cu întregul ei ansamblu de fapte constitutive, adică de dezvoltare a capacităţii tehnice de exploatare a naturii, de organizare a relaţiilor de producţie etc.

Putem dovedi că ansamblul acţiunilor, foarte complexe, care duc la organizarea modului de producţie, constituie un „primum movens", declanşator al procesului istoric, pentru că dezvoltarea lui, din fază în fază, poate fi explicată ca un proces de sine stătător, în mod atît de clar încît nu poate fi negat.

De pildă, tehnologic vorbind, nu se poate contesta progresul extraordinar al tehnologiei umane, de la piatra neşlefuită la energia atomică. Mînaţi de necesităţile imediate ale procurării celor necesare traiului, oamenii au acumulat experienţe, care le-au permis o cunoaştere din ce în ce mai adîncită a legilor naturii, deci în stăpînirea lor şi au prilejuit inventarea unor unelte şi procedee de lucru din ce în ce mai perfecţionate, ajungîndu-se azi pînă la stadiul actualei revoluţii tehnico-ştiinţifice.

De asemenea, nu se poate contesta nici posibilitatea de a explica modul în care relaţiile de producţie, cu marea sa problemă a diviziunii muncii, de atelier şi socială, duce la ivirea claselor sociale şi apoi la dispariţia lor treptată, în cursul unor lupte de clasă a căror corespondenţă, imediată şi mediată, cu dezvoltarea tehnologică a proceselor de producţie, este de asemenea vizibilă.

Dimpotrivă, în ce priveşte fenomenele de suprastructură e foarte greu, ba chiar cu neputinţă, să se arate care este mecanismul care ar asigura o dezvoltare progresivă, prin acumulare succesivă de experienţe. Putem chiar să ne întrebăm dacă, şi în ce măsură, există în privinţa acestor fenomene, un „progres" propriu-zis, de pildă, în domeniul filozofiei, al eticii sau al artei.

De aceea poziţia filozofică materialistă care dă calitatea de „fenomen prim" realităţilor „materiale" sau mai corect spus „existenţei" sociale şi cel de „secund" fenomenelor de conştiinţă este deplin justificată, concepţia materialismului istoric constituind astfel o bază teoretică de nezdruncinat.

Dar în cercetarea masei de informaţii documentare de care ne putem folosi cu privire la istoria socială a omenirii ne lipsesc anume posibilităţi de informare, în primul rînd, aşa cum am arătat, cele privind voinţa şi acţiunile oamenilor, adică însăşi miezul vieţii lor sociale. Constatăm doar fenomenele rezultante ale acţiunilor oamenilor: structuri sociale, instituţii sociale, realizări materiale ale activităţilor umane, opinii consemnate în scris, toate în cadrul unor anume condiţii naturale geografice şi demografic-biologice, pe care le clasăm în categoriile noastre abstracte, socotindu-le „forţe", „factori", „lucrări", avînd rol de „momente" în cadrul unei concepţii dialectice.

Pe lunga durată a timpului istoric scoatem deci în relief categoriile de „mod de producţie", „proces de producţie", „relaţii de producţie", „categorii suprastructurale", explicîndu-le unele prin altele şi clasificîndu-le, după natura lor, în fenomene de „existenţă" şi „conştiinţă" socială. Le concepem ca pe două linii distincte care se desfăşoară în paralel, orizontal, pe axa timpului, una determinînd pe cealaltă (viziunea I, istorică).

Dacă însă schimbăm unghiul nostru de privire şi în loc să considerăm desfăşurarea acestor două linii orizontale de fenomene, pe lunga durată a timpului, ne punem în situaţia investigatorului şi tăiem vertical aceste două linii paralele, într-o secţiune transversală, la un anume punct al timpului, adică în marginile unui timp scurt, atunci viziunea pe care o avem este cu totul alta [1].

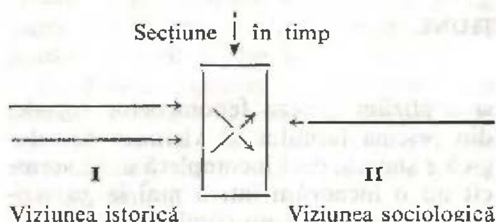
Anume: baza şi suprastructura nu ne mai apar ca două linii dezvoltîndu-se

[1] Compară cu viziunea lui Saussure, care, distingînd o „lingvistică internă" de o „lingvistică externă", recurge la un studiu „imanent" al limbii, pe o axă de „simultaneităţi" şi la un studiu al condiţionărilor externe, pe o „axă de succesivităţi".

Comentarii în DANIELE MANESSE, *La linguistique*, în volumul *La Philosophie des Sciences Sociales, de 1860 à nos jours*. (Hachette, 1973).

în paralel, ci ca două elemente ale uneia și aceleiași „structuri", în care elementele de existență și cele de conștiință coexistă întrețesute (viziunea II, sociologică).

Ceea ce putem exemplifica prin următoarea schemă grafică:

Astfel, de pildă, în ceea ce numim „baza economică" a societății, constatăm existența simultană a unei multitudini de elemente componente, care sînt, în același timp, tehnologice și științifice, eforturi fizice și intelectuale, reglementări juridice și etice, raporturi de forțe, forme organizatorice, psihologii, complexe de atitudini și acțiuni, care cu greu pot fi despărțite între ele, altfel decît prin abstracție logică, prin concepte (insistăm: cu primejdia reificării lor).

În analiza acestei „structuri" (precum și a oricărei alteia) procesul scurgerii timpului nu poate fi surprins decît pe intervale atît de scurte încît nu sînt decît incomplet satisfăcătoare.

Așadar, cum am mai arătat, investigatorului de teren nu îi este ușor să identifice și să dovedească legile materialismului istoric, dat fiind că el nu lucrează pe durata „timpului lung", de la antropogeneză pînă în ziua de azi, ci pe durata zilei de azi. Aceasta nu-l îndrituie, desigur, să le nege. Dimpotrivă, cercetarea fenomenelor actuale nu are șanse de a fi temeinică, decît dacă este făcută în deplina cunoștință a legilor de dezvoltare istorică a societăților omenești. El e dator deci să-și înceapă cercetarea prin a încadra fenomenele studiate în formațiunea socială din care ele fac parte, ceea ce implică cunoașterea și folosirea legilor, generale, specifice și stadiale, așa cum sînt stabilite în concepția materialismului istoric.

Ceea ce nu înseamnă că înțelegerea fenomenelor concrete actuale ar putea decurge exclusiv din cunoașterea acestor legi generale. Marx afirmă, așa cum am văzut, dimpotrivă, necesitatea absolută de a se proceda la cercetări empirice, locale. În cadrul lor, optica sociologului este însă alta decît cea a celui care analizează materialist-istoric întreg mersul societăților umane, de la origini pînă azi. Pentru el problema ce i se pune nu mai este de a dovedi modul în care structurile economice de bază, dotate fiind cu o mișcare autonomă, explică fenomenele de suprastructură, această dovadă fiind făcută și acceptată ca o teorie generală temeinic dovedită. Sociologul consideră însă societatea ca pe o secțiune tăiată vertical pe axa timpului, deci ca pe o formațiune gata formată — dacă putem spune astfel — transmisă așadar tradițional din partea generațiilor trecute. Ceea ce ni se transmite însă astfel, este deci o societate complet structurată, în toate mădularele ei, cu toate caracteristicile unui anume tip de orînduire socială, adică cu o anume structură economică de bază îngemănată cu un anume sistem de fenomene suprastructurale.

Această societate, în care ne-am născut, față de care luăm atitudini și acționăm, ne apare deci ca o singură realitate obiectivă, indisolubilă, existînd „dincolo și independent de noi", avînd deci toate calitățile necesare pentru a fi considerată drept o unică „existență" concretă.

Moștenim deci din trecut, de-a gata, atît fenomene de existență, cît și de conștiință. Oamenii pe care îi studiem se află integrați unor procese de producție, unor relații de producție, organizate juridic în anume sisteme de proprietate, avînd anume grad de cunoașteri științifice, o anume ideologie, o anume psihologie, anume valori filozofice, artistice, religioase etc.

Într-un cuvînt, primim întreaga aparatură, de bază şi de suprastructură, astfel că faţă de acest ansamblu de realităţi moştenite urmează să luăm atitudine, în primul rînd de reflectare, apoi de voinţă, în conştiinţa noastră reflectîndu-se nu numai realităţile de existenţă în care trăim, dar şi cele de „conştiinţă" pe care le constatăm a exista în lumea în care trăim[2].

Schematic am putea prezenta grafic situaţia, astfel:

Existenţă } CONŞTIINŢĂ + VOINŢĂ + ACŢIUNE
Conştiinţă }

Atragem atenţia asupra faptului că acordînd fenomenelor de conştiinţă[1] şi în general tuturor celor suprastructurale calitatea de fenomene „existente", nu înseamnă că le-am recunoaşte vreo prioritate cauzală oarecare sau că le-am confunda cu cele care au rol de bază.

Pentru a fi mai explicit: în teorie generală ştim de pildă că un cod este o concretizare, în mintea celor care l-au edictat, a unor realităţi concrete, văzute sub prisma unor anume interese de clasă, determinate de anume mod de organizare a relaţiilor de producţie etc. Dacă vrem să-l explicăm în geneza sa, îi vom arăta rădăcinile sociale, subliniind rostul lui de fenomen secund în mecanismul evolutiv al vieţii sociale. Dar atunci cînd studiem, ca sociologi, o societate actuală, constatăm că acest cod există, astfel că de el luăm cunoştinţă în calitatea lui de realitate existentă.

Îi explicăm deci geneza prin procesul reflectării; dar analizăm eficienţa lui, considerîndu-l ca existent, ca realitate propriu-zisă (ca" lucru" ar spune Durkheim).

Absolut toate fenomenele de suprastructură pot fi văzute din acest dublu punct de vedere, adică în „geneza" lor şi în „existenţa" lor, înţelegerea lor completă neputînd fi obţinută decît considerîndu-le atît „istoric", cît şi „sociologic", explicînd adică cum s-au născut şi arătînd cum acţionează, odată ce sînt născute.

Spuneam că prin cercetarea sociologică (adică făcută pe actual) nu e cu putinţă şi analizăm geneza fenomenelor sociale, din pricina faptului că viziunea sociologică e statică, deci incompletă atîta vreme cît nu o încadrăm într-o mai largă viziune istorică, dacă nu combinăm materialismul sociologic cu cel istoric.

Trebuie însă să corectăm puţin această afirmaţie, adăugînd că dispunem totuşi de o modalitate de a sparge limitele viziunii stagnante, a simplei constatări şi descrieri a ce este, anume tocmai printr-o centrare acţionalistă a sociologiei, urmărind adică acţiunile oamenilor şi efectele lor, considerînd deci viaţa socială sub acest aspect dinamic al ei, iar nu sub cel static; adică studiind, modul cum continuă „a se face" societatea, sub ochii noştri, iar nu numai cum „este" făcută.

Mai întîi din punct de vedere practic, ne uşurăm astfel nu numai clarificarea poziţiei noastre teoretice, care afirmă că elementele de conştiinţă ajung a fi pentru noi elemente de existenţă „sui generis"; ci şi posibilităţile noastre de acţiune, căci materialişti istorici fiind ştim că şansele noastre de a acţiona în mod eficient sînt mari numai atunci cînd acţionăm asupra fenomenelor de bază, iar nu asupra celor suprastructurale. Dacă vrem să schimbăm natura relaţiilor dintre oameni, schimbăm mai întîi condiţiile lor materiale de viaţă, iar nu mentalitatea lor. Industrializăm ţara, de pildă, şi nu ne

[1] Prin „conştiinţă" este a se înţelege nu numai „cunoaşteri", ci şi „valorificări".

[2] Problema e cu atît mai gingaşă cu cît ştim că fenomenele de suprastructură pot întîrzia faţă de cele ale structurii de bază, astfel că avem întotdeauna riscul, chiar ca cercetători „ştiinţifici" să reflectăm realităţile sociale în lumina propriilor noastre reflectări, întîrziate în mintea noastră.

mărginim să propovăduim doar o nouă morală.

Ştim că odată cu schimbarea structurii economice de bază, mai curînd sau mai tîrziu se va schimba şi „imensul eşafodaj" al suprastructurii; ştim, de asemenea, că, trăind în noi condiţii concrete de viaţă, oamenii îşi vor modifica modurile de gîndire şi simţire. Iar nu invers.

De aceea, acţiunile noastre poartă cu precădere spre a schimba realităţile concrete ale vieţii, fără a neglija pe cele de conştiinţă, dar nici acordîndu-le rol precumpănitor.

Centrarea problematicii sociologice pe acţiune este de fapt elementul distinctiv al materialismului sociologic, spre deosebire de cel istoric. Căci în adevăr, faţă de societăţile trecute nu avem altă posibilitate decît de a le cunoaşte, a le înţelege şi a le explica. Pe cînd în societăţile contemporane avem posibilitatea de a proceda la experimentări, în sensul că putem interveni în desfăşurarea evenimentelor actuale prin acţiuni duse în mod deliberat în urmărirea unor scopuri precise, fiindu-ne astfel dată putinţa de a verifica în ce măsură acţiunea a avut rezultatul scontat; sau poate altul, sau pur şi simplu a dus la un eşec. Aşadar, voinţa noastră, lipsită de orice rost în cercetarea trecutului, poate dimpotrivă deveni cea mai puternică pîrghie în cercetarea actualului.

Putem stabili, cu precizie experimentală, valoarea de eficienţă a tuturor acţiunilor noastre, de toate genurile şi în toate domeniile. În felul acesta sociologia are posibilitatea elaborării unei „politologii acţionaliste", adică a unei teoretizări a mijloacelor noastre de acţiune şi a eficienţei lor.

11. ANALIZA INTERDISCIPLINARĂ ŞI SOCIOLOGIA ACŢIUNII

Odată admisă teza că sociologia trebuie să fie în primul rînd „acţionalistă", putem reveni la tema noastră de bază, adică la afirmaţia că sociologia are vocaţia de a deveni o sinteză a tuturor disciplinelor sociale particulare, precum şi a celor în legătură cu socialul.

Iată care anume sînt argumentele noi pe care le putem aduce în sprijinul celor pînă acum înfăţişate.

Dacă admitem că „reflectările" noastre epistemologice şi axiologice cu privire la realităţile sociale exterioare nouă nu sînt decît o fază premergătoare pentru succesive atitudini, decizii şi efectuări de acţiuni, este cazul să adîncim analiza acestui proces care leagă „reflectarea" de „acţiune".

Acţiunile umane, oricare ar fi ele, atît individuale, cît şi colective, fie că ar urmări adaptarea noastră tehnică la natură sau organizarea relaţiilor sociale, au un acelaşi proces de ivire şi anume: oamenii încep prin a „reflecta" în conştiinţă realităţile naturii şi ale socialului. Faţă de ele ei iau „atitudine", adică dau valori axiologice realităţilor, potrivit unor anumite scopuri. Atitudinile se transformă astfel în „decizii" şi acestea în „acţiuni".

În acest complex act de viaţă, aşa cum am mai avut prilejul a spune, oamenii nu procedează la analize, ci resimt condiţiile de viaţă, atît ale Naturii, cît şi ale Socialului, ca pe o singură şi imensă realitate, în sinul căreia urmează să-şi asigure cît vor putea mai bine nevoile lor materiale şi spirituale.

Prin acţiunile lor, ei vor căuta deci să rezolve unitar problemele ce le sînt puse, ceea ce şi explică caracterul „organic" al vieţii sociale căreia îi dau astfel naştere. Unitatea „holistică" a socialului nu este aşadar atît rezultatul unor acţiuni mecanice a unor „factori" asupra altora, cît al caracterului holistic al însăşi acţiunii umane.

Ca să luăm o pildă, în organizarea proceselor de producţie sînt necesare o serie de acţiuni complexe care trebuie duse

coerent și simultan. Astfel, problemele tehnologice nu se pot soluționa decît prin organizarea unor eforturi fizice dublate de eforturi mintale, științifice. Matematica de pildă intră, în acest sens, în efortul muncii productive, în epoca „revoluției tehnico-științifice" nimeni nemaiîndoindu-se că știința a ajuns a fi recunoscută drept o „forță de producție".

Dar mai știm că singură munca fizică, dublată de știință, nu acoperă întreg cîmpul problemelor puse de organizarea producției. Mai este necesară și o organizare adecvată a relațiilor de producție, ceea ce necesită intervenția a cu totul altor feluri de acțiuni decît cele ale efortului fizic și al creației științifice. Astfel socializarea mijloacelor de producție, dînd naștere unor noi relații juridice de proprietate, a necesitat înfăptuirea unei revoluții „politice". Și în continuare: rezolvarea problemelor puse de producție cuprinde și acțiuni de „management", de „ergonomie", de „igienă și securitate a muncii," de „marketing", de „psihologie a muncii", de formare profesională a muncitorilor, precum și de justă orientare a curentelor de opinie publică, de formare a unei anume etic' și așa mai departe pînă la cuprinderea totalității aspectelor vieții sociale și anume, pînă în cele mai mici detalii.

Problema nu se poate deci soluționa doar prin acțiunea unui economist sau a unui inginer, a unui jurist, a unui psiholog social și igienist al muncii și a tuturor celorlalți specialiști, lucrînd pe fragmente de problemă; ci numai prin munca lor concertată.

La aceleași constatări ajungem luînd în considerare oricare altă problemă a vieții sociale: mereu vom constata ca pentru soluționarea ei va fi nevoie de o sumă de acțiuni diverse, fiecare implicînd folosirea unei anume discipline particulare, obligate însă în cursul acțiunii să intre într-o sinteză interdisciplinară.

De aci o concluzie logică obligatorie: unei acțiuni interdisciplinare trebuie să-i premeargă o investigație interdisciplinară.

Teoretic putem deci spune că acțiunea, avînd caracter holistic, dă naștere unei vieți sociale de caracter holistic; și invers, societatea odată creată holistic, impune o acțiune de investigație și apoi de creație tot de caracter holistic.

Capitolul VIII. Liniamentele unei sociologii active

1. SOCIOLOGIZAREA DISCIPLINELOR SOCIALE

Centrarea problematicii sociologice pe „acţiunea oamenilor“ antrenează o serie de importante consecinţe teoretice, în special de natură epistemologică, cu privire la modul de a concepe clasificarea ştiinţelor.

Foarte mulţi oameni de ştiinţă contemporani simt necesitatea unor asemenea revizuiri teoretice, deşi mai mult sub forma, încă neclară, a unui sentiment de „criză“ care ar fi intervenit în disciplinele lor, în special semnalată prin apariţia unui şir necesar de „discipline de graniţă“, simptom indiscutabil al obligaţiei de a se căuta noi baze epistemologice, unitare, altele decît cele pînă acum admise.

Ceea ce îngreuiază încercările de teoretizare interdisciplinară a tuturor cunoştinţelor pe care le avem despre oameni şi traiul lor în mijlocul naturii şi societăţii este existenţa unor bariere dogmatice, despărţind arbitrar, între ele, diferitele discipline sociale. Aceste delimitări constau în afirmarea că fiecare disciplină socială trebuie să fie considerată în mod legitim drept autonomă, în măsura în care dispune de un *„obiect“* propriu de cercetare, de o *„metodă“* şi un *„punct de vedere“* specific.

Adevărul este însă că se confundă deseori „domeniul“ de cercetare cu „problemele“ cercetării. În fond, domeniul, adică obiectul de cercetare al tuturor disciplinelor sociale, este acelaşi şi anume viaţa oamenilor în mediul natural pe care îl oferă globul pămîntesc şi în mediul social pe care îl constituie însuşi faptul trăirii lor laolaltă. Fie că studiem trecutul sau una din formele actuale ale vieţii sociale, obiectul nostru de cercetare rămîne permanent fenomenul general al convieţuirii sociale, în anume cadru natural, cu preocuparea constantă de a stabili dacă există sau nu legi obiective (şi dacă da, care anume) diriguitoare ale societăţii.

E indiferent dacă dăm acestei preocupări de cunoaştere numele de sociologie, antropologie, istorie sau oricare altul, căci obiectul cercetării nu se schimbă. Fie că cercetăm societăţi trecute sau societăţi contemporane, „primitive“ sau „civilizate“ domeniul de cercetare rămîne tot cel al societăţilor în general. Iar disciplinele particulare, precum economia politică, demografia socială, geografia umană, dreptul, psihologia socială etc., nu fac altceva decît să se mărginească la considerarea unui fragment de viaţă socială, adică a uneia din multiplele probleme ale domeniului social. Necesitatea unei sinteze se impune deci, din acest punct de vedere, atît de imperativ, încît sectarismul unora dintre discipline (mai bine spus al unora dintre profesioniştii acestor discipline) devine din ce în ce mai inadmisibil.

Cu atît mai mult cu cît influenţele reciproce dintre cercetările sectare au ajuns a fi foarte puternice, atît ca sursă de documentare, cît mai ales ca *metodo-*

logie şi *tehnici* de lucru, ele împrumutîndu-se de la o disciplină la alta.

Istoricii învaţă astfel de la cercetătorii prezentului o serie de procedee de lucru (aplicarea statisticii, modelarea, critica documentelor scrise, adică a informaţiilor verbale) şi mai ales adevărul că înţelegerea trecutului nu se poate mărgini la cunoaşterea doar a acţiunilor claselor conducătoare, nici la „evenimentele“ care marchează desfăşurarea faptelor în timp, fiind necesară o trecere de la o istorie „evenimenţială“ la una „sociologizantă“, adică de urmărire a legilor proceselor de dezvoltare socială.

Tot astfel, disciplinele actualului învaţă de la istorici că există o serie de legi *„generale“*, constatabile în orice formă istorică de convieţuire, precum şi legi *„specifice“* fiecărui tip de formaţiune socială, precum şi legi *„stadiale“* de dezvoltare ale fiecărui tip de formaţiune socială, legi de care cercetătorul prezentului are deci a ţine seama.

Cît priveşte *„punctele de vedere“* ale diverselor discipline sociale, cercetătorii incep a-şi da seama că, în fond, ele nu li se impun obiectiv, din necesităţi ontice, ci doar prin arbitrariul alegerii temelor, adică a problemelor luate în cercetare, obţinută prin decuparea acestora din realitatea globală a socialului, în scopul considerării lor „în sine“, operaţie care nu e justificată decît ca fază premergătoare unei ulterioare sinteze, de reîncadrare a aspectului particular în contextul său originar.

Cu atît mai mult această sudură între diversele discipline sociale devine obligatorie pentru toţi cei care stau pe poziţie marxistă, care acceptă adică concepţia materialist istorică drept bază filozofică şi metodologică.

2. CENTRAREA PE „ACTIUNE“, CA PLATFORMĂ COMUNĂ TUTUROR DISCIPLINELOR SOCIALE PARTICULARE

Sudura interdisciplinară între toate aceste discipline sociale particulare este însă greu de realizat atîta vreme cît nu li se poate găsi o bază epistemologică comună.

Încercările de a o stabili prin invocarea unei teorii a „factorilor“ determinanţi ai vieţii sociale sînt azi unanim considerate ca eşuate, neputîndu-se adică reduce întreaga problematică socială la cadrul unei singure discipline sociale, fie ea economică, geografică, tehnologică, demografică, psihologică sau culturală.

De asemenea, încercările de a stabili regulile coerenţei dintre diversele paliere ale vieţii sociale, prin invocarea unui principiu holistic, fie el structural sau ba, au un caracter net metafizic, constînd în „reificarea“ acestor paliere, ca şi cînd ele ar avea existenţă reală de sine stătătoare. abstractă, putîndu-se determina reciproc, ca de la concept la concept.

Nu poate fi aflată o cale de ieşire din impas decît numai prin centrarea întregii problematici pe ideea de „acţiune“. Căci într-adevăr putem constata că oamenii au a rezolva, întotdeauna, cele două mari probleme de care am amint t: pe de o parte inserare, prin muncă, în natură şi, prin relaţii sociale, în social. În cadrul oricărei discipline particulare, aceste două probleme se regăsesc constant, de fiecare dată implicînd necesitatea unei intervenţii active a oamenilor.

Prin muncă productivă oamenii se integrează în natură şi prin luptă între ei îşi organizează viaţa socială. în forme şi condiţii istorice mereu schimbate, totuşi mereu fiind vorba de o acţiune diversificată (activitate tehnică, activitate economică, activitate juridică, activitate politică etc.), toate în fond fiind „activităţi“, eforturi depuse în scopul obţinerii unor

rezultate concrete. Aceste eforturi pot fi despărţite între ele numai conceptual, adică doar mintal, în realitate toate eforturile şi acţiunile oamenilor fiind simultane, deci coerente, avînd drept scop comun asigurarea posibilităţilor noastre de supravieţuire şi, în măsură maximă, de ameliorare a condiţiilor de viată.

Acţiunile oamenilor sînt deopotrivă rodul unor eforturi de gîndire, de muncă fizică, de interpretare psihologică, de luptă pentru dreptate, de tălmăcire ideologică şi axiologică a vieţii lor.

Analiza întregii problematici sociologice, din acest punct de vedere al existenţei unei platforme comune, care este tocmai această acţiune umană, complexă şi în acelaşi timp unică, subîntinzînd toate aspectele vieţii în societate, poate fi deci de natură să prilejuiască o sinteză interdisciplinară, deschizătoare de noi orizonturi ştiinţifice.

Ceea ce ne interesează deosebit, deocamdată, e faptul că centrarea pe acţiune poate duce la un început de rezolvare tehnică a acelei obligaţii pe care am formulat-o ca fiind una din condiţiile necesare executării investigaţiilor interdisciplinare, anume de a „sociologiza“ în prealabil disciplinele particulare care urmează a lua parte la investigaţiile organizate în cadrul unor colectivităţi de muncă ştiinţifică.

Vom căuta să arătăm care este stadiul atins în această direcţie a interdisciplinarităţii ştiinţelor sociale şi vom aduce argumente pentru a lămuri de ce, înainte de a se „sociologiza“ disciplinele sociale particulare, este necesară admiterea de către toţi a unei baze filozofice comune, cea a concepţiei materialismului istoric.

3. CONCRETIZAREA „CONCEPTELOR“ SOCIOLOGICE ÎN „ACŢIUNI“

Cînd am insistat asupra primejdiei „reificării conceptelor“, aveam în vedere să pregătim cele ce urmează să subliniem acum: anume că, în spatele tuturor conceptelor de care ne folosim, există o realitate concretă, care singură este *reală*, adică „existentă“, deci singură putînd fi cunoscută prin simţuri, „conceptul“ nefiind decît o creaţie a minţii noastre.

Iată de pildă conceptul, socotit de bază, al „proceselor de producţie“, nu e decît un „flatus vocis“ (adică o vorbă goală) dacă nu ne evocă imediat realităţile efective cărora le-am dat acest nume. Şi aceste realităţi nu sînt altceva decît o sumă de acţiuni ale oamenilor, eforturi fizice şi intelectuale făcute în scopul extragerii din natură a materiilor şi energiilor necesare. Tot astfel conceptul de „relaţii de producţie“ acoperă (şi în mintea multora, ascunde) realităţi constînd într-o serie de „relaţii“ care şi ele sînt de fapt tot acţiuni intervenind în cursul convieţuirii dintre oameni.

Sub aceste concepte, general-abstracte, realităţile concret-particulare sînt istorice, adică infinit variate. Conceptul generalizează, rămînînd acelaşi, indiferent de conţinutul lui concret. Tot „proces de producţie“ este şi complexul de acţiuni al unui grup de vînători, păstori nomazi, agricultori lucrînd cu sapa de lemn sau cu tractorul, al unui meşteşugar izolat, al unui atelier manufacturier, al unei uzine moderne. Şi tot „relaţii de producţie“ sînt şi relaţiile marilor asociaţii tribale, cele din sînul satelor comunei primitive, ale sclavilor cu proprietarii lor, ale şerbilor cu stăpînii lor, ale salariaţilor cu patronul lor capitalist, ale unor muncitori socialişti etc.

Relaţia de „consens“, de „reciprocă condiţionare“, de „întreg“, pe care îl constatăm între „procesele“ şi „relaţiile de producţie“, nu sînt relaţii între două concepte, ci între diverse sisteme de acţiuni umane, luate două cîte două, fiecare din ele avînd semnificaţie şi înţeles doar prin înfăţişarea lor concretă, istorică. Este deci nevoie, pentru elucidarea oricărei probleme sociale, de o analiză descriptivă a tuturor acţiunilor efective, consta-

tabile mai întîi prin simţuri, înainte de a putea fi conceptualizate.

Invocarea, pur teoretică, pentru înţelegerea unei situaţii sociale oarecare, a legii corespondenţei dintre procesele şi forţele de producţie, nu este cîtuşi de puţin doveditoare, avînd un caracter clar dogmatic. Zadarnic ni se spune, de pildă, în anume tratate de uz curent, că „datorită dezvoltării forţelor de producţie, situaţia socială a ţării a trecut de la faza sclavagismului la cea a feudalismului"; căci o astfel de afirmaţie rămîne frază goală atîta vreme cît nu se arată în mod clar în ce au constat acţiunile concrete care au făcut ca forţele de producţie să se dezvolte, fapt care necesită o descriere analitică mergînd pînă la acele detalii care ne pot dovedi în ce mod au determinat seria celorlalte fapte concrete care constituie seria relaţiilor sociale.

Nu de la concept la concept se lucrează deci în sociologie, ci de la realitate la realitate, adică de la un sistem de acţiuni la alt sistem de acţiuni. Teoria generală, formulată conceptual, nu ne foloseşte decît ca îndrumător metodologic, ca să ne arate unde anume trebuie să căutăm soluţia problemei sociale şi cum anume s-o căutăm.

Plasarea problemei pe „acţiune", mai bine zis deplasarea ei de la concepte abstracte la realităţi concrete, singură deschide calea ştiinţifizării investigaţiilor sociale. Ceea ce am spus în volumul întîi al acestei lucrări, cînd am afirmat că nu putem observa decît *obiecte*, *acţiuni* şi *opinii*, capătă acum un înţeles mai deplin, anume că nu putem observa niciodată „concepte", ele rezultînd din teoretizarea ulterioară a observaţiilor făcute, adică din considerarea acţiunilor umane, uneori surprinse ca atare (ca gest fizic făcut) sau materializate în obiecte sau în vorbire.

Această platformă esenţial sociologică a acţiunilor umane în special în acţiunea de inserare în *natură*, prin procese de producţie şi în social, prin relaţii sociale, formează lumea reală a vieţii sociale, în afara căreia ştiinţa nu e posibilă, ci doar o vagă metafizică socială, o pierdere în acea „împărăţie a norilor" de care aminteşte atît de stăruitor Engels în lucrarea „Anti-Dühring".

4. CELE DOUĂ DOMENII ALE ACŢIUNILOR UMANE

M-am mărginit pînă acum a semnala doar adevărul că prin „concepţie sociologică" avem a înţelege în primul rînd integrarea oricărui fenomen social în contextul din care face parte. Mai clar spus, că sociologia începe numai din momentul în care considerăm orice fragment de viaţă socială ca parte integrantă din anume formaţiune socială, supus fiind deci legilor generale, specifice şi stadiale ale formaţiunii sociale din care face parte.

Se cuvine acum, urcînd la un alt plan al cunoaşterii sociale, să arătăm că fenomenul global al societăţii, pentru a nu rămîne doar un concept abstract, urmează să fie concretizat în cadrul unei concepţii marxiste, prin afirmarea faptului că există două domenii de bază în care activitatea oamenilor se manifestă în forme concrete, care pot fi adică supuse unor constatări empirice: anume domeniile, pe care le-am amintit, al inserării în dublul mediu de viaţă al oamenilor: al naturii şi al socialului.

Cu specificarea că aceste două domenii sînt nu numai corelate, ci şi rezultatul unei istorii milenare, care se desfăşoară neîntrerupt de la faza antropogenezei pînă astăzi, fiind deci cumularea unor infinit de multe acţiuni succesive ale generaţiilor care ne-au precedat, noi moştenindu-le sub chipul unor „formaţiuni sociale" şi al unei naturi ea însăşi „umanizate".

Faţă de aceste două realităţi conjugate, natura şi socialul, fiecare generaţie în parte are de rezolvat probleme inedite, prin

acţiunile ei declanşînd în continuare procese sociale de transformare istorică.

Procesele sociale nu se desfăşoară deci de la sine, ci doar în măsura în care noi înşine le punem în mişcare prin acţiunile noastre.

Avem deci a studia mecanismele acestor acţiuni umane cărora le putem acorda titlul generic de „acţiuni politice“, înţelegînd prin „politică“, in sens larg, întreaga gamă a acţiunilor pe care le pot întreprinde oamenii, fie ele tehnologice, economice, demografice, culturale, organizatoric-administrative şi aşa mai departe.

Sociologia „activă“ pe care o preconizăm, ca fiindu-ne impusă nu numai de consideraţii pur teoretice, ci şi prin aspre necesităţi practice, se sintetizează astfel în ultimă instanţă intr-o teorie a acţiunilor politice multivariate, constînd în studiul eficienţei lor, în condiţiile diverse ale formaţiunilor sociale cunoscute în istorie.

Cu specificarea că o asemenea centrare a sociologiei pe acţiune devine posibilă abia în timpurile noastre, cînd în locul unor acţiuni întîmplătoare, s-au ivit societăţi socialiste, care acţionează conform unui plan de stat, temeinic aşezat pe baza cunoaşterii din ce în ce mai depline a legilor care guvernează lumea socială, cunoaştere enorm sporită în faza acuală a Revoluţiei ştiinţifico-tehnice, eficientă nu numai în domeniul inserării în Natură, ci şi în cel al Socialului propriu-zis.

Politica de acţiune planificată în cadrul statului socialist ne permite, pentru prima dată în istorie, să cunoaştem precis *scopurile* acţiunilor întreprinse pe scară naţională, *mijloacele* folosite şi *rezultatele* obţinute.

În locul societăţilor premergătoare celei socialiste, care nu dispuneau decît de posibilitatea acţiunilor individuale, anarhic dispersate, purtate în luptă de concurenţă între diverse clase, fracţiuni, categorii sociale şi întreprinzători particulari, deci caracterizate prin fărîmiţare, necoordonare şi mai ales nedeclarare făţişă, statele socialiste se disting prin caracterele contrare. Întreg efortul de acţiune multiplă de care putem dispune la actualul nivel de dezvoltare ştiinţifică se află concentrat într-un singur centru, nu numai declarat, ci şi organizat astfel încît să devină efectiv o „forţă conducătoare“ a vieţii sociale. Statul socialist dispune de toate pîrghiile acţiunii politice, în sensul larg de care am vorbit. El hotărăşte coordonarea politicii economice, a celei demografice. de sănătate, de învăţămînt şi educaţie etc. El singur dispune de mijloacele de mass-media, de un aparat de partid constituind o reţea cuprinzătoare a tuturor domeniilor de viaţă socială.

Mai mult încă: statul socialist poate dispune nu numai juridic şi organizatoric de toate aceste unelte de acţiune, ci el deţine şi mijloacele materiale necesare, dat fiind că în urma socializării mijloacelor de producţie în mîna lui se află întreaga putere economică şi financiară a statului.

Politica socialistă se poate deci construi ca o piesă unică, organic închegată şi avînd deplină capacitate de realizare.

În această situaţie, statul socialist poate proceda la planificare, adică la elaborarea unor calcule previzionale, fixînd pe etape cincinale scopurile urmărite, mijloacele folosite, putîndu-le controla realizarea prin înregistrarea la zi a rezultatelor obţinute.

În fond, „previziunea“ sociologică este cu putinţă doar în aceste condiţii optime ale statului socialist; ceea ce obligă sociologia statului socialist să devină o sociologie a planului de stat, adică să se axeze pe problematica „acţiunilor“ planificate.

Să încercăm să trasăm liniamentele mari ale unei asemenea sociologii.

5. ACȚIUNEA DE INSERARE ÎN SPAȚIUL FIZIC

În istoria disciplinelor privind relațiile dintre natură și viața socială nu se constată, decît foarte tîrziu, o preocupare privind capacitatea oamenilor de a se insera, prin acțiune, în mediul fizic înconjurător. Pentru mulți, disciplinele noi, cum sînt cele ale „geografiei sociale", ale celei „voluntare" și „active", au încă o aparență stranie, dacă nu chiar de paradox voit.

Într-adevăr, pentru a schița pe scurt felul cum s-au dezvoltat științele geografice, clasice, e suficient să reamintim că problema a început a se pune încă din antichitate sub forma univocă a determinării vieții oamenilor prin factori geografici. Știe toată lumea fraza lui Herodot: „Nilul a creat Egiptul". Se știe, de asemenea, teoria lui Hipocrat (60 î. e. n.) despre „aer, apă și locuri", a lui Aristot despre „uscat, umed, cald și frig" și a celor trei clime (reci, moderate și calde) care ar da naștere la trei societăți tipice, teorii care (uitîndu-se încercările de a sociologiza această teorie de către arabul Ibn Chaldun) au fost reluate de-a lungul întreg evului mediu, printre alții de Jean Bodin (1530—1596) cu cele trei clime ale lui (nordic, sudic și de mijloc) sau de John Arbuthbot (1667—1735) care scrie în 1733 un *Essay on the Effects of Air on Human Bodies*, pînă și de Montesquieu (1689—1755) care rămîne tot la ideea existenței a trei clime, deși temperată și prin recunoașterea că există și „țări create de om".

Abia în veacul trecut aceste scheme simpliste au putut fi puse la îndoială în urma cercetărilor de teren făcute de noile școli geografice, în special fiind aci de amintit Alexander von Humboldt (e interesant pentru sociologi să afle că Humboldt a urmărit cîtva timp, ca auditor, prelegerile lui Auguste Comte), fără a uita însă nici pe geografii ruși precum Tatișcev (1686—1750), creator al unei geografii matematice, fizice și politice, și nici pe Lomonosov (1711—1765), care de asemenea creează geografia economică.

Dar de la lucrările lui Humboldt, în special, se poate spune că pornește școala nouă a geografiei care încearcă să se intereseze mai atent de problema spațiului dintr-un punct de vedere care privește direct și pe sociolog.

Karl Ritter (1779—1859) pune problema geografiei în raport cu istoria omenirii, Friederich Ratzel (1844—1904)[1], fiind creatorul doctrinei „Anthropogeografiei", reluată apoi de școala franceză a lui Vidal de la Blache (1845—1918)[2] sub numele de „geografie umană".

Fără a face apel la disciplina sociologiei, Vidal introduce totuși ideea de „gen de viață", prin care urma să se explice chipul în care oamenii se integrează în teoritoriu, teorie foarte sugestivă, totuși insuficient de clară, conceptul de „gen de viață" nefiind formulat cu destulă precizie.

Din punctul lor de vedere, sociologii fac și ei pași în aceeași direcție, în special prin Emile Durkheim[3], prin teoria sa,

[1] Ratzel publică și în L'Année Sociologique, vol. III, *Le sol, la societe et l'Etat*.

[2] PAUL VIDAL de LA BLACHE, *Principes de géographie humaine*; în locul „determinismului" fizic a lui Ratzel, Vidal introduce conceptul de „posibilism", reluat apoi de toată școala geografică franceză. Vezi în special LUCIEN FEBVRE, *La terre et l'Evolution humaine* (1922). Edmond Demolins, acesta din școala lui Le Play, încearcă să lege istoria de geografie, invocînd migrațiile ca factor determinant al schimbărilor sociale, în *Comment la route crée le type social*; vol. I, *Les routes de l'antiquité*, vol. II, *Les routes du monde moderne*. Din lunga listă a geografilor francezi cităm din nou pe Elisée Reclus cu lucrarea *L'homme et la terre*, fără a uita nici pe Emmanuel de Martonne (1873—1955) care, lucrînd mult timp în România, a influențat puternic propria noastră geografie.

[3] EMILE DURKHEIM fundamentează *Morfologia socială*, analizînd în „l'Année Sociologique", vol. III, teoria lui Ratzel. Ideea e reluată de discipoli ai lui, în special de MAURICE HALBWACHS (1877—1945), în *La morphologie sociale* (1938, cu o ediție nouă din 1967).

a „morfologiei sociale“, dar şi prin Steinmetz [1] care, de asemenea, leagă existenţa tipurilor sociale pe care le înregistrează „sociografia“ sa, de mediul geografic.

În linii mari, putem spune că ideea de bază a geografiei umane s-a centrat pe conceptul de „peisagiu rural“, „umanizat“ (adică pe ceea ce germanii numesc a fi un „Landschaft“), potrivit căruia geograful are a se interesa nu numai de natura fizică pură, ci şi de modul în care „peisajele“ naturale se schimbă radical sub înrîurirea acţiunilor omului.

Problema astfel pusă i-a interesat însă şi pe istorici, care au căutat să analizeze nu în ce au constat efectele acţiunilor umane asupra naturii, ci însăşi aceste acţiuni, desfăşurate pe lungi milenii. Acestea, punîndu-şi pecetea pe „peisaje“, permit o interpretare istorică a geografiei.

Ideea aparţine de fapt unui sociolog, lui Georg Simmel, care cel dintîi a vorbit de „proiecţiuni spaţiale ale formelor sociale“ („räumliche Projectionen sozialer Formen“) în articolul său cu acelaşi nume din *„Zeitschrift für Sozialwissenschaf“* (1903), caiet V, p. 287. Dar istoricii sociologizanţi, în special prin Marc Bloch, au analizat în mod amănunţit felul cum acţiunile umane efectuate asupra naturii sînt pe de o parte tehnice şi pe de alta sociale, în special concretizîndu-se în lotizări juridice de proprietate.

În ce priveşte Ţara Românească, am căutat să analizez istoria noastră socială tot în această lumină a studierii peisajelor rurale ca mijloc de a face ceea ce am numit a fi o „arheologie socială“[2].

Pentru un sociolog marxist, problema poate fi formulată aşa cum a făcut-o Marx cînd a dat „Naturii“ calificativul de „laborator“ de muncă al oamenilor[3], adică de teritoriu cu care oamenii iau contact prin „tehnologia“ lor, în înţelesul că „tehnologia dezvăluie atitudinea activă a omului faţă de natură, proces nemijlocit de producere a vieţii sale, iar prin aceasta şi pe cel al condiţiilor sociale de viaţă“[4].

Este aproape un truism să spunem că existenţa materială a oamenilor, ca fiinţe organice vii, întocmai ca a tuturor fiinţelor vieţuitoare, este cu putinţă numai prin preluarea din mediul înconjurător a unor materii alimentare. Dar, spre deosebire de animale, oamenii îşi asigură cele necesare vieţii prin „muncă“, adică nu numai prin „efort fizic“ (căci şi acesta e comun tuturor vietăţilor), ci prin organizarea unor „procese de producţie“, în scopuri bine definite şi cu ajutorul unei „tehnologii“, adică a unor unelte şi procedee de muncă bazate pe o cunoaştere din ce în ce mai deplină a legilor naturale şi a modului cum ele pot fi folosite.

Mai mult încă, aceste cunoaşteri cuprind nu numai o „tehnologie“, ci şi o „sociologie“, adică şi o înţelegere a legilor potrivit cărora procesele de producţie se organizează „social“, adică în grupuri asociate, în forme din ce în ce mai complexe de diviziune socială a muncii, extrem de diferite de la o formaţiune socială la alta.

Fenomenul producerii celor necesare traiului are deci un caracter prin excelenţă „istoric“, determinat pe de o parte de capacitatea mereu sporită a procedeelor tehnice de muncă (de la piatra neşlefuită pînă la folosirea energiei atomice în

[1] Steinmetz, tot în aceeaşi „L'Année Sociologique“, vol. III, publică *Classification des types sociaux.*

[2] Vezi în special *Vatra satului Cornova* („Arhiva“, anul X, nr. 1—4, 1932), vol. I. *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* vol. I, structurile teritoriale fiind interpretate aci din dublul punct de vedere al proceselor şi al relaţiilor de producţie. De asemenea *L'habitat humain et les formes de la vie sociale,* comunicare la al XI-lea Congres internaţional de sociologie (în „Arhiva“, XII, nr. 1—2, 1934). *Paysages et peuplement rural en Roumanie* (în „Nouvelles etudes d'histoire“, 1965, vol. III). *Expériences roumaines sur le problème des typologies rurales* (comunicare la Congresul de sociologie rurala, 1968).

[3] K. MARX, Şi în acelaşi timp materie primă, unealtă; vezi *Forme premergătoare producţiei capitaliste* (Ed. de stat pentru literatură politică, 1956, p. 7, 28 passim).

[4] K. MARX, *Capitalul,* vol. I, p. 387.

uzine automatizate) şi pe de altă parte de proteică posibilitate de organizare a relaţiilor sociale în procesul muncii, relaţii care cuprind nu numai sfera proprietăţii mijloacelor de producţie, ci şi întreaga gamă a modurilor de distribuţie a bunurilor produse.

Acesta e de fapt fenomenul primordial al oricărei vieţi în societate, adică cel fără de care societatea nici nu poate fi măcar concepută.

Nu e vorba numai de alimente, ci şi de însăşi uneltele folosite de om, care nici ele nu sînt altceva decît tot elemente extrase din natură, fie materii prime propriu-zise, fie surse de energie. Tot prin folosirea a ceea ce îşi pot procura din natură, oamenii îşi acoperă şi celelalte „nevoi" fără de care nu ar putea supravieţui, precum a se apăra de frig, prin construirea de locuinţe, fabricare de îmbrăcăminte, încălzire, înlesnire a transporturilor prin construire de drumuri şi vehicule de uscat, apă şi aer, puse în mişcare de energiile naturale existente (vînt, aburi, electricitate) sau biologice (animale domestice).

Întreaga istorie a omenirii are deci această bază a muncii productive, a cărei continuă dezvoltare explică toată marea dramă a fiinţelor vieţuitoare, care sînt „oameni", tocmai pentru că ştiu să folosească mereu mai bine teritoriile pe care locuiesc drept „laboratorii" de muncă.

De aici o concluzie care pare a fi paradoxală, cel puţin la o primă aparenţă, anume că *omul creează natura*.

Anume în sensul următor: mai întîi, e clar că, în calitatea sa de laborator de muncă, natura nu există decît în măsura în care o putem face să intre în procesele noastre de producţie. Energia atomică e inexistentă pentru noi atita vreme cît nu avem mijloacele de a dezagrega atomul. Pe vastele cîmpuri petrolifere de azi, nici petrolul nu exista pentru nomazii care au peregrinat pe ele, cu turmele lor, timp de milenii.

Putem deci afirma că prin tehnică oamenii sînt cei care au creat aceste realităţi, cum e energia atomică şi petrolul. Şi nu numai atît. Dar pe întreaga suprafaţă a pămîntului, oamenii au creat prin defrişare şi însămînţare cîmpurile cultivate cu cereale şi pe cele plantate cu pomi; ei au creat deci ceea ce numim „peisajele geografice" (Landschaft-uri), cu reţelele de irigaţii, canalele fluviale, porturile şi tot ceea ce este „natură umanizată", adică intrată în procesele muncii umane, mereu în mod divers, pe măsura capacităţilor noastre tehnice din ce în ce sporite.

Ceea ce nu înseamnă că natura, ca fenomen pur fizic, nu ar avea o existenţă de sine stătătoare, căci ne putem închipui existenţa pămîntului înainte ca oamenii să fi apărut şi mult după ce vor fi dispărut. Ca atare, disciplinele geologiei şi geografiei fizice, cu toate ramurile lor, sînt deplin justificate. Dar sociologic vorbind, toată această natură nu ne interesează decît în măsura în care o putem folosi, încadrînd-o în procesele de producţie materială.

Dealtfel, chiar şi geografilor le este cu neputinţă să inlăture acest punct de vedere sociologic, de integrare a Naturii în procesul complex al vieţii sociale, pentru că acţiunea milenară a oamenilor asupra Naturii a fost atît de puternică încît e foarte greu să mai găsim azi natura în starea ei genuină, pur fizică, o „Natură naturală", iar nu umanizată, transformată prin acţiunile omeneşti. Oricare ar fi domeniul din natură pe care l-am considera, fie litosferă, hidrosferă, atmosferă, şi cu atît mai mult biosferă (şi vom vedea că trebuie să-i adăugăm şi o „sociosferă"), acţiunea omului este pretutindeni vizibilă. Necontenit, oamenii au intervenit şi continuă a interveni în toate aceste domenii prin acţiuni, uneori organizate raţional în vederea unei mai bune gospodăriri a mediului înconjurător, alte ori iraţional, distrugînd echilibre naturale, provocînd dezastre, pustiiri, de-

gradări şi poluări catastrofale, mergîndu-se pînă în preajma punerii în discuţie a însăşi posibilităţilor noastre de supravieţuire.

Să nu uităm nici faptul că, prin aceeaşi folosire tehnică a datelor naturale, oamenii au posibilitatea de a-şi crea şi medii de viaţă artificiale cum sînt de pildă oraşele, ba chiar şi clădirile amenajate ca locuri de muncă şi de odihnă, medii fizice de care nici geografii nu pot face abstracţie.

În toate aceste acţiuni ale oamenilor, necontenit se pune, înainte de toate, problema cunoaşterii legilor fizice ale naturii, legi care au şi ele caracter obiectiv. Dar această cunoaştere este ea însăşi parte integrantă din „tehnică", adică cunoştinţă care ne permite integrarea mediului fizic în procesele de muncă şi a modalităţilor noastre de locuire în spaţiu.

Problema deci a relaţiilor dintre oameni şi mediul lor înconjurător este primordială în orice investigaţie sociologică. Dar ea nu se poate rezolva decît numai pe calea metodologică arătată, anume a centrării pe acţiunea umană, care are un anume grad de „libertate", în sensul unei capacităţi de necontenită dezvoltare a capacităţilor ei tehnice, dar şi un anume grad de „necesitate", constînd în obligaţia de a cunoaşte legile naturii pentru a le folosi raţional în scopurile pe care ni le propunem. În tot cazul vechea dezbatere, pînă de curînd încă purtată la noi în ţară între partizanii unui fatalism geografic şi cei ai unui nihilism geografic, corespunde unei problematici infantile, polarizarea pe două poziţii contradictorii, amîndouă deopotrivă de false, fiind un prilej de discuţii sterpe, fără valoare euristică; dimpotrivă, sterilizante în munca oricărui cercetător efectiv al problemei relaţiilor dintre om şi natură.

Soluţia corectă, corespunzînd realităţilor şi logicii, rămîne tot cea a considerării naturii drept „laborator" de muncă, deci centrarea pe acţiunile pe care oamenii le duc spre o cît mai raţională şi eficientă exploatare a naturii.

Căci „acţiunea" umană poate fi raţională, numai în acest caz fiind şi eficientă şi cu valoare istorică. Şi e raţională doar în măsura în care respectă realităţile obiective ale geografiei. „Acţiunea" umană poate fi desigur şi neraţională, dar în acest caz rămîne ineficientă sau duce la rezultate deplorabile. Revenim cu acest prilej la cele anterior spuse: Natura ne pune probleme, pe care le putem rezolva bine sau rău şi e normal să răzbească pînă la urmă doar rezolvările raţionale. Cu tehnicile de care dispunem azi am putea concepe şi executa, de pildă, un lung tunel care să străbată Carpaţii de la Cîmpina pînă la Braşov. Am putea avea o astfel de „libertate" anarhică. Dar oamenii sînt destul de cuminţi ca să prefere să apuce pe drumul de la suprafaţă, pe Valea Prahovei în sus. Determină deci în mod fatal factorul geografic în alegerea acestui drum? Desigur că nu; ci raţiunea e cea care îndeamnă pe oameni să aleagă soluţiile cele mai eficiente, mai potrivite nevoilor şi capacităţilor lor tehnice, iar nu pe cele absurd de grele.

Reţeaua noastră de drumuri este deci raţional elaborată, folosind facilităţile pe care le oferă natura (şi pe care le folosesc şi animalele în peregrinările lor) însă în măsura capacităţilor noastre tehnice, schimbătoare. Pe un acelaşi teritoriu, oamenii vor alege deci acele trasee care se adeveresc a fi cele mai potrivite tehnicilor de transport de care dispun. Una este drumul transporturilor cu caii încărcaţi cu samare, alta cel cu căruţele, marcate prin popasuri în locurile unde condiţiile naturale obligă la descărcări şi reîncărcări (aşa-numitele „accidente ale drumurilor"), unde e firesc să se nască aşezări umane şi puncte de vamă. Alta este însă drumul căilor ferate, alta al şoselelor de legătură între oraşe, alta al autostrăzilor modernizate, care le evită. Există de asemenea drumuri militare, care ţin seama şi exploatează strategic condiţiile naturale,

gradări şi poluări catastrofale, mergîndu-se pînă în preajma punerii în discuţie a însăşi posibilităţilor noastre de supravieţuire.

Să nu uităm nici faptul că, prin aceeaşi folosire tehnică a datelor naturale, oamenii au posibilitatea de a-şi crea şi medii de viaţă artificiale cum sînt de pildă oraşele, ba chiar şi clădirile amenajate ca locuri de muncă şi de odihnă, medii fizice de care nici geografii nu pot face abstracţie.

În toate aceste acţiuni ale oamenilor, necontenit se pune, înainte de toate, problema cunoaşterii legilor fizice ale naturii, legi care au şi ele caracter obiectiv. Dar această cunoaştere este ea însăşi parte integrantă din „tehnică", adică cunoştinţă care ne permite integrarea mediului fizic în procesele de muncă şi a modalităţilor noastre de locuire în spaţiu.

Problema deci a relaţiilor dintre oameni şi mediul lor înconjurător este primordială în orice investigaţie sociologică. Dar ea nu se poate rezolva decît numai pe calea metodologică arătată, anume a centrării pe acţiunea umană, care are un anume grad de „libertate", în sensul unei capacităţi de necontenită dezvoltare a capacităţilor ei tehnice, dar şi un anume grad de „necesitate", constînd în obligaţia de a cunoaşte legile naturii pentru a le folosi raţional în scopurile pe care ni le propunem. În tot cazul vechea dezbatere, pînă de curînd încă purtată la noi în ţară între partizanii unui fatalism geografic şi cei ai unui nihilism geografic, corespunde unei problematici infantile, polarizarea pe două poziţii contradictorii, amîndouă deopotrivă de false, fiind un prilej de discuţii sterpe, fără valoare euristică; dimpotrivă, sterilizante în munca oricărui cercetător efectiv al problemei relaţiilor dintre om şi natură.

Soluţia corectă, corespunzînd realităţilor şi logicii, rămîne tot cea a considerării naturii drept „laborator" de muncă, deci centrarea pe acţiunile pe care oamenii le duc spre o cît mai raţională şi eficientă exploatare a naturii.

Căci „acţiunea" umană poate fi raţională, numai în acest caz fiind şi eficientă şi cu valoare istorică. Şi e raţională doar în măsura în care respectă realităţile obiective ale geografiei. „Acţiunea" umană poate fi desigur şi neraţională, dar în acest caz rămîne ineficientă sau duce la rezultate deplorabile. Revenim cu acest prilej la cele anterior spuse: Natura ne pune probleme, pe care le putem rezolva bine sau rău şi e normal să răzbească pînă la urmă doar rezolvările raţionale. Cu tehnicile de care dispunem azi am putea concepe şi executa, de pildă, un lung tunel care să străbată Carpaţii de la Cîmpina pînă la Braşov. Am putea avea o astfel de „libertate" anarhică. Dar oamenii sînt destul de cuminţi ca să prefere să apuce pe drumul de la suprafaţă, pe Valea Prahovei în sus. Determină deci în mod fatal factorul geografic în alegerea acestui drum? Desigur că nu; ci raţiunea e cea care îndeamnă pe oameni să aleagă soluţiile cele mai eficiente, mai potrivite nevoilor şi capacităţilor lor tehnice, iar nu pe cele absurd de grele.

Reţeaua noastră de drumuri este deci raţional elaborată, folosind facilităţile pe care le oferă natura (şi pe care le folosesc şi animalele în peregrinările lor) însă în măsura capacităţilor noastre tehnice, schimbătoare. Pe un acelaşi teritoriu, oamenii vor alege deci acele trasee care se adeveresc a fi cele mai potrivite tehnicilor de transport de care dispun. Una este drumul transporturilor cu caii încărcaţi cu samare, alta cel cu căruţele, marcate prin popasuri în locurile unde condiţiile naturale obligă la descărcări şi reîncărcări (aşa-numitele „accidente ale drumurilor"), unde e firesc să se nască aşezări umane şi puncte de vamă. Alta este însă drumul căilor ferate, alta al şoselelor de legătură între oraşe, alta al autostrăzilor modernizate, care le evită. Există de asemenea drumuri militare, care ţin seama şi exploatează strategic condiţiile naturale,

deosebindu-se desigur drumurile de năvălire ale cavalerilor stepei, de drumurile armatelor moderne. Există şi drumuri de transporturi de ştiri şi ordine (cum e de pildă vechiul drum tătăresc al Olacului de la noi) sau drumuri comerciale (drumurile buţilor, drumurile sării etc.) sau drumurile de transhumanţă (ale oilor).

A pune întrebarea „cine determină pe cine", este de o dezarmantă naivitate, aducătoare aminte a întrebării despre prioritatea găinii sau a oului. Căci mereu întîlnim aceeaşi problemă: oameni, care ţinînd seama de nevoile şi de capacităţile lor tehnice, aleg soluţia cea mai raţională, folosindu-se la maximum de avantajele pe care le oferă natura şi evitînd, pe cît se poate, dificultăţile.

Problema aceasta, a corespondenţei dintre datele naturii şi cele ale socialului, este dealtfel pasionantă, tocmai pentru că nu ţine nici de geografie, nici de sociologie, ci de amîndouă dintr-o dată, amîndouă concepute însă „istoric", adică ţinîndu-se seama de faptul că, între ele, corespondenţa se schimbă mereu, în funcţie de gradul de dezvoltare a amîndurora, adică de gradul de sistematizare şi echipare teritorială, de o parte, şi de gradul de dezvoltare tehnică şi a modului de organizare socială, de altă parte.

Dar dacă asemenea probleme se pot rezolva numai prin raportare la capacitatea oamenilor de a soluţiona problemele relaţiei lor cu datele obiective ale naturii, printr-o activitate raţională, nu e mai puţin adevărat că există uneori o potrivire deosebită între gradul de dezvoltare tehnică şi socială a unui grup şi mediul său înconjurător. Istoria oamenirii are la diverse etape de dezvoltare socială condiţii geografice utilizabile, deosebit de prielnice. Omenirea odată trecută prin „revoluţia neolitică" şi atingînd treapta „revoluţiei urbane" a putut profita din plin de existenţa marilor fluvii, precum Tigrul şi Eufratul, Nilul sau Fluviul Galben, uneori fiind necesare şi mari lucrări hidraulice, alteori ba, dar care au facilitat organizarea aşa-numitelor „formaţiuni sociale asiatice". De asemenea, condiţiile oferite în Mediterană pentru dezvoltarea unor imperii maritime erau cîndva deosebit de favorabile: coaste extrem de lungi faţă de suprafaţa litosferei, datorită multiplelor golfuri care scrijelesc ţărmurile, precum şi o puzderie de insule apropiate între ele incitau şi dădeau posibilitatea unei navigaţii. Însă doar unei navigaţii de coastă, cu corăbii mici, fără posibilităţi de ieşire în marea largă, oricînd putînd acosta şi a se pune la adăpost peste noapte sau la ivirea unei furtuni. În Pacific tot datorită insulelor apropiate s-au putut naşte „Argonauţii Pacificului". Dar odată cu construirea ambarcaţiunii putînd înfrunta marea înaltă, odată cu folosirea busolei şi a energiei aburilor şi motoarelor, adică odată cu depăşirea tehnicii cabotajului, condiţiile naturale sus arătate, din favorabile s-au transformat în piedici; sau în tot cazul şi-au pierdut complet utilitatea. Din nou, tehnica, dublată de împrejurările istorice, transformă natura, o creează deci, în sensul că o face să fie sau să nu fie utilizabilă acţiunii umane. Există deci împrejurări în care anume grupe sociale, la un anume grad de dezvoltare socială, pot profita cîtăva vreme de prilejul unor condiţii geografice prielnice, dar care decad de îndată ce progresele înfăptuite rup concordanţa lor cu mediul geografic, lăsînd loc altor grupuri care le iau locul. Cîtă deosebire între vasta thalasocratie ateniană, cu fundamentul său geografic şi imperiul oceanic de care a dispus Anglia, această insulă constituită „dintr-un bloc de cărbune pe un bloc de fier" (cum o caracterizează Francis Delaisi).

Se schimbă însă istoria omenirii nu numai pe ritmul divers al dezvoltării proceselor de producţie în relaţie cu mediul înconjurător, ci şi prin acţiunile violenţelor războinice, care nici ele nu trebuie uitate.

Ştim, de exemplu, ce înrîuriri a avut asupra istoriei Europei căderea Bizanţului. Antropologii în repetate rînduri ne-au

făcut şi ei dovada că multe din popoarele aşa-numite „primitive" sînt de fapt „sălbăticite" în urma izgonirii lor de pe teritoriul lor natal de către alte grupe sociale care i-au cucerit. Căci de la un anume grad de dezvoltare socială, un popor poate avea interes de a readuce în sclavie, servaj sau exploatare colonială o populaţie cucerită. Deseori s-a procedat, dacă nu la exterminarea fizică a învinşilor, măcar la izgonirea lor în regiuni neprielnice de viaţă, unde sălbăticirea era inevitabilă.

În toate aceste situaţii diverse, constant rămîne doar motorul acţiunilor umane (tehnologice şi sociale, inclusiv cele ale violenţei), singura cheie cu care ne putem explica caracterele schimbătoare ale relaţiilor dintre oameni şi natură, precum şi a relaţiilor dintre diversele grupuri de oameni, conlocuitoare ale aceluiaşi glob terestru.

6. CARACTERUL COMPLEX AL MODALITĂŢILOR TEHNICE ŞI SOCIALE DE FOLOSIRE A TERITORIULUI

Capacitatea tehnică de producţie a oamenilor nu se reduce la fabricarea de unelte şi la elaborarea unor procedee de muncă.

Dominantă intervine acţiunea de cunoaştere a legilor naturii, care străbate un lung şir de dezvoltări, pe căi la început nesigure, pînă s-a ajuns la ştiinţa zilelor noastre.

Antropologii au arătat convingător că în ideea oamenilor despre Cosmos se amestecă concepţii sociale, lumea fizică imaginîndu-se drept o dublură a celei sociale, structura acesteia proiectîndu-se în vaste spaţii mitologice şi fizice. În orice organizare spaţială a unui teritoriu trebuie să recunoaştem, ideea exprimată atît de pregnant de Georg Simmel, ca fiind „proiectări teritoriale ale ordinii sociale". Toţi analiştii „peisajelor rurale" subliniază această corespondenţă dintre spaţiul ocupat de un grup şi formele vieţii lui sociale.

Am căutat, în ce priveşte istoria satelor noastre, să arăt, de pildă, cum organizarea generală a unora din vechile noastre obşti, sub conducerea a cîte doi „cneji", se concretizează în scindarea trupului de moşie al obştii săteşti în „partea de sus" şi „partea de jos"; cum procesul de desfacere a vechilor triburi în obşti teritorializate reflectă, prin procedeele agrimensurale folosite, caracterul egalitar al acestora; cum apoi, rînd pe rînd, trupul de moşie, folosit iniţial în devălmăşie absolută, se concretizează în proprietăţi incipiente în sînul „raclelor"; cum se întind apoi sub forma insulară a stăpînilor „locureşti", cum se scindează apoi, în faza devălmăşiei pe cote părţi, în „bătrîni" şi „delniţe", lungi fîşii paralele străbătînd întreg teritoriul, „curgînd din cap în cap" şi cum, pînă la urmă, toată suprafaţa se lotizează în parcele, odată cu faza în care proprietatea individuală domină[1].

Azi, în faza cooperativizării, aspectul teritorial al trupurilor de moşie se află din nou în plină schimbare, haturile dispărînd, făcînd loc marilor suprafeţe tractorizate, doar locurile de casă şi loturile individuale mai formînd petice lotizate.

În această prefacere continuă a peisajelor noastre rurale am încercat să arăt cum putem recunoaşte trecerea de la o economie forestier-pastorală, la o agricultură „itinerantă", apoi la una în „moină", la una „parcelară" simultan cu trecerea de la un mod de stăpînire la altul, deosebindu-se pe clase şi categorii sociale şi punînd astfel pecetea pe modul de organizare pe de o parte economică şi de alta juridică a teritoriului.

[1] Vezi tipologia lor, teritorial structurală în *Contribuţii* (op. cit.) vol. I

Dar în afară de tehnică şi de relaţiile sociale concretizate juridic intervin în peisajul rural şi alte elemente formative care ţin de cu totul alte domenii ale cunoaşterii umane. Idei, în legătură cu o mentalitate magică, vrăjitorească chiar, magie juridică uneori, superstiţie pură alteori, fac ca marile direcţii de orientare pe puncte cardinale să intervină în peisaj; anume concepţii despre locuri benefice şi malefice, „locuri slabe", fac ca folosirea teritoriului să fie influenţată de concepţii de alt caracter decît tehnic şi social[1].

Hotărîtor în această tribulaţie istorică a organizărilor teritoriale e faptul că trecerea de la un stadiu la altul se face treptat, insensibil, prin lentă acumulare de acţiuni, uneori individuale, alteori prin decizii obşteşti, în urma unor aprige lupte sociale, care marchează puncte nodale de schimbări calitative.

Fiecare nouă generaţie are însă de rezolvat problemele ei de viaţă într-un cadru teritorial moştenit în anume forme organizaţionale care nu se pot şterge cu buretele, ci doar modifica şi ajusta. Chiar marile reforme ale exproprierilor unei clase de proprietari nu pot schimba peisajul rural în ceea ce are el statornic: pădurile rămîn acolo unde sînt, defrişările făcute pentru obţinerea cîmpurilor de agricultură rămîn aşa cum sînt, marile reţele de comunicare dăinuesc statornic, astfel că diversele faze de transformare a peisajului rural şi urban se suprapun, constituind ceea ce am numit a fi un adevărat palimpsest social, permiţînd specialistului să procedeze la o „arheologie socială", adică la o citire, prin teritoriu, a unor situaţii social-economice trecute.

Folosindu-se şi tehnica modernă a „arheologiei aeriene" se poate merge prin aerofotogrametrie pînă la reconstituiri care se pot adînci pînă la vremile preistoriei şi cu atît mai uşor la cele ale evului mediu.[2]

Prin aerofotogrametrie, operată din avion, dar şi din sateliţii artificiali lansaţi în număr mare în ultimii ani, nu se face însă numai „arheologie", ci şi prospectare a resurselor naturale actuale, evaluări demografice, fără a mai vorbi de ridicările cartografice, tehnică azi curent folosită.

În felul acesta, studiul „peisajelor rurale" a căpătat alte dimensiuni decît cele iniţial avute în vedere trecîndu-se dincolo de înţelegerea trecutului, pentru a intra în sferele de preocupare ale planificatorilor şi ale previziunii sociale.

Aerofotogrametria a ajuns a fi o unealtă interdisciplinară, deopotrivă folosită de arheologi, istorici, agronomi, arhitecţi urbanişti, hidroamelioratori, constructori de drumuri, geologi, prospectori de noi zăcăminte, statisticieni de toate specialităţile, în special fiind indispensabilă celor care sistematizează şi echipează mari spaţii teritoriale cu gîndul să creeze condiţiile materiale cele mai potrivite dezvoltărilor sociale viitoare.

7. CREAREA „RAMURILOR" GEOGRAFICE SPECIALIZATE

Depăşind deci preocupările cu privire la „peisajele rurale", geografii au simţit nevoia de a adînci problemele geografiei „umane", transformîndu-le în probleme de geografie „socială" (introducînd adică conceptul de „societate" în problematica lor) prin analizarea unor „probleme" speciale, dezvoltate sub formă de „ra-

[1] A. MEYNIER, *Les paysages agraires* (A. Collin 1958) are capitole special închinate „factorilor mintali" „sociali" şi „juridici" (cuprinde şi o utilă bibliografie).

[2] Literatura de specialitate este foarte vastă. Am citat cu alte prilejuri, lucrările lui Gaston Roupnel, Roger Dion, Marc Bloch, la care putem adăuga lucrări mai recente, ca cea a lui

muri" geografice, precum, în primul rînd, „geografia economică," în continuare adăugîndu-i-se geografiile „populației", „a transporturilor", „a foametei", „urbane",[1] „politice" (aceasta, în anume vreme şi sub denumirea de „geopolitică", de neplăcută amintire) etc.

Dar toate aceste „geografii"[2] nu au şansă de a ajunge la o teoretizare acceptabilă decît dacă dispun nu numai de „probleme" disparate, ci şi de o viziune sociologică unitară despre lumea socială. Soarta acestor geografii atîrnă deci de o viitoare sinteză a lor cu disciplina sociologiei, care ea însăşi depinde de o prealabilă sinteză.

E de la sine înţeles că oricine se preocupă direct sau indirect de probleme legate de viaţa oamenilor trebuie să aibă o anume concepţie despre ce este „societatea". Implicită sau explicită, temeinică sau ba, o asemenea concepţie există întotdeauna la baza oricărei cercetări.

Geografii de „ramură", oricare le-ar fi problema, fac în acest sens apel la „sociologie", adică la o anume concepţie despre ce este societatea umană. Numai că geografiile de ramură se sprijină deseori doar pe teorii sociologice care ele însele sînt „de ramură", defectul lor comun fiind deci de a nu avea despre societate o viziune completă, integrală, coerent închegată într-o teorie ştiinţifică.

Necesitatea de a lega geografia de o sociologie teoretică este totuşi simţită din ce în ce mai puternic de către oamenii de ştiinţă din zilele noastre. Ceea ce şi explică tendinţa de a se opera o sinteză a tuturor geografiilor de ramură într-o singură „Geografie socială", care să cuprindă, într-un ansamblu, toate învăţămintele geografiei umane cu cele ale sociologiei. Asemenea operaţii s-au încercat în special pe două căi, încă nesudate între ele.

Mai întîi, geografii au încercat să extragă din literatura sociologică toate elementele pe care le-au socotit necesare propriei lor discipline. Aşa procedează de pildă Paul Claval într-o foarte erudită lucrare recentă[3].

Folosind în special ultimele publicaţii sociologice americane[4], Claval procedează la o inventariere de poziţii metodologice, de probleme speciale, fără însă să să caute o sinteză a lor. Vină ce dealtfel nu li se poate imputa numai geografilor sociali, căci datoria sintezei sociologice intră mai întîi în sarcina sociologilor, ei înşişi fiind încă departe de a fi căzut de

LEO DEUEL, *Flights in to Yesterday* (Londra, 1969) (vezi o dare de seamă în H. H. STAHL, *Aerofotogrametria, arheologia socială şi geografia*, comunicare la simpozionul de geografie a satului, din Bucureşti, IX. 1967, broşură tipărită în 1969 de Institutul de Geologie şi Geografie a Academiei R.S.R.).

[1] Se cuvine să nu uităm că în domeniul „geografiei urbane" deţinem o întîietate ştiinţifică, prof. VINTILĂ MIHĂILESCU publicînd încă din 1915 un studiu capital· *Bucureştii, din punct de vedere antropogeografic şi etnografic*, (în „Anuar de Geografie şi Antropogeografie", 1914—1915).

[2] În seria *„Géographie économique et sociale"* (Ediţia Genin) au apărut de pildă următoarele volume: *„Regiuni, naţiuni, mari spaţii"; Geografia agrară; Geografia circulaţiei; Geografia energiei; Geografia populaţiei; Geografia textilelor; Geografia siderurgiei; Geografia industriilor chimice; Geografia turismului, Oraşele din lumea a treia; Principii de geografie socială; Geografia administraţiei.* Lista s-ar putea mări la nesfîrşit, fiind posibile tot atîtea probleme de „geografie" cîte sînt şi problemele de sociologie.

[3] PAUL CLAVAL, *Principes de geographie sociale* (Editions M. Th. Genin, Librairies Techniques; în colecţia de „Geographie économique et sociale", pe care el însuşi o dirijează; Tom XI, Paris. 1973).

[4] E totuşi inexplicabilă omiterea marilor sociologi europeni, mai vechi, în care găsim o bună parte din ideile de bază ale tehnicienilor mărunţi de astăzi. De pildă, Georg Simmel, Tönnies, Durkheim (fără a mai vorbi de Marx) cuprind în lucrările lor mai toate ideile care se dau drept „noi" în multe lucrări actuale, deşi nu sînt decît, aşa cum pe bună dreptate o spune Karl Popper, „idei vechi cu terminologie nouă". Plus faptul că mulţi din sociologii vechi, chiar şi alţii decît Marx, prezintă concepţii teoretice de ansamblu, iar nu numai fărîmituri de probleme parţiale.

acord măcar asupra unor baze teoretice comune.

Enorma diversitate de poziţii sociologice, de curente şi de şcoli, care dau azi un caracter aproape haotic sociologiei contemporane, nu se poate rezolva teoretic pe calea unui sincretism, adică prin inventariere a tuturor tezelor şi acceptarea lor în bloc, fie ele chiar contradictorii, printr-un fals „obiectivism", care nu e de fapt decît o lipsă de curaj în a construi o concepţie coerentă, de pe poziţii filozofice clare.

Un geograf care vrea să elaboreze o geografie socială are deci a face altceva decît inventarul tuturor tezelor sociologice şi anume de a îmbrăţişa una sau alta din marile teorii sociologice, adică una din cele care propun o viziune de ansamblu a tuturor „ramurilor" sociologice, adică o sinteză interdisciplinară a tuturor disciplinelor sociale particulare.

Care e îndemnul nostru în această privinţă, e inutil să o repetăm, întreg acest volum nefiind decît o pledoarie pentru o astfel de sinteză sociologică în care „geografia umană" urmează a fi cuprinsă ca o importantă parte componentă a concepţiei marxiste.

Dar geografii au atacat această problemă a relaţiilor dintre disciplina lor şi sociologie şi pe o altă cale decît cea a erudiţiei bibliografice, elaborată exclusiv la nivel teoretic şi anume, sub presiunea unor necesităţi practice în legătură cu acţiunile de sistematizare teritorială.

8. COMENTARII LA „DOCTRINA ECHISTICII"

Dintre ele e de semnalat îndeosebi aşa-numita „Echistică" despre care se cuvine să spunem cîteva cuvinte.

Echistica este definită de promotorul ei C. A. Doxiades ca fiind „ştiinţa aşezărilor umane", considerate în „totalitatea lor", „de la simpla odaie pînă la megalopolisurile moderne", „în conexiune cu disciplinele învecinate ale economiei, sociologiei, politicii, administraţiei, tehnicii şi artelor", într-o sinteză făcută anume în vederea lucrărilor practice de urbanism şi sistematizare teritorială.

Meritul acestei încercări de sinteză constă în faptul că propune un cadru de referinţă global, cuprinzînd întreaga istorie a omenirii şi întreg globul, conceput nu numai ca o modalitate de clasare a fenomenelor de „aşezare" umană în spaţiu, ci şi ca unealtă de lucru în operaţiile de urbanism şi sistematizare teritorială.

Echistica îşi propune deci să pună o unealtă de lucru la îndemîna nu numai a geografilor sau sociologilor, ci şi a tuturor „planificatorilor" în genere, indiferent care le-ar fi profesia de bază, fie ei arhitecţi, economişti, politicieni, jurişti, sau psihologi.

În acest scop se alcătuieşte o „grilă", adică un sistem de „decupare" din realitate a acelor elemente (indicatori) care pot intra în lămurirea fenomenului de „aşezare".

Grila echistică afectează forma unui tabel cu dublă intrare, de felul următor:

Pe orizontală se află o scalare a *„unităţilor echistice"*, cuprinzînd în total 15 asemenea „unităţi", divizate în două grupe, grupa I fiind compusă din unităţile: *„oamenii"*, *„spaţiul"* şi *„aşezările"*, grupa a II-a cuprinzînd o serie de unităţi sociale, parcurgînd o lungă serie, mergînd de la microsocial la macrosocial, în felul următor: *oraşe*, *oraşe mari*, *metropole*, *conurbaţii*, *megalopolisuri*, *regiuni urbane*, *continente urbanizate* şi în final *ecumenopolisul*, adică întreg globul pămîntesc socotit ca loc de aşezare a oamenilor.

Scara e concepută logaritmic, putînd deci cuprinde volume demografice, variate de la cel al unei familii pînă la populaţia de miliarde a globului.

Pe verticală, aceste 15 unităţi echistice urmează a fi corelate cu o serie de „elemente" dispuse pe verticală şi anume:

1) *Natura* (resurse de apă; poluări; circulaţia atmosferică; temperatură; resurse minerale, geomorfologie şi peisaje geografice, agricultură şi pescuit, recreaţie şi preservarea naturii).

2) *Oamenii*. Trebuinţe biologice (spaţiu, lumină, temperatură etc.). Senzaţii şi percepţii (cele cinci simţuri), trebuinţe emoţionale (relaţii umane, frumuseţe etc.); valori morale.

3) *Societatea*. Structura populaţiei, dezvoltarea industrială, educaţie, sănătate şi prosperitate; legislaţie şi administraţie.

4) *Servicii*, locuinţe, servicii comunitare (şcoli, spitale etc.), relaţii şi recreaţie; echipament industrial; transporturi.

5) *Reţele*. Sistemul utilităţilor publice (apă, energie, canalizare; reţea de transporturi), (apă, drumuri, căi ferate, căi aeriene, comunicaţii), (telefoane, radio, TV), sistem de folosire a terenului.

Sînt deci enumerate, fără prea multă preocupare de grupare logică, „elemente" disparate luate din geografia umană, din sociologia aşezărilor, din urbanistică, din psihologia socială, din problemele de „mass media" etc.

Meritul echisticii este însă de a fi încercat să propovăduiască necesitatea unei normări sistematice a ceea ce urbaniştii făceau mai mult sau mai puţin la hazardul intuiţiei fiecărui urbanist în parte.

Dar acest merit este anulat prin grava lipsă a unei baze teoretice care ar putea asigura o sudură interdisciplinară între geografie şi sociologie. Necesitatea de a lega între ele cele două discipline, ale Naturii şi ale Socialului, nu poate fi contestată, fiind unanim resimţită. Dar socotim că soluţionarea problemei nu poate fi găsită decît cu condiţia unei prealabile clarificări a poziţiilor.

În primul rînd, este necesară precizarea a ceea ce urmează a se înţelege prin „sociologie", dîndu-i-se un statut precis, iar nu cum procedează echistica alegînd în mod arbitrar cîteva „probleme" sociale (ca structura populaţiei, dezvoltarea industrială, educaţie, sănătate, prosperitate, legislaţie, administraţie şi relaţii umane, plus servicii sociale şi informaţii).

Dealtfel nu numai echistica păcătuieşte prin această incoerentă viziune a socialului şi lipsă a unei teorii clare; ci şi toţi cei care, refuzînd teoria marxistă, sînt lipsiţi de baza unei unice viziuni teoretice a naturii şi a socialului, fragmentînd cercetarea pe probleme izolate, cu precădere axîndu-se pe studii „microsociale", ceea ce constituie de fapt o tentativă de dezagregare a concepţiei materialismului istoric, ale cărei rădăcini sociale nu sînt greu de arătat.

Adevărul este că în cadrul unei concepţii filozofice generale avem de ţinut seamă de datele obiectiv-concrete ale problemei.

Din acest punct de vedere este clar că natura îşi are legile ei fizice, altele decît ale istoriei. Un geolog, un geograf concep natura în cadrul „ştiinţelor naturale", faţă de care materialismul istoric nu are a se amesteca. Desigur, dialectica materialistă îşi are şi în acest domeniu cuvîntul de spus[1].

Dar nu materialismul istoric, căci natura nu are „istorie" în sensul uman al cuvîntului. Doar pe extrem de lungi intervale de timp se pot stabili diversele etape parcurse de globul pămîntesc, de la naşterea sa ca satelit al soarelui pînă în zilele noastre. Dar în această istorie geologică a pămîntului acţiunile oamenilor nu au nici o priză. Nu oamenii sînt cei care au făcut să se succeadă în timp erele geologice, succesivele glaciaţiuni, ridicările şi scufundările litosferei şi hidrosferei.

Dimpotrivă, o istorie umană propriu-zisă există, fenomenul necontenitei trans-

[1] FR. ENGELS, *Dialectica Naturii.*

formări a modurilor de conviețuire a oamenilor în societate supunîndu-se unor legi proprii în care acțiunea umană intervine precumpănitor.

De aceea, oamenii de știință socială, deși țin seama de legile naturii, nu au a se ocupa profesional de ele. Ci luîndu-le la cunoștință, le rămîne doar a stabili potrivit căror altor legi decît cele fizice, acțiunea umană utilizează natura, și mai mult încă, o și modifică, măcar în anume grad (modest, față de „revoluțiile" geologice), umanizînd-o. Dar cercetătorii, fie că aparțin unor tradiții geografice sau sociologice, din momentul în care își pun problema relațiilor „Om-Natură", trebuie să treacă dincolo de cercetarea legilor naturii pentru a intra în cel al legilor sociale. Încercările de a identifica aceste două domenii, ale naturii și ale socialului, considerarea legilor sociale ca fiind identice cu cele „naturale", a folosit pe vremuri ca o armă ideologică în lupta împotriva filozofiilor teiste. În ziua de azi însă, lipsa de specificare a deosebirilor esențiale, existînd între legile naturii și cele ale socialului, servește dimpotrivă unor poziții conservator-retrograde, țintind la demonstrarea că societatea, de vreme ce urmează legi „naturale", este imobilă, veșnic aceeași, fără de caracter istoric, deci fără posibilitatea unor schimbări revoluționare.

Împotriva acestei tendințe de a scoate istoria din problematica vieții sociale, prin înglobarea sociologiei într-o „echistică" sau în general într-o „geografie socială", se cade să luăm poziție, afirmînd clar că ceea ce trebuie și poate să studieze știința sînt procesele de dezvoltare, de prefacere, de schimbare, deci cele *istorice* și în consecință *„acțiunile"* oamenilor, care în anume limite și în anume condiții constituie și declanșează istoria.

Iată de ce socotim că cele mai corecte „geografii sociale", cele mai apropiate de modul sociologic de a vedea, sînt cele care se oferă a se pune în slujba „acțiunilor umane", intitulîndu-se „voluntare", „active" sau „aplicate".

9. GEOGRAFIA VOLUNTARĂ (SAU ACTIVĂ)

Cea mai utilă dezvoltare a geografiei este cea pornită în direcția unei „sociologii active" axată adică pe acțiunile de organizare, sistematizare și echipare a spațiului. Geografii obișnuiesc (unii) să o denumească geografie „voluntară" sau „aplicată"[1].

Iată despre ce e vorba.

„Peisajele geografice" de care am vorbit sînt de fapt rezultatul unor acțiuni de amenajare a spațiului potrivit necesităților și capacităților tehnice ale unor generații trecute. Dar această amenajare a avut un caracter spontan, fără plan coordonator conștient urmărit, cu excepția desigur a unor acțiuni de stat, în anume situații cînd a fost nevoie să se procedeze la mari lucrări hidroameliorative, trasare de drumuri sau instalare a unor orașe, colonii etc.

În tot cazul, amenajările moștenite din veacurile apuse nu se mai potrivesc cu actualul nostru mod de viață și nici cu capacitățile, sporite, de intervenție în natură, pe care ni le îngăduie actuala revoluție tehnico-științifică. În vremea noastră, ne aflăm în fața unor probleme spațiale extrem de grave, determinate de creșterea gigantică a orașelor, de schimbare totală a tehnicilor agricole, a mijloacelor de comunicație, de distribuire

[1] De pildă: JEAN LABASSE, *L'organisation de l'espace; eléments de geographie volontaire* (Ed. Herman. Paris. 1966). P. George, R. Guglielmo, B. Kayser et Y. Lacosta *„La géographie active"* (P U F 1965): MIDUL PHILIPPONNEAU. *Geographie et action; introduction à la géographie appliquée* (Colin. 1960).

Au fost ținute și colocvii de geografie aplicată (La Liège. în 1958 etc.): la Strasbourg. în 1961.

a maselor demografice, ceea ce ne obligă să procedăm la o politică de organizare a spaţiului cît mai raţională cu putinţă, astfel ca, exploatînd la maximum caracterele locale ale naturii fizice înconjurătoare, să creăm un cadru material în care dezvoltarea viitoare a societăţii să fie posibilă, simultan făcînd şi tot ce este necesar pentru a feri natura de o populare primejdioasă.

Am mai avut prilejul să arătăm că în cadrul sociologiei, şcoala Social Survey-ului a lui Geddes, precum şi a continuatorilor lui a pus problema amenajării raţionale a spaţiului. De atunci încoace acţiunile de sistematizare teritorială au luat un avînt copleşitor de important, atît sub aspectul lor practic, cît şi teoretic.

Astăzi nu există ţară în care problema „urbanismului" (adică a organizării spaţiului urban) şi a „sistematizării teritoriale" (adică şi a teritoriilor rurale) să nu fie considerată ca centrală, antrenînd un mare volum de muncă şi o cheltuire importantă din fondurile bugetelor de stat.

Şi la noi în ţară se acordă acestei probleme o grijă specială, organizîndu-se un întreg aparat de concepere şi executare a unui plan naţional de sistematizare, însoţit de proiecte de amănunt, privind fiecare judeţ şi chiar fiecare localitate în parte. Ţara noastră are în această privinţă un aport însemnat nu numai la crearea unei doctrine ştiinţifice, ci şi la conceperea şi realizarea unui statut legal şi organizaţional, menit să rezolve problemele de sistematizare şi echipare teritorială.

Am mai avut prilejul în Capitolul I al acestei lucrări să semnalăm că şi la noi în ţară au fost analizate, de mult, în mod interdisciplinar, asemenea probleme [1]. În cadrul actualei organizări socialiste a ţării ele au luat proporţii importante, fiind considerate ca sarcini de stat [2]. Nu e locul să insistăm asupra problemei, căci ar fi să repetăm cele spuse în lucrarea mea din 1969 *Organizarea administrativ teritorială ; comentarii sociologice.* Ţinem totuşi să subliniem cîteva idei care ne pot lămuri asupra caracterului interdisciplinar al problemei şi să scoatem în evidenţă, încă mai mult, modul cum geografia şi sociologia (în forma lor unificată de geografie şi de sociologie, amîndouă „active") pot contribui la rezolvarea practică a problemei.

Pentru a face mai sensibilă această problemă am folosit imaginea teritoriului considerat ca un joc de şah început de generaţiile trecute pe care urmează să-l continuăm noi. Ca pe o tablă de şah, avem gata amplasate locurile de muncă industriale şi agricole, locurile de aşezare în sate, reţelele de drumuri care leagă între ele aşezările, drumurile de cîmp şi potecile, precum şi spaţiile de odihnă.

În ce măsură le putem schimba? Pe unele din ele, deloc. Astfel, exploatările miniere nu pot fiinţa decît acolo unde există zăcămintele miniere. Altele nu le putem schimba decît dacă, economic, desfiinţarea, mutarea sau crearea lor, se adevereşte a fi rentabile. Problema reorganizării teritoriale este dependentă deci de actuala situaţie a teritoriului, de capacităţile noastre tehnice, de mijloacele financiare de care dispunem, de cantitatea de muncă şi priceperea de care dispunem

[1] Vezi ANTON GOLOPENŢIA, *Gradul de modernizare a regiunilor rurale ale României* (În „Soc. Rom." IV, nr. 4—6, 1939) şi *Ce avem de făcut în cele 10 plăşi : propuneri formulate pe baza materialului adunat de Biroul plăşilor model* (În Curierul Serviciul Social, V. nr. 7, 1939).

De asemenea, cu privire la problema „centrului civic", GH. FOCŞA *Satul model Dioşti* (Bucureşti, 1941, 64 pagini).

[2] O analiză a unei mai recente experienţe de sistematizare interdisciplinară a teritoriului, privind lucrările din judeţul Hunedoara din 1949 în: H. H. STAHL şi I. MATEI, *O experienţă de documentare sociologică în materie de sistematizări teritoriale* [În volumul *Cercetări Sociologice contemporane*, (coordonator ştiinţific MIRON CONSTANTINESCU), Editura Ştiinţifică, 1966].

şi mai ales de condiţiile impuse de formaţiunea socială în care trăim, cu noile sale scopuri şi noile sale idealuri sociale.

Natura fizică în ea însăşi este doar una din datele problemei, importantă, dar nu singura. Domină datele sociale, capacităţile noastre de acţiune, scopurile activităţilor noastre, toate acestea necesitînd o analiză interdisciplinară, complexă şi completă, a fenomenului global al vieţii oamenilor în societate.

Scopul final al oricărei sistematizări teritoriale fiind crearea unui cadru fizic construit şi echipat tehnic, anume pentru a permite o dezvoltare socială viitoare care să asigure condiţii de viaţă „umană“ întregii populaţii, atît urbane, cît şi rurale, este limpede că avem de rezolvat un complex de probleme care depăşesc capacitatea profesională a unui singur specialist[1].

Se obişnuieşte în ultima vreme să se vorbească de o „tehnosferă“; adică în afară de enumerarea clasică a litosferei, hidrosferei, biosferei şi atmosferei, ar fi să se adauge această reţea de echipamente tehnice care acoperă pămîntul ca o imensă plasă, căreia unii sociologi îi dau şi numele de „infrastructură“ materială, alcătuită din spaţii construite, drumuri, căi ferate, baraje, îndiguiri, irigaţii, reţele de energie etc. Dar mai e încă necesar să introducem şi noţiunea de „sociosferă“, ţinînd seama că pe acest pămînt întreg teritoriul este acoperit de formaţiuni sociale, de o masă de oameni trăind în anume forme de viaţă socială, deosebite între ele, totuşi corelate pe plan mondial.

„Tehnosfera“ trebuie deci a fi considerată în legătură directă cu această „sociosferă“. În definitiv, întreaga serie de acţiuni pe care le efectuăm în vederea amenajării şi echipării teritoriale constituie unelte puse în slujba sociosferei, un mod de a pune ordine şi a moderniza „laboratorul“ nostru de muncă, pămîntul, şi de a-l face comod locuirii şi odihnii noastre, creaţiilor culturale pe care din ce în ce mai mult le îngăduie capacitatea de producţie a proceselor noastre de muncă.

10. INSERAREA ÎN „SPAŢIU“ A FENOMENELOR SOCIALE

Geografilor, ca şi sociologilor, le-a venit mai greu să accepte ideea că în afară de „mediul fizic“, în calitatea sa de „loc de muncă“, furnizor de materii prime, energie şi ca mediu climatic, adică cu întreg complexul de probleme pe care le ridică „paisajul umanizat“, ar putea fi luat în considerare şi „spaţiul“ ca atare.

Faptul este explicabil şi pentru că conceptul de „spaţiu“ este neclar, dînd naştere unor neînţelegeri între cercetătorii geografiei şi cei ai sociologiei.

Sociologii vorbesc de pildă de un „spaţiu social“ care nu are comun „cu spaţiul fizic“ nimic altceva decît numele. Constatînd că între oameni există o „ierarhie“ între clase şi, în sînul claselor între membrii ei, le-a fost uşor să apeleze la o imagine spaţială. Spunem, de pildă, în mod curent, despre cutare personaj, avînd un rol social de prestigiu, că „te ţine la distanţă“, punînd adică între el şi tine ceva care seamănă cu o „distanţă“.

Nu numai un Simmel (sau Weber mai ales), ci şi alţii au pus şi pun încă problema astfel, susţinînd de pildă că teoria marxistă exagerează importanţa claselor sociale, dat fiind că, în fapt, societatea este un complex de relaţii sociale mult mai încîlcit decît cel al structurii pe clase, fiind constituit de o reţea de status-uri ierarhice, de „prestigii“ care compun laolaltă un „spaţiu social“.

[1] MIOARA MATEI—ION MATEI, *Urbanizare. Elemente de sistematizare* (Centrul de informare şi documentare în „Ştiinţele Sociale şi Politice“, nr. 4/73. Colecţia „Progrese, direcţii, tendinţe“, p. 94).

Durkheim şi şcoala lui pornesc de la ideea că există grade diverse de „contact" între membrii unei societăţi, constatînd astfel existenţa unor „densităţi sociale", în cadrul unui „spaţiu social".

Dar aceeaşi noţiune de „contact" între oameni şi grupuri sociale e utilizată de geografi doar în sens spaţial fizic, adică în forma unor distanţe kilometrice, iar nu ierarhice, care inlesnesc sau îngreuiază contactul fizic între oameni, precum şi contactul informaţional.

Mai ales în ultimul deceniu, sub influenţa — deseori abuziv simplificatoare — a ciberneticii, se apasă asupra ideii de „informaţie" care, plecînd de la un „emiţător", parcurge o anumită „distanţă" pînă la „receptor", distanţă care poate fi ierarhică, organizatorică sau pur şi simplu fizică.

Nu însă despre acest aspect al „distanţelor", concepute fizic sau ca imagine sugestivă, ne vom interesa acum, ci de înfăţişarea mai concretă a problemei spaţiale, care şi ea a fost luată în seamă de către geografi şi sociologi. E vorba de aspectul pe care Durkheim îl numeşte a fi al „morfologiei sociale", dar de care, încă de multă vreme, ştiau şi geografii.

E vorba de modul de răspîndire al anumitor fenomene sociale într-un spaţiu fizic geografic. Cea mai sumară hartă este obligată să traseze limite, despărţind între ele statele, judeţele, mergîndu-se uneori pînă la consemnarea grafică a celor deţinute de oricare alte asemenea formaţiuni administrativ politice. Amplasarea pe hartă a localităţilor, a drumurilor constituie de asemenea o analiză spaţială a unor fenomene sociale. Dar pe această linie s-a mers încă mai departe, delimitîndu-se între ele, spaţial, toate fenomenele sociale; densităţi demografice, populaţii de naţionalitate diversă, grade de cultură deosebite; etnografii în special, de la Krohn încoace în măsura în care apelau la teoria „ariilor culturale", au procedat la cartograme de acest gen. La ele apelează dealtfel şi folcloriştii, antropologii, sociologii, cu tehnici mai mult sau mai puţin bine puse la punct, dar totdeauna ţinînd seama de faptul că fenomenele sociale nu pot fi deplin înţelese dacă nu se cunoaşte răspîndirea lor în spaţiu, gradul lor de masare în anume zone sau puncte ale pămîntului, scoţîndu-se astfel în relief, pe de o parte „contactul" social dintre ele şi pe de alta relaţiile care pot exista între aceste fenomene, adică între răspîndirea lor teritorială şi natura însăşi, geomorfologică, pedologică, climatică, hidrografică a solului.

Cartografierea în acest sens este o unealtă indispensabilă oricărui cercetător al vieţii sociale, fără sprijinul unui geograf înţelegerea problemelor sociale fiindu-i inaccesibilă.

Deopotrivă, sociologul are însă nevoie şi de arhitect, atunci cînd e vorba de a se analiza „spaţiul construit" în care se desfăşoară un anumit fenomen social, spaţiu care poate fi cel al unui oraş, al unei întreprinderi, instituţii sau al unei locuinţe.

Fiecare fenomen social în parte are nevoie de un anume „spaţiu" şi de o anume organizare a acestui spaţiu pentru a se putea stabili o concordanţă între organigrama socială şi cea spaţială.

Nu e locul să insistăm şi asupra abuzului făcut cu această concepţie a spaţiului de către partizanii acţiunilor de cucerire a „spaţiului vital", fie şi cu preţul masacrării rivalilor sau de către cei mai ipocriţi teoreticieni ai „geopoliticii".

Insistăm doar asupra faptului că în acest domeniu al „cartografierii" sudura interdisciplinară între geografie şi ştiinţele sociale este gata făcută. Fără a nega importanţa „spaţiului ierarhic", pur social, socotim că celuilalt „spaţiu", cel efectiv fizic, se cade a i se acorda o atenţie deosebită, ca fiind unul din cele mai fecunde domenii de muncă interdisciplinară.

11. ACŢIUNEA DE INSERARE ÎN MEDIUL SOCIAL

Producţia de bunuri poate fi analizată dintr-un punct de vedere strict tehnic pur „economic", prin calcularea randamentului muncii depuse de oameni, în anumite condiţii tehnice date. Dar ceea ce caracterizează concepţia marxistă a problemei economice este faptul că nu se mărgineşte la atîta. În fond, marxismul ne propune o interpretare sociologică a acestor probleme, concepîndu-se „economicul" (mai clar spus „structura economică"), ca un sistem de relaţii sociale, în care se află oamenii unii faţă de alţii în procesul de producţie. Ceea ce în economia politică burgheză clasică poartă numele de „economie", în marxism e socotit doar ca o „tehnologie", economicul propriu-zis fiind, prin esenţa lui, o *relaţie socială*.

Tehnologia ca atare înrîureşte desigur relaţiile sociale de producţie [1]. Putem constata, în general, că întotdeauna relaţiile de producţie corespund unui anumit grad de dezvoltare a forţelor de producţie. Dar dincolo de această „corespondenţă", „relaţiile" de producţie sînt rezultatul istoriei sociale şi nu al tehnologiei, adică al modului de a se organiza relaţiile dintre oameni. În linii mari, se pot deosebi societăţile întemeiate pe relaţii de clasă sociale antagoniste de cele care nu cunosc clase sau ale căror clase nu au caracter antagonic.

Aceste relaţii se concretizează în special prin formele de proprietate asupra mijloacelor de producţie.

În sensul strict al cuvîntului, „clasele" sînt concepute „polarizat", unele fiind exploatatoare, altele exploatate. Stăpîni şi robi, feudali şi şerbi, patroni capitalişti şi proletari, constituie „clase" propriu-zise tocmai prin faptul că relaţia dintre ele este cea de exploatare. Mai puţin sîntem însă îndrituiţi să continuăm a vorbi de „clase" atunci cînd între ele nu există relaţii de exploatare. Diferenţe de interese sociale pot exista. Dar acestea nefiind „antagonice", adică avînd alt caracter decît cel de exploatare, au deci un statut teoretic altul decît cel al „claselor" propriu-zise.

Cunoaştem la începutul istoriei sociale a omenirii, societăţi fără de clase, în care întreg procesul de producţie este asigurat nediferenţiat, de întreg grupul social, pe baza stăpînirii în comun a unui teritoriu aflat in devălmăşie. În faza actuală a istoriei cunoaştem societăţi socialiste, în care continuă să existe „clase", însă deosebite nu prin relaţii de exploatare, ci doar prin locul pe care îl ocupă în procesul de producţie, situaţia lor faţă de proprietatea mijloacelor de producţie, toţi agenţii producţiei, fie ei muncitori în sectorul I, II sau III, lucrînd în cadrul comun al proprietăţii socialiste.

Ideea de bază care domină în analiza oricăror procese de producţie rămîne însă prezenţa permanentă a fenomenului social al relaţiilor de producţie dintre oameni.

Nici un proces de producţie nu se poate deci înţelege decît în urma analizei sociologice a acestui sistem de relaţii sociale, totdeauna altul, la fiecare alt nivel de dezvoltare istorică. Gruparea oamenilor în aceste relaţii de producţie este însă un proces de inserare în social, parte integrantă din procesul inserării în natură; după cum invers modul de inserare în natură stă în legătură cu procesele de inserare în social.

„Structura economică" a „societăţii", care formează baza întregii vieţi sociale, e aşadar o parte componentă a acestei vieţi sociale. Socotim că relaţiile sociale de producţie sînt de „bază" pentru că ele, fiind dotate cu un mecanism de dezvoltare care se poate analiza şi explica

[1] „Tehnologia dezvăluie atitudinea activă a omului faţă de natură, proces nemijlocit de producere a vieţii sale, iar prin aceasta şi pe cel al condiţiilor sociale de viaţă" (MARX, *Capitalul*, vol. I, p. 387).

„în sine“, autonom. în care domină aspectele concret materiale, alcătuiesc o osatură concretă a întregului complex al unității organice a socialului.

Insistăm asupra caracterului social al „structurii economice“, pentru a întări convingerea noastră că nu „tehnica“ determină istoria socială (decît „în ultimă instanță“), ci relațiile economice, putîndu-se deci folosi în alt sens și la altă scară lozinca lui Durkheim: „numai socialul explică socialul“.

Că există în linii mari o corespondență între tehnici și relațiile de producție nu se poate totuși nega. Este ciar de pildă că întreprinderile uzinale moderne nu se potrivesc cu relațiile de producție de tip sclavagist sau feudal. Între aceste moduri de producție și aceste moduri de organizare a relațiilor sociale de producție există o nepotrivire totală. Dar din aceeași tehnică de producție industrială modernă nu derivă în mod cauzal și fatal anume relații de producție, căci o uzină modernă poate fi pusă în exploatare într-un regim socialist ca și într-unul capitalist. După cum s-a spus deseori, motorul Diesel funcționează tot atît de bine într-o întreprindere particulară individuală capitalistă, ca și într-un regim care a procedat la socializarea tuturor mijloacelor de producție.

De asemenea, mecanizarea agricolă nu mai corespunde cu tradiționalele exploatații familiale, în regim de autoconsum; dar poate foarte bine să stea la temelia unei ferme capitaliste ca și la cea a unei cooperative socialiste[1].

În investigarea sociologică de teren se cuvine să nu uităm acest lucru. Începem întotdeauna cu stabilirea bazei economice a oricărui fenomen social, ținînd seama de tehnologia folosită, dar punem accentul principal pe soluția socială ce i se dă, adică pe studierea relațiilor sociale care se organizează în jurul proceselor de producție, deci „economice“ în sensul marxist al termenului, cărora li se adaugă și alt șir de relații „anexe“, „derivate“, „secundare“.

Complexul de fenomene sociale „suprastructurale“ este deci determinat de întreg sistemul acestor relații sociale, grefate în jurul proceselor de producție.

Ar fi cu totul greșit să căutăm a explica viața socială printr-un determinism strict „economic“ (sau încă mai grav: tehnologic) conceput în stilul economiei politice burgheze. E drept că termenii de „bază“ și „suprastructură“ ne îndeamnă să facem apel la o imagine a unei construcții în care, pe temelia unei baze, s-ar ridica suprastructura, ca o serie de etaje suprapuse. Concepția „dialectică“ ne oprește însă de a face o asemenea eroare de interpretare: în „bază“ există prezente elemente de suprastructură, cum sînt în primul rînd cele de natură juridică, dar și de alt gen, precum cele de „scopuri“ urmărite („profit“ în sistemul capitalist, „bună stare“ în sistemul socialist) deci și atitudini etice, opinii despre libertatea individuală, luptă împotriva „alienării“ care împiedică dezvoltarea deplină a personalității umane, concepții estetice și așa mai departe; într-un cuvînt toate elementele care în mod firesc intră în compunerea oricărui fenomen social, deci și în cel esențial uman care este cel al „relațiilor sociale“. Față de acest complex „economic“, oamenii intervin urmărind scopuri concrete, prin toate mijloacele, de gîndire, simțire și acțiunea de care dispun.

Relațiile de producție rămîn hotărîtoare, pentru că putem concepe traiul unor grupuri umane aflate în situații în care suferă lipsuri grave, nedreptăți, siluiri, exploatare, pe care oamenii le îndură, reușind totuși să supraviețuiască. Dar în lipsa unui proces de producție, care să le asigure măcar un minimum vital, supraviețuirea nu e posibilă.

Acordăm deci „proceselor de producție“ întîietate în orice cercetare. Dar odată

[1] Reamintim deci că ne aflăm tot în fața unei situații în care anume condiții concrete pun o „problemă“ căreia oamenii îi pot da „soluții“ diverse.

acest lucru înţeles, inserarea în social ne oferă un evantai larg deschis de posibilităţi de organizare socială, care depind întru totul de acţiunile purtate de oameni pentru a reglementa relaţiile dintre ei, nu numai în procesul de producţie, ci şi în seria întreagă de alte relaţii, care reglementează viaţa lor, în totalitatea ei.

În acest domeniu al vieţii sociale totale intervin toate relaţiile sociale care se formează în sînul „grupelor" sociale, foarte diverse, care compun societatea. Clase, categorii sociale, categorii socio-profesionale, naţionale, religioase, grupuri familiale şi de neam, grupuri de prietenie, într-o infinită varietate şi o permanentă schimbare.

În fiecare caz se aleg soluţii de inserare în sistemul de producţie, prin anume reglementări, folosindu-se adică anume norme: unele „juridice" (răspunzînd în fond unui sentiment de dreptate), altele „morale" (răspunzînd unui sentiment de solidaritate grupală). Fiecare grupă socială în parte are astfel posibilitatea de a-şi crea o „cultură" proprie, transmisă prin „enculturaţie" de la o generaţie la alta.

Între toate grupele, unele aflate în luptă, altele legate între ele prin interese comune, se stabilesc relaţii intergrupale, care pînă la urmă se contopesc într-un ansamblu care capătă forme depline în cadrul formaţiunii globale a statului.

Întreaga teorie a „status-urilor" sociale se poate aplica corect ca procedeu tehnic de analiză, în complexul acesta al sistemului de inserare, paralelă şi dublă, a oamenilor în natură şi în social prin acţiuni complexe şi totuşi unitare.

Nu e locul desigur să expunem aci în detaliu felul în care o cercetare sociologică urmează a fi făcută, din acest punct de vedere. După opinia noastră, sîntem încă departe de momentul în care vom dispune de o teorie, corectă şi detaliată, a modalităţilor prin care oamenii reuşesc inserarea lor în social. Problema aceasta rămîne încă deschisă cercetărilor viitoare. O amintim doar pentru a semnala din nou necesitatea muncii interdisciplinare. Nu ştim încă destul de clar cum trebuie îmbinate între ele disciplinele sociale particulare, astfel, încît, în studierea unui grup social, să putem lămuri deplin modul cum acest grup se încadrează în natură, prin participarea sa la procesele de producţie şi cum se încadrează în social, prin acţiunea de organizare a relaţiilor lor în sînul grupei şi cu alte grupe. Nu ştim deci în mod concret cum ne pot fi de ajutor economiştii, psihologii, juriştii, eticienii, politologii, astfel ca informaţiile lor să focalizeze convergent într-o explicaţie sintetică unitară, atît diacronică, cît şi sincronică.

Soluţia nu poate fi însă alta decît tot cea de care am amintit. Este necesar, în primul rînd ca toţi să aibă o aceeaşi poziţie filozofică, cea a materialismului dialectic, şi o aceeaşi viziune generală despre ce este societatea omenească şi legile ei şi anume cea a materialismului istoric şi sociologic.

Atîta însă nu este de ajuns, căci trecerea de la o teorie generală la aplicaţiile ei practice constituie o operaţie grea, pîndită de primejdia rămînerii la un dogmatism ultra generalizat, la o simplificare dusă la simplism, precum şi de primejdia inversă, a nedepăşirii stadiului „factologic", de descriere neteoretizată.

E o întrebare dacă soluţia echipelor interdisciplinare lucrînd în comun, întrezărită acum 50 de ani de profesorul Gusti, nu cuprinde încă virtuţi euristice valabile. Cu condiţia ca din eşecurile experienţei trecute să se tragă învăţămintele necesare. O echipă interdisciplinară nu va rezolva problema sintezei numai pe calea cercetării monografice, care riscă, după cum am văzut, să degenereze într-o sociografie multidisciplinară. Ci ea trebuie să aibă de la început un caracter accentuat de creativitate teoretică.

E zadarnic să se caute împăcarea în sinteză a tuturor şcolilor sociologice cîte există astăzi, de la multiplicitatea curentelor americane pînă la şcolile derivate din Durkheim, Weber, Tonnies, Pareto „et eiusdem farinae“, incluzînd pe deasupra şi sociologia marxistă.

Credem de aceea, că soluţia nu poate fi alta decît munca în colectiv a unor *marxişti*, avînd deci o concepţie şi o metodă comună, procedînd pe baza unor experienţe comune la elaborările teoretice necesare, inclusiv la găsirea tehnicilor de lucru utile, pentru ca prin colaborarea dintre ei să se treacă de la multidisciplinaritate la o sinteză interdisciplinară.

Rămînem deci la părerea că schema de la care trebuie să pornim nu poate fi a unei înşirări de „probleme“ (nu numai ca în „echistică“, dar de fapt şi ca în schema Gusti), ci o schemă de „discipline“ sociale, sau avînd doar contingenţe cu socialul, acordînd specială atenţie „disciplinelor de graniţă“, chemate toate să-şi dea aportul la dezlegarea „problemelor“ reale, a căror rezolvare se caută prin efectuarea unor „acţiuni“, în cazul societăţilor socialiste, organizate unitar în cadrul unui „plan de stat“.

Pentru a uşura o asemenea muncă viitoare, pe care o vedem singura cu putinţă pentru constituirea unei sociologii marxiste la nivel de contemporaneitate. adică bazată pe experienţa nouă a societăţilor socialiste între timp născute, luînd din experienţa trecută tot ce este viabil încă, dar adăugind întreaga experienţă originală a zilelor de azi. Socotim deci că e mai util să dăm unele indicaţii practice asupra modalităţilor în care s-ar putea organiza de aci înainte asemenea investigaţii sociologice. Scopul lor ar fi deci dublu: pe de o parte să fie de imediată utilitate în acţiunea de construire a societăţii socialiste; pe de altă parte, să ducă la ridicarea teoriei sociologice la un nivel superior celui pînă acum atins.

PARTEA A DOUA

Tehnicile cercetărilor zonale

Capitolul I. Alegerea temelor de cercetare

1. NECESITATEA CERCETĂRILOR ZONALE

Indicaţia dată de către Academia de Ştiinţe Sociale şi Politice de a se centra cercetările pe „probleme prioritare" înseamnează de fapt un îndemn spre luarea în considerare a marilor procese sociale care se desfăşoară în ţara noastră, în faza actuală de edificare a unei societăţi socialiste.

Ultimele documente de partid, în special rezoluţiile celui de-al XI-lea Congres, ne impun în plus ca aceste „probleme prioritare" să fie considerate nu pe cazuri izolate, răzleţe, ci avîndu-se în vedere întreg teritoriul ţării. Ni se semnalează astfel problema „amplasării teritoriale a unităţilor economice, comerciale, de învăţămînt, sanitare" etc. în vederea „dezvoltării armonioase a oraşelor şi comunelor", ceea ce implică, în mod clar, necesitatea considerării „în reţea" a tuturor localităţilor din cuprinsul unor zone întregi. Se prevede în acest sens şi ridicarea la nivel „urban" a unui număr de 300–400 de comune, azi rurale, în scopul de a le transforma în centre de polarizare a unor arii teritoriale, cu funcţia de declanşare a unor procese de „urbanizare", adică de ridicare a nivelului de trai, material şi spiritual, al tuturor locuitorilor din zona lor, ceea ce impune sociologilor o temă de capitală importanţă.

În această privinţă, merită să fie semnalat faptul că, încă din 1964, îndată după reînceperea învăţămîntului sociologic, prof. Miron Constantinescu axase cercetările catedrei de sociologie pe problema „zonală", propunînd ca temă centrală studiul unui „oraş" şi a influenţei pe care acest centru îl are asupra zonei sale înconjurătoare. Prima cercetare şi prima lucrare publicată a fost de aceea intitulată: *Procesul de urbanizare în R.S.R.; zona Slatina*.

Se cuvine însă, ţinînd seama şi de ultimele rezultate ale cercetărilor noastre, să reconsiderăm problema, aducînd-o la zi.

Îmi îngădui a crede că, în procesul de „urbanizare", „urbea" ca atare nu este decît unul din elementele problemei. A centra cercetarea doar pe oraş şi a o extinde apoi pînă la zona sa periurbană, adică aflată sub influenţa directă a „urbanului" central, este a reduce cercetarea la o schemă incompletă, dat fiind că procesul de „urbanizare" (dacă îi putem spune astfel) are şi alte determinări decît cele ale prezenţei unui „oraş".

Din punct de vedere „zonal", ceea ce ne interesează nu este numai oraşul şi periurbanul său, ci zone cu mult mai largi, în speţă „judeţele", în totalitatea lor.

Alegem „judeţele" drept limită teritorială a zonelor ce trebuie studiate, fără să uităm faptul că limitele judeţelor sînt oarecum arbitrar fixate şi că fenomenele sociale depăşesc uneori aceste limite. Ne oprim totuşi la „judeţe", pentru că informaţia statistică de care avem

nevoie este totalizată pe județe, și în al doilea rînd pentru că lucrările sociologice pe care le facem sînt menite să servească drept documentare în acțiunile de realizare a planului de stat, această realizare fiind dată în sarcina organelor de conducere a județelor. Pe ele deci trebuie să le servim, în primul rînd, cu documentarea de care au nevoie, rămînînd ca, în final, prin asamblarea cercetărilor făcute în toate județele țării, să ne asigurăm o sinteză națională globală.

În tot cazul, cercetările, de tip microsocial, făcute pe unități sociale răzlețe, cum ar fi un sat, o întreprindere, și o instituție sau un grup social oarecare, nu pot avea decît un folos restrîns, dat fiind că rezultatele obținute nu pot fi generalizate și deci nu pot constitui o bază documentară suficientă pentru organele de decizie.

A afla de pildă soluțiile posibile pentru a ameliora situația unei oarecare Cooperative Agricole de Producție nu constituie un temei pentru a se lua măsurile de politică generală privind dezvoltarea tuturor cooperativelor agricole dintr-un județ și cu atît mai puțin din țara întreagă. Și nici analizarea de amănunt a unei întreprinderi sau a unei școli nu justifică luarea unor măsuri generale de politică industrială sau școlară.

Reamintim că încă din primul capitol al acestui volum am arătat că problema posibilității de a elabora cercetări sociologice cu valoare generalizantă a frămîntat pe vremuri și vechea noastră școală de monografii sociologice, întrebarea ce ni se punea fiind atunci de a găsi modalitățile prin care pot fi depășite studiile „microsociale“, extinzîndu-le pînă la a ajunge a fi „macrosociale“ cuprinzînd adică întreg teritoriul țării, ca bază pentru o „sociologie a Națiunii“. Planul de a obține acest rezultat prin multiplicarea monografiilor locale pînă la cuprinderea tuturor satelor și orașelor țării era însă nu numai utopic, ci și de-a dreptul inutil dat fiindcă pentru a obține o informație globală pe vaste teritorii există și alte căi decît ale multiplicării monografiilor locale, luate una cîte una, pînă la completa lor epuizare.

În ultima sa etapă, toată truda acestei școli a fost îndreptată spre elaborarea unui astfel de sistem de informare și documentare globală; ceea ce s-a încercat pe diverse căi, din care cea mai valoroasă îmi pare a fi fost cea a „plășilor sociale model“.

În lumina acestei experiențe, dar mai ales ținînd seama de tot ce s-a lucrat de atunci încoace în domeniul sistematizărilor teritoriale, care au necesitat o documentare zonală de cu totul alt tip decît cel al monografiilor rurale, precum și de ultimele cercetări ale catedrei de sociologie, purtînd, așa cum am spus, asupra „zonelor“ periurbane, ne propunem să schițăm liniile metodologice ale unui program de muncă viitoare.

Acest plan ar cuprinde următoarele idei de bază:

1) O deplasare a atenției noastre de la microsociologie la macrosociologie; adică de la unități locale restrînse, la zone teritoriale larg cuprinzătoare, în speță județele.

2) Alcătuirea unui program de lucru, în două etape, cuprinzînd:

a) o inițială documentare județeană globală, strînsă prin compulsarea informațiilor administrative și a cercetărilor de specialitate, executate sau executabile, în diversele domenii ale științelor sociale particulare.

b) o confruntare critică a acestor informații prin tehnica cartografierilor.

c) depistarea pe această cale a problemelor specifice ale fiecărei „arii social-economice“ din teritoriu.

Într-o a doua etapă a acestei informații globale urmează să i se adauge o cercetare sociologică adîncită, ceea ce se poate obține prin:

— Aplicarea tehnicii de „eșantionare“, avînd drept bază o „tipologie“ a localităților, realizabilă cu ajutorul unui set restrîns de indicatori.

— Determinarea tipologiei şi taxonomiei „ariilor" teritoriale social-economice astfel determinate.

— Considerarea „în reţea" funcţională a tuturor acestor „arii".

— Alegerea din cuprinsul fiecăreia a unor localităţi „reprezentative".

— Alcătuirea monografiilor adîncite ale acestor localităţi.

Socotim că un astfel de plan, realizabil, la scară judeţeană, este cea mai bună soluţie pentru asigurarea unei documentări naţionale, avînd virtuţi atît practice, cît şi teoretice.

Dar în acest scop este nevoie de organizarea nu numai a unor „campanii" temporare, ci a unei munci de lungă durată, permanentă, realizabilă în bune condiţii doar dacă judeţele vor dispune de un centru de informare şi documentare, avînd şi rolul de „for metodologic", care să asigure integrarea învăţămîntului, cercetării şi practicii.

Ne vom îngădui să arătăm în capitolele ce urmează care e opinia noastră cu privire la principiile metodice şi tehnice ale acestui mod de organizare a unui for metodologic interdisciplinar de nivel judeţean.

Vom începe însă prin a expune în primul rînd criteriile de alegere a temelor de cercetare zonală.

2. ÎNVĂŢĂMINTELE SOCIOLOGIEI SOCIOLOGIEI

„Sociologia sociologiei" nu este un simplu joc de cuvinte, ci o problemă foarte serioasă, cu multe implicaţii atît teoretice, cît şi practice, asupra cărora merită să ne oprim[1].

Iată anume despre ce e vorba. aşa cum am arătat în volumul anterior al acestei lucrări, toţi oamenii, chiar fără a fi preocupaţi de probleme teoretice, îşi fac o părere despre viaţa în mijlocul societăţii în care trăiesc. Ştim însă că împrejurările acestei vieţi nu depind de voinţa noastră. Ne naştem în anume veac, în anume ţară, în anume tip de societate, în anume clasă, în anume familie. Este deci firesc ca părerile noastre să depindă de experienţa personală pe care o avem, precum şi de „conştiinţa socială" a grupului nostru. De asemenea, înţelegem fără greutate, de ce toate aceste „sociologii spontane" variază în timp şi în spaţiu: de pildă, de ce sclavii din vechea Heladă nu puteau gîndi despre viaţa şi societatea lor aşa cum au gîndit mai tîrziu proletarii întreprinderilor capitaliste. După cum nici stăpînii de sclavi nu puteau avea aceeaşi „ideologie" ca seniorii marilor domenii feudale sau patronii trusturilor capitaliste. Fiecare epocă, fiecare clasă, fiecare strat sau grup social îşi are „ideologia" sa, care, de fapt, nu e decît tălmăcirea în gînd a unor situaţii istorice reale.

Există însă şi gînditori aplecaţi spre a raţiona asupra propriei lor raţiuni; adică să facă „teorie", controlîndu-şi critic părerile. Dar nici ei nu vor putea raţiona decît tot pe baza materialului experienţelor lor concrete, cea a vieţii lor de toate zilele. Desigur, ei acumu-

[1] Expresia de „sociologia sociologiei" e în vremea din urmă din ce în ce mai des folosită. Încă din 1946, JULES MONNEROD, de pildă, în lucrarea sa *Les faits sociaux ne sont pas des choses* (Paris, Gallimard ed. a 5-a) intitulează cap. VII „Sociologie de la sociologie".

Şi mai de curînd ne sînt semnalate lucrări, ca de pildă: ROBERT W. FRIEDRICHS *A sociology of sociology* (New York. 1970), unii comentatori socotind chiar că ne-am afla în faţa unei „mode" de sociologie a sociologiei.

De fapt, sub acest titlu se ascunde deseori doar o cercetare sociologică a „profesiunii" de sociolog, ceea ce e altă problemă decît cea legată de „sociologia cunoaşterii" care ne interesează aci. (Cf. Introducerea lui GUY ROCHER în lucrarea *Talcott Parsons et la sociologie americaine*, PUF, 1972).

lează, cărturăreşte, experienţa şi a altor teoreticieni, mai vechi. Dar, în fond materialul lor de bază rămîne tot cel al propriei lor societăţi.

Ceea ce ajunge a fi deosebit de vizibil mai ales în epocile în care realităţile sociale se înfăţişează sub formă de „criză". Atîta timp cît ritmul de dezvoltare al societăţii rămîne lent, desfăşurarea evenimentelor nu ridică prea grele probleme şi nici nu incită la o gîndire prea adîncită. Cînd însă societatea intră într-o fază de prefacere, cînd se declanşează procese de schimbare rapidă a structurilor sociale, problemele ce se pun oamenilor devin grave, astfel că ei sînt obligaţi a le căuta, de urgenţă, dezlegări teoretice şi practice.

Să luăm cîteva exemple: odată cu naşterea formaţiunii social-economice capitaliste, societatea umană a trecut printr-o asemenea „criză de creştere", traiul oamenilor schimbîndu-se rapid, în mijlocul unor evenimente dramatice: revoluţia industrială, revoluţia franceză, războaiele napoleoniene, creşterea gigantică a oraşelor, naşterea clasei noi a proletariatului industrial, pauperismul armatei industriale de rezervă, crizele ciclice ale economiei capitaliste ş.a.m.d. Cum ar fi fost cu putinţă ca gînditorii vremii aceleia să nu fi încercat să înţeleagă aceste fenomene sociale şi să nu fi dat naştere astfel unor discipline sociale noi, ca economia politică engleză sau unor filozofii sociale, cum de pildă socialismul utopic francez sau filozofia clasică germană, care precum se ştie au şi format „cele trei izvoare şi trei părţi constitutive" ale marxismului?

Concepţiile teoretice ale gînditorilor din acea vreme au avut deci, în mod obligatoriu, drept subiect, problemele vieţii lor.

Cu alte cuvinte, *problemele* sociale concrete s-au transformat în *problematici* teoretice. Mai mult încă: fiecare gînditor a „reflectat" realitatea lui socială potrivit propriului său punct de vedere, determinat de poziţia sa în structura socială, de clasă căreia îi aparţinea, de grupul social de care se simţea ataşat, reacţionar, conservator, progresist sau revoluţionar.

Putem deci recunoaşte două *rădăcini sociale* unor asemenea gîndiri: pe de o parte existenţa dominantă a unor probleme concrete, aceleaşi pentru toţi gînditorii, şi pe de altă parte, reflectarea diversă a acestora în conştiinţa unor oameni, părtaşi şi luptători activi în conflictele sociale.

Sociologia, de pe la sfîrşitul veacului al 18-lea şi pînă în zilele noastre, n-a făcut altceva decît să dezbată problemele societăţii capitaliste, mai întîi în formaţie, apoi în dezvoltare, apoi luptîndu-se pentru a nu ceda pasul in faţa societăţii socialiste. Diversele curente sociologice nu sînt deci decît expresia teoretică a poziţiilor luate de către sociologi faţă de aceste probleme.

Sociologia marxistă ea însăşi ne învaţă să privim lucrurile astfel, afirmînd că ştiinţele sociale nu sînt decît o reflectare critică, în conştiinţă, a unor existenţe sociale. Dar atunci, sociologia e datoare să se autoanalizeze din acest punct de vedere, sub forma unei „sociologii a sociologiei".

Teoretic este deosebit de interesantă o asemenea cercetare dublă: pe de o parte să vezi care a fost şirul problemelor sociale pe care le-a cunoscut istoria şi pe de alta să arăţi cum s-au reflectat ele în capitolele succesive ale istoriei doctrinelor. Manualele clasice nu prea procedează aşa, ci se mărginesc să înşire doctrinele unele după altele, ca şi cum s-ar fi născut unele din altele, prin simplul efort al fiecărui nou autor de a îndrepta greşelile celor mai vechi, acesta părînd a fi mecanismul, pur logic, care ar asigura dezvoltarea, liniară, progresivă, a ştiinţei. În realitate însă, istoria doctrinelor nu se desfăşoară aşa. Desigur, fiecare autor citeşte ce au scris înaintaşii şi deseori intră în polemică cu ei, luînd chiar poziţii de ostentativă antiteză. Dar sub pojghiţa de argumentaţie logică,

în fond, *fiecare nou autor este „nou" prin faptul că dezbate probleme noi*. Şi pe acestea nu le scoate din cărţi, nici nu le inventă din propria lui imaginaţie, ci îi sînt impuse de către realităţile istorice.

De aceea îmi par greşite manualele şi cursurile care nu adoptă punctul de vedere al sociologiei sociologiilor. A expune de pildă teoriile lui Aristot fără a arăta că ceea ce îl preocupă nu mai erau problemele puse de Platon, adică de a şti cum să organizezi mai raţional viaţa unei cetăţi de 3 000 de cetăţeni, ci problemele vastului imperiu mondial creat de Alexandru Machedon; sau tot astfel, a nu-l înţelege pe Augustin ca pe gînditorul specific al crizei de dezagregare a imperiului roman, pe Toma din Aquino ca pe un teoretician specific feudal; pe iluminiştii francezi ca purtătorii de cuvînt ai clasei burgheze în ascensiune, este a cădea pradă iluziei idealiste de a crede că „ideile" se nasc în mintea oamenilor ca Minerva în capul lui Jupiter, iar nu în legătură cu viaţa reală a celor ce gîndesc.

Sociologia sociologiei — ca în general sociologia tuturor fenomenelor de suprastructură — se arată deci a fi o pasionantă temă teoretică de cercetare, pentru oricine vrea să înţeleagă cum se petrec lucrurile în istoria omenirii şi în cea a gîndirii despre istoria omenirii.

Dar nu e vorba numai de un interes teoretic. Precumpănitor în problema sociologiei sociologiei îmi pare a fi interesul ei practic.

De obicei sociologii învaţă sociologia prin audierea cursurilor şi citirea cărţilor. Ei îşi mobilează astfel mintea — şi mai ales memoria — cu problematici vechi, aşa cum au fost ele formulate de alţii, înaintea lor, din alte timpuri şi alte societăţi. Li se pare deci firesc să plece de la aceste problematici, să le adîncească, îmbunătăţindu-le; sau dimpotrivă, criticîndu-le sau înlăturîndu-le. În loc însă să se mărginească a lua de la înaintaşi experienţa metodologică, ei le iau problematicile. Există astfel primejdia ca sociologia să bată în loc, învîrtindu-se în cercul închis al unor probleme depăşite de mersul istoriei. Căci se pot naşte cărţi din cărţi, uneori foarte erudite, şi totuşi absolut inutile; pentru că autorii lor nu au înţeles lecţia dată de sociologia sociologiei, anume că sociologul trebuie să ţină seama de viaţa reală şi nu de ce stă scris în cărţi.

Zadarnic deci se străduiesc mulţi din autorii de azi, fie şi de la noi din ţară, să dea dovada priceperii lor întru ale sociologiei, prin acumulare de citate, rezumare de păreri străine, liste bibliografice nesfîrşite, citite şi necitite, sau prin aplicarea unor savante tehnici moderne, dacă toate acestea nu răspund unor probleme româneşti. Asemenea lucrări reprezintă o pierdere de vreme: nefiind „manuale", ele nu folosesc neiniţiaţilor; iar colegii de breslă preferă să afle părerea altor sociologi prin citirea directă a operelor acestora, decît prin rezumatele lor.

E drept că e mai uşor să scrii despre ultimul studiu al unui oarecare autor american, decît să stabileşti pe propria ta răspundere inventarul critic al problemelor sociale ale ţării tale.

Dar „sociolog", avînd dreptul să poarte acest titlu, iar nu numai cel de „profesor de sociologie", este numai cel care poate să facă asemenea depistare de probleme, cel care ştie că societatea reală este şi rămîne marele nostru dascăl.

Ca în povestea lui Anteu, sociologia capătă puteri doar luînd contact cu pămîntul ţării, adică cu realităţile ei.

Marea întrebare care ni se pune este deci următoarea: în procesul social de edificare a socialismului în ţara noastră se pun probleme specific locale ale ţării noastre, caracteristice nouă, ca ţară în plină dezvoltare, prinsă într-o anume situaţie istorică, în anume condiţii de convieţuire cu alte naţiuni, în marele complex de probleme mondiale ale zilelor de azi şi de mîine.

Înţelegerea acestor probleme constituie deci programul problematicilor noastre sociologice, pe care urmează să le analizăm folosind desigur toate învăţămintele sociologiei, adică vasta experienţă socială de pînă acum, dar aplicindu-le creator, pentru lămurirea propriilor noastre problematici.

Iată de ce a judeca problemele sociologie' din punctul de vedere al sociologiei sociologiei este o obligaţie, profesională şi etică, a oricărui cercetător care se simte dator să contribuie realmente cu ceva la marele efort pe care îl face ţara pentru construirea unei societăţi viitoare mai bune.

Operaţia de stabilire a „problemelor" de bază ale ţării tale nu este însă uşoară. Şi aceasta pentru multe motive.

Mai întîi, multiplele lucrări ale sociologilor din alte ţări ne propun „problematici" ispititoare, care ni se par a fi „clasice", despre care avem în tot cazul o „literatură" bogată la îndemînă. Ne vine deci lesne să ne apucăm noi înşine să le adîncim sau să le repetăm.

De pildă: şcoala lui Claude Lévy Straus a pus în circulaţie tema „relaţiilor de rudenie", temă foarte importantă în societăţile „sălbatice", în care „rudenia" joacă un rol efectiv în organizarea socială. Rudenia a avut şi la noi, cîndva, un oarecare asemenea rol. Dar astăzi „sistemele de rudenie" au ajuns a avea o prea mică importanţă, în contextul condiţiilor complexe în care viaţa familiilor noastre, rurale şi urbane, se află supuse unor procese de „destructurare" şi „restructurare", de trecere adică de la anume forme, tradiţionale, unele „rurale", altele „burgheze", la forme noi, de tip „socialist" sau pe cale de a deveni socialiste. „Rudenia" nu ne mai poate deci interesa din punctul de vedere al „structuralismului" lui Lévy Straus, ci doar ca un fragment minor din mecanismul procesului de „urbanizare", în care piesa motoare nu este „concepţia" despre rudenie, ci condiţia materială concretă, de viaţă, care pînă la urmă determină şi fenomenul social al rudeniei.

De dragul unor astfel de probleme la modă, deseori există tendinţa de a neglija problemele majore, fără măcar a se scoate în relief aspectele specific locale ale acestor probleme minore. În al doilea rînd — şi aceasta ne interesează acum în mod special — aceeaşi literatură străină nu ne propune numai „problematici" care nu sînt ale noaste, ci şi „concepţii teoretice" şi „metodologii" care de asemenea ne sînt străine.

Căci, repetăm: chiar dacă o problematică poate fi comună, sub anume aspecte, atît unei ţări capitaliste. cît şi uneia socialiste, atitudinile luate faţă de ea pot fi deosebite.

Întreg aparatul conceptual, felul de „indicatori", întreaga terminologie diferă de la un autor la altul potrivit poziţiei teoretice adoptate, astfel că, deseori, primind o anume terminologie, primim fără să ne dăm seama şi o poziţie teoretică. În faţa năvalei de „teorii" străine de realităţile şi concepţiile noastre, ţinînd seama desigur de ce ne pot aduce pozitiv, dar şi de faptul că ele stau, făţiş sau insidios, pe o poziţie de refuz a concepţiei materialist istorice, se cade să operăm analiza lor critică. Nu numai pe calea logicii pure, adică prin interpretarea literală a textelor, ci şi prin analizarea lor din punctul de vedere al sociologiei, adică ţinînd mereu seama de rădăcinile sociale, de clasă, care le-au dat naştere, pentru a ne da necontenit seama că altele sînt rădăcinile sociale ale marxismului şi altele deci metodologiile pe care marxismul ni le propune.

Deopotrivă, aceeaşi veghere critică trebuie să o avem şi faţă de propria noastră tradiţie sociologică, încredinţaţi fiind că datoria noastră nu este de a ne fi credincioşi nouă înşine, ci sociologiei, adică nu faţă de ce am spus cînd trăiam acum cîteva decenii în anume condiţii sociale, ci faţă de ceea ce se impune să

spunem azi în condiţiile actuale, atît de schimbate.

Depăşirea limitelor trasate de teoria şi practica „monografiilor sociologice", pentru a se trece la considerarea în ansamblu a întreg teritoriului naţional, este o sarcină pe care sîntem datori a o lua în serios. De fapt, aşa ceva dorise şi vechea şcoală de sociologie, cînd încercase să întemeieze o „sociologie a Naţiunii", deşi nu a avut putinţă de a o înfăptui. In ziua de azi însă, în condiţiile orînduirii socialiste, care activează pe baza unui sistem statal planificat, rezolvarea problemei sociologiei naţiunii a ajuns realizabilă. Mai mult încă: absolut necesară!

Trecerea de la modul de gîndire „microsocial" la cel „macrosocial" constituie, credem, problema metodologică crucială pe care trebuie să o rezolvăm, dacă vrem ca disciplina sociologiei să crească în capacitatea sa de a înţelege şi rezolva problemele sociale contemporane.

„Sociologia sociologiei" este de aceea utilă sociologului nu numai pentru a-l ajuta să înţeleagă istoria doctrinelor, ci mai ales pentru a-l pune în măsură de a descifra problemele zilei de azi, cu greutăţile şi cu perspectivele ei de dezvoltare viitoare. Primind ca bază de plecare acest punct de vedere, ne rămîne să amănunţim, cît mai lucid vom putea, consecinţele ce urmează a fi trase.

3. ÎNCADRAREA „TEMEI" ÎN COMPLEXUL LEGILOR SOCIALE

După cele pînă acum spuse cu privire la *necesitatea încadrării* teoretice a oricărei cercetări de sociologie concretă, precum şi la necesitatea de a o organiza interdisciplinar, ne rămîne să arătăm cum trebuie să fie aleasă tema pe care dorim s-o cercetăm în cadrul teritorial al unui judeţ.

Mai întîi, vom porni de la convingerea că oricare va fi ea, va trebui s-o încadrăm în structura globală a societăţii, astfel că va fi deci supusă legilor sociale.

Cercetătorul de teren va fi deci convins că, prin investigaţii făcute pe fenomene sociale contemporane, chiar macrosociale, nu va putea stabili legile generale diriguitoare ale mersului istoriei, de la cele dintîi formaţiuni sociale pînă la cele de astăzi.

El va renunţa deci la iluzoriul optimism gustian al credinţei că se poate elabora o sociologie prin „monografii sociologice", dar nu se va lăsa convins nici de obtuzul pesimism al celor care, ca Merton, neagă posibilitatea oricărei sociologii, pe simplul motiv că la aşa ceva nu se poate ajunge prin investigaţii contemporane.

În cadrul concepţiei marxiste, ştim că departe ca legile vieţii sociale să rezulte din izolate cercetări contemporane, aceste cercetări nu pot fi făcute decît dacă cunoaştem în prealabil legile vieţii sociale. Înseamnă oare aceasta că cercetătorului de teren nu îi rămîne decît să vadă chipul în care legile se aplică într-un anume caz concret?

Chiar dacă n-ar fi decît atît si încă ar fi foarte mult, căci cunoaşterea teoretică a legilor ne permite să „înţelegem", adică să explicăm cauzal, fenomenul concret care ne interesează. În realitate însă cercetătorului îi revine şi o dublă sarcină teoretică proprie.

Mai întîi, în operaţia de încadrare a cazului concret în complexul legilor sociale, el va putea să afle detalii care îi vor permite să sugereze căi de precizare a modului cum funcţionează legile sociale în diferite prilejuri, sugestii care însă vor trebui apoi verificate şi generalizate pe calea comparativă a unor cercetări multiple şi repetate, atît în timp, cît şi în spaţiu, adică atît diacronic, cît şi sincronic.

În al doilea rînd, el va putea stabili unele legi „locale" sau mai bine spus

„cazuistice". Ceea ce Merton numeşte „legi de rang mediu", dîndu-le sensul de a nu putea deveni legi de caracter general, sînt de fapt legi locale-cazuistice, care însă nu îşi capătă sensul deplin decît prin încadrarea lor în legile generale, specifice şi stadiale.

Trebuie însă insistat asupra faptului că nu orice cercetare concretă, întîmplătoare şi izolată, poate duce la stabilirea acestor legi locale, încadrabile în teoria generală a legilor sociale, căci numai unele probleme concrete au această calitate, dacă sînt anume alese în acest scop şi dezlegate pe un număr suficient de cazuri.

Problema „alegerii temelor" de cercetare se arată deci a fi de primă importanţă, ei trebuind să i se acorde o grijă cu totul deosebită, cu respectarea unor indicaţii teoretice şi practice. asupra cărora vom insista în capitolul de faţă. Marea problemă a cercetărilor de teren este de a şti care sînt problemele reale care merită a fi cercetate şi anume: cele care fac parte din mecanismul „procesului" social de dezvoltare.

Se ivesc în viaţa socială fenomene infinite, ca număr, conţinut şi forme. Oricare din ele prezintă un anumit interes, căci rămîne valabilă afirmaţia latinilor, că oameni fiind, ne interesează tot ce e omenesc. (Homo sum, et nihil humanum a me alienum puto, cum spune Terentiu). Totuşi nu toate au aceeaşi valoare epistemologică. căci nu toate sînt relevante pentru înţelegerea legilor de dezvoltare socială. Unele prezintă doar un interes practic imediat. Ca să luăm un exemplu: dacă cercetăm un „eveniment" oarecare, cum ar fi de pildă cazul unui „copil problemă" care trebuie luat în grijă de educatorii lui spre a fi îndrumat pe căile unei dezvoltări normale, problema e fără îndoială importantă atît pentru copilul în cauză cît şi pentru familia şi societatea în care va trebui să trăiască. Ea merită deci să i se acorde toată atenţia. Dar sociologic ne interesează nu „evenimentul" unui delicvent juvenil, ci „fenomenul" [1] delincvenţei juvenile, pentru a vedea în ce măsură acest fenomen de masă poate fi pus în legătură cu un complex de situaţii sociale, cum ar fi de pildă cel al urbanizării sau al dezorganizării familiale etc.

„Acţiunile" pe care le ducem sînt şi ele uneori simple „evenimente", alteori însă „fenomene" sociale. Depinde de maturitatea ştiinţifică a cercetătorului să le poată deosebi.

Cel care duce efectiv o acţiune are desigur convingerea despre ea că este deosebit de „importantă". Psihologia celor aflaţi în acţiune nu justifică însă nici un fel de scară de valori. Ca şi într-o luptă oarecare, actul individual eroic e demn de tot respectul, dar soarta bătăliei ţine de strategie, nici măcar de „tactică". Iar judecarea eficienţei strategice a acţiunilor sociale e de resortul sociologiei şi nu al psihologiei.

4. CARACTERUL „LOCAL" ŞI „ISTORIC" AL PROBLEMATICILOR SOCIOLOGICE

Necesitatea de a nu primi de-a gata „problematicile" autorilor occidentali pe care îi citim se justifică şi pe alt plan, mai general decît cel al deosebirilor care există între sociologiile ţărilor socialiste faţă de cele capitaliste.

Într-adevăr, chiar în cadrul unei aceleiaşi ţări „problematicile" nu se pot moşteni de la o generaţie la alta şi nici măcar nu se pot păstra neschimbate în cadrul aceleiaşi generaţii.

Soarta cercetărilor sociologice este de a se afla întotdeauna în faţa unor probleme inedite, în istoria lor între-

[1] P. TUGARINOV, *Corelaţia aintre categoriile materialismului istoric* (Ed. Ştiinţifică, 1969) face această justă diferenţiere între „evenimente" şi „fenomene" sociale. Ar fi inte-

gistrîndu-se schimbări, uneori mai lente, dar alteori extrem de rapide şi adînci, în epocile de „criză“, adică de trecere a vieţii sociale de la un tip de orînduire la alta. O societate cum este a noastră, de pildă, înregistrează, mai în fiecare an, evenimente sociale noi, schimbări în structura economică de bază, însoţite de schimbări în fenomenele de suprastructură. Mereu ne aflăm în faţa altora, nou apărute, care schimbă radical întrebările pe care ni le punem faţă de realităţile sociale, silindu-ne necontenit la noi luări de atitudini şi noi eforturi teoretice şi practice.

Mai mult încă· chiar cercetările făcute cronologic simultan ne pun în faţa unor probleme inedite. Engels spune în Anti-Dühring, cu deplină dreptate, că niciodată şi nicăieri n-au avut loc două fenomene sociale absolut identice.

În cuprinsul aceleiaşi ţări, nu numai de la un an la altul, dar şi de la un judeţ la altul, de la o localitate la alta, înfăţişările problemelor sociale se deosebesc între ele, deseori substanţial, prin aspectele lor concrete locale, măcar că subsumîndu-se unui „tip“ general.

„Istoria“ fiind proteică, sociologul se află permanent dator să elaboreze „problematici“ originale, în pas cu mersul istoriei. Depinde de informaţia şi pregătirea lui, ca din aparentul haos al „evenimentelor“ pe care i le oferă viaţa să ştie să aleagă, în mod just, „problemele“ esenţiale.

Marii cercetători ai vieţii sociale s-au dovedit a fi „mari“ prin capacitatea lor de a intui viitorul, semnalînd care sînt fenomenele sociale esenţiale, cele care cuprind în ele germenii viitorului, lăsînd pe planul al doilea pe cele care vor dispărea fără a lăsa urme.

Din acest punct de vedere capătă un sens nou afirmaţia pe care am făcut-o încă din volumul întîi, potrivit căreia valoarea unui sociolog se cunoaşte după problemele pe care le alege drept temă a cercetărilor lui. Avem aci un nou argument pentru necesitatea sociologului de a avea o viziune istorică a lumii, căci numai privind istoric viaţa unei societăţi avem şanse de a-i întrezări viitorul, adică de a deosebi esenţialul de secundar.

Într-o istorie a doctrinelor sînt amintiţi deci doar acei autori care au ştiut să perceapă esenţialul din problemele ţării lor, centrîndu-şi eforturile pe problemele majore ale timpului, cei ale căror teorii au „rădăcini sociale“, care vor rămîne concludente şi într-o posterioară analiză istorică, care adică se află situaţi pe linia evolutivă a societăţii, iar nu pe linii care se irosesc, sau se înfundă fără sorţi de izbîndă. Citim şi recitim deci pe acei autori care ne lămuresc asupra propriilor noastre probleme, arătîndu-ne originile lor mai îndepărtate, premisele din care s-au dezvoltat, etapele anterioare care le-au pregătit, pînă a ajunge în forma lor actuală.

Străduinţele noastre vor trebui deci să se îndrepte întotdeauna spre găsirea acestor „fenomene“ sociale de bază, adică a acelor procese sociale care se vădesc a fi în curs de dezvoltare, iar nu menite unei curînde pieiri.

Desigur, sînt interesante şi merită a fi studiate şi procesele de dezagregare, de dizolvare, de pierdere, a unor fenomene sociale, căci ele ne arată, indirect, care au fost condiţiile care le-au dat naştere şi care astăzi, dispărînd, atrag după sine şi dispariţia fenomenelor pe care le născuseră.

„Agonia“ formelor sociale trebuie considerată deci în vechiul înţeles elenic al termenului de „agonie“, care înseamnă

resant de pus în comparaţie această definire a fenomenului social, cu cea dată de Prof. Miron Constantinescu (fenomen este evenimentul care are consecinţe ulterioare în dezvoltarea societăţii) şi pe amîndouă cu vechea concepţie a lui Xenopol care socotea demne de luat în seamă acele evenimente care se pot înscrie într-o „serie“. Concepţie „veche“, totuşi încă pînă astăzi în miezul discuţiilor teoretice. (Vezi F. BRAUDEL şi concepţia lui despre „evenimentele timpului lung“, în *Ecrits sur l'histoire*, 1969).

„luptă“ între ce este, ce a fost şi va fi şi ce nu va mai fi.

Dar chiar şi acest interes purtat fenomenelor de stingere fără sorţi de izbîndă, îl încadrăm tot într-o perspectivă istorică, cu gîndul constant de a urmări mecanismul proceselor de dezvoltare ale societăţilor.

5. VALOAREA TEORETICĂ A CERCETĂRILOR LOCALE

Ne îngăduim a mai da un sfat acelor sociologi care, dorind să aibă un cuvînt de spus în concertul internaţional al sociologiei, cred că o pot face evitînd de a ataca teme „locale“ în favoarea celor „generale“, adică a celor care se află în dezbaterea actuală a sociologiei moderne.

Este o eroare de calcul pe care îl fac aceştia. Eroare, pentru mai multe motive, asupra cărora dorim să le atragem atenţia.

Din acest punct de vedere, „temele“ pe care le atacăm spre a le studia, ca să fie interesante pentru o sociologie mondială, trebuie să fie deci teme *locale;* teoretizate desigur la cît mai înalt nivel posibil, totuşi locale. Afirmaţia pe care am făcut-o cu privire la alegerea „temelor“ de cercetare, pe care le-am arătat a fi interesante în măsura în care sînt în directă legătură cu procesele sociale care se desfăşoară la noi în ţară, avînd deci un caracter istoric şi local, se întăreşte şi prin argumentul că ele sînt nu numai utile acţiunii noastre, ci şi utile pentru o teorie generală a sociologiei.

Experienţa socială a ţării noastre este unică. În dezbaterea marilor probleme actuale, cum ar fi de pildă cea a discuţiilor purtate cu privire la teoria „formaţiunilor sociale“, de la „comuna primitivă“, la formaţiunile „sclavagiste“ etc., istoria socială a României are o poziţie specială, care permite îmbogăţirea experienţei mondiale cu studii privind situaţii, în multe privinţe hotărîtoare în dezbaterile teoretice respective.

De asemenea, analiza proceselor noastre de industrializare, ca şi cele de cooperativizare a agriculturii, sînt interesante numai prin aspectele lor locale specifice, care apar în lumină clară atunci cînd le comparăm cu experienţele locale ale altor ţări vecine.

A pune în discuţia mondială specificile locale ale problematicilor noastre sociale este deci o obligaţie absolută a oricărui sociolog român, repetăm: pentru dublul motiv că numai în felul acesta munca lui va fi utilă în acţiunea de edificare a socialismului la noi în ţară, precum şi pentru ridicarea sociologiei româneşti la rang de valoare universală.

Deocamdată, continuăm a fi apreciaţi în lumea sociologiei mondiale pentru faptul că încă din 1925 am creat metoda cercetărilor interdisciplinare şi pentru că avem în această privinţă o experienţă pe care alţii nu o au. Sociologia rurală românească are un foarte lung trecut. Socotită ca premergătoare şi deschizătoare de drumuri este citată şi respectată ca atare.

Din acest fapt, trebuie să tragem o consecinţă logică: nu imitînd sau plagiind autori străini ne vom impune. Ci revendicînd originalitatea sociologiei româneşti, originalitate care derivă din originalitatea însăşi a problemelor noastre sociale şi din originalitatea metodelor noastre de cercetare, care s-au dezvoltat în ultimii 50 de ani pînă la a lua formele de azi, indubitabil originale; mai ales ele pot ajunge a fi astfel, dacă în adevăr sociologia noastră se va centra cît mai clar pe cercetarea temelor reale ale ţării, ţinînd adică seama de învăţămintele a ceea ce am numit a fi o „sociologie a sociologiei“.

6. CARACTERUL OPERATIV AL INVESTIGAŢIILOR SOCIOLOGICE

În tot cazul, ceea ce se impune azi, în primul rînd, în ţara noastră, sînt investigaţiile care pot avea un caracter operativ suficient de temeinic încît rezultatele lor să fie de folos organelor noastre de decizie şi de acţiune.

La această concluzie ajunsese chiar vechea şcoală de sociologie, aşa cum am arătat că s-a întîmplat de îndată ce cercetarea a fost centrată pe „acţiune". Cu deosebirea totuşi că „acţiunea" la care ne gîndeam atunci era modestă, atît doar cît puteau răzbi forţele de cercetare şi de acţiune ale unui sat, strînse într-un „Cămin cultural", în zona lui restrînsă. Pe cînd acum e vorba de o acţiune întreprinsă la scara statală, cu mijloacele superioare ale „megatehnicii" de care am pomenit.

Este evident că o sociologie ajunsă a fi acţiune de stat nu poate dăinui decît în măsura în care lucrează ea însăşi la scară statală, altfel riscînd să se restrîngă la preocupările particulare ale unui grup foarte mic de sociologi, lucrînd pentru a prezenta memorii în Congrese internaţionale sau a publica studii şi cărţi, mai mult sau mai puţin citite dincolo de un cerc restrîns de specialişti.

Realităţile vieţii ne arată însă că lărgirea preocupărilor sociologice, şi în general cele în legătură cu ştiinţele omului dincolo de ceea ce poate da un entuziasm pentru o modă trecătoare, rezultă din nevoile imediate ale acţiunilor noastre de fiecare zi. Oricare ne-ar fi locul de muncă, sîntem cu toţii prinşi într-un plan de stat, adică în plină acţiune de înaintare spre o lume nouă. În consecinţă, toţi cei care au o anume răspundere simt nevoia de a cunoaşte cît mai adîncit zona realităţilor care intră în domeniul lor de acţiune.

Fie că au studii de specialitate în ştiinţele sociale, fie că lucrează doar pe baza bunului lor simţ şi a unor experienţe profesionale îndelungate, toată populaţia noastră activă are de rezolvat probleme de cunoaştere a realităţilor pe care le au de mînuit.

Desigur, la nivele deosebite pe care e bine deci să ni le lămurim.

7. NIVELELE DE OPERAŢIONALIZARE A CERCETĂRILOR SOCIALE

Vom lăsa de o parte nivelul central, care, prin însăşi natura lui organizatorică, şi-a rezolvat problema, prin punerea la punct a unui aparat de cunoaştere a realităţilor din ţară, asupra căruia nu avem a ne da păreri utile într-o lucrare ca cea de faţă.

Dar, sub acest nivel al puterii centrale, există nivelul puterilor locale de stat, în primul rînd cele ale judeţelor. Potrivit sistemului nostru administrativ, în cadrul acestor judeţe se realizează efectiv planul de stat, în condiţii locale variate de la un teritoriu la altul, cu mijloace de acţiune de asemenea variate, potrivit condiţiilor locale.

E lesne de înţeles de ce răspunzătorii de soarta acestor judeţe au nevoie să se întemeieze pe o documentaţie locală cît mai bine pusă la punct; de ce deci, din ce în ce mai multe judeţe caută să-şi organizeze un astfel de aparat de documentare locală în domeniul ştiinţelor sociale.

Cu o treaptă sub acest nivel judeţean, aceleaşi probleme se pun însă şi organelor puterii de stat din oraşe şi comune rurale care, de asemenea, pentru a-şi duce bine munca, simt nevoia de a se întemeia pe o documentare cît mai serioasă şi mai ales cît mai ţinută la zi, la pas cu însăşi desfăşurarea acţiunilor întreprinse.

În sfîrşit, cu încă o treaptă mai jos, există unităţi şi instituţii multiple, de importanţă diversă, unele de ordin republican, alteori judeţean sau local, care de asemenea duc acţiuni care trebuie

întemeiate pe o evidență documentară sistematic organizată. O uzină, un șantier, o cooperativă agricolă de producție, o unitate comercială, școlară, sanitară, cultural-educativă etc. au toate de dus acțiuni, resimțind aceeași necesitate de documentare.

Oamenii de știință socială pot fi de folos la toate aceste nivele. De pildă, un sociolog industrial poate fi foarte util la nivelul documentării necesare bunei conduceri a unei unități industriale. Un specialist în sociologia educației va lucra cu folos la nivelul unităților de învățămînt. Cel specializat în sociologia rurală, va fi util la nivelul unei comune rurale, și așa mai departe. În fond toate ramurile „specializate" ale sociologiei sînt menite a lucra la acest nivel modest al „unităților" operative de pe teren.

De astfel de sociologi „specializați" este nevoie în foarte mare număr. De ei ne-am ocupat mai ales în volumul întîi al acestei lucrări. Ceea ce ne interesează însă în volumul de față este să lămurim problemele profesionale ale sociologilor care lucrează la nivelul unităților teritoriale, în primul rînd a celor județene și în al doilea rînd a celor comunale.

Aceasta pentru bunul motiv că oamenii de știință socială lucrînd la aceste două nivele au de rezolvat sarcini care depășesc simpla specializare, necesitînd dimpotrivă o formație „generalistă", adică larg interdisciplinară, precum și o pregătire profesională în acțiunea de organizare a cercetărilor sintetice colective.

De profesioniști de această calitate, lucrînd la acest nivel superior, este desigur nevoie în număr mai mic decît al celor specializați în anume ramuri sociologice. Dar de buna formare profesională a acestora puțini depinde în ultimă instanță pînă și randamentul celor mulți, specializați pe probleme fragmentare, toți trebuind să intre în componența rețelei organizatorice de care urmează a dispune centrul de conducere al județelor (și municipiilor).

În rețeaua ierarhică a nivelelor de cercetare se cade deci să existe o rețea de documentare, de asemenea ierarhic organizată, coborînd din treaptă în treaptă, de la centrala județului pînă la micile unități din teritoriu.

8. INTEGRAREA TEMEI ÎN PROBLEMATICA PLANULUI DE STAT

Punînd accentul pe „o sociologie acționalistă" am și dat o primă indicație cu privire la alegerea temei de cercetare: ea trebuie să fie în legătură cu fenomenele de bază ale vieții noastre sociale actuale, anume cele ale acțiunii de edificare a socialismului la noi în țară. Va fi deci un capitol din „sociologia planului de stat", urmărind efectele „acțiunilor" pe care le întreprinde o administrație, fie ea județeană sau comunală, în aplicarea planului de stat, în anume condiții locale. Vom alege deci acele fenomene sociale pe care le credem că au legătură cu procesul general de dezvoltare a vieții sociale (în sens pozitiv sau negativ), cele care credem că, odată modificate în sensul dorit de noi, vor avea o influență asupra mersului vieții sociale. Vom ține seama și de urgența lor, de capacitatea noastră științifică de a organiza o cercetare, precum și de capacitatea noastră administrativă de a acționa asupra lor.

Temele de pus în cercetare pot fi clasificate, după importanța, gradul lor de generalitate, în mai multe categorii.

Temele prioritare indicate de planul de stat sînt de o copleșitoare importanță datorită următoarelor împrejurări.

Cercetînd, așa cum am spus. dezvoltarea vieții sociale din punctul de vedere al acelor „acțiuni" umane al căror scop îl cunoaștem și pe care le putem urmări în realizarea și efectele lor, scon-

tate şi nescontate, avem posibilitatea de a ne alege temele potrivit indicaţiilor planului de stat, care sînt gata organizate planificat, constituind de fapt o comandă socială dată întregii naţiuni.

Pînă cînd vom dispune de o asemenea reţea de cercetare, orice centru sau laborator de ştiinţe sociale de caracter judeţean poate rezolva problema pe plan local.

Dacă într-adevăr temele „prioritare" fiind cele prevăzute în planul de stat şi ca atare devin obligatorii pentru toţi cercetătorii, nu e mai puţin adevărat că acest plan este defalcat pe fiecare judeţ, semnalîndu-ni-se astfel ponderea pe care diversele teme o au în împrejurările locale.

E de la sine înţeles că în judeţul Tulcea nu vom pune accentul pe tema extracţiei cărbunelui şi nici în Vrancea pe problema transporturilor fluviale.

Rămîne deci datoria fiecărui centru judeţean de documentare să extragă din planul de stat problematica sa proprie, alegînd drept „prioritare" acele teme care prezintă un deosebit interes local. În această privinţă este util să fim atenţi la posibilitatea de a seria temele în ordinea lor de clasificare, potrivit următoarei scheme:

Teme locale de interes general. În cadrul planului de stat, pentru fiecare judeţ, municipiu, ba chiar oraş şi comună rurală, există planuri în curs de realizare, avînd caractere specific locale. Nu toate aceste formaţiuni teritorial-administrative se află la acelaşi nivel de dezvoltare, astfel că problemele lor diferă de cele generale ale ţării şi ca atare merită a fi luate în considerare, acordîndu-li-se precădere. Dar e vorba tot de teme prioritare care, deşi de caracter local, prezintă un interes general, măcar pentru o anume arie teritorială mai întinsă.

De obicei alegerea unor asemenea teme este bine să fie făcută la sugestia (indicaţia sau comanda precisă) a organelor administrative de resort, care ştiu mai bine decît oricine care sînt greutăţile pe care le întîmplină în acţiunea lor, din pricina lipsei unei documentări temeinice şi a unei analize ştiinţifice a problemelor tratate.

Teme locale, de speţă. Uneori temele de cercetare ne sînt indicate de diverse unităţi sau instituţii, care sînt în măsură să încheie chiar contracte cu grupul de cercetători. Sînt în asemenea situaţie directorii de întreprinderi, de pildă, care cer efectuarea unor lucrări de sociologie industrială, de management, marketing sau altele de acelaşi tip. Sau unităţi de producţie agricolă, instituţii şcolare etc. avînd a-şi rezolva probleme specifice, de interes particular.

Teme de interes teoretic. În sfîrşit, oamenii de ştiinţă socială pot formula ei înşişi teme care îi interesează din punct de vedere teoretic, pentru rezolvarea cărora nu e însă necesară antrenarea unei întregi reţele de cercetare. Sînt interesante, fără îndoială, problemele privind de pildă istoria doctrinelor sau analizarea globală a structurii sociale a ţării, de teorie a tipologizării aşezărilor umane şi multe alte asemenea, a căror tratare necesită munca unui singur (sau unui colectiv foarte restrîns de oameni de ştiinţă) de foarte înaltă calificare.

Ar fi cu totul nepotrivit să antrenăm ţara întreagă într-o muncă de teoretizare sociologică sau de istorie socială, cînd ştim prea bine că asemenea lucrări sînt de un nivel atît de pretenţios încît am fi bucuroşi să găsim măcar cîţiva teoreticieni în stare a le face faţă.

Există deci probleme de cercetări sociologice, întocmai ca în orice alt domeniu de cercetare ştiinţifică, care sînt de resortul exclusiv al marilor specialişti. Obişnuit, se înţelege lesne că nu avem nevoie de masa întreagă a populaţiei ca să analizăm probleme filozofice, pentru a preciza, de pildă, în ce măsură — să spunem — este Vasile Conta materialist sau idealist sau pentru a ne da părerea cu privire la anume probleme de matematică superioară şi aşa mai departe. Se ştie mai puţin

că există şi probleme de sociologie care au acest caracter de înalt nivel ştiinţific.

Nu despre ele urmează însă a ne ocupa. Facem numai menţiunea necesară cu privire la obligaţia sociologului de a munci cu precădere la rezolvarea problemelor prioritare ale ţării, liber fiind oricine de a lucra în plus la orice altă problemă l-ar interesa. Într-un institut sau centru de cercetări sociologice trebuie deci să existe un plan de muncă obligatoriu; dar odată acesta îndeplinit, fiecare trebuie să fie liber (şi ajutat la nevoie) să-şi facă şi cercetările particulare pe care le-ar dori.

Cîteodată (foarte rar) se întîmplă ca un cercetător individual să aibă o viziune originală, aparent neinteresantă, dar care poate purta în sine germenii unor dezvoltări ulterioare, deschizătoare de drumuri cu totul noi. Nu e cazul să uităm acest lucru, dar nici să-l socotim a fi hotărîtor în organizarea unei munci colective.

Credem că e bine ca un centru de cercetări sociologice să rezolve mai întîi temele prioritare generale, cele valabile pe toată ţara, abia apoi să atace problemele locale şi în mod cu totul secundar problemele de speţă, particulare.

Capitolul II. Problemele organizatorice ale unei reţele de cercetări zonale

În această parte a lucrării nu ne vom mai ocupa de modul cum trebuie să gîndească omul de ştiinţă socială integrat unui colectiv interdisciplinar, ci de cu totul altceva, anume de seria de principii şi tehnici de care urmează să ţină seama cei care îşi asumă sarcina de a organiza o reţea de colective, în cadrul unor arii teritoriale mari.

A face ştiinţă şi *a organiza* munca ştiinţifică sînt două activităţi distincte, fiecare din ele pretinzînd altă formaţie profesională şi alte calităţi umane.

Ne permitem a crede că „organizatorii" muncilor colective interdisciplinare trebuie să se afle la un foarte înalt nivel de profesionalizare, dat fiind că numai în măsura în care ei înşişi au o formaţie ştiinţifică, sînt în măsură de a organiza munci ştiinţifice purtate în colectiv. Lor li se cere nu numai o stăpînire metodologică şi tehnică a problemelor, ci şi capacităţi şi priceperi, atît în acţiunile de integrare în ruajul administrativ de stat, cît şi în cele de mînuire a oamenilor, deci atît diplomaţie, cît şi simţ pedagogic şi psihologic.

1. NECESITATEA UNEI REŢELE DE CERCETARE

Problema organizării unei cercetări ştiinţifice se pune desigur şi celui care nu are în vedere decît munca cu o singură echipă interdisciplinară, restrînsă ca număr de participanţi. Ea se rezolvă, de obicei, destul de uşor, dacă cine e conducător al echipei are oarecare experienţă în domeniul muncii în comun şi dacă dispune de un suficient prestigiu personal, atît profesional, cît şi uman.

Problema devine însă mult mai grea atunci cînd urmează să se organizeze nu „o echipă", ci „o reţea de echipe", acoperind un întreg teritoriu, cum ar fi de pildă un judeţ sau un municipiu.

Organizarea unei asemenea „reţele" depinde însă în mare măsură de tipul de orînduire socială în care lucrăm.

În această privinţă este din nou util să analizăm pentru ce vechile încercări ale şcolii sociologice din Bucureşti s-au soldat cu un eşec final.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, cercetările sociologice porneau din iniţiative private. Vechiul Institut Social Român izbutise, ce-i drept, să se transforme într-un „Institut de cercetări sociale al României", avînd o reţea de „filiale" în principalele centre universitare, precum şi organe judeţene, dublate de un sistem de „Cămine culturale" cărora li se dădeau şi sarcini de cercetare locală. Animat însă numai pe calea iniţiativelor locale, sistemul nu putea fi viabil. Încercările de a le da un caracter statal prin Legea serviciului social din 1938

s-au izbit de dificultăţile de netrecut ale intereselor statului de atunci, care înţelegea să conducă ţara pe căi dictatoriale şi se ştie că acestea nu au nevoie, ci, dimpotrivă, de răspîndirea în masă a informaţiilor ştiinţifice despre nevoile reale ale populaţiei.

Problema continuă a fi acută pentru sociologii din ţările capitaliste. Şi azi, în Occident, cercetările privind socialul se fac din iniţiativa privată a unor Fundaţii, Institute şi Universităţi, lucrînd de cele mai multe ori pe baza unor „comenzi" care, dacă sînt particulare, au un caracter mărginit local. microsocial prin excelenţă şi dacă sînt comenzi de stat, au caracterul neplăcut al transformării oamenilor de ştiinţă în agenţi ai clasei stăpînitoare, ceea ce dă uneori prilej unor adevărate scandaluri publice, cum a fost cazul tipic al cercetării „Camelot" pusă în slujba neocolonialismului.

Fapt este însă că situaţia sociologiei într-o orînduire socialistă este cu totul alta; căci într-adevăr, statul socialist îşi alcătuieşte planul de acţiune, în mod declarat şi efectiv susţinut, nu numai pe cunoaşterea legilor sociale, ci şi pe studierea realităţilor concrete în care aceste legi au a opera.

În acţiunea de realizare a planului de stat sînt antrenate activ marile mase, care, pentru a putea face faţă muncii de edificare a socialismului, trebuie să aibă o pregătire ştiinţifică temeinică şi o cunoaştere deplină a situaţiilor locale, pe baza unei documentări ţinute permanent la zi.

Principiile democraţiei socialiste cuprind deci participarea tuturor la beneficiile învăţămîntului ştiinţific, colaborarea marilor mase, conştient luminate de ştiinţă, la acţiunile colective care se desfăşoară multilateral, adică atotcuprinzătoare a vieţii sociale, în toate domeniile stucturii economice de bază şi în cele ale suprastructurilor.

Centrînd problematica sociologică, aşa cum credem că se cuvine, pe o „sociologie a planului de stat", adică pe marile probleme asupra cărora converge întreg efortul tuturora, omogen şi sincronic distribuit pe întreg teritoriul ţării, este firesc să credem că acţiunile tuturor celor care realizează planul trebuie să fie dublate de o urmărire conştientă a condiţiilor locale în care ele se desfăşoară, precum şi a rezultatelor obţinute, mergîndu-se în adîncime pînă la o analiză ştiinţifică, dincolo deci de marginile unor rapoarte administrative, atingîndu-se problemele de bază ale condiţiilor şi efectelor sociale ale fiecăreia din acţiunile întreprinse.

O asemenea cercetare, interdisciplinară prin însăşi natura ei, urmează să fie destul de sensibilă încît să surprindă nu numai liniile generale de dezvoltare, pe ansamblul ţării (şi al judeţelor), ci şi amănuntele situaţiilor locale, diferenţiate de la o zonă la alta. În consecinţă ea nu poate fi făcută decît dacă dispunem în fiecare localitate de posibilitatea unei documentări ştiinţifice, potrivit unui plan metodologic elaborat central, la scară judeţeană şi municipală, pe baza liniilor trasate pentru ţara întreagă.

Planul de stat constituie de fapt o „comandă socială" fermă în ceea ce priveşte munca disciplinelor social-politice, cărora le sînt indicate „temele prioritare" de cercetare, o reţea de cercetare putînd deci fi îndrumată astfel încît să nu-şi irosească forţele, fărîmiţîndu-le şi împrăştiindu-le pe multiple probleme de importanţă secundară. Masa întreagă a cercetătorilor şi a colaboratorilor locali urmează a fi deci organizată astfel încît străduinţele comune să se concretizeze în mod util pentru conducerea ştiinţifică a vieţii noastre, pînă la nivelul celor mai modeste unităţi administrative locale.

Asemenea cercetări pe teme prioritare, organizate la scară naţională, sînt nu numai necesare, ci şi posibile în actualele condiţii sociale ale ţării noastre. Căci, spre deosebire de situaţia antebelică, populaţia ţării noastre nu mai este analfabetă, fiind în totalitatea ei trecută prin şcoli de cel puţin 8 sau 10 ani, majoritatea ei avînd un nivel de pro-

fesionalitate care nu e deloc neglijabil. Dealtfel şi gradul de ridicare a conştiinţei cetăţeneşti şi al educării socialiste nu suferă nici un fel de comparaţie cu situaţia de acum cîteva decenii.

În plus, în cea mai mică comună rurală dispunem azi de un număr impresionant de mare de profesionişti de înalt nivel: ingineri agronomi, zootehnicieni, medici umani şi veterinari, profesori şi învăţători, activişti culturali, toţi sensibilizaţi faţă de problemele ştiinţifice ale disciplinelor social-politice, putînd fi deci lesne antrenaţi în munca de înţelegere critică a realităţilor pe care le trăiesc şi pe care le şi mînuiesc, îndreptîndu-le spre un scop comun, cunoscut tuturor.

Cu atît mai mult, dispunem în centrele urbane de tot ce trebuie, din toate punctele de vedere, pentru a fi îndreptăţiţi să credem că formarea unui for metodologic de îndrumare a unei reţele de investigaţie sociologică nu mai este o utopie, ci o problemă a cărei soluţionare este necesară, posibilă şi deci obligatorie.

De aceea, înainte de a începe orice fel de cercetare este necesară punerea la punct a unui colectiv de muncă, constînd pe de o parte într-un for central metodologic, care să asigure coordonarea lucrărilor şi pe de altă parte într-o reţea de nuclee de cercetare care să permită acoperirea sistematică a unui întreg spaţiu teritorial.

Nu e cu putinţă efectuarea unei cercetări sociologice la înalţimea ştiinţei moderne fără de rezolvarea prealabilă a acestui deziderat. Nici măcar cînd se face o cercetare locală, restrînsă la analiza unui singur sat sau a unei singure întreprinderi, nu mai e dată posibilitatea ca un singur cercetător să acopere întreaga problematică a cercetării sociologice, căci şi în acest caz e nevoie de o echipă interdisciplinară. Cu atît mai mult cînd aria de cercetare este un teritoriu administrativ atît de complex cît este un judeţ.

În măsura în care sîntem de acord că sociologia a ajuns a fi o luare la cunoştinţă, pe căi ştiinţifice, a societăţii despre ea însăşi, dacă admitem că ea are astăzi, ca primă datorie, urmărirea modalităţilor de acţionare în viaţa socială, în condiţiile reale ale unui stat care lucrează planificat, obligaţia de a lucra în cercetare la scara însăşi a dimensiunilor acţiunii devine stringentă.

Ca să revenim la o veche imagine, folosită pe vremuri pentru a exemplifica această idee, nu e de ajuns să angajezi un şef de orchestră ca să poţi da un concert, atîta vreme cît nu există o orchestră formată. Tot astfel, un sociolog şi nici măcar un grup restrîns de sociologi nu vor putea face faţă îndatoririlor lor profesionale dacă nu dispun de o reţea de cercetare. E greşită de pildă trimiterea unui sociolog izolat, pe lîngă o mare uzină, dacă nu îl putem încadra într-un laborator interdisciplinar, cuprinzînd economişti, psihologi, medici şi asistenţi sociali, dotaţi cu aparatura tehnică obligatorie într-un astfel de grup de muncă.

Tot astfel, într-un judeţ sociologul singuratic va fi complet dezarmat, în neputinţă de a face faţă rosturilor lui, dacă nu va reuşi să-şi formeze unealta de lucru a unui colectiv central şi a unei reţele teritoriale.

Pentru ca un asemenea instrument să poată fi organizat şi condus, se cade să fim lămuriţi cu privire la tehnicile organizării muncii ştiinţifice. Vom încerca, în capitolul de faţă, să arătăm în ce constă problema, greutăţile ei, precum şi modalităţile care pot fi încercate pentru a le rezolva.

2. TEHNICILE ORGANIZATORICE ALE UNEI REȚELE DE CERCETARE

Existența unei rețele de cercetare fiind singura soluție pentru a se asigura informarea și documentarea, corectă și rapidă, a tuturor organelor noastre administrative, la toate nivelele, de la cele ale comunei rurale la cele central-statale, să vedem care sînt principiile de avut în vedere în organizarea ei.

Ne dăm seama că e vorba de o foarte îndelungată și stăruitoare acțiune organizatorică și de educare cetățenească, care va cere ani de zile pînă va fi desăvîrșit pusă la punct. Dar cu atît mai mult se impune ca munca să fie de îndată începută, mai întîi modest, poate doar sub forma unui simplu grup de inițiativă locală, cu posibilitatea însă de a se desăvîrși, pe măsură ce puterile noastre științifice se vor mări, numeric și calitativ, baza noastră tehnică materială va spori și formele organizatorice se vor perfecționa.

Deocamdată, în cele ce urmează, nu vom propune nici un fel de soluție prefabricată, cu pretenția de a fi perfect pusă la punct. Sîntem convinși dimpotrivă că un sistem final nu va putea fi realizat decît prin sinteza tuturor experiențelor noastre, printr-o continuă consultare bilaterală, efectuată între cercetătorii științifici și „beneficiarii" lor, adică organele de decizie și conducere, doar astfel putîndu-se desăvîrși un „model" meritînd a fi supus experimentării generalizate și ulterior oficializării lui organizatorice.

Vom atinge așadar numai problemele de metodologie și tehnică, de avut în vedere în orice acțiune de organizare a unei munci de cercetare operată zonal, prin colective interdisciplinare. Și aceasta doar „în teorie", mai mult ca sugestii și deziderate, pe care le supunem discuției colegiale a tuturor celor interesați în problemă, trasînd totuși un tablou de realizări viitoare, chiar dacă în acest fel, cele ce vom propune vor putea să pară unora ca izvorîte dintr-un exagerat optimism.

Cred însă că, ferindu-ne de planuri utopice, gîndind realist și fără a pierde contactul cu problemele reale ale vieții sociale, avem datoria de a fi optimiști, avînd încredere în valoarea forțelor creatoare de care dispunem în masa populației noastre și în capacitatea noastră de a găsi formule organizatorice adaptate realităților mereu în dezvoltare.

3. INTEGRAREA CERCETĂRILOR ÎN RUAJUL ADMINISTRATIV DE STAT

Înainte de orice, trebuie să ne fie clar faptul că cercetarea științifică nu are veleitatea de a dubla munca de documentare administrativă; ci, dimpotrivă, de a se pune la dispoziția acesteia pentru o cercetare mai adîncită a unor anume aspecte ale acțiunii administrative, necesitînd un mai lung răgaz de timp decît cel de care dispun organele de conducere și execuție, precum și de o cercetare la un grad de amănunțime care nu se poate obține decît printr-o riguroasă și răbdătoare cercetare interdisciplinară.

Aceasta înseamnă că munca de cercetare trebuie concepută, începută și dusă la bun capăt în deplin acord cu administrația de stat, la toate nivelele ei.

Contactul cu organele administrative de resort, încadrarea cercetării științifice în ruajul administrativ al statului, este nu numai o obligație normală, ci în același timp și o chezășie a eficienței lucrărilor. Obținerea dezlegărilor necesare pentru a folosi documentarea existentă, strînsă pe cale administrativă, nu se poate asigura decît prin acord cu autoritățile de resort. De asemenea obținerea de informații verbale, indicații tehnice, îndrumări practice, eventual colaborare di-

rectă din partea diferiţilor responsabili ai sectoarelor de activitate din cadrul consiliilor judeţene şi comunale, precum şi a celor din conducerea diferitelor unităţi operative, din teren, depinde de asemenea de buna noastră integrare în ruajul administrativ.

În regulă generală deci, şefii ierarhici ai judeţului, ai comunelor, ai unităţilor operative, într-un cuvînt întreg aparatul politic şi administrativ, trebuie să fie de acord cu alegerea temelor locale de cercetare şi cu modalităţile de cercetare propuse. În foarte multe cazuri, acest acord se concretizează prin încheierea unui contract prin care autorităţile respective devin beneficiare ale cercetării ştiinţifice, avînd deci dreptul de a pretinde că concluziile ce se trag din cercetare să le fie de imediat folos. Tot ele pot ajuta — cînd este cazul — la publicarea rezultatelor obţinute, chiar dacă un contract propriu-zis, deci şi un ajutor financiar şi tehnic, nu a fost asigurat.

Şi în tot cazul, oricare ar fi modalităţile de contact între cercetătorii ştiinţifici şi organele de partid şi de stat, contractuale sau ba, munca ştiinţifică nu se poate duce decît printr-un contact permanent, operat în şedinţe comune de lucru şi prin relaţii personale, căci această strînsă conlucrare constituie nu numai o obligaţie, ci şi garanţia de bază că lucrările se vor desfăşura în mod util şi în bune condiţii operative.

4. COLECTIVUL ORGANIZATORIC CENTRAL

Oricare ar fi formula organizatorică folosită, afectînd adică iniţial doar forma unui simplu grup de iniţiativă, sau a unui cerc de studii, sau chiar doar a unei echipe alcătuite ad hoc pentru rezolvarea unei singure teme şi cu atît mai mult dacă se adoptă formula unui laborator sau a unui Centru judeţean de cercetări social-politice, este necesară formarea unui colectiv central, avînd rosturi multiple.

a. Sarcinile colectivului

În primul rînd se cuvine să se încerce o rezolvare a problemei existenţei în cadrul judeţului a unor acţiuni de cercetare deja începute, dar neavînd încă o conducere unică, precum sînt filialele Academiei, Laboratoarele sociale universitare, unităţile centrului de cercetări ale problemelor tineretului, Muzeele locale, diferitele acţiuni întreprinse pe linia Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste sau de către diverse formaţiuni de studiere a folclorului şi etnografiei etc. Pentru a se evita împrăştierea de forţe, toate acţiunile de cercetare ştiinţifică vor trebui totuşi să sfîrşească prin a se coordona, în cadrul unui plan comun, centrat pe problemele „prioritare“ indicate de către planul de stat.

Dar oricare ar fi formula organizatorică ce se va putea găsi pentru soluţionarea acestei situaţii actuale (care nu e raţională), nu e mai puţin adevărat ca prin simpla găsire a unei modalităţi de coordonare, munca nu este încă sfîrşită, ci de abia începută, în sensul că o acţiune coordonată nu poate fi realizată decît dacă îi asigurăm o conducere metodologică unitară.

Nu e de ajuns ca toată lumea să fie de acord să atace una din problemele „prioritare“ figurînd în planul de stat pentru ca rezultatele obţinute de către toate unităţile cuprinse în reţea să poată fi sintetizate. Totalizarea lor e cu neputinţă dacă fiecare unitate procedează la cercetare pe baza unor concepţii proprii cu o metodologie şi tehnici proprii, cu ipoteze de lucru diverse şi cu unelte de lucru neomogene.

Coordonarea muncilor efectuate în reţea nu poate fi efectuată decît dacă există un for central care să asigure metodologia

lucrărilor, constînd în alegerea temei, concretizarea ei, elaborarea ipotezei de lucru şi a tehnicilor de folosit pentru fiecare temă în parte, testarea uneltelor, mergîndu-se pînă la cele mai mici detalii, adică pînă la modalităţile de prelucrare a datelor şi ale redactării finale şi fixîndu-se cît mai precis planul calendaristic de lucru. Evident, cu precizarea nominală a colectivelor antrenate în muncă, precum şi calcularea necesităţilor bugetare ale investigaţiei.

Acelaşi for metodologic, ca grup central de iniţiativă şi organizare, va avea de efectuat şi alte sarcini.

Astfel, va trebui să procedeze la instructajul tuturor celor care vor participa la executarea pe teren a lucrărilor, atît prin prelegeri teoretice, cît mai ales prin demonstraţii practice. Grupul acesta central îşi poate lua chiar obligaţia ca, în cadrul prelegerilor ţinute la universităţile populare, ale cercurilor de învăţămînt politic etc., să organizeze cursuri sistematice cu privire la problemele ce urmează a fi analizate sociologic, la teren, folosindu-se în acest scop posibilităţile de a publica în periodicele locale informaţiile utile muncii de cercetare.

De asemenea, odată declanşată acţiunea de cercetare, adică formate echipele, instructate şi plasate pe teren, acest colectiv central are sarcina de a îndruma şi coordona munca tuturora, prin colaborare directă, sfătuire şi control, astfel ca să se asigure seriozitatea şi omogeneitatea lucrărilor, stabilindu-se în mod uniform modul de rezolvare a diverselor probleme sau greutăţi teoretice ce se ridică inevitabil în cursul oricărei investigaţii. Acelaşi colectiv are şi îndatorirea de a strînge materialele culese şi redactările parţiale, de a le organiza pe dosare de teme şi subteme şi de a proceda în final la o redactare unitară a concluziilor.

Dealtfel, într-o cercetare zonală sînt unele probleme care nu pot fi rezolvate decît de către acest grup central, în care adică reţeaua teritorială nu este de folos. Astfel. de pildă, geologia unei regiuni, geomorfologia şi climatologia ei se pot foarte bine clarifica de către specialiştii grupului central.

Colectivului central îi poate reveni şi sarcina de a organiza, într-o formă sau alta, şedinţe de comunicare a rezultatelor obţinute, astfel ca un cît mai larg număr de cetăţeni să-şi poată da avizul cu privire la soluţiile propuse şi argumentele aduse în sprijinul lor.

Evident, în primul rînd, colectivul are datoria de a ţine permanent contact cu organele de decizie locale, sfătuindu-se şi cerînd informaţii şi dezlegări, pas cu pas, pe măsură ce investigaţia progresează.

b. Structura internă a forului de conducere

De la început trebuie arătat că nu e vorba de o „schemă" în sens de încadrare într-un stat de plată. Cel mult, cîţiva funcţionari vor putea fi eventual, plătiţi, cum ar fi un secretar, specialiştii lucrînd la multiplicări Xerox, la maşinile electronice de calcul etc. Membrii colectivului de cercetare vor lucra însă în cadrul obligaţiilor lor de cercetare ştiinţifică, dacă e vorba de membrii corpului didactic, sau ca cetăţeni, prestînd muncă ştiinţifică de folos obştesc.

Oricum, colectivul lor trebuie organizat. Sînt mai multe soluţii de avut în vedere. Una este foarte ispititoare, părînd a fi simplă şi logică; anume de a organiza „centrul" pe „ramuri sociologice", adică pe sectoare, cum ar fi „sociologie industrială", „sociologie rurală", „sociologie a învăţămîntului" etc. sau adoptîndu-se formula împărţirii pe sectoare, cîte unul de fiecare disciplină socială particulară, precum „economia politică", „geografia socială", „psihologia socială", urbanism" etc.

Soluţia nu este însă satisfăcătoare. În primul rînd pentru că ea corespunde mai mult unei concepţii „multidisciplinare" decît uneia „interdisciplinare". In

fapt, unul şi acelaşi specialist, să spunem un economist, are de adus aportul său atît în domeniul sociologiei urbane, cît şi a celei rurale, în studiul sociologic al învăţămîntului, cît şi în urbanism. Nu există problemă socială care să nu necesite contribuţia tuturor disciplinelor sociale. De aceea orice împărţire pe „sectoare" vine în contrazicere cu însăşi ideea interdisciplinarităţii, incitînd la multidisciplinaritate, termenul însuşi de „sector" avînd înţelesul de „decupare", „tăiere" (în latină = secare), sectorul fiind deci prin excelenţă „sectar", adică considerare în sine a unui fragment rupt de contextul său originar.

Mai operativă mi se pare soluţia de a concepe ansamblul membrilor alcătuitori ai grupului central ca pe un singur colectiv alcătuit din membri egali, solicitaţi să-şi dea, deopotrivă şi simultan, o contribuţie, prin dezbateri şi participare la lucrări, în oricare problemă s-ar fi hotărît de comun acord a se lua în cercetare.

Grupul central ar constitui astfel un for realmente interdisciplinar, din ce în ce mai eficient pe măsură ce membrii lui vor deprinde nu numai tehnicile, ci şi etica muncii ştiinţifice în colectiv.

Cum orice cercetare în ştiinţele sociale are un caracter interdisciplinar, forul acesta metodologic va trebui să cuprindă reprezentanţi autorizaţi ai tuturor disciplinelor sociale particulare. Evident, nu vor putea intra în formaţia lui toţi specialiştii din judeţ, căci e de presupus că nu toţi vor fi de acord să-şi dea aportul continuu, în spiritul eticii muncii de folos obştesc. Se vor declara de acord în special acei specialişti destul de pasionaţi de profesia lor ca să-şi dea seama de importanţa problemei şi de eficienţa contribuţiei pe care o pot aduce.

Grupul restrîns de iniţiativă va trebui totuşi să aibă de la început un inventar al tuturor forţelor ştiinţifice de care dispune judeţul, pentru a solicita rînd pe rînd pe toţi cei de care va fi nevoie, nu numai ca membri permanenţi ai nucleului central, ci şi ca ocazionali colaboratori la diverse teme sau ca simpli deţinători de informaţii utile.

Un asemenea inventar e bine să cuprindă nu numai lista nominală a acestora, ci şi informaţii despre pregătirea lor de specialitate, locul lor de muncă, adresa etc., mergindu-se în centrele bine organizate, pînă la alcătuirea unor fişiere cuprinzînd biografia, bibliografia şi chiar fotografia fiecărui colaborator. Pentru un istoric viitor, dornic să analizeze cum s-a dezvoltat cercetarea ştiinţifică, asemenea fişiere vor putea fi de un real folos. Dar şi pentru organizatorul muncii actuale, fişierul e o bună unealtă de lucru. Lista inventar a colaboratorilor posibili e lungă şi poate fi schematizată astfel:

Ştiinţele naturii

Geologi, geografi (de toate specialităţile), climatologi, meteorologi, pedologi, hidrografi, botanişti, zoologi.

Demografie

Statisticieni demografi, medici, igienişti, specialişti în sănătate publică.

Producţie materială

Ingineri de mine, ingineri industriali (de toate profilurile), economişti, contabili, directori de întreprinderi, şefii serviciilor de personal, specialiştii în management, marketing, securitate a muncii, ergonomie, psihologie, asistenţă socială de întreprindere.

Directori de bancă, directorii C.E.C. Sefii cooperaţiei meşteşugăreşti.

Inginerii agronomi, silvici, pastorali, zootehnicieni, legumicultori, medici veterinari, ingineri de construcţii rurale, preşedinţi şi directori de CAP, IMA şi IAS-uri.

Sistematizări teritoriale

Arhitecţii urbanişti şi sistematizatori teritoriali. Inginerii de căi de transporturi şi comunicaţii, de bonificări teritoriale, ceferişti, transporturi IRTA şi comunale, şefii oficiilor de turism.

Cultură și educație socialistă

Corpul didactic, directorii de şcoli, cursuri, universităţi populare, cămine culturale, biblioteci, muzee, case memoriale, tipografii, presă, posturi locale de radio, teatre, cinematografe, animatorii culturali, maeştrii sportivi, folcloriştii şi etnografii, istoricii şi arheologii.

Evident, nu vor fi omişi, dimpotrivă, conducătorii organizaţiilor de UTC, pionieri, sindicate, organizaţii de masă, deputaţii locali, primarii, secretarii comunal: şi toţi cei care, într-un sistem sau altul, se află sub conducerea unică a organizaţiilor de bază ale partidului. Cu toţi aceştia, aşa cum am spus, se cade să ţinem cel mai strîns contact, informîndu-i necontenit asupra mersului lucrărilor.

5. REȚEAUA TERITORIALĂ

Idealul ar fi să dispunem în fiecare comună rurală de un grup de cărturari organizaţi în vederea alcătuirii de cercetări ştiinţifice, adică a unor „monografii locale". Teoretic există azi în orice comună forţe intelectuale suficiente în acest scop. Dar oricît de optimişti am fi, să fim şi realişti şi să ne dăm seama că planul de a organiza în fiecare comună o grupă interdisciplinară de activitate monografică nu poate fi realizat. Vom da, ulterior, explicaţiile necesare pentru ca, acolo unde totuşi vom găsi localnici dornici să pornească la o astfel de muncă, ei să poată fi organizaţi şi îndrumaţi.

Deocamdată să ne mulţumim cu mai puţin, adică cu strictul necesar, găsind în fiecare comună rurală măcar un om pe care să-l convingem a fi „corespondentul", „colaboratorul" nostru benevol sau „membru asociat" al forului central. Nu are importanţă ce titlu îi vom da. Esenţial este să găsim pe cineva care, nu din obligaţie profesională administrativă, ci din pur interes ştiinţific, să se declare gata să colaboreze cu noi, angajîndu-se să ţină legătură permanentă cu forul central, să răspundă la cererile de informaţii, pe care i le vom comunica fie în scris, fie prin publicaţii, fie prin viu grai, după împrejurări.

Acest colaborator poate fi găsit dacă cunoaştem oamenii din fiecare comună. El poate să fie, după caz, un profesor sau învăţător local, un director de cămin cultural, un bibliotecar, un inginer agronom, un medic, un secretar de primărie, un preot sau deseori chiar şi un membru al cooperativei locale avînd aplecare spre asemenea probleme sociale şi o pricepere care poate fi sporită necontenit, prin însăşi acţiunea de cercetare la care îl antrenăm.

Există în comunele rurale localnici care au pasiunea cercetărilor, de dragul locului natal interesîndu-se de istoricul satului lor, de problemele lui actuale şi care încearcă să-şi scrie amintirile şi cunoştinţele sub forma, ajunsă astăzi foarte cunoscută, a „monografiei satului".

Din vechea şcoală monografică a rămas, aşa cum am mai spus, încă trează această dorinţă a multora de a face „monografia satului". Foarte deseori sînt solicitaţi cei din centrele de cercetare ale marilor oraşe, cei din catedrele de ştiinţe sociale, de către asemenea „monografişti" locali, care cer să li se dea îndrumări şi sprijin în alcătuirea de studii sociale. Ba se întîmplă ca din iniţiative locale să se formeze grupe de asemenea cercetători, cu ambiţia de a purcede la studii de mai vastă întindere, mai pretenţioase decît de simplă memorialistică.

Fenomenul acesta cultural este îmbucurător. Dar faţă de el trebuie să fim foarte prudenţi, aducîndu-ne aminte că o cercetare ştiinţifică nu se poate improviza. Oricît de entuziaşti ar fi aceşti „monografişti", adevărul este că cercetare ştiinţifică nu o pot face decît cercetători educaţi ştiinţific cu o deosebită

rigoare şi că cercetările sociologice pretind existenţa unor colective interdisciplinare, membrilor lor cerîndu-li-se, în afară de cunoştinţele legate direct de specialitatea lor, o bază filozofică marxistă şi o cunoaştere a metodelor şi tehnicilor de lucru, ceea ce nu se poate obţine decît prin învăţămînt de specialitate.

Asemenea colective locale, pe de altă parte, se mărginesc la studierea situaţiilor din comuna lor, fără să aibă o viziune completă asupra judeţului şi cu atît mai puţin asupra situaţiei întregii ţări. Deopotrivă, ei nu înţeleg destul de clar la ce trebuie să folosească o cercetare şi în ce mod informaţiile locale pot fi racordate la documentarea centrală necesară bunului mers al acţiunilor înscrise în planul de stat.

Iniţiativele locale nu trebuie însă în nici un caz descurajate, ci mai curînd îndrumate spre a le încadra în complexul de cercetări zonale, care urmează a fi făcute pe plan judeţean, sub conducerea metodologică a unui for central.

Primul pas care trebuie făcut constă deci în folosirea forţelor locale potrivit unui plan de coordonare a tuturor cercetărilor pe o singură temă, comună tuturor satelor, strîngîndu-se strict acele informaţii care sînt necesare pentru lămurirea temei puse în lucrare. La început modeste şi uşoare, aceste teme vor putea fi multiplicate şi complicate ulterior, abordîndu-se probleme din ce în ce mai grele, pe măsură ce capacitatea de muncă a reţelei va spori.

În acest scop, spuneam, să ne mulţumim la început prin a avea cîte un colaborator în fiecare comună, căruia îi vom cere informaţii utilizabile, în primul rînd pentru centrul de documentare judeţean, care, aşa cum vom arăta, are nevoie de ştiri privind fiecare comună în parte, neînregistrate pe cale administrativă, totuşi indispensabile pentru o cunoaştere a „zonelor“ diverse, adică a ariilor social-culturale existente din care e alcătuit judeţul.

Practic, vom vedea de îndată cum trebuie procedat în acest domeniu de activitate. Subliniem pentru moment doar necesitatea de a ne organiza o reţea de informatori, a cărei condiţie esenţială este să fie completă, adică acoperitoare a tuturor comunelor rurale din judeţ, orice lipsă în reţea dăunînd calităţii cercetărilor de caracter zonal.

Odată ce munca de alegere şi convingere a acestor corespondenţi din reţea a fost realizată, grija centrului trebuie să fie de a ţine permanentă legătură cu ei. Se pot face convocări în şedinţe comune, deşi acestea implică cheltuieli şi învingerea unor greutăţi de organizare. Se pot însă face şi vizite în comune, cu prilejurile diverse ale unor îndatoriri profesionale oarecari şi mai ales se pot purta corespondenţe scrise.

Regula de avut în vedere este următoarea: dacă ceri cuiva o informaţie trebuie să-l convingi că informaţia lui a fost folosită, ca să nu aibă impresia că ai făcut o cerere formală, la care el a răspuns, formal, fără ca vreun folos oarecare să rezulte din aceste două acte formale. De aceea, oricît de greu s-ar părea, orice informaţie primită trebuie de îndată confirmată, spunînd corespondentului respectiv că ai primit la timp (sau cu întîrziere) informaţia, că ai analizat-o, că e bună (sau are anumite lacune, pe care i le arăţi, cerînd îndreptarea).

Cînd informaţiile au fost toate primite şi au fost totalizate, rezultatele cercetării trebuie comunicate public, astfel ca toţi colaboratorii să capete convingerea că într-adevăr nu au lucrat zadarnic.

Se pot de asemenea întrebuinţa mijloacele de antrenare la muncă prin organizarea unor sisteme premiale, care pot consta uneori în publicarea numelui celor care au dat cele mai bune şi mai prompte răspunsuri (ceea ce poate face prin gazetele locale sau emisiile de radio, dacă există posturi locale), precum şi prin premieri constînd în broşuri şi cărţi tipărite, abonamente la ziare şi reviste, soluţia potrivită depinzînd de

mijloacele de care dispunem local şi de bunăvoinţa organelor care se ocupă de problemele răspîndirii culturii, care în acest domeniu ne pot fi de un nepreţuit folos.

Există tendinţa (firească) de a forma o reţea de colaboratori folosindu-se reţeaua gata formată a activiştilor culturali. E drept că aceştia pot fi mai uşor convocaţi la şedinţe de lucru şi la cursuri de specializare. Totuşi munca de cercetare ştiinţifică nu dă rezultate dacă e considerată doar ca o obligaţie profesională a unei reţele care în fond are alt scop decît cel al cercetării ştiinţifice. Sîntem convinşi că o bună parte din cei prinşi în reţeaua de cultură şi educaţie socialistă vor avea dorinţa de a lucra şi în domeniul cercetării ştiinţifice. Cu atît mai bine: cu condiţia însă ca această muncă să aibă caracterul muncii benevole, făcută din pur interes ştiinţific, iar nu ca simplă obligaţie de serviciu.

În tot cazul, dacă recurgem la o reţea gata formată, să avem grijă nu cumva să omitem persoanele care, fără nici un fel de obligaţie, au şi ele dorinţa sinceră de a colabora la asemenea munci ştiinţifice. Totul depinde de situaţiile locale, de cunoaşterea oamenilor, pentru ca alegerea acestui prim colaborator al forului central să fie raţională, adică eficientă.

Am spus „acest prim colaborator" pentru că el nu este decît cel dintîi pion pus într-o acţiune care în cele din urmă va trebui amplificată pînă la formarea unui „nucleu" de cercetare. Corespondentul trebuie deci astfel ales încît să poată ulterior proceda şi la formarea acestui nucleu, adică a unui colectiv care să cuprindă mai mulţi colaboratori, folosindu-se specialiştii de diverse formaţii profesionale existenţi în comună. Însă tot pe aceeaşi idee a muncii benevole, acceptate din sinceră dorinţă de a colabora la o activitate care depăşeşte obligaţiile strict profesionale.

Acest corespondent, om de legătură al nostru, va putea desigur colabora încă de la început cu cine va crede de cuviinţă, lucrînd în spiritul anchetatorului social care ştie că numai prin îndelungi convorbiri cu oamenii în mijlocul cărora lucrezi se pot obţine informaţii exacte şi pertinente.

Formarea unui colectiv local, dacă se poate obţine pe această cale, va fi binevenită; dar nu e neapărat necesară. Vom arăta de ce monografierea adîncită a unei comune urmează a se face nu alegînd-o la întîmplare, ci cu socoteală, prin procedee care să garanteze o maximă posibilitate de generalizare a concluziilor la care se ajunge.

În acele sate, unde va fi necesară o monografiere adîncită va fi utilă formarea unui nucleu local. Dar aci, vor trebui să fie organizate şi echipe de specialişti în disciplinele sociale particulare, de foarte înalt nivel ştiinţific, lucrînd în colaborare directă cu grupul local.

6. ECHIPELE FORMATE PE TEME

Reţeaua de colaboratori locali, formată deci fie dintr-un singur om, fie din grupuri locale de mai multe persoane, constituie baza oricărei cercetări zonale. Ea este instrumentul de care ne putem folosi în permanenţă pentru soluţionarea unor probleme simple constînd în informaţii brute, neadîncite, precum şi ca reţea de „operatori de anchetă" atunci cînd recurgem la tehnicile formularelor, în cadrul unui sondaj făcut prin eşantionare, aşa cum de asemenea vom arăta.

Dar această reţea de colaboratori locali, oricît de importantă ar fi, nu răspunde tuturor nevoilor şi posibilităţilor noastre de cercetare.

Se ştie că, potrivit sarcinilor trasate de către conducerea de partid şi de stat, membrii corpului didactic au obligaţia de a executa cercetări ştiinţifice, legîndu-le

de practică. De asemenea, că studenţii au şi ei aceleaşi obligaţii de a lega învăţămintul de cercetare şi cercetarea de practică.

Orice judeţ dispune deci de o masă de forţe de muncă ştiinţifică care trebuie folosită în mod raţional, îndrumînd-o spre atacarea problemelor locale de bază, adică legate de realizarea planului de stat. Necesitatea unei coordonări a tuturor cercetărilor se impune.

Forul central de care am vorbit, din simplu cerc de studiu sau colectiv de iniţiativă, este menit să se transforme în „Centru judeţean de ştiinţe sociale", într-o formă care va trebui stabilită prin instrucţiuni sau reglementări oficiale. În tot cazul este clar că, oricare va fi forma ce s-ar da acestor centre judeţene, ele vor trebui să fie puse sub conducerea acelui organ local care are răspunderea culturii şi propagandei din judeţ, singurul în măsura să stabilească modalităţile concrete ale colaborării dintre diversele unităţi şi reţele de cercetare, încadrîndu-le pe toate într-un program de lucru raţional şi realmente util nevoilor sociale. Reţinem însă ideea următoare: sînt necesare, pe de o parte „reţeaua teritorială", permanentă. pe de altă parte „echipele" formate temporar, „pe teme", adică organizate pentru executarea unei anume investigaţii pe o temă dată, contractată sau ba cu organele judeţene sau cu conducerea unor întreprinderi, planificate a lucra un anumit răgaz de timp, care poate merge de la cîteva luni la cîţiva ani, urmînd a fi desfiinţate la terminarea lucrărilor sau să capete altă formaţiune odată cu prelucrarea unei noi teme. Acestea spuse, să ne reîntoarcem la îndatoririle forului central arătînd că cea dintîi grijă trebuie să-i fie organizarea unui „Centru judeţean de informare şi documentare".

Considerăm că problema este deosebit de importantă, în lipsa unui asemenea centru, nici un fel de cercetare zonală completă neputînd fi făcută. Îi vom acorda deci un capitol de sine stătător.

Capitolul III. Centrul judeţean de informare şi documentare locală

1. UNELTELE DOCUMENTĂRII

Orice centru de documentare foloseşte o serie de unelte şi procedee de lucru pe care e bine să le amintim.

a) *Bibliografia* este cea dintîi unealtă la care trebuie să ne gîndim. Tehnica redactării „fişelor bibliografice“ este îndeobşte cunoscută şi nu e cazul să intrăm în amănunte, arătînd folosul clasificării lor potrivit sistemului decimal, ale cărei taine le cunoaşte orice bun bibliotecar.

Insistăm numai asupra faptului că bibliografia unui centru local are un caracter deosebit, dat fiind că scopul ce se urmăreşte este cunoaşterea unor situaţii locale, bibliografia urmînd deci să cuprindă lucrările privitoare la zona noastră teritorială, atît cele anume închinate ei, cît şi cele care cuprind doar răzleţe informaţii care ne privesc.

În plus, în această bibliografie includem şi lucrările manuscrise deţinute de diverşi particulari, nu numai cele publicate în volume sau broşuri. De asemenea semnalăm şi articolele sau studiile apărute în diverse reviste şi ziare.

Şi aci un sfat: orice colecţionar ştie că e mai uşor să constitui o colecţie decît să o reconstitui. Porneşti adică întotdeauna de la zi şi ţii apoi la curent, zi de zi, tot ce apare, procedînd doar în măsura posibilităţilor la reconstituirea trecutului. Ca să regăseşti de pildă articolele apărute în ziare vechi e o muncă extrem de grea. A lua notă de ce apare în zilele noastre e mult mai uşor.

Bibliografiile se lucrează pe fişe, iar nu pe liste, pentru motive pe care oricine le înţelege: posibilitatea de intercalare a unor informaţii noi, posibilitatea clasării pe autori, pe materii, pe localităţi etc. Ele trebuie să cuprindă şi adnotaţii critice, scurte rezumate a temelor tratate, fiind în felul acesta mult mai utile.

Adăugăm că îmbogăţirea acestei bibliografii se poate asigura dacă dispunem de un colectiv de colaboratori de diverse profesiuni şi discipline ştiinţifice, pe care îi convingem să coopereze la ţinerea în evidenţă a literaturii problemei, prin comunicare de fişe bibliografice din specialitatea lor.

b) *Biblioteca*. Ideal ar fi să existe nu numai o bibliografie cît mai completă, dar şi o bibliotecă de specialitate, privind adică problemele locale, manuale şi reviste. Va trebui să găsim modalităţi de realizare, biblioteca sociologică fiind un instrument de lucru de care nici un om de ştiinţă nu se poate lipsi.

Deocamdată ne putem strădui măcar ca în una din bibliotecile publice să avem grijă să existe categorisite şi grupate tematic lucrările necesare în munca cercetărilor sociologice. Aşa, de exemplu, pentru temele de demografie să existe la un loc seria publicaţiilor de recensămînt, începînd cu cele din 1930. 1941, 1948, 1956 şi 1966.

c) *Fototeca şi fonoteca*. Fotografii şi filme se iau de profesionişti şi amatori,

în cantități enorme. Nu toate sînt utile din punctul de vedere al documentării sociale. Totuşi, toate cele privind urbanismul, clădiri de instituții şi particulare, străzi, cartiere, lucrări de bonificare a terenurilor, priveliști geografice, aspecte folclorice şi etnografice etc., atîtea cîte există, trebuie colecționate, convingînd pe posesorii lor să ne dea o copie. În măsura în care acest lucru e posibil, va trebui să procedăm şi la o campanie sistematică de fotografieri, avînd grija ca fiecare fotografie să fie lipită pe o fişă cuprinzînd informațiile necesare pentru identificarea şi analizarea lor.

Fonoteca de asemenea e utilă, constînd în colecționarea şi păstrarea sistematică a tuturor înregistrărilor făcute la magnetofon, în cursul interviurilor şi a diverselor prize de sunete pe care le facem în cursul unei campanii de cercetări.

d) *Muzeul*. Colecționarea de obiecte muzeologice intră de asemenea în rosturile unui centru de cercetări sociale. Nu e desigur vorba de a constitui muzee proprii, ci doar de a contribui la îmbogățirea muzeelor existente, centrale şi locale, cu piese care să arate nu numai aspectele obişnuite în orice muzeu local, ci şi cele care scot în relief viața socială trecută şi actuală, cu procesele ei de transformare, cu proiectele de viitor cuprinse *în planurile de perspectivă*.

Muzeul „social" trebuie conceput ca o *modalitate de a pune la curent publicul* cu marile probleme sociale, semnalîndu-se trăsăturile specifice ale zonei, cuprinzînd deci nu numai mărturii ale trecutului, ci şi perspectivele viitorului.

Un muzeu conceput ca o „prelegere" de ştiințe sociale constituie dealtfel o temă asupra căreia urmează a ne mai gîndi, pînă îi vom putea găsi soluțiile cele mai potrivite, pentru a-l face să devină cu adevărat ceea ce trebuie să fie, adică o unealtă de pedagogie ştiințifică în folosul marilor mase.

e) *Arhiva şi dosarele* nu trebuie nici ele uitate. Cu condiția să nu le concepem ca pe niște coperte în care strîngem informațiile de care nu mai avem nevoie, aşa cum în administrația de tip vechi se spunea despre o hîrtie ieşită din uz că urmează a se pune „la dosar". Ci dosarul este şi el o unealtă de lucru, în care strîngem sistematic informațiile necesare pentru rezolvarea unor probleme aflate în curs de cercetare.

Distingem în primul rînd dosarele cuprinzînd „cupuri" din ziare, adică articole şi informații tăiate din corpul ziarelor şi triate pe probleme, muncă ce poate fi făcută prin urmărirea la zi a tot ce se publică. Tăieturile lipite pe coli de hîrtie şi aranjate la locul lor în dosare, pe probleme, formează cu încetul o sursă de documentare de primă importanță.

Există însă şi dosare în care depozităm materialele strînse în decursul unor cercetări (formulare statistice, redactări în ciornă etc.) care trebuie astfel organizate încît să fie posibilă operația denumită „analiză secundară".

Să nu uităm nici faptul că orice concluzie ştiințifică nu e demnă de credință decît în măsura în care poate fi controlată prin consultarea datelor primare de la care s-a pornit. Materialele „vechi", depozitate în dosare, nu sînt deci moarte, depăşite şi scoase din uz, ci rămîn în continuare o documentare ştiințifică de care vom mai avea nevoie.

Reamintim că tehnica cercetărilor „panel" ne obligă să ținem la zi dosarele vechi, ele constituind temeiul pentru orice nouă cercetare.

Un aspect special al problemei priveşte dosarele de lucru folosite în timpul unei campanii de cercetare colectivă.

În sfîrşit, vom insista asupra acelor dosare care sînt efectiv dosare de lucru, în munca prealabilă de documentare pe care sîntem datori a o face înainte de a alege „temele" de cercetare şi deci de a porni efectiv la munca de teren.

Această „documentare" nu constă numai în strîngerea de informații, cîte există

gata făcute, ci şi în elaborarea lor de către noi, dat fiind faptul că sînt două mari capitole pe care trebuie să le avem în vedere: unul privind poziţia judeţului în cadrul general al ţării şi altul privind structura internă a judeţului el însuşi.

2. PROBLEMA „BĂNCII DE DATE"

Întreg sistemul de informaţii pe care l-am schiţat, socotindu-l util punerii în acţiune a unui plan de cercetare sociologică, constituind laolaltă nucleul „Arhivei" documentare a centrului judeţean, nu reprezintă decît o etapă în vederea unei viitoare organizări a unui aparat informaţional la nivelul tehnicilor moderne.

Aşa cum este conceput, sistemul de arhivare pe care îl propunem rămîne totuşi greu de mînuit şi mai ales în neputinţă de a fi ţinut la zi în cadrul unui sistem informaţional, adică a unei evidenţe operative, permiţînd uşoara extragere şi corelare de probleme, a informaţiei existente.

Nu putem acorda în acest volum prea mult spaţiu pentru a da lămuririle tehnice necesare rezolvării unei astfel de probleme. Totuşi, expunerea cîtorva principii de bază poate fi utilă pentru a sugera găsirea unor soluţii operative, în special pentru a semnala că o arhivă documentară, oricît de empiric am concepe-o, nu trebuie să fie decît un prim pas spre o finală modernizare a echipamentului informaţional.

Mai întîi trebuie să ne fie clară ideea cuprinsă în formula curent folosită a „biroului motor".

Toată lumea e de acord să lupte împotriva abuzului „birocraţiei", căreia i se dă sensul peiorativ de „scriptologie" inutilă. Pe bună dreptate dealtfel, căci prea deseori „evidenţele" cerute nu sînt destul de raţional concepute, rămînînd necoordonate între ele, făcînd dublă întrebuinţare, mai mult folosind diverşilor responsabili ca să aibă o „acoperire" formală a activităţii lor, „forma" făcută cîntărind astfel mai greu decît realizările obţinute.

Dar în acelaşi timp nu trebuie să uităm că la nivelul tehnicii de azi, „evidenţa" a ajuns a fi strict necesară [1], cu condiţia să fie „operativă", adică unealtă de lucru, iar nu proces-verbal alcătuit în vederea unui control formal.

Se compară deseori „biroul" modern cu un „tablou de bord" al unui avion sau cu un „tablou de comandă" într-o uzină automatizată. Un avion modern are un tablou de bord extrem de complicat, în lipsa căruia zborul nu ar fi însă cu putinţă. O uzină automatizată ar sta în permanentă pană dacă nu ar exista evidenţa tabloului central, care permite să intervii instantaneu pentru restabilirea mersului normal al fluxului tehnologic. De asemenea într-un şantier modern, „drumul critic" (care nu e decît o evidenţă a acţiunilor planificate) nu e nici el „birocraţie", ci unealtă de lucru.

Trebuie să ajungem la convingerea că şi în materie de ştiinţă asemenea „tablouri de bord", „dispecerate", adică evidenţe ţinute la zi, sînt indispensabile, fără de ele fiind cu neputinţă coordonarea lucrărilor interdisciplinare colective, plănuite pe mai lungi intervale de timp.

[1] Max Weber e deseori socotit ca teoretician al „birocraţiei", ca element necesar al oricărei organizaţii moderne. Dar se uită că cel dintîi gînditor care a teoretizat problema „birocraţiei" nu este Weber, ci Marx, aşa cum arată şi Andras Hegedüs în lucrarea *„Analisa di Marx della birocrazia e la realtà socialista"* (Citată de UMBERTO MELOTTI, în *Marx e il terzo mondo*, Milano, 1971, la pagina 61, nota 145).

Atîta vreme cît un om de ştiinţă lucra de unul singur, el nu avea nevoie de un prea complicat sistem de ţinere în evidenţă a lucrărilor lui. Deşi, nici cercetătorul singuratic nu poate trăi fără a-şi ţine „agenda“ lucrărilor, fără a-şi face o evidenţă a sarcinilor pe care le are sau pe care singur şi le asumă. Viaţa modernă ne obligă pe toţi să ţinem seama de calendar şi de orar, fie că sîntem sau nu bucuroşi de această aparentă stînjenire a „libertăţii“ personale, în fond garanţie a eficienţei eforturilor noastre.

Cînd însă de la treapta muncii individuale trecem la cea a muncii colective, necesitatea de a coordona între ele activităţile şi rezultatele obţinute a foarte multor colaboratori, „planificarea“ şi „evidenţa“ se impun ca o aspră necesitate. Acest principiu general cu privire la rostul „birocratic“ al unui „birou motor“, conceput ca unealtă de lucru, se aplică deopotrivă atît în conducerea acţiunilor, cît şi în compulsarea rezultatelor obţinute, amîndouă aceste categorii de fapte putînd fi transformate în „informaţii“, pentru tratamentul cărora fiind astăzi pusă la punct o întreagă tehnică, cea a „informaticii“, care trebuie să ne inspire şi să ne folosească în măsura maximă a priceperilor noastre.

Desigur, idealul ar fi ca într-un laborator de ştiinţe sociale şi politice, de caracter judeţean, să existe posibilitatea organizării unei „Bănci de date“, dotată cu toată aparatura electronică necesară. Nu ne facem însă iluzia că vom putea ajunge, dintr-un singur salt, pînă la acest nivel. Dar nici nu socotim că este admisibilă atitudinea de indolenţă care ne-ar îndemna să amînăm rezolvarea problemei pînă cînd vom putea trece de la condei la maşina de calcul de „ultimă generaţie“. Pînă a ajunge acolo este necesară o îndelungată muncă, constînd nu numai în elaborarea sistematică a setului de informaţii necesare, ci şi de formare a noastră şi a colaboratorilor noştri, la noua mentalitate a dispeceratului ştiinţific.

În această fază iniţială, de formare a premiselor unei viitoare munci ştiinţific organizate, sînt de ţinut în seamă cîteva principii, pentru luarea lor în considerare foarte serioasă trebuind să activăm.

Mai întîi, să ne fie clar că o „Bancă de date“ are exact valoarea „datelor“ pe care le conţine. Dacă acestea sînt incorecte, nesigure, neprecise şi neexacte, cea mai bună maşină electronică de calcul ne va induce în eroare. Zadarnic deci am îndesa milioane de informaţii dubioase în „memoria“ maşinii, întreaga noastră muncă tot va rămîne clădită pe nisipul incertitudinii.

Informaţii „exacte şi precise“ nu se pot însă obţine decît pe calea unei bune organizări a muncii administrative. Este stabilit de pildă că valoarea cifrelor statistice corespunde pînă la identitate cu valoarea însăşi a administraţiei care le strînge. Informaţiile statistice — dar şi celelalte — sosind pe filieră administrativă iau caracterul acestei filiere, fiind mai bune sau mai puţin bune, după calitatea însăşi a organismului administrativ care operează pe teren.

Problema e greu de dezlegat, datorită faptului că agentul de execuţie fiind cel care raportează despre propria sa activitate, informaţia sa este în primejdie permanentă de a fi subiectivă.

Cercetătorii ştiinţifici nu pot rezolva asemenea probleme, care îi depăşesc cu mult. Totuşi ei pot măcar pleda pentru principiul că „evidenţa informaţională“ trebuie cît se poate mai mult despărţită de „activitatea administrativă“. Cei care execută anume program de acţiune în teritoriu sînt desigur obligaţi a ţine evidenţa lucrărilor înfăptuite. Nu putem concepe un executiv, oricare ar fi el, care să nu-şi ţie evidenţa celor executate. El are şi necesitatea de a-şi centraliza rezultatele pentru a le supune controlului pe scara ierarhică stabilită de sistemul administrativ respectiv. Dar evidenţele acestea totalizate sub formă mai ales de tabele statistice nu au valoare ştiin-

ţifică decît dacă sînt temeinice; şi nu pot fi temeinice decît dacă sînt controlate de către un organ care nu are nici un fel de sarcină operativă şi deci nici un interes de a se auto-aprecia favorabil. Acest organ informaţional neutru nu poate însă controla decît dacă are acces la „datele primare“. Un tabel statistic cuprinzînd date globale, dacă nu are la bază o evidenţă nominală cînd e vorba de oameni sau în tot cazul un inventar de „cazuri“ identificabile individual, nu oferă nici o certitudine.

Laboratorul de ştiinţe sociale poate deci pleda necesitatea existenţei acestor „date primare“, care să permită controlul livrărilor de date globale. În tot cazul introducerea într-o bancă de date globale, netrecute prin prealabila operaţie de verificare a temeiniciei lor, rămîne o simplă operaţie formală, neducătoare la scop.

Să nu uităm că procedeul comunicării şi acceptării de date globale, fără posibilitate de control, constituie una din principalele surse de eroare sistematică, fiind o incitaţie la furnizarea de date „evaluate“, apreciate din ochi, iar nu „numărate“. Agenţii executanţi din reţea, dacă nu sînt suficient formaţi profesional — şi nici nu pot fi dacă nu sînt controlaţi potrivit tehnicelor informaţionale şi cu atît mai rău cînd nu sînt nici suficient de corecţi — au tendinţa de a născoci cifre, avînd cel mult valoarea unor aprecieri personale, deseori foarte dubioase.

Aparatura de cercetare ştiinţifică la teren poate fi însă, în această privinţă, un excelent procedeu de profesionalizare a agenţilor executanţi, fie cei din primării, cooperative de producţie agricolă, dispensarii medicale, unităţi şcolare sau culturale etc., evident printr-o colaborare sinceră între organele locale de execuţie şi cele de documentare ştiinţifică, specializate în tehnicile informaticii, colaborare posibilă în cursul unor cercetări făcute la faţa locului.

Poate că mulţi vor spune că o asemenea sarcină depăşeşte capacitatea de acţiune şi deci şi obligaţiile cercetătorului de teren. Ceea ce este, cel puţin pentru moment, foarte adevărat. Dar omul de ştiinţă e dator să fie un promotor al tehnicilor celor mai avansate, un propagandist educator al acestor tehnici. Ca atare, oricît am dori să amînăm sarcina aceasta pentru viitor, datoria noastră e să începem a lucra încă de pe acum pentru acest viitor; căci şi în materie de seriozitate ştiinţifică, ziua de mîine începe azi.

În această muncă de pregătire a viitoarei „bănci de date“ mai există încă o datorie de împlinit, care de data aceasta este pur ştiinţifică, fără nici o contingenţă cu sarcini administrative.

Ea rezultă din faptul că într-o cercetare ştiinţifică nu avem nevoie de o „evidenţă administrativă“ completă. Ea nu constituie pentru noi decît un rezervor de fapte şi un mijloc de control al totalizărilor statistice. Atîta tot.

Avem nevoie însă de o selecţie a faptelor.

Am arătat în volumul întîi în ce consistă această problemă a „decupării“ din realitate a unui set de fapte, clasate pe cîteva „dimensiuni“ şi reduse la atît cît se pot cuprinde într-un număr restrîns de „indicatori“.

Aceasta înseamnă că cercetătorii ştiinţifici au obligaţia de a stabili lista minimală a informaţiilor de care e strictă nevoie pentru cercetarea unui număr de teme, restrînse şi ele la cele de primă importanţă.

E clar pentru oricine că în evidenţa centrală a unui birou de studii sau în „memoria“ unui aparat electronic de calcul nu va fi nevoie să înregistrăm totalitatea realităţilor sociale, pînă în cele mai mici detalii. Pentru a analiza un proces social, să spunem de pildă cel pe care l-am mai folosit, al adaptării la munca profesională urbană, nu va fi necesar să ştim absolut totul despre fiecare individ în parte. Ar fi ridicol să ne interesăm dacă are sau nu

are un cîine de apartament şi să corelăm numele acelui cîine cu situaţia lui în profesie. Ar fi o curiozitate nu numai absurdă, ci şi de-a dreptul grotescă. Întrebarea este însă de unde începe curiozitatea noastră să devină legitimă! Adică să stabilim acele fapte care ne par a fi în legătură cu procesul social pe care vrem să-l lămurim. Poate că analiza bibliotecii lui, dacă o are, e mai semnificativă. Poate că gîndul de a reveni la ţară, odată cu ieşirea la pensie, joacă un rol. Şi aşa, în continuare, „triem faptele".

Trierea şi ierarhizarea faptelor semnificative constituie de fapt elaborarea unei ipoteze, aşa cum ştim că trebuie procedat în orice cercetare „ştiinţifică", adică „metodică".

Ca atare, în acţiunea de documentare se cuvine să operăm o simplificare, omogenizare şi ierarhizare a informaţiilor noastre.

Cînd va fi sosit momentul de a trece la constituirea unei bănci de date va trebui deci să avem gata experimentat un astfel de sistem de *documentaţie minimală*, pe care trebuie să-l punem mai întîi la punct cu tehnicile clasice ale raţionalizării muncilor de birou, folosindu-se în acet scop tehnicile fişelor informative, fişele fiind de fapt prototipul viitoarelor „cartele perforate" pe care le vom preda maşinilor de calcul.

Inventarierea informaţiilor, reducerea lor la strictul necesar, codificarea lor se cade aşadar să fie făcută cît mai urgent. În tot cazul ţinută în vedere şi urmărită stăruitor încă de la primirea celor dintîi documente de care vom dispune.

Adăugăm: banca de date nu va anula întreg restul documentării. Cercetarea vieţii sociale a oamenilor are nevoie şi de analiză descriptivă, de contactul viu al cercetătorului cu terenul. Vom continua deci a strînge şi documentele necesare acestei prize directe de contact cu realitatea. Dar vom extrage din ele şi vom colecţiona pe fişe toate determinările codificabile.

Aceste două munci, cea a pregătirii „băncii de date" care pot fi supuse unui tratament matematic şi cea a studierii aspectelor de viaţă care nu pot fi nici măsurate, nici numărate, trebuie să meargă în paralel, sprijinindu-se unele pe altele.

3. DOCUMENTAREA PRIVIND ÎNCADRAREA JUDEŢULUI ÎN ANSAMBLUL ŢĂRII

Revenim acum însă la altă scară, asupra principiului pe care l-am mai semnalat cînd am arătat că sociologul e obligat a încadra orice fenomen, luat în studiu, în complexul general al societăţii globale din care face parte.

Acest principiu rămîne valabil şi cînd ceea ce studiem este un întreg judeţ.

a. Sociologia mondială, naţională şi locală

Pentru a înţelege poziţia specifică a unui judeţ, în ansamblul ţării şi al acesteia în ansamblul ţărilor cu care ne învecinăm şi, în continuare, în ansamblul lumii întregi, este necesară o informaţie stăruitor acumulată şi critic înţeleasă cu privire la o serie de probleme „actuale", foarte complexe şi toate interconexate.

Se poartă în literatura mondială de astăzi nenumărate discuţii în necunoaşterea cărora ceea ce ştim despre ţara noastră nu are decît o valoare restrînsă, neputîndu-se încadra într-o concepţie generală despre viitorul omenirii.

În lumea întreagă, în toate ţările, se discută din ce în ce mai aprins probleme privind „soarta" globului pămîntesc în totalitatea lui. Sînt semnalate probleme grave, cum sînt cele ale „exploziei demografice", ale unei posibile „foamete mondiale", de alimente şi de energie,

de o catastrofală posibilitate de „poluare" a aerului, apelor, alimentelor.

Rînd pe rînd, se ţin în toate capitalele lumii, multe din ele la noi în ţară, congrese de demografie, de implantare a industriilor în lumea rurală, de raţională distribuţie a industriilor în lume şi pe teritoriul fiecărei ţări, în general, de „viitorologie", care, toate, oricît de multe ar fi, se centrează pe probleme care nu pot rămîne străine nici unui cetăţean conştient şi cu atît mai mult nici unui sociolog.

Ţinerea la curent cu tot ce se lucrează în acest domeniu al soartei actuale şi viitoare a omenirii este deci obligatorie, fiecare cercetător în parte fiind îndemnat să-şi facă o părere despre poziţia propriei sale ţări, faţă de fiecare din aceste probleme mondiale, precum şi poziţia propriului său judeţ în ţara sa.

Cineva se poate ţine la curent cu asemenea probleme citind ziarele şi revistele, de cultură generală, dar şi de specialitate, participînd la simpozioane şi mese rotunde, studiind tratatele şi lucrările, nu numai din propria sa specialitate, ci din cît mai multe domenii cu putinţă.

În acest fel, sociologul se poate documenta cu privire la toată seria de fenomene sociale care alcătuiesc tabloul, infinit variat, al tuturor societăţilor umane de pe toată suprafaţa pămîntului, şi pe întreaga lor durată istorică, ceea ce este cu atît mai necesar, cu cît se ştie că orice determinare a unui fenomen nu e cu putinţă decît pe calea comparaţiei lui cu alte fenomene, similare sau diferite. Nu numai Durkheim susţinea că sociologia este prin vocaţie o ştiinţă comparativă, dar şi înaintea lui, de la Leibniz încoace, se ştia că „determinatio este negatio" în special de la Hegel moştenind noi, pe filieră marxistă, această concepţie, care ne obligă să avem totdeauna în vedere ansamblul fenomenelor, în tot complexul lor de relaţii, de poziţii şi contrapoziţii, de teze şi antiteze, de polarizare, în negativ şi pozitiv şi de reciprocă condiţionare între ele.

Un sociolog care se mărgineşte să studieze doar un fragment de viaţă socială, de pildă, doar judeţul său, făcînd abstracţie de restul întregului, s-ar asemăna cu un fizician care ar dori să studieze doar polul pozitiv al unui curent electric sau tot aşa de aberant, cu cineva care ar tînji să taie în două o vergea cu gîndul să scape astfel de unul din cele două capete ale sale.

Orice istorie socială locală nu are rost decît dacă e încadrată într-o istorie universală. Tot astfel o geografie locală e doar un fragment din geografia universală şi cu atît mai mult orice sociologie naţională nu poate fi înţeleasă decît ca parte dintr-o sociologie mondială.

Sociologul lucrează corect doar dacă are în faţă orizonturile larg deschise ale întreg globului terestru şi ale întregii istorii. Cu cît mai clară va fi viziunea sa integrală asupra lumii, cu atît capacitatea sa de a alege problemele esenţiale ale sociologiei naţiunii lui va fi mai clarvăzătoare teoretic şi mai eficientă practic.

Desigur, îi vine cuiva mai uşor să se mărginească exclusiv la studierea unor fenomene „microsociale", sarcină pe care o poate rezolva şi un meşteşugar mărunt. Dar sociologia, cea de reală valoare, e prin definiţie o „macrosociologie"; acest din urmă termen fiind a fi înţeles nu numai prin ceea ce numesc francezii „societe englobante", ci încă mai larg la scară mondială şi în sensul încadrării oricărui fenomen social în structura unor formaţiuni social-economice de caracter istoric, adică ivite într-un anume şir de dezvoltare în timp şi avînd simultan şi anume răspîndirea teritorială, în mijlocul altor formaţiuni sociale, unele mai mult, altele mai puţin dezvoltate decît cea avută în vedere.

Abia în măsura în care un sociolog are mai multe informaţii despre ce se petrece în lume, poate să-şi dea seama cum stau lucrurile la el acasă, fixîndu-le „poziţia" particulară.

Studierea acestor particularităţi ale propriei tale ţări nu este însă o operaţie uşoară. Dacă despre întreaga lume ne putem informa prin lecturi de bibliotecă, despre ţara ta trebuie să afli ce e esenţial prin propria ta străduinţă.

b. Informaţia de istorie socială

Am afirmat că orice cercetare socială trebuie încadrată istoric. Judeţul asupra căruia ne centrăm atenţia are şi el o *istorie locală*, care face parte din istoria socială a ţării întregi, după cum aceasta ea însăşi nu e decît o „istorie locală" a marii istorii universale a omenirii.

Interesant, pentru orice cercetător, local, e tocmai acest fapt al existenţei unor istorii „locale", diferenţiate temporal şi spaţial, ajunse la nivele deosebite pe urma unor procese de dezvoltare desfăşurate în forme structurale de o infinită diversitate.

De aci necesitatea pentru un cercetător al unei arii geografice restrînse, de pildă, al unui judeţ al ţării, de a înţelege mai întîi poziţia istorică pe care o ocupă ţara în complexul ţărilor din această parte a Europei şi apoi abia amănuntul specificului local al zonei teritoriale de care urmează a se interesa.

A studia adîncit care sînt condiţiile sociale specifice istoriei noastre sociale, mi se pare a fi esenţial pentru a putea înţelege (sociologic vorbind) problematica ce ni se impune, ajutîndu-ne să nu ne pierdem în sterile plagieri ale unor doctrinari străini.

Desigur, efortul teoretic ce se cere a fi făcut este important şi sîntem încă în aşteptarea sociologilor care vor fi în măsură să-l facă.

Deocamdată, poate că nu ar fi rău dacă am ţine seama de tradiţia cercetăriior marxiste de la noi din ţară, pentru a o lega de situaţiile actuale, reconsiderînd critic lucrările anterioare de istorie socială de la noi. Totuşi mi se pare necesar ca, luîndu-le, deocamdată, sub beneficiu de inventar, să avem pururi în minte cele ce au gîndit antecesorii.

Mă refer în primul rînd la Constantin Dobrogeanu-Gherea despre care am spus că va veni momentul să-l reîntîlnim. Deocamdată, expun felul în care, în decursul carierii mele ştiinţifice l-am înţeles (poate greşit) (dar nu cred) şi m-am folosit de el ca de un cadru de referinţă subiacent, obligatoriu în oricare cercetare sociologică românească.

Gherea a arătat, încă de la sfîrşitul veacului al 19-lea [1], că ţara noastră, înapoiată din punct de vedere social, odată cu extinderea comerţului internaţional, după tratatul de la Adrianopole, a intrat în orbita de influenţă a ţărilor capitaliste occidentale, atît pe plan economic, cît şi pe cel al instituţiilor liberale. Din această pricină, cursul dezvoltării sale istorice a luat o cale nouă, care a dat naştere unui sistem social „hibrid", denumit de el „neoiobăgie", în care elementele iobage se amestecau cu cele capitaliste. Ceea ce îl preocupa şi ceea ce determina însăşi poziţia lui politică era gîndul că, atunci cînd ţările socialiste ne vor cuprinde în orbita lor, nu cumva să se nască un „neocapitalism", formă hibridă între capitalism şi socialism, primejdie faţă de care, socotea el, datoria partidului social-democrat era de a duce o luptă de prevenire a primejdiei.

La epoca în care scria el, exista credinţa, care s-a dovedit greşită, că socialismul se va naşte în ţările occidentale capitaliste cele mai dezvoltate. E o întrebare însă dacă avem dreptul să imputăm lui Gherea faptul că, în 1910, nu a profetizat crearea primului stat socialist în Rusia şi nu în Anglia. Nu e locul să intrăm în detalii, dar fapt este că teoria lui Gherea trebuie considerată în ce are pozitiv şi anume în schema ei abstract-teoretică, potrivit căreia orice ţară înapoiată, o dată intrată în orbita unei ţări înaintate, are o linie de dez-

[1] Vezi *Cuvinte uitate*, *Este socialismul o floare exotică ?* şi desigur *Neoiobăgia*.

voltare socială specifică, alta decît cea expusă de către Marx şi Engels ca fiind valabilă pentru procesul de formare a orînduirii capitaliste în ţările ei de origine.

Studiul proceselor sociale de dezvoltare care se desfăşoară în ţară şi pe care urmează să le analizăm prin cercetări de sociologie efectuate în teren presupune deci ceva mai mult decît o bună cunoaştere a teoriei marxiste, dublată de o tehnică perfectă de investigare. Anume, presupune o cunoaştere adîncită a „situaţiei istorice" în care se află ţara în momentul cînd începem cercetarea.

Îi spunem „situaţie istorică" gîndindu-ne la împrejurările concrete ale vieţii noastre sociale; sau, aşa cum spune Engels într-o scrisoare către Mehring, înţelegînd prin „istoric" pur şi simplu o denumire colectivă pentru politic, juridic, filozofic, teologic. Pe scurt pentru toate domeniile care aparţin Societăţii şi nu numai Naturii [1].

c. Informaţia de geografie socială

Spre deosebire de documentarea istorică, care ridică importante probleme teoretice, există şi o altă documentare mai puţin controversată privind teritoriul geografic pe care se desfăşoară viaţa oamenilor.

El poate fi văzut din două puncte de vedere. Mai întîi avem a considera Natura, aşa cum am arătat. ca pe un „laborator" de muncă al oamenilor, adică drept un rezervor din care, prin tehnică, extragem materiile prime şi energiile necesare menţinerii vieţii noastre. Acesta e punctul de vedere, foarte clar exprimat de Marx, corespunzînd cu ceea ce se poate numi a fi o „anthropogeografie" sau o „geografie umană".

Dar există şi un al doilea punct de vedere cu privire la teritoriul ocupat de oameni, cel „ecologic" (sau de „morfologie socială" cum este denumit în terminologia durkheimiană), care subliniază importanţa modului cum diferitele fenomene sociale se află distribuite teritorial.

Întreaga informaţie de care dispunem se poate concretiza din acest punct de vedere prin admirabila unealtă de lucru, care sînt „cartogramele".

Pe masa cercetătorului trebuie să figureze deci, în permanenţă, nu numai dicţionarele şi enciclopediile, care ne permit să folosim terminologia în mod corect şi prin urmare trebuie necontenit consultate, oricît de excelentă ne-ar fi memoria, ci şi un bun Atlas al globului şi mai ales harta ţării.

Se cade ca, orice lectură am face, de istorie, de ştiinţe sociale sau de orice alt fel, cînd întîlnim citate localităţi, munţi, rîuri etc. să le identificăm neapărat pe hartă. Altfel, un nume riscă să rămînă doar un sunet pe care îl învăţăm pe de rost, fără să-i corespundă nimic concret şi pe care deci îl putem uita uşor. Dacă citesc de pildă că s-a încheiat un tratat la Cuciuc Kainargi, altul la Passarowitz, altul la Adrianopol trebuie neapărat să văd pe hartă unde se află aceste localităţi, ca să înţeleg de ce, la sfîrşitul unor anume războaie, au fost alese aceste puncte geografice şi nu altele. Tot astfel, dacă aflu că a luat fiinţă un nou oraş industrial, la Gura Motrului, de pildă, sînt dator să caut localitatea pe hartă, ca să-mi dau seama în ce regiune se află, cu ce sistem de drumuri se leagă, la ce distanţe de alte oraşe se află. Tot aşa trebuie să identific poziţia noilor „platforme industriale", ca şi vechile „ţări" tradiţionale precum ale Vrancei, Loviştei, Oltului, Oaşului etc.

Tot ce se află legat de o zonă sau de un punct geografic trebuie deci identificat pe hartă şi interpretat cu ochi de geograf.

Dealtfel, obligaţia de a şti să citeşti hărţile, să te descurci în reţeaua curbelor de nivel, să interpretezi geomorfologia unui teritoriu, este esenţială pentru un sociolog. Un cercetător de teren

[1] MARX-ENGELS. *Opere alese*. vol. II. p. 545.

care nu ştie mînui hărţile, pentru care o hartă rămîne o enigmă, e departe de a avea o bună pregătire profesională. Dealtfel, citirea hărţilor, vechi şi noi, în special a celor bune, poate constitui o lectură tot atît de pasionantă ca şi cea a unui roman. Pe hartă poţi face „călătorii imaginare“, pasionante şi extrem de utile, mai ales atunci cînd efectiv ai de gînd să vezi apoi cu ochii regiunile pe care ai început a le studia pe hartă. Ba tu însuţi trebuie să ştii să trasezi o secţiune verticală printr-o vale, folosindu-te de curbele de nivel, să fixezi elementele esenţiale ale unui peisaj rural şi să-i faci un crochiu.

Cu alte cuvinte, formaţiunea geografică, deprinderea tehnicilor elementare ale ucenicului în geografie intră în bagajul obligator de cunoştinţe ale sociologului de teren.

Nu înseamnă totuşi că orice sociolog trebuie să fie profesionist al geografiei; dar în tot cazul i se cade a fi măcar un „amator avizat“, adică un cunoscător destul de adîncit al problemelor geografice ca să poată colabora cu un specialist al geografiei, punîndu-i adică problemele sociologice în legătură cu geografia. Dar despre necesitatea de a stabili punţi de legătură între sociologie şi geografie, am mai vorbit.

Deocamdată semnalăm numai că literatura geografică privind ţara noastră este foarte bogată şi merită a fi citită şi de către sociolog. Mereu apar noi lucrări, multe din ele conţinînd studii locale direct legate de zona geografică, dacă nu chiar de judeţul în care lucrăm.

d. Documentarea cartografică

Ştim că sociologul trebuie să conceapă geografia ca pe o ştiinţă umană, adică în relaţiile pe care le putem surprinde ca existînd între oameni şi teritoriul pe care locuiesc şi muncesc.

În acest sens, munca sociologului se poartă pe teren, dar folosind şi mijlocul tehnic al hărţilor.

Consulţi desigur pe cele existente. Dar atît nu e de ajuns. Ci trebuie tu însuţi să construieşti cartograme, pentru că numai astfel concretizezi şi fixezi în memorie anume situaţii de fapt, asigurîndu-ţi simultan şi putinţa de a le judeca critic.

De pildă: apar regulat „Anuare statistice“ cuprinzînd mase de cifre, în coloane greu de citit. Ele îţi devin accesibile în măsura în care ai răbdarea să le transformi nu numai în diagrame (deşi cele mai importante sînt redate în figurile Anuarului), cît mai ales în cartograme. În acest scop, îţi pregăteşti o serie de „hărţi blanchete“ în care, în cadrul hotarelor ţării, sînt trasate limitele împărţirilor administrative, fiind nevoie deci de o serie de asemenea hărţi oarbe, cîte una de fiecare nouă „arondare“. Căci una este împărţirea teritorială a ţării în 1912, alta cea din 1930 sau din 1941 etc., în special alta cea dinainte de ultima arondare, cînd aveam „regiuni“ şi „raioane“, spre deosebire de împărţirea actuală, cînd nu mai avem decît „judeţe“.

De pildă, în volumul I al lucrării mele, „Contribuţii la sociologia satelor devălmaşe“, am folosit o hartă blanchetă a împărţirii administrative din 1912, reconstituită migălos, comună de comună, potrivit recensămîntului de atunci, cu ajutorul unei hărţi în care era trasată reţeaua limitelor administrative ale fiecărui sat în parte.

Nu totdeauna ai însă nevoie de asemenea reconstituiri istorice. În tot cazul însă, măcar schema administrativă a celor două din urmă recensăminte, din 1956 şi 1966, trebuie să o ai, cu ajutorul ei putîndu-se înţelege mai bine, cartografic, unele probleme importante ale procesului de dezvoltare a ţării noastre. Cu titlu exemplificativ, iată alăturat trei reprezentări cartografice: cea a densităţilor specifice demografice, adică a densităţii locuitorilor pe km pătrat, arătînd situaţia din Muntenia în 1810, 1912 şi 1966 din care rezultă cît se poate de clar faptul că iniţial populaţia noastră

era masată în regiunea de munte, depresiuni subcarpatice şi dealuri, cîmpia, în special Bărăganul, constituind aproape un vid demografic. În urma „exploziei cerealiere" din veacul trecut care a dus la punerea sub plug a cîmpiei, asistăm la deplasarea zonelor de maximă densitate, spre cîmpie (Bărăganul trece de pildă de la densitatea de 3,2 locuitori pe km ^{2}, la cea de 61,5).

Cercetătorul unui judeţ îşi poate da astfel seama care e poziţia relativă a teritoriului său, în acest proces secular. (Vezi fig. 1.)

Tot astfel, o a doua cartogramă (vezi fig. 2) ne scoate în relief sporul natural al fiecărui judeţ în anul 1972, din care rezultă o foarte caracteristică zonare, una estică, în care avem maxime care merg pînă la 19,7‰, şi alta vestică unde sporul natural este mai scăzut.

Tot atît de semnificativă este şi ceastălaltă cartogramă, în care sînt semnalate zonele judeţelor încărcate, într-o proporţie exagerată, cu un număr de populaţie rurală la suta de hectare agricole, putînd fi deci diagnosticate ca zone de suprapopulare agricolă, ştiut fiind că în tehnicile moderne de agricultură ştiinţifică, numărul necesar de forţe active de muncă este extrem de redus. Ştim că proporţia ruralilor în ţară la noi la suta de ha agricole este încă, în medie, de 123. Dar diferenţele dintre judeţe sînt foarte mari; situaţia merită a fi examinată din multiple puncte de vedere, astfel încît să putem înţelege de ce, în partea dinspre munte a Moldovei, avem densităţi maxime, de pînă la 138 rurali la suta de hectare agricole, şi să ne întrebăm de ce, deşi în alte condiţii, de industrializare, judeţele muntene ale Vîlcei, Argeşului, Dîmboviţei, Prahovei şi Ilfovului prezintă totuşi aceeaşi situaţie de supradensitate rurală (vezi fig. 3).

Această cartogramă o putem corela cu cea privind raportul numeric dintre volumele de populaţie urbane şi rurale (vezi fig. 4) din care rezultă că o întreagă zonă, plecînd dinspre Ilfov, urcînd pe Valea Prahovei, traversînd Carpaţii şi întinzîndu-se apoi, pe la nord de munţi, pînă în Banat, e caracterizată prin scăderea ruralilor sub punctul de cumpănă de 50%, atingînd uneori proporţia de 32,3%, în timp ce în restul ţării avem judeţe în care ponderile rurale urcă pînă la 80%.

Dacă amănunţim asemenea cartograme, trecînd în ele nu numai valorile medii pe judeţe, ci şi pe comune, procedeul devine cu atît mai interesant. De pildă, trecînd densităţile specifice (adică masa de locuitori pe km pătrat) ale fiecărei comune, putem constata că există anume „culoare" demografice (cum e cel al Argeşului, mai puţin al Mostiştei, Ialomiţei şi Buzăului) mult mai dens populate, alcătuite ca nişte lungi oaze străbătînd regiuni relativ mai goale, ceea ce indică că aceste văi de rîuri au format căile de scurgere ale unei populaţii dinspre munte, în coborîrea lor spre Bărăgan şi în general spre cîmpia dunăreană, de îndată ce acest fenomen a devenit posibil în anumite condiţii istorice noi[1].

Asemenea descifrări cartografice a marilor procese istorice sînt obligatorii pentru sociologul care doreşte să nu lucreze miop, pe fragmente de viaţă socială, fără să se intereseze de ansamblul proceselor sociale în care judeţul, ce urmează a fi studiat la teren, se încadrează în chip organic.

Sociologul care se respectă trebuie deci să-şi cunoască ţara în totalitatea ei, avînd despre ea o viziune geografică (ecologică, mai bine spus) adică concretizată în mădularele sale, ancorată în peisajul natural şi cel construit de oameni, cu aspectele sale geomorfologice, munţi, dealuri, depresiuni intra şi pericarpatice, reţele de drumuri, reţele de localităţi, urbane şi rurale, în zone diferenţiate

[1] Dealtfel, însuşi Bucureştiul se află pe acest „culoar" al Argeşului, în zona lui de curgere paralelă cu Sabarul, Dîmboviţa, Pasărea şi Colentina. Ceea ce nu e lipsit de semnificaţie.

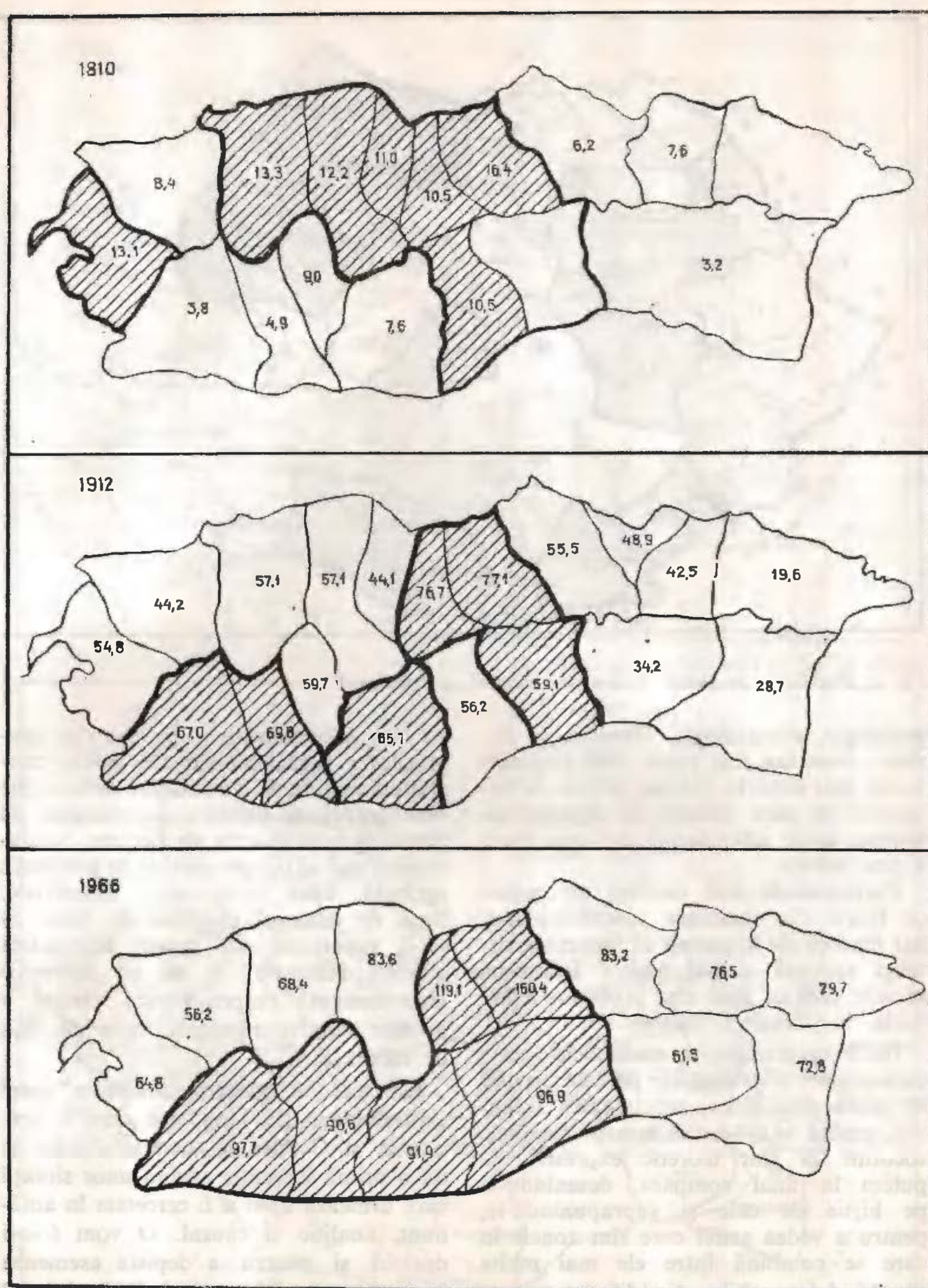

Fig. 1. Deplasările de la munte la şes a maximelor de densitate a locuitorilor pe km

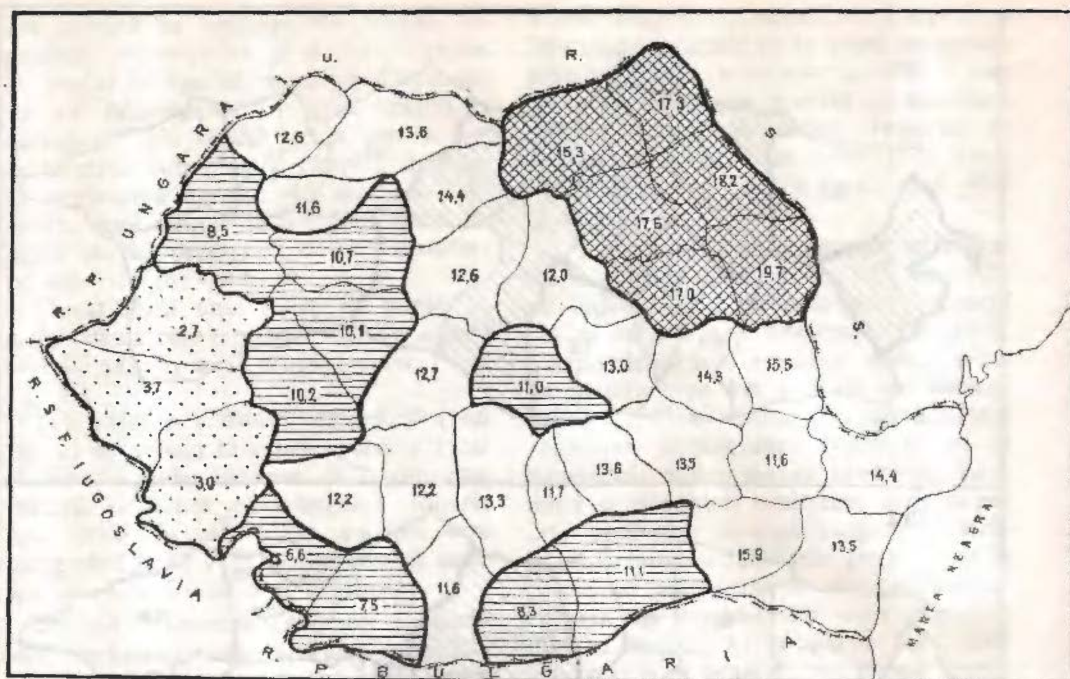

Fig. 2. Distribuția pe județe a sporului natural al populației

pedologic, climatologic, faunistic și floristic, dens sau mai puțin dens populate și așa mai departe, într-un tablou de ansamblu în care trebuie să figureze simultan toate informațiile de care avem a ține seama.

Cartogramele sînt dealtfel un mijloc de foarte clar caracter interdisciplinar, dat fiind că ele îți permit să judeci coexistența spațială a mai multor fenomene sociale, ceea ce pune clar problema eventualei lor corelații cauzale.

Dacă continuăm a multiplica aceste cartograme, adăugîndu-le pe cele privind de pildă natalitatea, mortalitatea infantilă, gradul de industrializare și cîte altele socotim că sînt teoretic expresive, le putem în final compara, desenîndu-le pe hîrtie de calc și suprapunîndu-le, pentru a vedea astfel care sînt zonele în care se combină între ele mai multe situații defavorabile, din diferite puncte de vedere, în acord și cu harta fizică, cu cea administrativă, cu rețeaua drumurilor și așezărilor etc. De pildă, constatînd simultaneitatea dintre deficiențele demografice și sanitare, surplusurile de activi agricoli la suta de hectare, randamentul slab al cooperativelor de producție agricolă, lipsa unor centre industriale, lipsa de drumuri modernizate, lipsa de școli, superioare etc. putem diagnostica județe „deficitare" și să ne facem o idee concretă despre natura variată a acestor relative rămîneri în urmă față de media țării.

Este metoda „gîndirii simultanee" (acel „simultaneus thinking" pe care îl preconiza și Geddes) și care în adevăr ne dă o primă indicație asupra unor situații care urmează apoi a fi cercetate în amănunt, analitic și cauzal. O vom folosi dealtfel și pentru a depista asemenea „arii critice" și în cadrul fiecărui județ în parte.

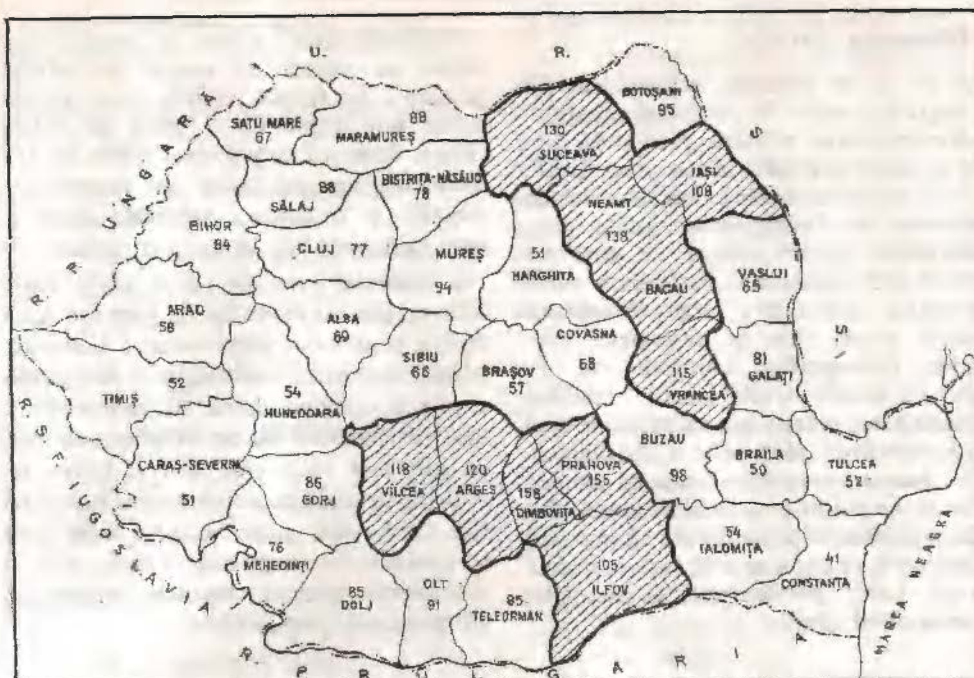

Fig. 3. Densitatea populației rurale pe 100 ha arabile

Fig. 4. Zonele cu populație urbană peste media țării

E. Informaţia statistică

În afară de această viziune istorică şi geografică, adică în „timp" şi „spaţiu", în documentarea noastră prealabilă trebuie să intre şi o informaţie „statistică", în sociologie interesîndu-ne masele de fenomene, nu întîmplările izolate.

În cadrul ţării, judeţul de care ne ocupăm are o anumită „pondere", adică o anumită „greutate", proporţională cu volumul masei sale de fenomene economice, demografice, culturale etc. În raport cu anume nivele „medii" stabilite pe toată ţara, judeţul nostru se poate deci aşeza uneori în plus, alteori în minus. În „Anuarele statistice" care se publică periodic, la noi în ţară ca şi în altele, sînt suficiente informaţii ca fiecare să-şi poată da seama la ce nivel se află ţara în cadrul întregii lumi, precum şi fiecare judeţ în ansamblul ţării.

Studiind atent aceste informaţii statistice ne putem da seama de poziţia pe care o are fiecare judeţ în parte, situîndu-ne noi înşine pe o scară de valori cifrice, deseori foarte semnificative, pentru a înţelege gradul atins în dezvoltarea socială şi a depista aspectele bune şi cele deficitare ale situaţiilor locale.

„Anuarele" nu ne dau însă toate informaţiile de amănunt de care am avea nevoie pentru completa noastră lămurire. Pentru asemenea analize, utile sînt publicaţiile cuprinzînd datele de recensămînt, deşi nici acestea nu ne satisfac complet, cu atît mai mult cînd sînt şi întîrziate. A lucra de pildă cu datele recensămîntului din 1966, cînd ştim că între timp ţara a evoluat în chip substanţial, este a reconstitui situaţii istorice, nicidecum să analizezi prezentul.

4. DOCUMENTAREA PRIVIND STRUCTURA INTERNĂ A JUDEŢULUI

La scară judeţeană avem însă posibilitatea să adunăm şi să folosim o documentaţie cu mult mai bogată decît cea cuprinsă în „Anuare" şi recensăminte sau în lucrările de istorie şi geografie care, privind ţara întreagă, dau numai incidental ştiri despre judeţul în care lucrăm.

Forul central metodologic judeţean o poate strînge folosind în principal două căi: anume luînd cunoştinţă mai întîi de informaţiile existente în evidenţele administrative locale şi procedînd apoi la investigaţii proprii.

A. Inventar al documentării necesare

Pentru a uşura munca celor care ar porni la organizarea unei asemenea documentări, dăm în continuare schema unui inventar sistematic al domeniilor despre care urmează să căpătăm informaţii, inventar care însă nu trebuie socotit decît doar ca o unealtă mnemotehnică, fără pretenţia de a fi „limitativă", putînd şi trebuind chiar să fie completată cu tot ceea ce ne va impune realitatea socială pe care o studiem, precum şi propria noastră experienţă.

Atragem atenţia că acest „inventar" nu este un „plan de muncă", adică o enumerare de „teme" ce trebuie investigate, ci doar o bază pentru o corectă alegere a temelor şi punerea lor în lucrare.

După cum se va vedea, aceste informaţii au un caracter interdisciplinar, fiind nevoie pentru colectarea şi clasarea lor în ordine (pe dosare, cartograme, diagrame, fişe etc.) de o colaborare atît a organelor administrative de resort, cît şi a specialiştilor din diversele domenii ale ştiinţelor naturii şi ale socialului.

Acest „*Inventar al documentării judeţene*" cuprinde mai multe părţi, potrivit schemei teoretice pe care am expus-o

în volumul anterior al acestei lucrări şi anume:

Documentarea privind structura economică de bază

I Echiparea tehnică şi valorificarea naturii
II Populaţia şi forţa de muncă
III Economicul (procese şi relaţii de producţie)

Documentarea privind suprastructura

A Formele juridice de organizare
B Acţiunile politice
C Cultura

În detaliu, acest inventar va putea cuprinde următoarele categorii de informaţii, al căror cuprins va trebui însă completat şi lărgit potrivit situaţiilor locale şi gradului de adîncime la care vrem să mergem.

STRUCTURA ECONOMICĂ DE BAZĂ

I. Echiparea tehnică şi valorificarea naturii

1) *Geomorfologia zonei*
   a) Harta unităţilor geomorfologice naturale (de relief; bazine hidrografice, de ordin prim şi inferior; zone areice şi endoreice; zone climatice, regimuri pluviale; faunistice şi floristice: eoliene).

2) *Geologie şi exploatări miniere*
   a) Harta geologică a regiunii
   b) Inventarul resurselor miniere (exploatări actuale şi de perspectivă: rezerve evaluate; drumuri de acces; rentabilitatea punerii lor în exploatare)

3) *Pedologie şi zonificare economică*
   a) Harta pedologică a zonei
   b) Zonificarea agricolă, zootehnică, forestieră, piscicolă
   c) Suprafeţe şi categorii de folosinţă (terenuri arabile, păduri, zone verzi, perimetre declarate a fi construibile şi non edificandi: terenuri neproductive)

4) *Acţiuni de bonificare a teritoriului şi protejare a naturii*
   a) Depistare a zonelor de ameliorat (de irigat, drenat, desecat, îndiguit, terasat, consolidat, reîmpădurit etc.)
   b) Depistare a zonelor nocive şi poluate (cruţarea lor; crearea de rezervaţii naturale, spaţii verzi, zone apărate etc.)

5) *Hidrologie şi folosirea apelor*
   a) reţeaua hidrografică (fluvii, rîuri, torenţi, canale, bălţi, iazuri)
   b) pînza freatică
   c) modalităţi de captare a apei (pompare din rîu, captare din izvoare, foraje, baraje de acumulare a apei etc.)
   d) debite anuale şi de anotimp
   e) reţele de conducte şi aducţie a apei
   f) reţele de deversare a apelor poluate
   g) zone inundabile
   h) zone irigate şi irigabile
   i) zone piscicole
   j) zone excedentare şi deficitare în apă
   k) acţiuni şi proiecte de amenajare a apelor

6) *Aprovizionarea cu apă potabilă*
   a) Sistemul existent (conducte cu robinete publice introduse în gospodării individuale; fîntîni publice şi particulare; puţuri publice şi particulare; puţuri „americane"; apă luată direct din rîu, apă din benturi; apă de ploaie)
   b) Cantitatea existentă şi cea necesară (acum şi în perspectivă)
   c) Calitatea apei potabile (deficienţe; duritate, lipsa iodului)
   d) Lucrări de asanare (filtrare, purificare, ameliorare)
   e) Sisteme de aducţie şi deversare a apelor casnice
   f) Sisteme publice de epandare şi purificare a apelor casnice

7) *Aprovizionarea cu apă industrială*
   a) Puncte de captare (din conducte publice; captări proprii: din rîuri; din foraje)
   b) Instalaţii hidraulice, mari şi mici
   c) Mijloace de aducţie a apei
   d) Cantităţile de apă industrială necesare

întreprinderilor din zonă (acum şi în perspectivă)

e) Situaţia sistemelor de reciclare a apei industriale

f) Ape industriale calde şi termoficare

g) Consumul efectiv al apei

h) deversarea apelor industriale şi gradul lor de poluare

i) Zonele poluate prin ape industriale

j) Măsuri de purificare a apelor industriale poluate

8) *Aprovizionarea cu apă agricolă*

a) Cantităţi necesare în zonele irigate

b) Cantităţi necesare în zootehnie

9) *Necesarul de apă în scopuri energetice*

a) În instalaţii hidroenergetice

b) În instalaţii hidromecanice (mori, pive, dîrste, vîltori, ferăstraie etc.)

10) *Aprovizionare cu apă edilitară*

a) Cantităţi necesare pentru stropirea străzilor, parcurilor şi grădinilor publice şi particulare

b) Cantităţi necesare pentru ştranduri şi băi publice

11) *Balanţa totală a apelor* (acum şi în perspectivă)

a) Excedente şi deficite totale

b) Zone sau sectoare deficitare

c) Posibilităţi de îmbunătăţire a situaţiei

12) *Sistemul de transporturi şi comunicaţii*

a) Harta reţelei de drumuri (autorute internaţionale, rute asfaltate, modernizate, de cîmp; străzi în interiorul localităţilor)

b) Clasificarea administrativă a drumurilor (republicane, judeţene, comunale)

c) Starea lor de întreţinere

d) Proiecte de modernizare şi completare a reţelei rutiere

e) Distribuirea teritorială a cantoanelor

f) Dotarea cu utilaje de construcţie şi întreţinere

g) Lucrări de artă existente şi necesare (poduri, podeţe, tunele)

h) Staţii de benzină. Ateliere de depanare şi reparaţii; piese de schimb

i) Puncte de strangulare a circulaţiei; de schimbare a mijloacelor de transport; bacuri etc.

j) Dotare cu moteluri, hanuri, restaurante etc.

k) Popasuri amenajate; puncte turistice; campinguri

l) Puncte de control rutier şi reţeaua agenţilor de circulaţie

m) Puncte de semnalizare (focuri roşii şi verzi; indicatoare)

12) *Harta rutelor turistice* (piste şi poteci marcate; cabane, funiculare turistice; instalaţii sportive etc.)

13) *Reţeaua transporturilor rutiere în comun*

a) În zonă

b) În interiorul localităţilor

14) *Transportul individual*

a) Numărul vehiculelor, auto şi hipo, particulare

b) Traficul total al autovehiculelor individuale pe fiecare rută (sondaje în anume zile şi ore)

c) Circulaţia rurală (cu tractoare, cai, boi)

d) Zone interzise circulaţiei rurale.

15) *Harta liniilor de cale ferată*

a) Reţeaua de linii normale şi înguste. Electrificate.

b) Gări, halte, cantoane

c) Triaje, depozite, ateliere

d) Lucrări de artă (poduri, tunele)

16) *Reţeaua de transporturi industriale*

a) Linii înguste, linii decauville, benzi rulante, funiculare

b) Tracţiunea automobilă. Număr de autovehicule; garaje, ateliere de reparaţii şi întreţinere

d) Reţeaua transporturilor de muncitori; zilnice, săptămînale, sezoniere.

e) Tracţiunea hipomobilă. Parc de care, căruţe, sănii, grajduri

f) Linii de garaj uzinale

17) *Aerodromuri*

a) Număr, capacitate, amplasare

b) Aerodromuri în perspectivă

18) *Navigaţie fluvială şi maritimă*

a) Porturi, puncte de acostare

b) Puncte de trecere prin bacuri
c) Rîuri şi canale navigabile; flotabile

19) *Transporturi*
a) Statistica circulaţiei cu vehicule şi pietoni
b) Circulaţia industrială, muncitori şi mărfuri
c) Circulaţia CAP-urilor, IMA-urilor şi IAS-urilor
d) Circulaţia particulară locală
e) Circulaţia în tranzit
f) Circulaţia cu mijloace publice

20) *Analiza critică a transporturilor*
a) Capacitate maximă de deservire
b) Indicele de utilizare reală
c) Ore şi zile de vîrf
d) Corespondenţa dintre orarul transporturilor publice şi orarul intrării în ture
e) Puncte critice (puncte de ambuteiaj, locuri de înzăpezire)
f) Statistica accidentelor de circulaţie
g) Zone insuficient sau deloc deservite
h) Reţea iraţional dispusă pe teren sau deficient organizată

21) *Comunicare de informaţii*
a) Retea telefonică şi telegrafică (centrale automate şi manuale; număr de abonaţi şi distribuţia lor teritorială)
b) Reţea de radio şi TV (posturi locale de emisie), număr de abonaţi
c) Ziare şi reviste locale. Număr de abonaţi
d) Distribuţia publicaţiilor (librării, chioşcuri de ziare, distribuţie la domiciliu)

22) *Sistemul energetic*
a) Harta reţelei de înaltă şi joasă tensiune
b) Staţiile producătoare de energie electrică (hidro şi termo)
c) Staţiile locale de transformare a tensiunilor electrice
d) Capacitate maximă şi debit efectiv
e) Reţea electrică de deservire industrială, publică şi casnică
f) Consumul total de kW ore, anual şi pe anotimp; lunar; industrial, public şi casnic
g) Numărul total al caselor electrificate; statistică pe sate
h) Numărul şi lungimea străzilor luminate electric
i) Reţeaua gazelor naturale (industriale, casnice)
j) Staţiile de energie eoliană

II. Populaţia şi forţa de muncă

1) *Situaţia demografică a zonei*
a) Volumele demografice şi distribuţia lor spaţială (pe localităţi şi zone)
b) densitatea populaţiei (pe km pătrat, pe ha arabil)
c) Mişcarea populaţiei (natalitate, mortalitate, excedente şi deficite) (zone în creştere, staţionare şi în descreştere)
d) Mişcarea mecanică (veniri, plecări; definitive şi temporare; populaţia de zi şi de noapte a localităţilor: arii de strămutări de populaţie de la o zonă la alta; arii de navetă spre anume poluri de atracţie urbană)
e) Structura populaţiei (pe sexe şi vîrste; depistarea zonelor cu dezechilibrări demografice structurale)
f) Starea sanitară a populaţiei (mortalitate infantilă, medie de viaţă, boli endemice şi epidemice etc.)

2) *Forţa de muncă existentă şi necesară*
a) Populaţia activă şi inactivă (pe vîrste şi sexe)
b) Distribuţia activilor pe sectoarele I, II şi III de activitate: (pe total şi pe fiecare localitate) (navetişti şi emigranţi)
c) Denivelări între cerere şi ofertă de forţă de muncă, între sectoarele I, II şi III ale diferitelor localităţi.
d) Curente de navetă (din ce arii, spre ce poluri de atracţie)
e) Balanţa totală a forţelor de muncă dintre sectoarele economice

3) *Recrutarea, instruirea profesională şi încadrarea în muncă a forţei de muncă*

III. Procesele de producţie

1) *Producţia industrială*
a) Acţiuni de organizare a producţiei (implantare teritorială a unităţilor productive, industriale, meşteşugăreşti, agri-

cole) (unităţi republicane, judeţene, locale) (profile economice, dimensiuni) (productivităţi şi producţii; rentabilitate)

b) Acţiuni de recrutare a forţei de muncă (stabilă şi în navetă, profesionalizare, încadrare, integrare, cazare, dotare cu servicii sociale de întreprindere)

c) Acţiuni de finanţare a producţiei (politică bancară: economii C.E.C.) (contractări)

d) Situaţia relaţiilor de producţie (clase, categorii socio-profesionale) şi a celor derivate (anexe, secundare)

e) Acţiuni de comercializare a produselor (depozitare, transport, circulaţie, reţea de desfacere, magazine, pieţe)

FENOMENELE DE SUPRASTRUCTURĂ

1) *Normele sociale*

a) Juridice (legislaţie, regulamente, dispoziţii şi hotărîri diverse, decizii locale)

b) Dreptul viu, obiceiul pămîntului, moravurile juridice

c) Norme etice de convieţuire

d) Norme de bună-cuviinţă

2) *Organizările administrativ-politice*

a) Reţeaua administrativă, pe unităţi şi instituţii

b) Circumscripţiile teritoriale, inspectorate (judecătoreşti, şcolare, sanitare, economice, silvice, de miliţie, electorale etc.)

c) Arii ale uniunilor intercooperatiste, ale IAS-urilor şi IMA-urilor.

3) *Cultura*

a) Învăţămîntul general; profesional; la locul de muncă; organizare şi eficienţă (învăţămîntul permanent)

b) Cultura de masă şi mijloace de mass media (publicistică, librării, biblioteci, universităţi populare, cămine culturale, case memoriale, muzee, expoziţii, teatre, cinematografe, reţea de radio şi TV; de telefoane: stadioane şi instalaţii sportive etc.)

c) Cultura materială (cultura sănătăţii; publică şi individuală); igiena muncii, a alimentaţiei, a odihnei; dotarea cu locuinţe şi cu servicii sociale privind nivelul de trai material; grad de echipare şi înzestrare edilitară (electrificare, aducţia apei potabile; grad de rezolvare a problemelor urbanistice şi de sistematizare teritorială)

d) Cultura spirituală (informaţii privind moravurile; deprinderile populaţiei; subculturi; obiceiuri şi ceremonii; tradiţii folclorice şi etnografice)

e) Educaţia socialistă (atitudini faţă de muncă; integrare profesională şi socială; curente de opinie publică; atitudini faţă de problemele sociale; atitudini faţă de „nou"; conflicte sociale între grupe; între generaţii etc.)

b. Analizarea sociologică a documentării

Strîngerea acestei documentaţii necesită de fapt o muncă destul de îndelungată şi de grea, toate informaţiile ce ne sînt necesare fiind deţinute de către o serie foarte lungă de foruri administrative şi cercetători individuali, fără a fi centralizate şi nici organizate pe un plan sistematic unitar.

Adunarea şi sistematizarea documentării constituie însă, prin ea însăşi, o valoroasă muncă ştiinţifică, putînd da loc unei lucrări de „sociografie" foarte utilă, adică unei „monografii judeţene", concepută ca o expunere sintetică a „situaţiei judeţului".

Munca de cercetare începe însă abia după ce această documentare generală a fost strînsă, căci abia atunci ne putem da seama că sînt unele domenii în care documentaţia nu există sau nu e de calitatea cerută. Rezultă deci, astfel, automat, o primă listă a lucrărilor de documentare ce urmează a fi făcute, în completarea lipsurilor.

Se vor depista însă şi „probleme" care nu se vor putea lămuri decît ulterior, prin efectuarea unor investigaţii la teren.

Pentru a interpreta corect toată documentaţia, trebuie să-i adăugăm neapărat

informaţiile privind *planul de acţiuni* care revin judeţului, prin defalcare din planul de stat, menite să contribuie la ridicarea nivelului general de viaţă a masei întregi a populaţiei, printr-o mai raţională organizare a relaţiilor sociale, în cadrul unei sistematizări teritoriale concepută ca sinteză a tuturor acţiunilor noastre.

În special ne va interesa să aflăm care sînt proiectele prevăzute spre punere în executare în cursul acestui cincinal şi în perspectivă, mai ales în domeniile în care realizarea planului antrenează schimbări importante în viaţa socială; şi invers, în care schimbările din viaţa socială (în formele de organizare a relaţiilor dintre oameni, în mentalitatea, psihologia şi educaţia oamenilor) ajută îndeplinirii planului.

Printre acestea pot fi socotite prioritare lucrările de sistematizare, amenajare şi echipare tehnică şi socială a teritoriului, în acest context fiind hotărîtoare acţiunile de amplasare a unor noi obiective industriale. Planul prevede cîte şi ce anume industrii vor trebui să fie amplasate în teritoriul judeţean, cu precizarea numărului total al muncitorilor activi necesari pentru fiecare nouă industrie în parte, precum şi sporul de forţe de muncă, în caz de mărire sau modernizare a unor întreprinderi existente.

După cum ştim, orice volum de forţă de muncă nou amplasat în anume loc al teritoriului (în urban sau rural) implică şi un anume volum de populaţie inactivă (întreţinută, copii şi bătrîni). Pentru toţi aceştia, care pot fi calculaţi în perspectivă. va fi nevoie de un anume echipament tehnic, constînd nu numai în construcţii de locuinţe, ci şi în echipament social, format din seria de servicii sociale necesare: magazine, şcoli, spitale, creşe, cămine de zi, cinematografe, biblioteci, parcuri de odihnă şi cultură etc., care la rîndul lor necesită prezenţa unor forţe de muncă din sectorul economic III (al serviciilor), de asemenea cu populaţia inactivă aferentă, care şi ei trebuie să fie deserviţi prin echipament tehnic şi social.

Calcularea în perspectivă a ansamblului de acţiuni care derivă, în lanţ, din iniţiala amplasare a unui obiectiv industrial, este o sarcină care nu revine nici arhitectului, nici economistului, nici medicului, nici organizatorilor de acţiuni culturale etc., ci întregului colectiv, tuturor acestora, în special „demografului“ dacă acesta are cunoştinţe nu numai de demografie biologică, ci şi de sociologia populaţiei, toţi împreună trebuind dealtfel să aibă o formaţie sociologică, adică o viziune de ansamblu, o cunoaştere a corelaţiilor şi „condiţionărilor în lanţ“ pe care orice acţiune o provoacă în întreg sistemul vieţii sociale. Condiţiile concrete de calculare a tuturor acţiunilor care derivă din cea de bază, a „industrializării“ regiunii, variază după locurile alese pentru amplasarea noilor industrii, ele trebuind să fie judecate ţinînd seama de totalul documentării strînse, atît privitoare la ansamblul denumit „structura economică de bază“, cît şi la cel al „suprastructurilor“.

La fel vor trebui să fie judecate şi consecinţele sociale ale acţiunilor de modernizare a agriculturii, sub toate aspectele lor specifice, mergînd de la reorganizarea teritorială a comunelor în jurul unor „centre civice“, pînă la calcularea, de asemenea în perspectivă, a volumului de populaţie necesară şi a echipamentului de servicii sociale ce vor fi necesare pentru a se ajunge la ştergerea treptată a deosebirilor de nivel de trai dintre cel urban şi cel rural.

Amîndouă aceste mari probleme sociale, născute în cursul procesului de industrializare a ţării şi de modernizare a agriculturii, trebuie tot astfel judecate în conexiune. balanţa forţelor de muncă necesare în sectoarele I, II şi III şi distribuţia lor în urban şi rural punînd grave probleme economic-demografice, rezolvabile doar prin organizarea unui sistem de „dispecerat demografic“, adică de eviden-

ţă şi conducere, sistematică şi raţională, a curentelor de mobilitate teritorială şi socială.[1]

Cu alte cuvinte, abia după ce vom cunoaşte situaţia judeţului şi programul acţiunilor ce intervin în această situaţie vom putea începe munca sociologică propriu-zisă. Căci „sociologic", începem a lucra abia din momentul în care întreg complexul de probleme depistate pe calea documentării este analizat din punctul de vedere al consecinţelor acţiunilor noastre asupra vieţii populaţiei locale.

Nu par a fi totuşi de această părere cei care, în ultima vreme, încearcă să aplice învăţămintele ciberneticii în cercetările sociale, interpretînd această problemă potrivit unei scheme simplificate în care acţiunea întreprinsă este socotită drept un „in put" aplicat unei „camere negre" (adică unei „stări") şi avînd drept rezultat un efect, considerat a fi un „out put". Am avea deci două elemente de pus în balanţă, o acţiune şi un efect, fără însă de o cercetare a mecanismelor prin care acţiunea declanşează efectul.

Procedeul este desigur interesant şi se cade să lăsăm pe matematicieni să-şi continue încercările, cu nădejdea că pînă la urmă vor obţine unele rezultate valabile.

Deocamdată însă, sociologii rămîn circumspecţi faţă de o asemenea tratare a problemei, în credinţa că totuşi viaţa socială nu poate rămîne o „cameră neagră", ci dimpotrivă se cuvine să fie luminată şi cunoscută cu deplină claritate; căci avem credinţa, întemeiată pe tot ceea ce ne-au învăţat cunoştinţele noastre de pînă acum, că această aşa-zisă „cameră neagră" este de fapt o „formaţiune socială" ajunsă la un anume stadiu de dezvoltare istorică şi că „acţiunile" noastre au rezultate care diferă după legile proprii ale fiecărei formaţiuni în parte. Ne interesează de aceea să cunoaştem cît mai amănunţit situaţia unui judeţ în cadrul legilor formaţiunii sale sociale, o cunoaştere implicînd înţelegerea modului în care *natura* este exploatată de către oameni, a chipului în care oamenii îşi stau faţă în faţa în cadrul unor anume *relaţii* de producţie (şi relaţii anexe) mergînd pînă la detaliul complexului de fenomene suprastructurale în care psihologia oamenilor, capacitatea lor de a reacţiona (de multe ori imprevizibil) faţă de problemele vieţii joacă un rol important.

În al doilea rînd, nu e corect a se socoti viaţa socială drept o „stare", ştiut fiind că în sociologie ceea ce interesează nu sînt „stările", ci „procesele sociale". Viaţa socială nu poate fi înţeleasă decît pornindu-se de la constatarea că ea se află în permanentă transformare, astfel că problema „acţiunilor" şi „efectelor" lor nu se poate descifra decît ca un detaliu al unui proces de dezvoltare.

Ca şi concepţia „structuralistă", „cibernetica" are viciul de a ne îndemna spre o viziune statică, în care întrebările cu privire la mecanismul proceselor de dezvoltare socială sînt înlăturate în mod abuziv.

Pe de altă parte, ceea ce interesează precumpănitor pe sociolog şi ceea ce îi revine ca obligaţie profesională specifică este cunoaşterea însăşi a oamenilor şi a legilor potrivit cărora aceşti oameni trăiesc laolaltă.

Pentru o mai clară lămurire a acestui punct de vedere „uman", specific sociologiei, să-l exemplificăm prin cazul unei întreprinderi. Ea poate fi analizată din multiple puncte de vedere: putem face astfel o analiză pur tehnologică, inginerească a procesului de producţie; sau putem să procedăm la o analiză strict economică. În aceste cazuri putem stabili dacă introducerea unei noi tehnologii are efectele scontate şi dacă, din punct de vedere contabil, întreprinderea este rentabilă sau ba. Şi într-un caz şi în altul, putem socoti acţiunile şi efectele în sistemul de „in put" şi „out put".

[1] Vezi H. H. STAHL, *„Consecinţe demografice ale industrializării"* în Anale de istorie, nr. 3, 1974.

Analiza sociologică este însă cu totul altceva şi anume o analiză a vieţii oamenilor care lucrează în acea întreprindere. Sociologia pune întotdeauna accentul pe oameni, pe relaţiile dintre ei, pe nivelul lor de trai, material şi spiritual, pe atitudinile lor faţă de realităţile concrete în mijlocul cărora trăiesc, pe gradul lor de antrenare în acţiunea socială. Considerăm deci că realităţile tehnice şi „economice" (în sensul economiei clasice burgheze) din cadrul unei întreprinderi sînt interesante în măsura în care înrîuresc viaţa socială a oamenilor care lucrează în acea întreprindere, în primul rînd relaţiile lor sociale (de producţie şi anexe). Tot astfel într-o cooperativă agricolă, analizele tehnologice şi economice trebuie făcute pentru că ele înrîuresc atitudinile oamenilor, atitudini care la rîndul lor înrîuresc asupra situaţiei lor economice. Dar şi într-un caz şi în altul, plecăm de la oameni şi ne întoarcem tot la oameni şi la viaţa lor.

Punem în acelaşi mod problema şi la scară zonală. Sistematizarea teritorială, de pildă, intră în preocupările sociologilor în măsura în care o raţională organizare şi echipare a teritoriului poate ajuta la dezvoltarea vieţii sociale a populaţiei spre nivele mai ridicate de bun trai, material şi spiritual.

În scurt: nu agricultura ne interesează, ci agricultorii. Nu întreprinderea, ci muncitorii; nu teritoriul, ci masa întreagă a populaţiei. Ţinînd seama de faptul că între dezvoltarea economică şi cea socială există o relaţie directă, cît se poate de strînsă, ne documentăm deci asupra tuturor condiţiilor concrete în care se desfăşoară viaţa oamenilor pentru a o înţelege dintr-un punct de vedere „uman" centrat adică pe „om", iar nu pe condiţiile exterioare lui.

Iată de ce documentarea de care avem nevoie este atît de diversă şi aparent fără coerenţă internă. Interpretarea sociologică consistă însă tocmai în a arăta că totuşi există (şi în ce măsură) o coerenţă între toate elementele cuprinse în documentare, corelaţie care se manifestă prin faptul că oamenii poartă seria de acţiuni convergente, de încadrare, prin tehnică, în *natură*, şi prin relaţii sociale, în *social*.

În linii mari, problema pe care trebuie să o avem permanent în vedere, în studierea problematicii unei arii teritoriale, cum este judeţul, ne este foarte clar arătată din punctul de vedere „acţionalist" care ne preocupă, în hotărîrile celui de al X-lea Congres al Partidului Comunist Român, din anul 1972, care a precizat că „obiectivele şi direcţiile principale ale sistematizării teritoriului şi localităţilor sînt menite să asigure organizarea armonioasă a teritoriului ţării, a tuturor unităţilor administrativ-teritoriale şi să contribuie la repartizarea raţională şi echilibrată a forţelor de producţie, *pe baza îmbinării organice a criteriilor de eficienţă economică cu cele de ordin social*"[1], pentru lumea rurală specificîndu-se că e vorba de o „apropiere treptată a condiţiilor de viaţă din sate de cele din oraşe".

Legea intervenită în anul 1974 pune deci în repetate rînduri accentul pe această idee a „bunei stări a populaţiei". Mai mult încă, pe contribuţia pe care marile mase le pot aduce în raţionala sistematizare a teritoriului (ceea ce în paranteză fie spus, nu va fi de folos decît în măsura în care marile mase vor avea suficiente informaţii despre problemele felului în care se poate desfăşura o viaţă socială pe un anume teritoriu), precum şi un apel la „specialişti din diferite domenii" în colective, care socotim că ar putea foarte bine să prindă chip în cele pe care un centru judeţean de ştiinţe sociale le-ar putea organiza.

c. Necesitatea hărţilor „blanchetă"

Pentru analizarea sociologică a documentaţiei este necesară judecarea ei şi din punctul de vedere „ecologic", adică în legătură cu teritoriul judeţean.

[1] Sublinierile noastre.

Cum acţiunile sociale au totdeauna loc în cadrul unor circumscripţii teritoriale, cunoaşterea bazei *teritorial-administrative* în care lucrăm este indispensabilă.

Am deci nevoie, pentru a putea cartografia la scară judeţeană documentaţia strînsă, de o hartă „blanchetă" care să cuprindă limitele administrative interioare ale judeţului[1].

În fiecare judeţ există însă şi hărţi la scară mai mare, cuprinzînd şi limitele trasate între comunele componente. Aceste hărţi sînt folositoare în măsura în care ne permit să corelăm limitele intercomunale cu fenomenele de geografie propriu-zisă. Dar cartografierile pe care le propunem a fi făcute se lucrează mai uşor pe „blanchete" de format redus.

Pentru o analiză atentă, aceste hărţi contemporane nu sînt însă suficiente. În acelaşi spirit care ne obligă întotdeauna să avem în vedere nu „starea", ci „mişcarea", este necesar să dispunem şi de hărţile unor situaţii mai vechi, în care să fie trecute vechile împărţiri în „raioane" şi chiar cele anterioare, ale „plăşilor". Compararea între ele a tuturor acestor delimitări teritoriale interne ale judeţelor (precum însăşi succesivele întinderi ale judeţelor) ne semnalează nu numai varietatea soluţiilor administrative care au fost încercate, ci şi schimbările de fond care s-au produs în viaţa socială, făcînd necesare restructurările teritorial-administrative.

Se ştie că *împărţirile teritoriale se schimbă prin căutări succesive de soluţionare a unor probleme sociale*. Industrializarea unor centre urbane, crearea unor noi platforme industriale, amplasarea unor întreprinderi în rural, modificările aduse reţelei de drumuri ridică necontenit noi probleme de organizare administrativă. Fără a nega faptul (regretabil) că asemenea schimbări teritorial-administrative pot fi şi rezultatul unor ezitări în luarea deciziilor, ducînd la o instabilitate dăunătoare, rămîne totuşi adevărat că schimbările ivite în viaţa socială se reflectă la acest nivel teritorial-administrativ.

Dar în afară de limitele care despart comunele între ele, judeţul se subîmparte şi în „circumscripţii" de ordin secundar, totuşi extrem de interesante şi meritînd a fi studiate. E vorba de circumscripţiile care ţin de anume acţiuni administrative de ordin specializat, cum sînt de pildă circumscripţiile sanitare, şcolare, judecătoreşti, fiscale, agricole, ale IMA-urilor, ale consiliilor intercooperatiste, circumscripţiile electorale etc., etc. care nu se suprapun între ele, uneori nici măcar cu limitele judeţului.

A cartografia aceste limite interioare de ordin secund, pe blancheta limitelor intercomunale, este un procedeu care ne permite să ne dăm seama de raţionalitatea sau iraţionalitatea lor, normal fiind ca toate aceste circumscripţii interioare să fie uniform trasate, măcar în măsura maximă a posibilului.

Pe de altă parte, nu trebuie să uităm nici faptul că pînă şi la nivelul comunelor intervin schimbări ale delimitărilor teritoriale, prin schimbarea componenţei lor interne.

Se ştie că încă din 1864, cînd s-au înfiinţat „comunele" rurale la noi în ţară, s-a avut în vedere stringerea în cadrul *unei aceleiaşi primării a unui suficient număr de sate, pînă la obţinerea unui volum de populaţie* în stare să acopere, din punct de vedere fiscal, nevoile primăriei. Legea din acea vreme stabilea că această componenţă a comunelor nu putea fi schimbată decît prin lege şi în anume condiţii ferm precizate. Adevărul este însă că această dispoziţie nu s-a respectat, „arondările", adică trecerea unor sate de la o comună la alta, urmîndu-se în cascadă neîntreruptă, prin simple decizii administrative, rareori prin legi propriu-zise. Instabili-

[1] Asemenea hărţi există în fiecare judeţ. La scară suficient de redusă, ele au fost tipărite şi în volumul *Judeţele României socialiste* (Editura Politică, 1972, Ediţia a II-a).

tatea administrativă din acest punct de vedere este deplorabil de mare, nejustificată de cele mai multe ori, dînd naştere unor situaţii care pun pe administratori, precum şi pe cercetători în faţa unor probleme de nedezlegat. Mutarea unui sat dintr-o comună în alta implică şi mutarea oficiilor de stare civilă, deci şi a arhivelor respective; operaţie greoaie, nu numai pentru că se realizează prin succesive dări şi luări în primire, cît mai ales prin faptul că devine cu neputinţă executarea lucrărilor de demografie.

Volumul numeric al unei comune variază în legătură cu componenţa sa în sate, astfel că aceasta variind, mişcarea lor demografică va fi greu de stabilit. Cu atît mai mult studierea demografică a fiecărui sat în parte nu mai este cu putinţă, devreme ce informaţiile care le privesc sînt înglobate cînd în totalul unei comune, cînd în al alteia.

Dealtfel problema „satelor" prezintă şi ea o importanţă deosebită.

Hărţile administrative de azi nu mai au trasate decît doar limitele dintre comune, nu însă şi pe cele intersăteşti. Tradiţional însă, fiecare *sat* în parte îşi avea pe vremuri „hotarul" său, prin „hotar" înţelegîndu-se nu numai perimetrul înconjurător, ci toată suprafaţa cuprinsă între aceste limite, adică ceea ce în vechea noastră terminologie hotarnică purta şi numele de „trup de moşie", patrimoniu comun al obştii săteşti respective[1].

Astăzi, „satele" ca atare sînt pe cale de dispariţie, în sensul că sînt înglobate administrativ în „comune", cu tendinţa ca această unire a lor să aibă un sens nu numai administrativ şi fiscal (cum prevedeau legile noastre, încă din 1864), ci şi social. Satele noastre tradiţionale fiind în general extrem de mici, nu e cu putinţă echiparea lor, tehnică şi cu servicii sociale, la nivel modern. Se caută deci ca, prin construirea unor centre civice în locuri anume alese, să se obţină o aglomerare a caselor pînă la atingerea volumului necesar pentru ca investiţiile să devină economic justificate.

Vom arăta, în continuare, felul în care aceste „blanchete", fie la scară comunală, fie la cea sătească, pot fi folosite în analizarea marii probleme a determinării „ariilor social-culturale" care vom vedea că este centrală, mai ales pentru punerea la punct a unei eşantionări zonale.

Deocamdată, vom analiza felul cum trebuie pusă problema „ariilor social-culturale", fenomen de altă natură decît cea a delimitărilor cu caracter administrativ.

5. DETERMINAREA ARIILOR SOCIAL-CULTURALE

Viaţa socială a unui judeţ nu este uniformă pe tot întinsul teritoriului său. Lăsăm de o parte faptul că nici din punct de vedere geografic teritoriul nu este omogen, cuprinzînd zone morfologic diverse (munte, depresiuni, podgorie, cîmp, baltă, bazine hidrografice, litoral de mare etc.), precum şi zone de păduri, de baltă etc. care impun oamenilor genuri de viaţă deosebite. Să ne ocupăm în primul rînd de faptul că viaţa socială a oamenilor diferă de la o zonă la alta printr-un întreg trecut şi prin modalităţi de viaţă actuală, deosebite.

Reamintim că modul de aşezare a oamenilor pe un anume teritoriu depinde nu numai de natura teritoriului, ci şi de modul în care oamenii ştiu să-l folosească. Procesul acesta de dezvoltare a modurilor în care oamenii îşi organizează locurile de muncă şi locurile de domiciliu, într-un anume peisaj geografic, ca să poată fi înţeles, trebuie considerat

[1] În Dobrogea, pentru aceste „trupuri de „moşie" e folosit termenul turcesc de „merea", care nu are însă rost să fie acceptat în limba română în dauna celui tradiţional de „hotar".

din două puncte de vedere succesive, unul istoric, altul contemporan, amîndouă laolaltă lămurindu-ne şi asupra mersului viitor al vieţii sociale locale.

Vom fi deci obligaţi să facem studii cu privire la trecutul teritoriului judeţean, nu numai din punctul de vedere administrativ de care am vorbit pînă acuma, ci şi din punctul de vedere al istoriei sale sociale, pentru a putea trece apoi la analiza situaţiei lui actuale, precum şi a posibilităţilor de dezvoltare viitoare.

Problema se concretizează astfel în stabilirea procedeelor de analiză a „ariilor social-culturale" vechi, actuale şi viitoare.

a. Moştenirea trecutului şi tehnicile „arheologiei sociale"

Tehnicile ce se pot folosi pentru a strînge informaţiile necesare reconstituirii situaţiilor social-culturale vechi necesită uneori o exegeză a documentelor istorice, alteori însă cercetări făcute la teren.

Teoria acestor tehnici poate fi formulată ca un capitol de „arheologie socială", asupra căreia urmează să mai dăm cîteva explicaţii în plus faţă de cele deja spuse în volumul întîi.

Arheologia este o tehnică de reconstituire a unor situaţii trecute prin scoaterea la iveală şi interpretarea rămăşiţelor lor materiale nescrise.

Sociologii, încă de foarte multă vreme, au arătat însă că în afară de unelte, construcţii, sculpturi, podoabe etc. mai există şi „rămăşiţe materiale", de alt ordin, rezultînd din faptul că orice structură socială tinde să se proiecteze teritorial, „Räumliche Projektionen Sozialenformen", cum le definea Georg Simmel. Ele constau în proiectări pe teren ale unor sisteme de proprietate funciară, care se fac vădite prin trasarea de limite, prin „lotizări" în cadrul unui teritoriu „umanizat", adică al unui „peisagiu" rezultînd din seculare acţiuni de defrişare, desţelenire, punere în cultură şi mai ales amplasare de „aşezări umane şi legare între ele prin drumuri", corespunzînd de asemenea unor anume structuri sociale.

O arheologie de acest gen, adică de reconstituire a vieţii sociale care a dat naştere acestor „peisaje rurale", este cu putinţă datorită faptului că, o dată umanizat, un teritoriu tinde să dăinuiască neschimbat, chiar după ce orînduirea socială care i-a dat naştere a dispărut.

Din acest punct de vedere, constanţa acestor „proiectări spaţiale" a unor forme de viaţă socială este de-a dreptul surprinzătoare, constituind pentru orice cercetător un subiect de permanentă uimire; căci deseori avem dovada că asemenea rămăşiţe materiale înscrise în peisajul geografic dăinuiesc încă din preistorie, cu atît mai mult din vremile istorice mai apropiate de noi. Unele din ele sînt încă vizibile cu ochii liberi, altele nu se pot reconstitui decît prin tehnicile speciale ale arheologiei sociale, în ultima vreme mult dezvoltate graţie aerofotogrametriei, adică a „arheologiei aeriene" de care am mai avut prilejul să amintim.

Trimiţînd la literatura problemei şi în special la cele ce am apucat eu însumi să lucrez în domeniul arheologiei noastre sociale, în seria de lucrări a căror bibliografie am dat-o în volumul întîi, e momentul să trasăm un plan de lucru adaptat situaţiei speciale a unui cercetător care vrea să reconstituie „ariile social-culturale" din cadrul unui judeţ. Vom expune deci elementele de care vom avea a ţine seamă în această muncă.

Reţeaua localităţilor ne interesează în primul rînd. O hartă a staţiunilor preistorice studiate sau semnalate în cadrul judeţului nu este greu de obţinut, arheologii muzeului judeţean putîndu-ni-o da cu uşurinţă. Este însă vorba de a completa această hartă şi prin indicaţiile consemnate în periegezele arheologice, precum şi indicaţiile transmise nouă prin viu grai, adică păstrate prin tradiţie locală. Toponimia ne pune şi ea deseori pe cale, cînd dă unor locuri numele de „grădişti", „jidovştiţe" sau alte asemenea numiri care relevă faptul că acolo au existat pe vremuri aşezări omeneşti. Ne interesăm desigur nu numai de arheologia preistori-

că, ci şi de cea medievală şi chiar contemporană, consemnînd pe hartă şi locurile unde se află ruine, mai vechi sau mai noi, care de asemenea arată prezenţa unor aşezări umane.

În fond, însăşi aşezările actuale, adică satele, cătunele, crîngurile, odăile, aşezările gospodăreşti izolate, constituie un document de arheologie socială, dat fiind că ele nu au apărut acum, ci sînt moştenite din vremuri anterioare celor de azi. Aceste aşezări umane nu se schimbă prea uşor. Deseori, documentar, urcăm cu datarea unor sate pînă în preajma celor mai vechi documente, datînd din vremea întemeierii domniilor autohtone. Reţeaua lor nu este întîmplătoare, ci corespunde unui anume mod de luare în instăpînire a teritoriului, unui anume proces de impopulare a ţării. Mărimea lor, distanţele dintre ele, depărtarea lor faţă de căile de comunicaţii şi faţă de centrele urbane nefiind întîmplătoare permit o analiză a condiţiilor care au determinat structura acestei reţele de aşezări. Este limpede pentru oricine că dacă ar fi să amplasăm astăzi pe harta ţării o reţea de aşezări urbane şi rurale ţinînd seama de actuala noastră orînduire socială, nu am alege acelaşi sistem de reţea. Satele noastre, cum ştim, sînt mici, uneori minuscule. Nu însă fără rost, ci corespunzător unor situaţii sociale azi depăşite. Satele pastorale, a căror preocupare o constituie în special creşterea vitelor pe largi islazuri devălmaşe, practicînd o agricultură „itinerantă", sînt sate care „roiesc", răsfirîndu-se în larg, cu avantajul că gospodăriile se pot muta în pîlcuri mici, pe întinsul nesfîrşit al islazului[1].

Dimpotrivă, satele compacte sînt sau sate aservite, în care stăpînul a constrîns cu forţa casele să se aglomereze, pentru a putea fi mai uşor supuse obligaţiilor de clacă, dijmă şi plată a birului, sau sate care au practicat sistemul agricol al celor trei tarlale.

Faptul că unele sate fug cît mai departe de drumurile mari ale ţării ne pare azi absurd, dar nu era decît o firească fugă pentru oameni din ariile supuse permanentelor năvăliri devastatoare care sărăceau ţara. De asemenea, înghesuirea satelor pe cursurile de apă se explică şi prin faptul că văile rîurilor formau căi de acces în vremuri cînd şosele nu existau şi nici nu ofereau siguranţa călătoriei.

De asemenea, o cartografiere a satelor aşa-numite „slobozii" (mai vechi) sau a celor de colonizare recentă corespunde unor situaţii azi dispărute, dar care au rămas pentru noi interesante, prin faptul că, aşezîndu-le pe hartă, constatăm că satele de un acelaşi tip tind să intre în cadrul unei arii teritoriale, formînd adică o masă oarecum compactă de anume tip. Satele nou colonizate nu apar oriunde, ci numai în anume arii teritoriale, precum de pildă cele din Banat, urmare a acţiunilor de bonificare teritorială şi impopulare cu populaţie imigrantă, sau cele din Bărăgan, care şi ele sînt recente.

Nu numai aceste „arii", corespunzînd unor tipuri deosebite de impopulare, ne interesează, ci şi punctele în care aşezarea umană este destul de importantă pentru a ajunge a fi „oraş", „tîrg" sau măcar ceea ce numim azi „centru de convergenţă locală".

Nici aceste puncte nodale nu apar la întîmplare, ci tot corespunzător, pe de o parte unei situaţii geografice speciale şi pe de altă parte, unei situaţii sociale.

Asemenea centre „urbane" sînt de obicei centrala unei „arii".

Cu titlu de exemplu, iată de pildă cum s-ar putea pune problema unui asemenea centru urban. Să luăm cazul oraşului Piteşti, a cărui istorie o putem urmări, chiar în lipsa documentelor care să-l pomenească cu numele, dacă aplicăm tehnicile arheologiei sociale.

[1] Vezi pentru detalii capitolul despre „roirea satelor" în volumul I al lucrării mele *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, op. cit.

Mai întîi, ştim că în această regiune a trecut „limes-ul" transalutan, al cărui traseu nu îl cunoaştem însă cu destulă precizie. Mai ştim şi că cel mai vechi document de care dispunem, vestita diplomă a Ioaniţilor din 1245, pomeneşte de o „ţară a lui Seneslau", aflată la stînga Oltului, într-o zonă unde şi mai tîrziu au fost amplasate cele două capitale succesive ale Ţării Româneşti: Cîmpulung şi Curtea de Argeş. Configuraţia geografică a locului merită a fi luată în analiză sociologică, adică din punctul de vedere al impopulării regiunii. Se află aci un triunghi atît de clar delimitat încît ne sileşte şi azi să ţinem seama de el; cu atît mai mult el îşi va fi avut însemnătatea în trecut.

În ce constă acest „triunghi"? E vorba de un fascicul de rîuri care coboară din munţi, vărsîndu-se toate în Argeş într-un punct de strangulaţie, formînd singura ieşire obligatorie de la munte spre cîmpie. Pe de o parte Platforma Cotmenei, de alta Platforma Cîndeştilor, amîndouă greu de străbătut, impun apelor (Argeş, Vîlsan, Rîul Doamnei, Slănic, Rîuşorul, Bratia, Brătioara, Bughea, Rîul Tîrgului, Argeşelul) să se adune toate în locul ocupat de aşezarea Piteştilor (vezi fig. nr. 5).

În acest triunghi, apărat la nord de munţi, strangulat la sud de gîtuirea Piteştilor, flancat la stînga şi la dreapta de cele două platforme amintite, formau o arie foarte bine apărată, în care nu se putea intra decît cu greu, dinspre Transilvania, fie prin Loviştea şi valea Oltului sau prin Dragoslave-Rucăr, iar dinspre cîmpie, doar prin punctul Piteşti. Capitala ţării nu putea fi însă la Piteşti, care putea fi considerat mai mult ca punct fortificat uşor de apărat, decît ca reşedinţă domnească. Dealtfel ştim că iniţial capitala se afla în aria apărată a triunghiului, la Cîmpulung, în legătură cu o străveche infiltraţie maghiară şi săsească, şi la Curtea de Argeş, care se prezintă ca o retragere în izolare. Abia în epoca mai tîrzie, cînd voievodatul de aici a putut porni la

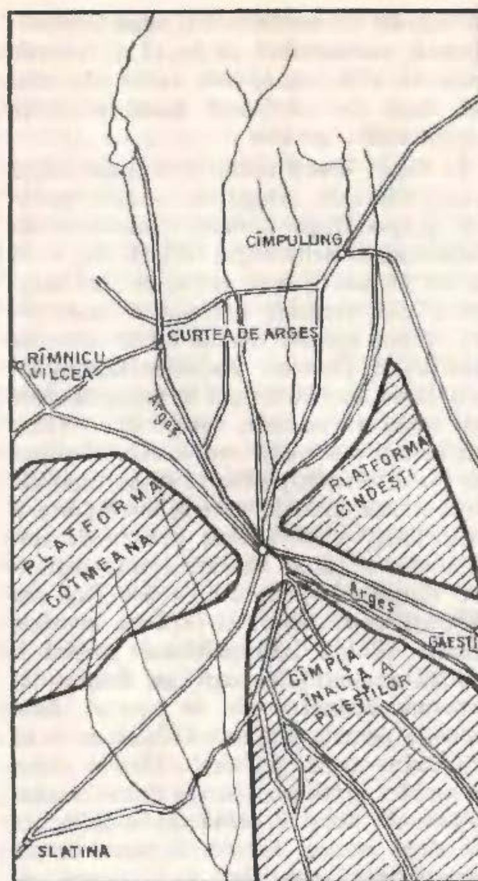

Fig. 5. Schema aşezării oraşului Piteşti

recucerirea ţării de sub stăpînirea tătarilor şi deci la o întindere înspre cîmpie şi spre portul Brăilei, capitala ţării s-a mutat la Tîrgovişte, care e un fel de placă turnantă, cu deschidere atît spre Giurgiu, pe valea Dîmboviţei, cît şi spre Brăila, pe valea Ialomiţei, Tîrgoviştea fiind aşezată exact în locul unde, la ieşirea din munte, Dîmboviţa şi Ialomiţa curg pe un vad comun.

Oraşul Piteşti, după recucerirea cîmpiei, şi-a putut căpăta o însemnătate, dacă nu ca reşedinţă domnească, în tot cazul ca tîrg local. Pentru interese altele decît cele strategice ale Statului, Piteştii au avut în această regiune întîietate, întrecînd chiar

fostele reşedinţe domneşti, Cîmpulung şi Curtea de Argeş, datorită faptului că aci se strînge fasciculul de rîuri (deci de drumuri) dinspre cele „şapte muscele" şi tot aci se deschide, în sens invers, un alt fascicul de drumuri, care coboară pe cîmpia înaltă a Piteştilor, prin Dîmbovnic, Mozac şi Neajlov, avînd posibilităţi de trecere spre Teleorman şi mai ales pe culoarul care, pe valea Argeşului, ajunge la răscrucea de la Găeşti (fostă şi ea pe vremuri capitală de judeţ) În total, obţinem o schemă asemănătoare cu o clepsidră: evantai de drumuri care se string la punctul de strangulaţie Piteşti şi apoi un alt evantai, care se răsfiră spre cîmpie.

Tîrg local. obligator în această zonă pentru orice schimburi de mărfuri şi de populaţie între munte şi cîmpie, Piteştii au păstrat această funcţie modestă pînă de curînd.

Acum însă, cînd oraşul a ajuns a fi un centru puternic industrializat, aşezarea lui geografică şi-a pierdut orice fel de justificare. Vatra oraşului este atît de strîmtorată, încît platformele industriale au trebuit să evadeze, întinzindu-se fie pe cîmpia înaltă a Piteştilor, fie înspre Muscele, fie pe culoarul dinspre Găeşti. Din fericită, poziţia oraşului a ajuns o piedică în calea unei extinderi a oraşului pe măsura capacităţii lui industriale actuale şi mai ales viitoare.

Asemenea probleme se pun necontenit in cadrul fiecărui judeţ. Ne dăm seama că locul de amplasare a oraşelor nu este corespunzător nevoilor noastre actuale. Cine ar putea spune că de pildă oraşul Bucureşti se află în locul cel mai raţional pentru o capitală a ţării? Dar ar fi neeconomic dacă am hotărî renunţarea la aceste oraşe, în favoarea altora pe care să le amplasăm în mod raţional abia acum. Oraşele nu sînt minuscule sate, la a căror dispariţie putem asista fără părere de rău. Luarea unei hotărîri cu privire la profilul viitor, economic şi demografic, al fiecărui oraş în parte, poate forma obiectul unor analize de istorie socială care să ne lămurească în luarea deciziilor noastre.

Schimbările de soartă a acestor aşezări umane, urbane şi rurale au dus nu numai la o prefacere a rosturilor lor economice şi sociale, ci uneori chiar şi la dispariţia lor. În locuri unde pe vremuri existau importante centre de caracter urban, azi nu mai aflăm nici măcar sate ceva mai acătării. Au dispărut sau decăzut complet, Cornăţelul, Tîrgul de Floci, Filipeştii, Tîrguşorul Gherghiţa [1]. Alteori, oraşe cărora li se prevedea un strălucit viitor au stagnat, cum e cazul seriei de oraşe aşezate lîngă Dunăre. După ce navigaţia pe fluviu a fost deschisă prin tratatul de la Adrianopole, oraşele nou construite, Turnu-Severin, Corabia, Turnu-Măgurele, Zimnicea, Giurgiu, Călăraşi au fost ridicate la rang important, capitalele de judeţ de la munte mutîndu-se spre cîmpie. Dar odată cu construirea căilor ferate, centrele urbane s-au mutat din nou spre nord, determinate de noile posibilităţi pe care le ofereau căile ferate. Depistăm pe teren şi tentative de creare a unor aşezări urbane, plănuite, începute şi apoi părăsite [2].

În ce priveşte aşezările rurale, numărul dispariţiilor este foarte important, lista lor neputînd fi stabilită însă decît cu greu, controlînd mai întîi satele pomenite in documente, pentru a vedea dacă ele mai există astăzi, controlînd apoi hărţile vechi pentru a face aceeaşi operaţie, dar mai ales cercetîndu-le pe teren.

Satele dispărute se pot regăsi uneori prin toponimie, alteori prin tradiţii orale, şi în special prin tehnicile arheologiei, fie aeriene, fie efectuate pe teren. Satul dispărut lasă locul părăsit plin de cărămizi, de var, de cioburi, de urme de vetre, ba chiar şi de o anume vegetaţie, de pildă,

[1] Vezi studiul lui GH. ZAGORIŢ, *Evoluţia istorică a tîrgurilor şi oraşelor dintre Buzău, Tîrgovişte şi Bucureşti* (în „Anuar de geografie şi antropogeografie", 1914—1915).

[2] Ibidem, istoria ciudată a „oraşelor" Slivinul Nou şi al Bucovului.

pîlcuri de nuci sau „plante scăpate din cultură“ pe care le ştiu cunoaşte cei specializaţi în „paleobotanică“.

Dispar satele uneori complet. Alteori doar prin mutare, iarăşi situaţii care se pot stabili pe căile mai sus-arătate. În aceste sate dispărute se pot face şi săpături arheologice propriu-zise pentru a stabili data părăsirii lor, uneori foarte veche, alteori recentă, ceea ce e foarte interesant de ştiut, pentru că de obicei sînt anume arii teritoriale în care acest fenomen de dispariţie sau mutare a satelor este frecvent, ceea ce ne indică existenţa unor situaţii locale trebuind să fie înţelese.

Tot atît de semnificativă ca şi reţeaua aşezărilor umane este şi reţeaua drumurilor.

Reţeaua drumurilor. Uneori, vechi centre se pot regăsi prin analiza aşa-numitelor „drumuri moarte“. Între diferitele aşezări umane, pentru înlesnirea comunicaţiei dintre ele, se trasează o reţea de drumuri. Dar odată cu schimbătoarele întîmplări ale istoriei, multe aşezări dispar sau se mută în alt loc, astfel că drumurile care le deserveau sînt părăsite. Îngropîndu-se încet în pămînt, arate, invadate de vegetaţie, drumurile moarte îşi fac totuşi vădită prezenţa, pentru cine ştie să le recunoască. Dacă un fascicul de asemenea drumuri se întîlnesc la o răscruce, acolo săpăturile arheologice de bună seamă că vor găsi şi rămăşiţele unei aşezări părăsite.

Multe din aceste drumuri mai păstrează încă porţiuni intacte, substructuri vizibile, în special vechile drumuri romane. Altele, de caracter mai ţărănesc şi mai recente, îşi lasă dovezile fostei lor existenţe prin toponimie, tradiţia locală păstrînd amintirea unor asemenea axe de circulaţie, purtînd nume pitoreşti, dar foarte semnificative. Astfel de pildă „Drumul olacului“ e fără îndoială o rămăşiţă a organizării teritoriale cumane şi tătărăşti. „Drumurile sării“ legau ocnele de sare de diverse centre din cîmpie şi în special de seria punctelor piscicole de pe malurile Dunării [1]. „Drumurile oilor“ marchează rutele pe care o „tuleau“ la vale turmele de oi ale păstorilor din Carpaţi. Pe „drumul buţilor“ se făcea transportul butoaielor de vin din podgorie spre alte zone. Există multe alte asemenea denumiri locale care ne explică şi rostul economic, pe vremuri important, azi însă dispărut, al acestor „drumuri moarte“.

De-a lungul acestor drumuri, uneori, în special la cele pastorale, spre a le marca, se înşirau cruci de piatră, a căror „pravăţ“ (adică faţă) indica direcţia în care urma să coboare cioporul de oi, peste islazuri, evitînd satele şi locurile arate. Numirile de „pravăţ“ date unor anume locuri indică dealtfel şi ele existenţa unor vechi drumuri.

Nu dispunem deocamdată de hărţi în care toate aceste drumuri moarte, semne ale unor „sistematizări teritoriale“ spontane străvechi, adică a unui anume mod de folosire a teritoriului, să ne fie indicate cu precizie. Ele se pot însă reconstitui, judeţ de judeţ, dacă cineva şi-ar da osteneala să le urmărească, bătîndu-le cu piciorul şi depistîndu-le cu ajutorul localnicilor.

Dealtfel şi studiul drumurilor moderne ne pune pe calea unei înţelegeri mai adîncite a gradului de dezvoltare socială a unei regiuni. De pildă, putem clasa drumurile actuale în diferite categorii, care ne pot folosi pentru a caracteriza faza de maturitate a unor centre urbane în curs de a-şi croi în jurul lor o arie „urbanizată“. Astfel există drumuri internaţionale, auto-rute de creaţie recentă, care unesc între ele mari centre urbane, grăbindu-se să ajungă, de la un centru la altul, pînă la punctul de graniţă, unde se continuă, în acelaşi fel, mereu ferindu-se să treacă prin aşezările rurale din cale. Dar ele, trasate inginereşte, ca cu rigla, în linie dreaptă, nu deservesc cîtuşi de puţin zonele rurale

[1] H. H. STAHL, *Studii de sociologie istorică* (Editura Ştiinţifică, 1972).

prin care trec. Interzise fiind circulației rurale, efectul lor social asupra teritoriului străbătut este aproape egal cu cel al unei linii aeriene. Alte drumuri însă formează un fascicul radial, convergent spre un anume centru urban, care își dovedește astfel însemnătatea, prin numărul și importanța acestor drumuri, formînd ca un nod în orașul acesta central. Sînt însă și drumuri care cad perpendicular pe drumurile convergente spre oraș, legînd adică între ele așezările rurale sau urbane de ordin secund din spațiul periurban, printr-un cadrilaj, dovadă a faptului că acest spațiu a fost organizat și urbanizat.

De-a lungul drumurilor vechi, găsim puncte deosebit de semnificative, cum sînt de pildă cele în care erau așezate „menzilurile", punctele de vamă, „slonurile", deseori în punctele în care era necesară o schimbare a mijloacelor de transport, de pe cai pe căruțe, de pildă, puncte care de asemenea ne îngăduie să înțelegem care era structura teritorială corespunzătoare situațiilor sociale trecute, structură pe care o moștenim și în care urmează a ne organiza viața noastră de azi și de mîine.

Analiza aceasta a sistemelor rutiere este dealtfel importantă și pentru analiza situațiilor de azi. Este ușor de constatat astfel că pe teritoriul unui județ rețeaua de drumuri nu a ajuns să deservească în mod egal toate comunele rurale. Există încă zone izolate, fără contact cu șoselele modernizate, uneori legate numai prin poteci sau „șleauri" formate spontan, prin efectul unei îndelungate circulații a localnicilor, fără de lucrări de artă oarecari.

Practicienii sistematizărilor teritoriale, dacă au și informații sociologice, știu că pentru a ridica nivelul de viață al unor asemenea zone izolate, prima grijă este de a le străbate printr-un mijloc de circulație modern, drum sau cale ferată. Costul unor asemenea lucrări se calculează de aceea ținîndu-se seama de efectele lui sociale, constînd în transformarea zonei străbătute, din înapoiată în modernă, căci de-a lungul drumurilor bune așezările se aglomerează, viața economică se întărește. Acțiunea de formare a unor „comune" rurale mari se poate deci rezolva nu numai prin crearea „centrelor civice", ci și printr-o politică rutieră bine chibzuită, menită să creeze osatura unui sistem de relații sociale între diversele centre cărora vrem să le asigurăm o dezvoltare viitoare. Pînă a nu ști însă care va fi rețeaua acestor comune viitoare, rețea incluzînd așezări de diferite ordine (centre de convergență, localități de navetă, localități dormitor, localități satelit etc.) rețeaua drumurilor nu poate fi stabilită.

În tot cazul, o depistare a zonelor subdezvoltate se poate face prin analiza rețelei de drumuri.

Formațiunile sociale. În al treilea rînd, în afară de „așezările umane" și „drumurile" care, alcătuindu-se în „rețea", semnifică existența unor „arii" teritoriale istorice, mai pot fi depistate și altele, prin amplasarea pe harta blanchetă a satelor din județ, a informațiilor pe care le deținem cu privire la structura socială trecută a satelor.

Știm că țărănimea noastră era, din punctul de vedere al poziției sale sociale, împărțită în două mari categorii: cea a țăranilor „liberi", așa-numiții „moșneni" în Țara Românească, „răzeși" în Moldova (cărora le adăugăm și categoriile transilvănene purtînd numele de „nemeși", „boieri de Făgăraș", „grăniceri"), cealaltă categorie fiind a țăranilor trăind pe moșii boierești, mînăstirești sau domnești, în situație de clăcași, datori cu dijma și claca față de stăpînii lor. Distribuția teritorială a acestor categorii sociale țărănești arată că există „arii" de țărănie liberă, în special în anume regiuni ale țării, în linii mari țărănia liberă fiind masată mai înspre munte, cea clăcășită înspre cîmpie. Dar detaliul răspîndirii lor, uneori în masă compactă, alteori în petice, ori în culoare

de pătrundere de la munte la cîmpie, este extrem de variat, explicabil prin istoria socială locală a fiecărei zone în parte.

Problema e interesantă nu numai din punct de vedere istoric, ci şi din cel al vieţii de azi, căci mentalitatea şi psihologia acestor foşti ţărani liberi prezintă particularităţi corespunzînd şi unui anumit sistem de relaţii sociale, ale căror urme se mai pot recunoaşte şi astăzi.

Informaţii detaliate, sat de sat, avem în această privinţă graţie lucrării lui Petre Poni [1] care, pe baza recensămîntului din 1912, a arătat care sînt satele împroprietărite la 1864 conform Legii Rurale a lui Cuza. Au fost împroprietăriţi atunci numai „clăcaşii", nu şi moşnenii şi răzeşii, satele în care nu au fost făcute împroprietăriri la acea dată se dovedesc deci a fi fost „libere". P. Poni ne dă chiar proporţia de foşti clăcaşi faţă de totalul populaţiei fiecărui sat, astfel că avem posibilitatea să alcătuim cartograme foarte amănunţite, pe o scară foarte sensibil gradată.

Problema am analizat-o, în liniile ei mari, alcătuind cartograme pentru întreaga suprafaţă a ţării, în primul din cele trei volume închinate satelor noastre devălmaşe, cînd m-am mărginit însă doar la o scalare în trei trepte. Lucrind însă la scară judeţeană, se poate merge pînă la detalii mult mai mici, care ne pot da despre înfăţişarea istorică a judeţului un tablou cu mult mai precis.

Spre exemplificare, dăm (fig. nr. 6) o asemenea cartografiere privind sudul fostului judeţ Romanaţi, pentru a scoate în lumină faptul că, înecate între sate aflate sub mînă boierească, dăinuia aci o insulă teritorială compactă, de formă areolară, aproape rotundă, locuită de moşneni.

Istoricul care îşi cunoaşte ţara, ştie că pe malul drept al Oltului, în această zonă, am avut o serie de sate de „cneji", cumpărate de către Mihai Viteazul şi reduse în situaţie de sate aservite. Mai ştie şi că prezenţa acestui excepţional nucleu de „moşneni" în cîmpia Romanaţilor ridică o pasionantă problemă de istorie socială [2].

Tot astfel din vechile dosare ale judecătoriilor putem afla care sînt satele care au avut „obştii forestiere" organizate pe baza Legii silvice din 1910, spre deosebire de cele care făceau parte din latifundii sau aveau obştii de arendare mai recent constituite.

În special, toate informaţiile cuprinse în recensăminte trebuie să fie trecute pe asemenea cartograme, detaliate pînă la specificarea fiecărui teritoriu sătesc, mergîndu-se cît de adîncit putem şi cît socotim că este util pentru înţelegerea problemelor sociale, în mersul lor istoric de la ziua de ieri la cea de azi, ştiut fiind că anume tendinţe de lungă durată nu se pot surprinde decît numai pe această cale, prin analizarea ecologică a datelor statistice şi de corelare a lor cu întreaga documentaţie de care putem dispune, din toate punctele de vedere, ale tuturor disciplinelor avînd amestec în problemele de sociologie a populaţiei.

Structuri teritoriale săteşti. Formaţiunile sociale ale ţărănimii libere şi aservite, cînd se proiectează spaţial, concretizîndu-se pe teren, dau naştere unor moduri de aşezare şi de lotizare interioară a trupurilor de moşie foarte semnificative.

Despre acest aspect al problemei am avut prilejul să expunem atît teoria, cît şi tehnicile de lucru în acelaşi volum prim al seriei privitoare la studiul satelor noastre devălmaşe. Nu e deci cazul să reluăm cele acolo spuse, fiind acum necesar să reamintim doar marile în-

[1] PETRE PONI, *Statistica răzeşilor*. (Acad. Română, „Studii şi Cercetări", vol. V, 1921).

[2] E regretabil că sursa de informaţie Poni nu cuprinde şi alte regiuni decît cele ale Munteniei şi Moldovei, astfel că pentru celelalte provincii va fi mai greu să stabilim care sînt regiunile în care de asemenea am avut sate „libere", mai bine zis beneficiind de alt regim social decît cel al „iobagilor".

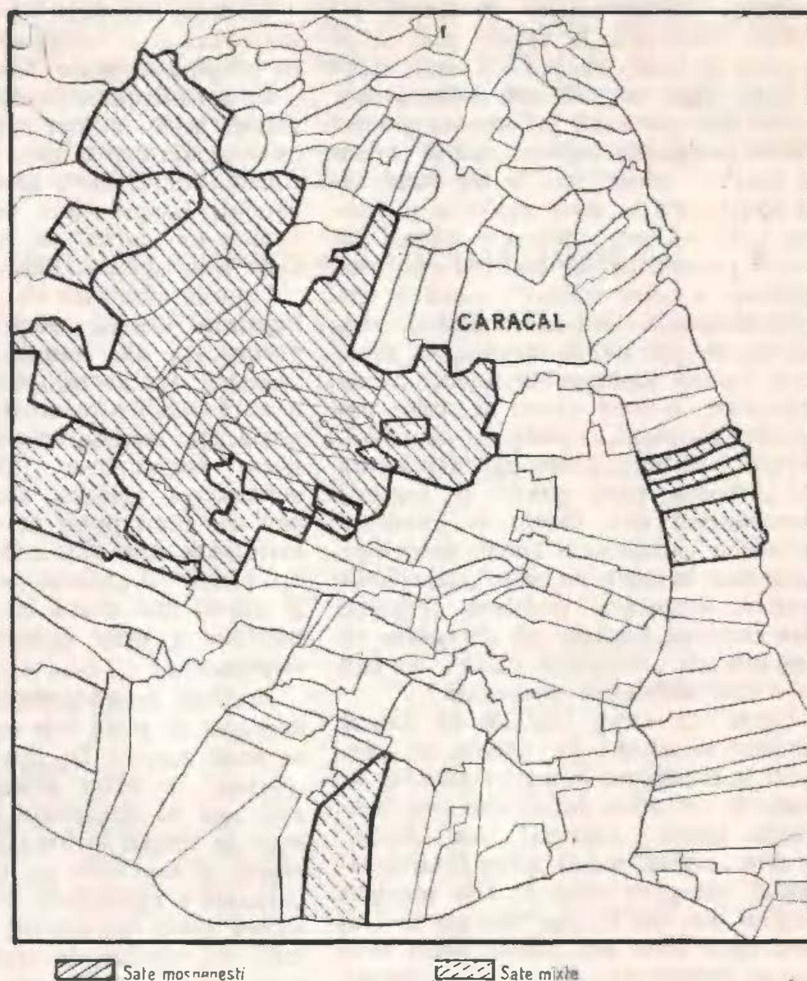

Fig. 6. Structura socială a satelor din sudul fostului județ al Romanaților.

trebări pe care și le poate pune, cine dorește, în cadrul unui județ, să aibă o viziune mai clară asupra „ariilor“ social-culturale moștenite din alte veacuri.

În primul rînd, acele „trupuri de moșie“ de care am pomenit au forme care se pot categorisi în două mari clase: unele sînt geometrice, de formă patrulateră alungită, altele sînt negeometrice, de formă neregulată, rotundă. În vechea noastră terminologie agrimensurală, ele se numeau, unele „moșii insurărite“ sau „injugate“, celelalte „moșii rotunde“. Cele geometrice sînt fără nici un fel de îndoială rezultatul unor operațiuni agrimensurale foarte minuțios elaborate, după toate probabilitățile într-o epocă premergătoare întemeierii primelor noastre state autohtone. Ariile în care aceste trupuri de moșie geometrice, alăturate unele de altele, formînd fîșii continue, au cu totul altă istorie socială decît cea a moșiilor cu țesătură haotică, dovedind luări în stăpînire pe altă cale decît a unei inițiale ieșiri din indiviziune.

Aceste „hotare sătești“ de formă regulată, însemnate la capete prin stîlpi și pietre de hotar, mai pot fi și astăzi identificate, fiind cu atît mai tulburătoare atunci cînd cad exact pe sistemul geometric al „măgurilor înșirate“ sau în „cruce de măguri“ preistorice. În tot cazul, fie că ne-am opri la acest aspect al problemei, fie că nu, teritoriile sătești de formă geometrică sînt caracterizate prin existența a „trei trăsuri“, adică a trei linii hotarnice, una la capătul de sus, alta la cel de jos al moșiei, cea de a treia trecînd drept pe la mijloc. Satele organizate în acest sistem al „celor trei trăsuri“ formează o categorie deosebită, implicînd un întreg sistem de măsurătoare în „Stînjeni, pași, palme și degete“, corespunzînd unui sistem de „umblare pe bătrîni“, adică unui sistem genealogic consemnat în „spițe de neam“, calculabile potrivit aritmeticii populare țărănești care cunoaște formule atît de subtile cît sînt cele ale „stînjenilor masă“, de fapt de medie aritmetică ponderată [1].

Unele din aceste sate, la un anume moment al istoriei lor sociale, au procedat la împărțirea întreg trupului lor de moșie în tot atîtea loturi cîte erau neamurile (adică „bătrînii“ sau „moșii“ pe care „umbla“ satul), aceste loturi străbătînd întreg teritoriul în fîșii paralele, curgînd din cap în cap (din cin în cin) fiind egale între ele. Aceste loturi mari purtau numele de „delnițe“ (sau curele, jireabii, blăni, fîșii, teiuri, pămînturi, sorți etc.). Satul, în bloc, poate fi în acest caz categorisit în clasa satelor „delnițuite“ sau „curelite“. În momentul de față nu știm care sînt ariile în care existau aceste sate delnițuite și ca atare ne lipsește una din principalele surse de arheologie socială care ne-ar permite să reconstituim anume aspecte ale istoriei noastre sociale.

[1] Toată lumea știe că țăranii au avut un admirabil dar de creație literară. Dar prea puțini știu că cunoștințele aritmetice și geometrice ale agrimensorilor noștri reprezintă o creație culturală extraordinară, aproape de necrezut.

La teren însă acest tip de sate poate fi identificat și o cartogramă a ariilor lor de răspîndire poate fi elaborată.

Se pot menționa de asemenea pe cartograme, ariile în care aceste „delnițuiri“ nu curg din cap în cap, ci doar în interiorul unor „racle“, adică suprafețe de pămînt, închise între garduri, purtînd numele de „țarini“ în care nu se intra decît prin „poarta țarinii“.

Loturile interioare ale acestor „țarini“ (agricole uneori, alteori de fîneață, purtînd și ele numele de „delnițe“, „jireabii“ sau „sorti“, au pentru istoria noastră socială o însemnătate covîrșitoare, nimic din mecanismele aservirii satelor libere neputîndu-se înțelege fără de cunoașterea rostului acestor „delnițe“. Nici din acest punct de vedere, nu știm cartografic care sînt ariile în care „gardul țarinii“ și „poarta țarinii“ au existat și uneori mai există încă și astăzi, ca mărturie a unor situații de străveche origine.

În sfîrșit, există și alte categorii de sate, cum sînt de pildă cele care au practicat sistemul agricol în „trei hotare“ sau „tarlale“, a căror structură teritorială este ușor de recunoscut și care se întîlnește în special în Transilvania, în ariile săsești și cele care au suferit influența culturală a agriculturii săsești. De asemenea satele fost aservite pe moșii boierești au căpătat, în urma împroprietăririlor din 1864 și cele următoare, un aspect haotic, de asemenea caracteristic.

Pentru mai buna înțelegere a acestor tipuri de trupuri de moșie dăm alăturat explicații (vezi figurile 7, 8 și 9).

Vetrele satelor, ele însele constituie un document istoric de primă însemnătate. Astăzi, luptăm pe bună dreptate împotriva satelor minuscule. Dar ele și-au avut cîndva logica lor.

Modul de organizare interioară a vetrelor de sat nu este un rezultat al întîmplării, ci efectul unor condiții social-economice precise. Cum aceste moduri de așezare pe teren a caselor nu se poate

schimba de la o zi la alta, ele sînt documente sociale ale trecutului.

Se poate merge în studierea lor pe calea pe care ne-au arătat-o atît geografii umani, cît şi antropologii. Într-o primă etapă, ne-am putea mulţumi măcar cu depistarea acelor arii în care putem distinge aglomerarea de sate aparţinînd unuia din tipurile de bază ale morfologiei teritoriale a vetrelor de sat.

În principal, ne-am putea mulţumi cu determinarea ariilor de sate distribuite în trei categorii, aşa cum le arătăm în figurile 10, 11 şi 12.

6. PROFILELE SOCIAL-ECONOMICE ALE LOCALITĂŢILOR

Mai apropiate de problemele zilei de astăzi sînt informaţiile cu privire la ariile teritoriale în care vechile noastre sate aveau un anume profil social-economic, în cadrul unei diviziuni sociale a muncii, de caracter regional.

TIPURI DE TRUPURI DE MOŞIE

Tip de trupuri de moşie „în trei trăsuri", împărţite în „delniţe"

I	Vatra satului	3,6 ha
II	Cureaua Stăneştilor	52 ha
III	Cumpărătura	51 ha
IV	Bătrînul Matei	25 ha
V	Bătrînul Stoian	25 ha
VI	Chinga Rădeştilor	25 ha
VII	Moşul Ion	25 ha
		206,6 ha

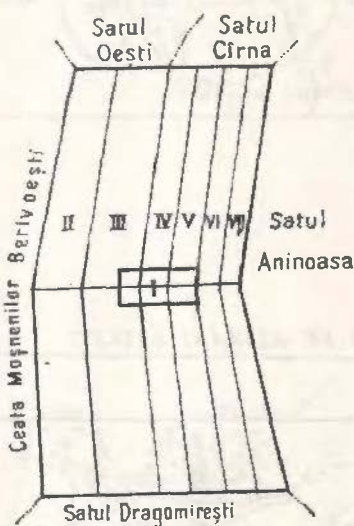

Fig. 7.

Tip de sat în trei tarlale

I	Vatra satului	3,6 ha
II	Hotarul de sus	18 ha
III	Roghina	30 ha
IV	Hotarul de jos	15 ha
V	Jariştea	3,5 ha
		70,1

Fig. 8.

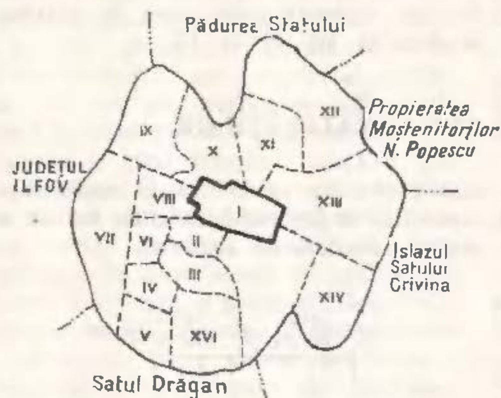

Fig. 9.

Tip de împroprietărire; „rotund", cu lotizări haotice:

I	Vatra satului	3 ha
II	Delniţa	3 ha
III	La Puţul lui Arsache	3 ha
IV	Înfundătura	2,5 ha
V	La Tufe	2,5 ha
VI	În Cînepişte	3 ha
VII	Islaz	3,5 ha
VIII	Siliştea	5 ha
IX	La Cruce	9,5 ha
X	La Movilă	4,5 ha
XI	Ferma Statului	4,6 ha
XII	Pădurea Statului	4,5 ha
XIII	Împroprietărire 1864 (Delimitarea)	13,5 ha
XIV	Cumpăna	4 ha
XV	Proprietate particulară	11 ha
XVI	Vii ale locuitorilor	4,5 ha
		81,6 ha

TIPURI DE AŞEZĂRI SĂTEŞTI

Fig. 10.

Tip de sat concentrat, cu textură regulată a drumurilor

Tip de sat răsfirat

alcătuit din mai multe cătune legate între ele prin uliţe, deseori mărginite prin garduri

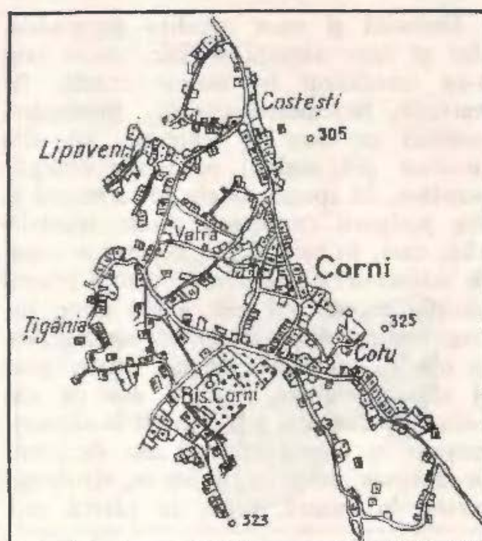

Fig. 11.

Tip de sat risipit

Gospodăriile sînt mult distanţate între ele, în mici grupe înconjurate de păşuni, uneori prin pîlcuri de pădure legate între ele mai ales prin poteci (Grupele de case relativ mai compacte poartă numiri deosebite)
Cînd sînt mai multe asemenea „crînguri", satul e „polinuclear"

Fig. 12.

Datorită şi unor condiţii geografice, dar şi unor situaţii sociale, unele sate s-au specializat în anume munci, fie agricole, fie meşteşugăreşti, producînd mărfuri pe care le schimbau cu alte produse din regiuni economic complimentare. În special satele de la munte şi din podgorii cunoşteau aceste specializări. care, în totalul lor, formau o reţea de schimburi dătătoare de seamă pentru situaţia economică generală a unor întregi regiuni. Avem astfel sate specializate în olărie, cojocărie, velniţe, dîrste, piue şi vîltori, ciubere, rogojini, sate de căruţaşi (cărăuşi, dar şi fabricanţi de căruţe), meşteri în construcţia de case de lemn, în războaie de ţesut, în spete, vîrtelniţe, pietre de moară, cruci de piatră etc.

Satele de la cîmpie aveau şi ele specializări, cum sînt cele de grădinărie (aşa-numitele „bulgării", reprezentînd de cele mai multe ori aspectul unor sate colonizate sau exploatate sezonier de bulgari) sau cele ale satelor de pescari.

Problema interesează desigur şi în ziua de azi, dat fiind că printr-o lungă tradiţie locală oamenii au prins anume deprinderi de lucru, care le pot fi de folos şi în noile condiţii economice de azi. Mai uşor se pot organiza de pildă ateliere anexe de caracter meşteşugăresc în acele sate în care, prin tradiţie, oamenii pricep meseriile de constructori de case, fabricanţi de unelte şi chiar de artizanat, în domeniul ţesăturilor şi cusăturilor.

7. TRADIŢII ETNOGRAFICE ŞI FOLCLORICE

Ar mai fi desigur de adăugat încă multe detalii la aceste încercări de a determina existenţa unor arii caracterizate prin istoria lor socială sau prin anume specializări economice.

Potrivit priceperii fiecărui cercetător în parte, poate ajunge a fi utilă şi cunoaşterea ariilor „culturale" propriu-zise, care se pot stabili prin tehnicile specifice disciplinei antropologiei culturale. Nu sînt lipsite de importanţă nici chiar regiunile dialectale, folclorice, etnografice, a căror stabilire pretinde însă munca unor specialişti înzestraţi nu numai cu ştiinţă de carte, ci şi cu aparatura tehnică necesară.

Nu insistăm asupra lor, în convingerea că asemenea studii pot fi făcute doar de către formaţiuni de specialitate, astfel că ele nu sînt de natură a fi impuse ca „prioritare" în planul de lucru al tuturor centrelor de cercetare.

8. COMPULSAREA CRITICA A CARTOGRAMELOR JUDEŢENE

Numărul şi conţinutul informaţiilor menite să permită elaborarea de cartograme, cîte una de fiecare problemă, depind de tema pe care o luăm în considerare, socotind-o însemnată. În tot cazul, cînd vom dispune de o serie de asemenea cartograme, putem proceda, prin tehnica cunoscută, la compararea lor. Transcrise pe hîrtie de calc, suprapuse unele peste altele, cartogramele permit să trasăm pe hartă „ariile" unde se cumulează o serie de indicatori calificaţi negativ, spre deosebire de alte arii unde se masează situaţiile socotite bune.

Suprapunem apoi aceste cartograme de sinteză peste harta, la aceeaşi scară, a geografiei regiunii, a prezenţei drumurilor modernizate. a tîrgurilor locale, a întreprinderilor industriale etc. şi vom constata — poate — că în unele arii cumulăm de pildă navetismul excesiv, cu prea multe plecări ale tinerilor din sat, dezechilibrări demografice, de sex şi vîrste, lipsa de venituri altele decît cele

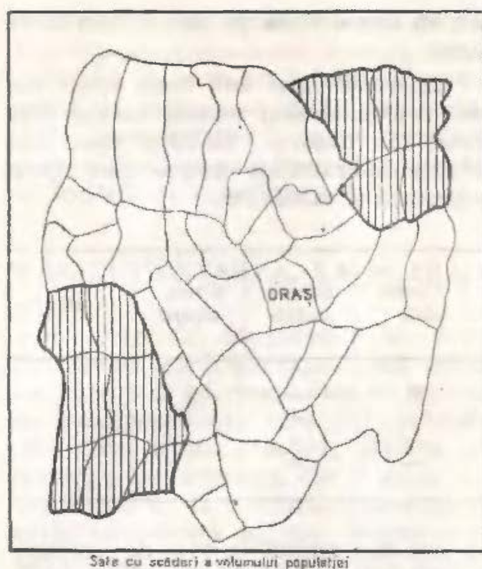

Fig. 13. Cartograma ariei de sate mici

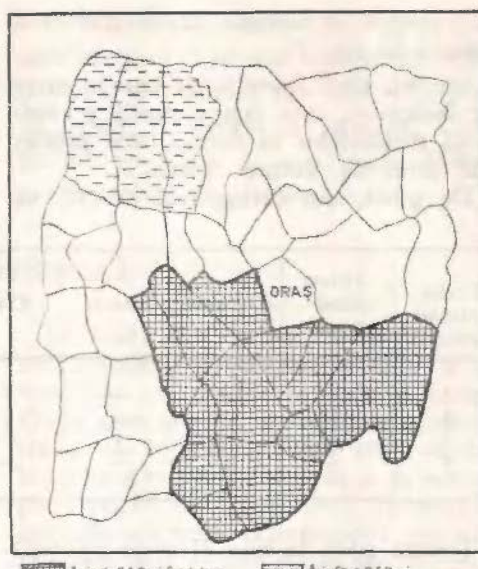

Fig. 14. Aria de CAP-uri bune, mediocre și rele

ale CAP-ului, slabul randament economic al agriculturii etc., etc.

Analizînd atent ariile bune și rele, putem stabili o hartă finală a împărțirii județului pe zone: unele puternic industrializate, adică avînd centre industriale cu arii rurale foarte urbanizate, altele de caracter agricol predominant, mai slab dezvoltate, și așa mai departe.

În sînul fiecăreia din aceste arii, vom depista localitățile care dețin un record de acumulare a indicatorilor de același sens, fie pozitiv, fie negativ, adică localități deosebit de înaintate sau deosebit de rămase în urmă.

Pentru o mai ușoară înțelegere a acestei tehnici de lucru, sumară, mai puțin valabilă decît tehnicile analizei factoriale, totuși de natură să ne dea sugestii utile și să ne semnaleze probleme, să exemplificăm procedeul, luînd cazul imaginar al unui teritoriu aflat în preajma unui oraș industrializat și să admitem că am hotărît să „tipologizăm" fiecare sat în parte printr-o serie de 3 indicatori (îi alegem arbitrar și doar 3 pentru a nu complica exemplul).

Începem cu „volumul populației" și hotărîm că satele avînd sub 1000 de locuitori prezintă un aspect negativ, cele sub 500 fiind cazuri deosebit de grave. Cartografiem deci satele avînd acest caracter și ajungem la o schiță ca în fig. nr. 13.

În realitate, pe o cartogramă bine alcătuită vom scala mărimile de sate astfel (sub 100: 101–500; 501–1000; 1001–2000; 2001–3000; 3001–4000; 4001–5000; peste 5000).

Trecem apoi la o a doua cartogramă, în care depistăm satele care au un CAP cu randament sub media generală a județului, ceea ce ne duce la o cartogramă de felul celei din fig. 14.

La rînd, stabilim și aria satelor din care între 25–50% din forța activă pleacă în navetă spre un centru urban, precum și a celor unde navetiștii nu depășesc ponderea de 25% (figura nr. 15).

Nu continuăm exemplificarea, deși „indicatorii" folosiți pot fi mult mai numeroși. Suprapunînd apoi cartogramele, în cazul nostru cele trei, putem trasa o

Datorită şi unor condiţii geografice, dar şi unor situaţii sociale, unele sate s-au specializat în anume munci, fie agricole, fie meşteşugăreşti, producînd mărfuri pe care le schimbau cu alte produse din regiuni economic complimentare. În special satele de la munte şi din podgorii cunoşteau aceste specializări, care, în totalul lor, formau o reţea de schimburi dătătoare de seamă pentru situaţia economică generală a unor întregi regiuni. Avem astfel sate specializate în olărie, cojocărie, velniţe, dîrste, piue şi vîltori, ciubere, rogojini, sate de căruţaşi (cărăuşi, dar şi fabricanţi de căruţe), meşteri în construcţia de case de lemn, în războaie de ţesut, în spete, vîrtelniţe, pietre de moară, cruci de piatră etc.

Satele de la cîmpie aveau şi ele specializări, cum sînt cele de grădinărie (aşa-numitele „bulgării“, reprezentînd de cele mai multe ori aspectul unor sate colonizate sau exploatate sezonier de bulgari) sau cele ale satelor de pescari.

Problema interesează desigur şi în ziua de azi, dat fiind că printr-o lungă tradiţie locală oamenii au prins anume deprinderi de lucru, care le pot fi de folos şi în noile condiţii economice de azi. Mai uşor se pot organiza de pildă ateliere anexe de caracter meşteşugăresc în acele sate în care, prin tradiţie, oamenii pricep meseriile de constructori de case, fabricanţi de unelte şi chiar de artizanat, în domeniul ţesăturilor şi cusăturilor.

7. TRADIŢII ETNOGRAFICE ŞI FOLCLORICE

Ar mai fi desigur de adăugat încă multe detalii la aceste încercări de a determina existenţa unor arii caracterizate prin istoria lor socială sau prin anume specializări economice.

Potrivit priceperii fiecărui cercetător în parte, poate ajunge a fi utilă şi cunoaşterea ariilor „culturale“ propriu-zise, care se pot stabili prin tehnicile specifice disciplinei antropologiei culturale. Nu sînt lipsite de importanţă nici chiar regiunile dialectale, folclorice, etnografice, a căror stabilire pretinde însă munca unor specialişti înzestraţi nu numai cu ştiinţă de carte, ci şi cu aparatura tehnică necesară.

Nu insistăm asupra lor, în convingerea că asemenea studii pot fi făcute doar de către formaţiuni de specialitate, astfel că ele nu sînt de natură a fi impuse ca „prioritare“ în planul de lucru al tuturor centrelor de cercetare.

8. COMPULSAREA CRITICĂ A CARTOGRAMELOR JUDEŢENE

Numărul şi conţinutul informaţiilor menite să permită elaborarea de cartograme, cîte una de fiecare problemă, depind de tema pe care o luăm în considerare, socotind-o însemnată. În tot cazul, cînd vom dispune de o serie de asemenea cartograme, putem proceda, prin tehnica cunoscută, la compararea lor. Transcrise pe hîrtie de calc, suprapuse unele peste altele, cartogramele permit să trasăm pe hartă „ariile“ unde se cumulează o serie de indicatori calificaţi negativ, spre deosebire de alte arii unde se masează situaţiile socotite bune.

Suprapunem apoi aceste cartograme de sinteză peste harta, la aceeaşi scară, a geografiei regiunii, a prezenţei drumurilor modernizate, a tîrgurilor locale, a întreprinderilor industriale etc. şi vom constata — poate — că în unele arii cumulăm de pildă navetismul excesiv, cu prea multe plecări ale tinerilor din sat, dezechilibrări demografice, de sex şi vîrste, lipsa de venituri altele decît cele

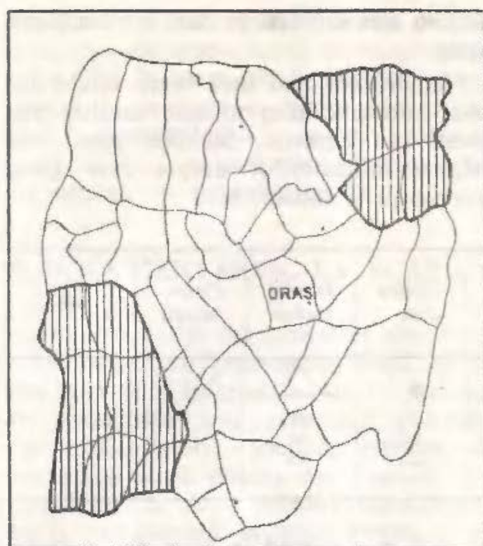

Fig. 13. Cartograma ariei de sate mici

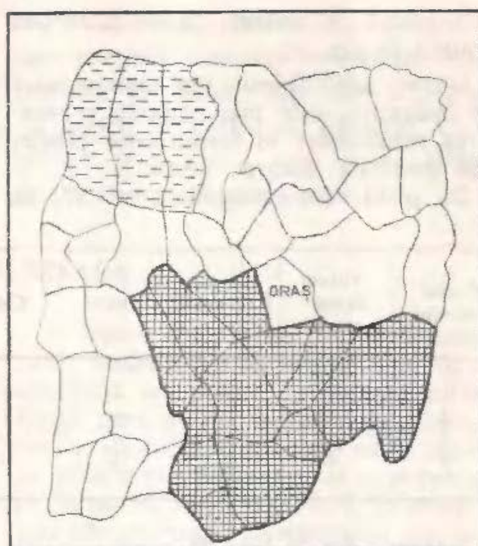

Fig. 14. Aria de CAP-uri bune, mediocre şi rele

ale CAP-ului, slabul randament economic al agriculturii etc., etc.

Analizînd atent ariile bune şi rele, putem stabili o hartă finală a împărţirii judeţului pe zone: unele puternic industrializate, adică avînd centre industriale cu arii rurale foarte urbanizate, altele de caracter agricol predominant, mai slab dezvoltate, şi aşa mai departe.

În sînul fiecăreia din aceste arii, vom depista localităţile care deţin un record de acumulare a indicatorilor de acelaşi sens, fie pozitiv, fie negativ, adică localităţi deosebit de înaintate sau deosebit de rămase în urmă.

Pentru o mai uşoară înţelegere a acestei tehnici de lucru, sumară, mai puţin valabilă decît tehnicile analizei factoriale, totuşi de natură să ne dea sugestii utile şi să ne semnaleze probleme, să exemplificăm procedeul, luînd cazul imaginar al unui teritoriu aflat în preajma unui oraş industrializat şi să admitem că am hotărît să „tipologizăm" fiecare sat în parte printr-o serie de 3 indicatori (îi alegem arbitrar şi doar 3 pentru a nu complica exemplul).

Începem cu „volumul populaţiei" şi hotărim că satele avînd sub 1000 de locuitori prezintă un aspect negativ, cele sub 500 fiind cazuri deosebit de grave. Cartografiem deci satele avînd acest caracter şi ajungem la o schiţă ca în fig. nr. 13.

În realitate, pe o cartogramă bine alcătuită vom scala mărimile de sate astfel (sub 100; 101—500: 501—1000: 1001—2000: 2001—3000: 3001—4000: 4001—5000; peste 5000).

Trecem apoi la o a doua cartogramă, în care depistăm satele care au un CAP cu randament sub media generală a judeţului, ceea ce ne duce la o cartogramă de felul celei din fig. 14.

La rînd, stabilim şi aria satelor din care între 25—50% din forţa activă pleacă în navetă spre un centru urban, precum şi a celor unde navetiştii nu depăşesc ponderea de 25% (figura nr. 15).

Nu continuăm exemplificarea, deşi „indicatorii" folosiţi pot fi mult mai numeroşi. Suprapunînd apoi cartogramele, în cazul nostru cele trei, putem trasa o

cartogramă de sinteză, ca de pildă cea arătată în fig. 16.

Uneori, cînd folosim un număr mare de indicatori, este mai comodă prezentarea rezultatelor în forma unor tabele, cîte unul de fiecare: „Arie".

De pildă, din cartograma nr. 17, să alegem una din arii pe care o vom lucra astfel:

Numerotăm mai întîi toate satele din arie, înlocuind deci numele satului prin codul său numeric. Stabilim apoi lista tuturor indicatorilor despre care avem informaţii şi tabelizăm.

Codul satului	*Volum demografic*	*Excedente*	*Naveta*	*CAP*	*Centru civic*	*Dotări sociale*	*Comunicaţii*	*etc.*
1	+	+	—	+	P	—		
2	+	+	+	+	+	+		
3	—	—	+	—	—	+		
4	+	—	+	—	—	+		

Trecem apoi la aria II zona agricolă şi tot astfel în continuare cu toate satele din toate zonele.

Aceste tabele ne vor ajuta să alegem, din fiecare arie, satul cel mai „reprezentativ", potrivit „ipotezei noastre de lucru". În cazul nostru, ipoteza de lucru este că sînt mai curînd în curs de „urbanizare" satele care au un număr mare de populaţie, care cresc ca volum demografic, an de an, care au un număr mare de navetişti industriali, care au o cooperativă agricolă bine pusă la punct, care sînt dotate cu un centru civic modern,

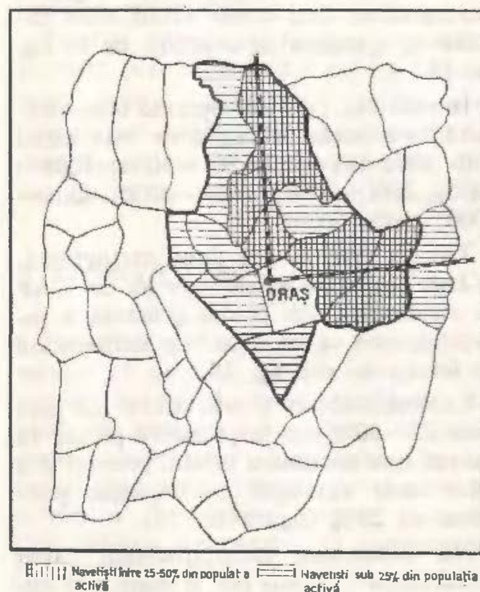

Fig. 15. Aria satelor de navetă

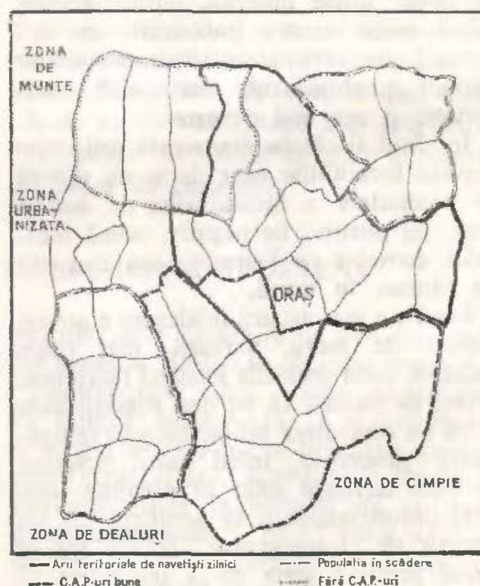

Fig. 16. Cartograma de sinteză a ariilor social-culturale

cu servicii sociale multiple, legate de oraş prin căi de comunicaţii comode etc.

Se află în acest caz localitatea cu numărul 2, pe care o putem deci considera „reprezentativă" pentru problema „urbanizării", pe care vrem să o analizăm în formele şi cauzalitatea sa.

Prin contrast, putem lua şi satul nr. 3 care prezintă o situaţie inversă din toate punctele de vedere, dar care totuşi dă un număr important de navetişti. Comparînd pe 2 cu 3 vom putea lămuri multe aspecte ale problemei.

9. DOCUMENTAREA, LA SCARĂ COMUNALĂ

În complexul de procedee de documentare pe care le-am expus pînă acuma am cuprins şi informaţii care nu priveau, în totalitatea lor, teritoriul judeţului (geografia, istoria socială, reţeaua de aşezări şi de drumuri), dar şi altele care se refereau la cîte o individualitate comunală, considerată în sine. Pentru a ne menaja posibilitatea de a strînge şi acest gen de documentaţie, am preconizat sistemul de a avea în fiecare comună cîte un „corespondent" de la care să putem cere informaţii sau chiar executarea unor mici anchete.

În ansamblu, scopul pe care l-am urmărit era de a strînge documentarea generală, neaxată pe nici o problemă anume, adică constituirea unui fel de „sociografie" judeţeană, care să ne folosească în determinarea „ariilor social-culturale" din care se compune judeţul, cu gîndul ca în felul acesta să putem ajuta la depistarea problemelor locale şi la punerea bazelor unei „eşantionări" zonale.

Dar în afară de „judeţ", în organizaţia noastră legală cunoaştem şi „comuna" ca formă administrativă a puterii locale de stat.

Primarul oricărei comune, cu întreaga aparatură tehnică de care dispune, are şi el în grijă un teritoriu administrativ, cu o suprafaţă destul de întinsă şi cu un număr de formaţiuni sociale săteşti tradiţionale, distanţate între ele, mai mari sau mai mici, dar care toate trebuie înglobate intr-un singur organism social şi supuse unei acţiuni concentrate, economică şi socială.

Se repetă deci, în mic, la scară comunală, aceleaşi probleme pe care le-am constatat cu privire la judeţul întreg. După cum se ştie, autorităţile administrative ale comunelor rurale au în sarcina lor grija şi răspunderea a tot ce se petrece pe teritoriul lor, chiar dacă întîmplător s-ar afla aci unele întreprinderi sau activităţi de caracter republican sau judeţean.

Ca să poată cunoaşte şi urmări tot ce se petrece în comuna sa (economie, demografie, sănătate, cultură), primarul şi consiliul său au şi ei nevoie de o documentare locală.

Evident, forţele de care dispune o comună nu se pot compara cu cele ale judeţului, în special cu ale acelor judeţe care beneficiază de aşezăminte de învăţămînt superior. Totuşi, în orice comună se află un număr suficient de profesionişti bine pregătiţi, care pot colabora la efectuarea operaţiilor de „evidenţă", adică de urmărire a modurilor cum se desfăşoară viaţa locală, pe liniamentele fixate de către planul local de dezvoltare. De aceea spuneam că acel „prim colaborator" al forului judeţean, care trebuie găsit în fiecare comună, va avea şi sarcina ca, treptat, pe măsura posibilităţilor reale ale locului, să-şi formeze un grup de colaboratori cu ajutorul cărora să strîngă informaţiile necesare nu numai a celor cerute de către forul central judeţean, ci şi celor impuse de nevoile locale.

În linii mari, schema inventarului de informaţii necesare documentării judeţene se potriveşte (cu localizările necesare) şi la scară comunală. Adică, înainte

de a proceda la analiza „problemelor" locale, este bine să se strîngă o documentare generală (i-am putea spune „oarbă", în sensul că nu este centrată pe nici o problemă), să asigure o cunoaştere cît mai reală tuturor situaţiilor de fapt, aşa cum sînt ele, plăcute sau uneori neplăcute.

Am putea spune că sarcina comunei, în această etapă a „documentării", este de a face ceea ce numeam tradiţional „monografia satului".

Am arătat însă în repetate rînduri, încă din vremea de dinainte de război, motivele pentru care aceste „monografii săteşti" nu pot fi considerate drept lucrări de „sociologie", dat fiind că „sociologie" nu pot face decît echipe de specialişti în ştiinţele sociale, iar aceştia sînt destul de rari şi în tot cazul nu se pot găsi în fiecare comună. Cu atît mai bine dacă o comună dispune întîmplător de asemenea specialişti de înaltă calificare ştiinţifică. Dar să nu pretindem tuturor comunelor din ţară, în număr de 2708 (cuprinzînd 13 149 sate), să formeze „echipe" de cîte cel puţin 6 „specialişti" fiecare (conform schemei minimale anterior arătate, adică: geografi, demografi, economişti, jurişti, culturali şi istorici), toţi avînd şi o formaţie „sociologică" (în total 16 308 oameni de ştiinţă).

Mult mai modest ne putem mulţumi cu acea documentaţie care se adevereşte a fi strict necesară trebuinţelor locale. Reamintesc că, încă din 1934, am pus în acest fel problema, atunci cînd am arătat că „monografia sătească" trebuie legată de nevoile imediate ale vieţii locale, părăsindu-se pretenţiile absurde de a face „ştiinţă". de dragul ştiinţei, în fiecare colţişor de ţară. În volumul publicat atunci, titlul însuşi al lucrării spunea despre ce era vorba: „Monografia unui sat; *cum se alcătuieşte spre folosul căminului cultural*". La acea vreme. nădejdea noastră era ca în fiecare comună căminul cultural să preia sarcina de a îndruma „cultura " locala, concepută, după cum ştim, ca o cultură a economiei, sănătăţii, învăţămîntului şi educaţiei cetăţeneşti. Situaţia de azi este însă complet schimbată. Ca oameni ai realităţilor ce trebuie să fim, sîntem ţinuţi a nu simula că nu am băgat de seamă că faţa ţării s-a schimbat.

Azi, marile probleme ale vieţii sociale locale au ajuns a fi probleme de stat. Puterea locală de stat, prin primarul şi echipa sa, este cea care are sarcina de a îndruma viaţa locală sub toate aspectele ei. Deci dacă ar fi să avem acum nevoie de un nou volum, acesta ar trebui să se intituleze „Monografia satului, cum se alcătuieşte spre folosul conducerii locale de stat".

E neplăcut să constaţi totuşi că mulţi din cei plini de bună voinţă, dealtfel care vor să promoveze cercetările sociale, revin la formulele valabile, poate, inainte de 1934, cerînd efectuarea rapidă de „monografii" pe „cadre" şi „manifestări", mai mult sau mai puţin camuflate sub alte titluri de capitole, dar constînd în fapt tot în strîngerea de informaţii multidisciplinare, pe sectoare, fără conexiune între ele, în special dînd importanţă capitolului de „istorie" socotit a fi o reconstituire a ceea ce a fost de mult, fără o înţelegere corectă a problemei „istorice", adică a proceselor de transformare care se petrec sub ochii noştri, precum şi cercetării folclorului şi tradiţiilor etnografice.

Nimeni nu afirmă — sper — că asemenea cercetări nu ar fi utile. Dar cu o condiţie: să nu se uite că predominante sînt faptele vieţii de azi şi de mîine şi că fuga în trecut şi în folclor este deseori o fugă faţă de realităţile contemporane. Nimeni nu are însă dreptul „să dea bir cu fugiţii", refugiindu-se în trecut, ca şi cum ar fi speriat de greutăţile pe care le implică studiul problemelor vieţii actuale.

Pînă la punerea la punct a unui instrument de cercetare sociologică pe măsura necesităţilor reale şi urgente ale vieţii de azi — despre care vom mai vorbi — să ne mulţumim deci deocamdată

cu o „documentare descriptivă“, adică cu cea care trebuie strict pentru nevoile locale.

Întocmai ca în cazul județului, această documentare va avea valoarea unei „dări de seamă sociografică“ a „situației“ comunei. Ceea ce nu va fi lipsit de folos nici pentru comună, nici pentru buna administrare a județului.

Fără a repeta cele spuse despre inventarul de informații necesare „Centrului de informare și documentare județeană“ — la care trimitem cu rugămintea de a extrage de acolo tot ceea ce se potrivește la scară comunală — vom amănunți cîteva din aspectele documentării specifice comunelor rurale.

Le-am clasa, astfel, pe 4 mari capitole:

A) Problemele economice

Sectorul I (agricol-zootehnic)

1. Analiza locurilor de munca agricolă
   a. Suprafețe deținute și amplasamentele lor, repartizate pe CAP-uri, IAS-uri și IMA-uri
   b. Distribuție pe ferme și pe specializări culturale
   c. Lucrări de bonificare teritorială (existente și necesare)
   d. Moduri de punere în lucrare. Nivel tehnic agricol; zootehnic.
   e. Instalații și clădiri
   f. Dotări
2. Analiza economică a activităților agricole și zootehnice
3. Analiza loturilor individuale și modul lor de folosire
4. Balanța forțelor de muncă; necesar, excedente și deficite

Sectorul II (meșteșugăresc - industrial)

1. Atelierele anexe ale CAP-ului
2. Întreprinderi industriale locale
3. Cooperative de producție

Sectorul III (al serviciilor)

1. Rețeaua de unități existente și necesare
   a. Unități de deservire cu bunuri de consum
   b. Unități de deservire sanitară (dispensar, farmacii)
   c. Unități de deservire culturală (școli, cămine, biblioteci etc.)
2. Capacități de deservire și indici de utilizare

B) Problemele demografice

1. Volumele demografice și distribuția lor pe teren (pe satele componente, pe cartiere, cătune etc.)
2. Densitatea populației pe km², pe 100 ha arabile, idem a populației active pe 100 ha arabile
3. Mișcarea naturală a populației
   a. Natalitate, mortalitate, mortalitate infantilă
   b. Excedente și deficite. Sporuri; stagnări și descreșteri
4. Mișcarea mecanică a populației
   a. Veniri și plecări definitive din comună
   b. Navetiști emigranți și imigranți (vezi punctul 6)
5. Structura populației
   a. Piramida vîrstelor
   b. Proporția femei/bărbați; tineri/adulți
6. Structura profesională a forței de muncă
   a. Volumul numeric al activităților
   b. Repartizarea lor pe sectoarele I, II și III

C) Problemele de sistematizare locală

1. *Analiza centrelor populate*
   a. Stilul așezărilor (față de mediul fizic: relief, ape, păduri, climă, zone insalubre sau poluate; față de mediul social: rețea de transporturi, față de alte centre populate, urbane și rurale etc.)
   b. Forma și structura internă a așezărilor umane (numărul și situația aglomerărilor de domicilii: crînguri izolate, cătune, sate, mahalale etc.)
   c. Densitatea populației pe ha de vatră
   d. Rețeaua de drumuri interioare și exterioare. Textură și densitate
   e. Tipul așezărilor (compacte, aglomerate, răsfirate, împrăștiate; așezări geometrice, așezări haotice, alineate la drum, polinucleare etc.)
   f. Sistemul lotizărilor interioare (case, curți, loturi)

2. *Organizarea centrelor civice*
   a. Gradul de dotare a localităților cu unități de deservire a populației
   b. Distribuția teritorială a acestor unități
      — Primărie, miliție, poștă-telefon
      — Dispensare și farmacii
      — Cămin cultural, bibliotecă, cinematograf etc.
      — Rețea de aprovizionare alimentară, fero-metalice, chimice, textile etc.
      — Ateliere (croitorii, cizmării, reparații radio, TV, cojocării; în rețea cooperatistă, a CAP-ului; individuale)

3. *Locuințele*
   a. Statistica caselor pe materiale de construcție
   b. Planuri interioare a caselor și curților. Mod de folosință
   c. Acareturi
   d. Grad de dotare cu aparataj casnic
   e. Case nou construite, refăcute (nr.; ani de construcție cu sau fără autorizație)

4. *Locurile de muncă industriale*
   a. Număr și mod de amplasare (uzine, șantiere, mine, balastiere)
   b. Suprafețe deținute și amplasarea lor
   c. Clădiri și depozite
   d. Căi de comunicație
   e. Legare de rețeaua de apă și de energie
   f. Zone de nocivități industriale

D) Problemele culturale

1. *Învățămînt*
   a. Școlile, numărul de clase. Amplasarea lor față de distanțele de parcurs de către elevi
   b. Corp didactic (navetism)
   c. Local și înzestrare (ateliere, muzee, loturi agricole etc.)
   d. Cohortele anuale de elevi
   e. Rezultate obținute; orientare profesională a tinerilor

2. *Cultura de masă și educație socialistă*
   a. Cămine culturale
   b. Local și înzestrare
   c. Activitate

3. *Rețeaua comunicațiilor de masă (radio, TV, ziare etc.)*

E din nou, de la sine înțeles că această schemă, pentru a fi efectiv utilă, ar trebui dezvoltată sub forma unui manual, larg cuprinzător, redactat anume pentru nevoile unei comune.

Dar un asemenea manual ar fi prematur să fie scris, înainte de a se fi strîns experiența necesară, printr-o serie de experimentări locale, făcute în diverse regiuni ale țării și în diverse tipuri de arii culturale.

Socotim de aceea că mai curînd decît vaste campanii de „monografii sociologice" cu pretenții de a fi „exhaustive" cum încă se mai încearcă a se face în unele județe, foarte optimiste (dar socotim că greșit îndrumate) e mai util să se procedeze la experimentări pentru punerea la punct a metodelor de strîngere a documentărilor necesare (indispensabile oricărei cercetări sociologice de caracter realmente științific) pentru folosul bunei conduceri a vieții locale, prin contribuția întregului corp de specialiști de care dispune comuna, sub direcția și impulsul organelor de decizie locale.

10. LUCRĂRI PRIORITARE DE EXECUTAT ÎN COMUNĂ

Printre multiplele probleme mai sus semnalate, menționăm cîteva care merită o deosebită atenție, ele fiind nu numai de capitală importanță, dar putînd servi și operațiunilor de „eșantionare" de care vom vorbi în continuare.

În primul rînd urmează astfel a ne ocupa de „structura economică de bază" a comunei, în speță de *problema forței de muncă*.

a. Structura forțelor de muncă

În volumul întîi al acestei lucrări am analizat, destul de larg, cum ar trebui organizată o cercetare locală a balanței forței de muncă între sectoarele I, II și III. O asemenea investigație nu este însă din cele mai ușoare, efectuarea ei implicînd colaborarea interdisciplinară a

unei întregi echipe. Ar fi zadarnic să pretindem ca astfel de analize să fie făcute în toate comunele țării. Am putea, în mod greșit, să cerem pe cale administrativă ca analiza sociologică a problemei forței de muncă să fie executată în toate comunele. Dar putem fi siguri că rezultatele reale nu vor fi cele scontate.

Este cu mult mai realist să cerem organelor locale doar atîta cît pot da și cît e strict necesar pentru o cunoaștere globală a problemei, urmînd ca cercetarea adîncită să fie făcută doar în comunele pe care le vom depista a fi „reprezentative“, potrivit tehnicii speciale de rezolvare a acestei probleme și doar de către colective interdisciplinare de înalt nivel de pregătire profesională.

Să ne mulțumim deci într-o primă fază doar cu obținerea acelor informații prin care să trasăm un tablou general al modului de repartiție a forțelor de muncă între ariile diverse ale județului și în special între orașe și sate. Procedeul de urmat în asemenea cazuri este de a obține un minimum de date, atîtea cîte sînt strict necesare pentru a ne forma o viziune de ansamblu asupra problemei. Complicatul sistem de lucru, arătat în volumul întîi, se poate simplifica în acest scop pe calea prospectării, pe care dealtfel am și schițat-o în acel volum, dar care urmează acum să o expunem mai pe larg.

Lucrînd noi înșine în fiecare localitate sau cerînd sprijinul „colaboratorului nostru“ local, putem proceda astfel: mergînd la primăria locală, cerem registrul care cuprinde lista nominală cea mai completă a tuturor familiilor din localitate. De obicei, este utilizabil registrul de inventariere a animalelor, care se alcătuiește anual, în fiecare toamnă. Acest registru cuprinde informații destul de multe ca despuierea lor statistică să fie de mare folos. Am atras atenția că înregistrările statistice făcute pe cale administrativă nu sînt totdeauna de prea mare precizie. Cum însă acest registru servește efectiv pentru administrarea unor situații, cu caracter economic și fiscal importante în cele mai multe cazuri — consemnările lor sînt utilizabile. În tot cazul, pentru moment, ceea ce ne interesează este doar să avem lista completă a tuturor celor domiciliați în localitate.

Ne formăm atunci un grup de colaboratori benevoli, din cetățeni care cunosc mai bine oamenii din sat, precum sînt învățătorii, brigadierii, contabilii din CAP-uri, preotul satului, poștașul local etc. Apoi cerem cîteva sumare informații despre fiecare membru al fiecărei familii, stabilindu-le sexul, vîrsta (măcar aproximativă, de pildă sub 18 ani, între 18 și 40, între 41 și 60 și peste 60 de ani), sectorul în care muncesc (I agricol, II industrial, III servicii), precum și locul unde își duc munca (localitatea și întreprinderea sau instituția).

Rezultatele se consemnează pe un tabel care poate avea următoarea înfățișare:

Casa nr.	*Sex*		*Sector de muncă*			*Localitatea*		*Locul de muncă*
	M	*F*	*I*	*II*	*III*	*În comună*	*În alt loc*	
1	39	—	+	—	—	+	—	CAP
	—	34	—	—	+	+	—	Coop. consum
2	24	—	—	+	—	—	Pitești	U.A.P.
	—	19	—	—	—	—	Pitești	Școala profes.
3	40	—	+	—	—	+	—	Tractorist IMA
4	56	—	—	+	—	+	—	Atelier construcții CAP

Şi aşa mai departe pînă la epuizarea tuturor oamenilor apţi de muncă locuind în sat. Practica ne arată că o asemenea despuiere nominală, om de om, făcută cu ajutorul unui registru şi a unui grup colectiv de muncă, merge destul de repede, în medie cam 1000 de oameni putînd fi tabelizaţi într-o şedinţă de dimineaţă şi după masă.

În plus vom stabili liste asemănătoare pentru toţi care muncesc în comuna, în diverse întreprinderi şi instituţii, dar care nu locuiesc în comună, ci sînt navetişti imigranţi.

Să nu uităm însă regula generală: ceea ce trebuie să cerem colaboratorilor noştri nu sînt doar cifre globale, ci liste originale alcătuite casă de casă, astfel ca un control să poată fi asigurat prin sondaje făcute la faţa locului.

De asemenea trebuie să fim atenţi la faptul că ceea ce ne interesează în final este să stabilim următoarele categorii de informaţii, atît în valori absolute, cît şi în procentaje:

A = populaţia domiciliind şi muncind în comună

B = Populaţia domiciliind în comună, dar muncind în navetă, în altă localitate

C = populaţia muncind în localitate, dar domiciliind în altă parte

Într-un tabel statistic (şi în grafic) putem deci stabili următoarea schemă:

	A	B	C
Sector I			
Sector II			
Sector III			
Total			

Putem deci calcula (în valori absolute şi în procente)

1) Ponderea forţei de muncă totală domiciliind în comună adică *A*+*B*.

2) Ponderea navetiştilor emigranţi, adică grupul *B*.

3) Ponderea navetiştilor imigranţi, adică grupul *C*.

Profilul economic al localităţii ne este dat de grupul *A*+*C*.

Capacitatea de a oferi forţă de muncă este arătată prin grupul *B*.

Capacitatea de a oferi locuri de muncă, prin grupul *C*.

Inexistenţa lui *B* şi *C* denotă o stabilitate, „autarhică", mai bine zis o capacitate de reţinere a forţei de muncă locală.

Grupul *A*+*C* rămîne însă cel mai semnificativ pentru stabilirea profilului economic al localităţii.

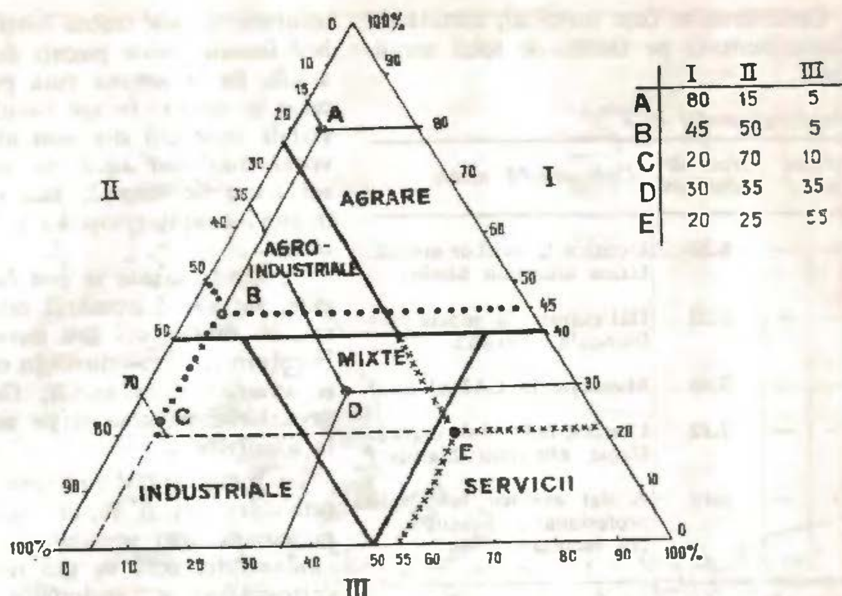
O dată stabilite valorile absolute şi procentele în care se distribuie pe sectoarele I, II şi III forţa de muncă din grupul *A*+*C*, putem proceda la o tipologizare sumară, prin folosirea sistemului grafic al triunghiului echilateral, în care toate trei laturile sînt gradate de la 0 la 100%.

Pe latura I, marcăm punctul corespunzător procentului deţinut de muncitorii industriali, pe latura II procentul muncitorilor agricoli şi pe latura III pe cei lucrînd în servicii.

Unim apoi punctul marcat pe latura I cu o linie dusă spre latura III, punctul marcat pe latura II cu oponentul său de pe latura I şi tot astfel punctul de pe latura III îl unim cu oponentul său de pe linia II.

Obţinem astfel un punct de intretăiere aflat într-un anume loc de pe suprafaţa triunghiului.

Împărţim această suprafaţă a triunghiului în sectoare, unele dominant in-

	I	II	III
A	80	15	5
B	45	50	5
C	20	70	10
D	30	35	35
E	20	25	55

Fig. 17. Structura sociala a 5 sate reprezentată grafic

dustriale, altele dominant agricole, mixte industrial-agricole sau terțiare[1].

Așa cum se vede din figura 17, distribuția tipologică a suprafeței triunghiului permite o calificare a fiecărei localități în parte. Procedeul este sumar, totuși satisfăcător deocamdată, pînă la folosirea unor procedee matematice de scalare mai riguroasă, care însă nu sînt decît de resortul specialiștilor și de-altfel nici nu au valoare decît dacă sînt făcute omogen, de un for central, pe baza unei metodologii unice.

b. Tineretul și plecările din sat

Se dă o deosebită importanță fenomenului plecărilor din sat a tineretului. În faza de documentare în care ne aflăm nu e cazul a intra în amănuntele problemei. Ceea ce însă putem cere de la fiecare comună în parte este o situație nominală și cifrică a rutei profesionale a absolvenților școlilor locale.

Și de data aceasta putem recurge la corespondentul nostru local pentru a-l ruga să facă o cercetare la fața locului, mergînd la școlile din localitate și cerînd colaborarea corpului didactic, să analizeze situația fiecărui elev în parte, figurînd în cataloagele anilor de absolvire a ultimelor „cohorte" de elevi.

[1] Împărțirea internă a suprafeței triunghiului este alta decît cea folosită în mod curent de cercetătorii problemei, pentru că am ținut seama de faptul că structura economică a satelor noastre este mai simplă decît cea a localităților din țările supraindustrializate. Vezi totuși aplicarea acestei tehnici în excelenta lucrare a lui Ulrich Planck, *Die Landgemeinde* (1971) și în special comunicarea acestuia făcută la Consfătuirea din Moscova în aprilie 1973 în cadrul lucrărilor pe tema „soartei viitoare a satelor în țările industrializate", intitulată „Tipologia colectivităților rurale și studiul dezvoltărilor sociale; aspecte teoretice și metodologice".

Cercetarea se face nominal, rezultatele transcriindu-se pe tabele de felul următor:

Absolvenţii anului 1974

Sexul m	f	Nota de absolvire	Unde se află acum
+	—	8.30	Ucenicie la locul de muncă. Uzina aluminiu Slatina
—	+	9.20	Dat examen la şcoala profesională. Reuşită
—	+	7.30	Munceşte în CAP-ul local
+	—	7.10	Ucenicie la locul de muncă. Uzina aluminiu Slatina
+	—	8.10	A dat examen la şcoala profesională. Nereuşit. Nu lucrează

şi aşa mai departe, arătîndu-se cît mai clar situaţia fiecărui elev.

Se iau la rînd cataloagele mai vechi, cele din 1973, 1972 etc. cel puţin pe 5 ani de zile şi, spre confruntare, un catalog încă mai vechi de pildă de acum zece ani de zile.

Cercetarea unor situaţii mai vechi este însă uneori foarte grea, dat fiind că informaţiile vor trebui luate de la membrii familiei celor plecaţi din sat, pentru a afla de la aceştia ruta profesională a celui în cauză. În tot cazul, vom putea stabili uşor cîţi din acei absolvenţi mai vechi mai sînt încă în sat, avîndu-şi aci locul de muncă, sau sînt navetişti în alte localităţi şi cîţi au părăsit complet satul.

Pe aceste tabele se pot face unele calcule, totalizînd numărul celor rămaşi în sat, cu munca aci sau navetişti, a celor intraţi în şcoli sau direct în cîmpul muncii şi anume în ce sector, făcînd evident deosebirile pe sexe şi pe note căpătate la absolvire.

La forul central judeţean, toate aceste totalizări pot fi supuse unui tratament matematic mai sensibil, cu scalări mai amănunţite, ceea ce din nou permite o cartografiere a rezultatelor, sat de sat, determinîndu-se astfel existenţa sau inexistenţa unor „arii" în care plecările sînt masive, ridicînd probleme ce trebuie analizate adîncit, pentru a se putea recurge la anume acţiuni de îndreptare a situaţiilor, pe care ni le poate însă sugera doar o ulterioară investigaţie sociologică executată pe cîteva localităţi reprezentative.

11. CARTOGRAFIERILE LA SCARĂ COMUNALĂ

Întocmai ca şi pentru forul metodologic central al judeţului, insistăm asupra necesităţii ca, şi la nivel comunal, documentarea să fie materializată, în măsura maximă a posibilului prin hărţi şi cartograme.

Ştim că nu toate comunele dispun de o hartă topometrică. În Ardeal şi Bucovina, mapele cadastrale există însă şi o copie a lor se cade să existe şi în documentarea primăriei. În lipsa lor, măcar o schiţă a modului de aşezare a caselor în vatră şi a vetrei faţă de întreg trupul de moşie aflat în folosinţa comunei trebuie să fie executată.

Am avut prilejul să spunem că primele noastre lucrări, le facem pornind de la o listă cît mai completă a tuturor familiilor locuind în comună. Executarea unei asemenea liste, ţinută la zi, constituie o datorie primordială a oricărei primării, listă care trebuie să corespundă cu o numerotare a caselor. Una din cele mai mari dificultăţi pe care le întîmpină orice cercetare la faţa locului constă tocmai în lipsa unei asemenea numerotări sau în nejustificata ei schimbare periodică, provocatoare a unui adevărat haos, numărul din registre (şi sînt multe: agricole, şcolare, medicale etc.) nefiind corespunzător cu numerele aflate pe teren.

Capitolul IV. „Eşantionarea“ în investigaţiile de sociologie zonală

Documentarea astfel strînsă, la nivel judeţean şi comunal, formează o bază de plecare în analizarea sociologică a vieţii sociale dintr-un judeţ.

Reamintim însă cele deja spuse: gîndul de a cerceta exhaustiv toate problemele unei arii teritoriale, este nu numai irealizabil, ci şi inutil, metodele moderne ale cercetării pe „eşantioane“ oferindu-ne un alt procedeu de lucru, cu mult mai operativ, cu rezultate deplin satisfăcătoare.

Eşantionările sînt însă posibile la mai multe nivele pe care le putem schiţa astfel:

1. EŞANTIONAREA JUDEŢEANĂ „GLOBALĂ“

Există probleme generale, simple, punîndu-se omogen pe o întreagă masă de populaţie, considerată global, fără referire la distribuţia sa teritorială. Cazul clasic al acestor probleme generale ne este foarte amănunţit analizat în literatura occidentală privitoare la operaţiile electorale şi cele de „referendum“. Alegerea unui preşedinte în America, de pildă, pune deopotrivă tuturor cetăţenilor cu drept de vot, indiferent de vîrsta, profesia şi locul lor de domiciliu, una şi aceeaşi problemă simplă: veţi vota pentru sau contra unui anume candidat? Pentru a analiza modul de distribuţie a voturilor cu DA, NU sau „Nu m-am decis“, sînt necesare anume corelaţii, precum sex, vîrstă, profesie, plus încă cîteva, potrivit ipotezei avute în vedere de alcătuitorii sondajului.

În orice interogare privind astfel de probleme generale, faţă de care interogaţii pot fi socotiţi esenţiahnente omogeni, se poate organiza o schemă de eşantionare, foarte redusă numeric, valabilă totuşi pentru întreaga populaţie.

Se pot pune şi într-un judeţ asemenea probleme generale, fie că sînt „generale“ pe întreaga ţară, fie că sînt generale doar pe judeţ. Eşantionul judeţean, întocmai ca şi cel naţional, va ţine desigur seama de structura internă a populaţiei (sex, vîrstă, profesie etc.) poate, cei mult de distribuţia sa teritorială (oraşe, sate). Dar o dată stabilită schema eşantionului, orice problemă de ordin general va putea fi rezolvată rapid pe această cale.

Elaborarea unei asemenea scheme de eşantionare nu este însă uşoară, implicînd o colaborare interdisciplinară a multor specialişti, printre care, evident, au cuvînt hotărîtor matematicienii şi statisticienii, în mai mică măsură ceilalţi specialişti ai disciplinelor sociale.

Ea presupune însă şi existenţa unei evidenţe administrative corecte; în speţă de dorit ar fi ca ultimul recensămînt să servească drept bază, cu condiţia ca

recensămîntul să nu fie învechit, cel din 1966 de pildă nemaifiindu-ne de folos[1].

În tot cazul, schema unei asemenea eşantionări, la nivel judeţean, e o operaţie realizabilă şi deci trebuie realizată, dacă dorim ca cercetările noastre sociale să atingă nivelul ştiinţific obligatoriu al oricărei cercetări moderne.

Subliniem faptul că ne aflăm în faţa unei probleme care trebuie rezolvată şi că rezolvarea ei nu poate fi obţinută decît pe cale interdisciplinară. Ea nu se va putea realiza decît numai prin munca unui colectiv de specialişti, la curent nu numai cu propria lor disciplină, ci şi cu teoria şi tehnica modernă a matematicii sociale.

Dar socotim că în cadrul oricărui judeţ există elementele profesionale policalificate, necesare pentru efectuarea unor asemenea operaţii. Totul depinde de iniţiativa locală, de buna organizare şi mai ales de însufleţirea echipei de lucru, adică de o mînă de oameni care îşi iau în serios rolul lor social de „oameni de ştiinţă"[2].

2. EŞANTIONĂRILE LOCALE

Acesta ar fi însă primul pas al eşantionării, căci urmează, în continuare, ca în fiecare localitate să procedăm la o eşantionare internă, tot după tehnica clasică a oricărei eşantionări pe unităţi restrînse, potrivit adică marilor categorii sociale dătătoare de seamă din punct de vedere al structurii lor interne.

Dar oricare ar fi criteriile pe care le folosim pentru a determina schema structurală a satelor, rămîne valabilă afirmaţia că valoarea eşantionului depinde de cele două condiţii pe care le cunoaştem:

În primul rînd, avem a ţine seama de faptul că valoarea de certitudine a unui eşantion depinde de volumul său numeric (oricît de corect ar fi fost organizat). Sub volumul de 600 indivizi cuprinşi în eşantion, eroarea probabilă este prea mare ca să ne dea posibilitatea de a generaliza rezultatele obţinute prin eşantion, asupra totalului (N) din care am extras eşantionul.

Sub nivelul de 600, avem deci de-a face doar cu un lot experimental, iar nu cu un eşantion. Un asemenea lot are ş el valoarea lui, mai mult sugestivă însă decît demonstrativă. Chiar şi cazurile individuale au semnificaţia lor, deseori un singur caz şi cu atît mai mult un simplu lot, punîndu-ne probleme şi lămurindu-ne asupra unor situaţii locale.

Într-un sat de 600 de locuitori, zadarnic spunem că am ales un eşantion de 300, adică de 50%, acest „50%" nu va avea decît valoarea unui lot, iar nu a unui eşantion.

În faţa unor unităţi sociale mici, cum ar fi un sat de circa 1 000 locuitori, e mai avantajos să procedăm direct la o statistică completă, decît la calcularea unui eşantion, totdeauna extrem de dificilă. Sau, dacă nu putem acoperi, cu numărul de oameni şi de zile de lucru de care dispunem, vom alege la hazard un lot şi tot vom obţine informaţii utilizabile, măcar că nu prin procedeul eşantionării.

Rămîne deci, de fiecare dată, să judecăm dacă un volum mic de fenomene sociale merită sau nu merită să fie tratat prin eşantionare mai curînd decît prin statistică exhaustivă.

[1] În ţară, la ştiinţa mea, nu a fost făcută decît o singură astfel de eşantionare corectă, pornindu-se de la listele electorale şi circumscripţiile vechi de recensămînt: este eşantionarea efectuată de laboratorul de sociologie urbană a municipiului Bucureşti, care dealtfel se arată dispus să comunice şi altora experienţa tehnică cumulată în acest domeniu.

[2] Semnalăm cu insistenţă utilitatea studierii volumului *Sondajele de opinie publică* de JEAN STOETZEL şi ALLAIN GIRARD, apărut, în traducere, în Editura ştiinţifică, 1975.

Să nu uităm că o bună eşantionare are nevoie de o informaţie cu privire la structura totală a lui N şi că deci în asemenea cazuri este poate mai avantajos să adîncim statistica, mărindu-i evantaiul de întrebări, decît să strîngem doar elementele structurale necesare pentru o ulterioară eşantionare corectă.

Există desigur şi posibilitatea de a merge la peste 600 cazuri, la purul hazard. Dar şi în acest caz rămîn în picioare cele două condiţii ale bunei eşantionări: nu numai volumul numeric al eşantionului, ci şi corecta lui organizare; în speţă riguroasa respectare a legilor hazardului. Ceea ce nu e posibil decît dacă populaţia de fapte de care ne ocupăm se află gata înregistrată într-o evidenţă administrativă, care ne permite să constatăm dacă fenomenele înregistrate sînt omogene sau sînt structurate pe grupe.

3. „EŞANTIONAREA" LOCALITĂŢILOR

a. Greutatea problemei

Cu totul deosebit se pune însă problema eşantionării, atunci cînd dorim ca dintr-o masă de „localităţi" să alegem un eşantion reprezentativ, adică un număr restrîns de „localităţi tipice", astfel că, monografiindu-le, să ajungem la concluzii generalizabile. într-un grad de probabilitate calculabil, pentru întreaga colecţie de localităţi similare.

Iată o problemă extrem de dificilă care nu ştim să fi fost rezolvată în mod „clasic", adică prin procedee unanim acceptate de către toţi cercetătorii.

Ceea ce este şi explicabil, dat fiind că o asemenea eşantionare de „localităţi" implică o prealabilă luare de poziţie teoretică în problema „tipologizării" şi „taxonomiei" fenomenelor sociale complexe; dar aceste teorii sociologice diferă de la o şcoală la alta. Ba în sînul aceleiaşi teorii, ipotezele de lucru pot fi foarte variate.

Nu există deci o tehnică de tipologizare valabilă oricînd şi oriunde; ci există multiple procedee de tipologizări ipotetice, asupra aceleiaşi localităţi putîndu-se stabili tot atîtea tipologii cîte sînt şi ipotezele pe care le formulăm cu privire la diversele probleme pe care realitatea ni le poate pune.

În ce ne priveşte, vom căuta, desigur, să încadrăm problema eşantionării în concepţia materialismului istoric, punînd accentul deci pe „procesele sociale" care se desfăşoară în timp, sub impactul schimbărilor ivite în procesele şi în relaţiile de producţie.

Documentarea care am spus că trebuie strînsă înainte de operaţiile de eşantionare a avut drept scop, în principal, să ne îngăduie o depistare a problemelor şi o formulare a ipotezelor noastre de lucru. Abia o dată acestea clarificate, ne putem formula o schemă de tipologizare a localităţilor, prin stabilirea unui „set de indicatori", pe un număr restrîns de „dimensiuni", care să caracterizeze în primul rînd „profilele social-economice" ale localităţilor, „nivelele lor de viaţă", materiale şi spirituale, precum şi mecanismele desfăşurării proceselor sociale care le caracterizează.

Subliniem faptul că, prin stabilirea acestui set de indicatori, nu e cîtuşi de puţin vorba de a elabora o schemă de cercetare „monografică" a localităţilor, ci numai de a ne permite o tipologie sumară a lor, ca bază de „eşantionare", fără pretenţia de a înlocui cercetările monografice, ci numai de a permite alegerea unor localităţi reprezentative, a căror monografiere ulterioară să devină utilă.

Ceea ce ni se pare însă a fi deosebit de important este ca acest set de indicatori să fie astfel alcătuit încît să se potrivească tuturor localităţilor din teri-

toriu, fie ele declarate „urbane“ sau „rurale“: aceasta pentru următoarele motive:

b. Înlăturarea unor concepte neoperaţionale

E din nou necesar să deschidem o mai largă paranteză teoretică. Acceptăm, de obicei, clasificarea administrativă a localităţilor în „oraşe“, „suburbane“, „reşedinţe de comune“ şi „sate“, în unele recensăminte mai vechi apărînd şi categoriile de „cătune“, „aşezări gospodăreşti“, iar în cele mai recente, neclarele categorii de „localităţi asimilate urbanului“ şi „în curs de urbanizare“.

De fapt, categoriile de localităţi figurînd în nomenclatura oficială administrativă pot fi acceptate doar din următorul punct de vedere: ele ne arată capacitatea şi funcţiunea administrativă acordate fiecărei localităţi în parte şi în al doilea rînd o intenţie de a acţiona în viitor asupra lor. Dar din punctul de vedere al analizei sociologice, nici măcar deosebirea dintre „urban“ şi „rural“ nu este valabilă.

Analiza conceptuală a noţiunilor de „urban“ şi „rural“ ne arată că, în ciuda eforturilor făcute de către teoreticienii problemei, definiţii operaţionale nu au putut fi date. Dicotomia aşezărilor umane în două tipuri polarizate este o rămăşiţă a unor vremuri în care între oraşe şi sate exista o adversitate declarată, foarte violentă. Ar fi foarte interesant, dacă am avea spaţiul necesar, să recapitulăm felul în care controversele teoretice privind această problemă au luat la început aspectul unei lupte între „feudalism“ (simbolizat prin sat) şi „capitalism“ (simbolizat prin oraşul industrial), deghizată apoi sub forma unei clasificări bipolare de „Gemeinschaft“ şi „Gesellschaft“, de societăţi „organice“ şi „mecanice“ sau chiar de societăţi „despotice“ şi „carismatice“, într-o lungă varietate de soluţii teoretice.

În vremea din urmă însă, sub impactul faptului că împletirea dintre urban şi rural se accentuează, ştergîndu-se diferenţele dintre aceste două realităţi istorice, astăzi depăşite, s-a trecut la teoria unui „continuum urban-rural“, potrivit căruia ar exista un proces gradual de ştergere a diferenţelor dintre oraş şi sat, adică de treptată trecere de la tipul rural la cel urban.

Teoria „continuum-ului“ urban-rural e ispititoare, pentru că pare a da temei teoretic proceselor de „urbanizare“ a lumii rurale. Este totuşi inacceptabilă pentru că, mai întîi, însăşi tipurile extreme de „urban pur“ şi „rural pur“ nu pot fi definite în mod necontroversat; în plus tipurile intermediare dintre polii urbanului pur şi al ruralului pur, cu atît mai puţin nu pot fi definite operaţional. În al doilea rînd, teoria implică concluzia că toate satele vor sfîrşi prin a se transforma în oraşe, ceea ce este absurd. În fond, este vorba de o serie de „prefaceri“, de „schimbări“, care au loc în toate aşezările omeneşti şi care fac ca, din punctul de vedere al nivelelor de viaţă, o egalizare a condiţiilor să aibă loc; la care se adaugă o din ce în ce mai clară încadrare a tuturor localităţilor într-un sistem funcţional unic, fiecare localitate avînd un anumit rost în anume teritorii zonale.

Nu ştim încă în ce mod se va rezolva problema în viitor. E sigur însă că exemplul ţărilor cu o industrializare mai avansată decît a noastră nu ne poate lămuri. E o întrebare dacă „megalopolisurile“ vor dăinui, fie chiar şi în Occident, fără a se topi în „aura urbană“ a „conurbaţilor“ gigant, polinucleare. În tot cazul e cert că la noi în ţară nu se va naşte un monstru urban cum e Tokaido-ul japonez, cel de peste 20 milioane de locuitori!

Ar fi foarte multe discuţii de purtat în această privinţă. Deocamdată socotesc că sîntem datori, atunci cînd pornim la o cercetare a tuturor localităţilor dintr-o anume zonă, să nu ne încărcăm şi nici să nu ne încurcăm cu concepte

neclare, controversate, de care dealtfel ne putem lipsi fără pagubă.

Din punct de vedere euristic, deocamdată e mai prudent să renunţăm la conceptele de „urban“ şi „rural“, înlocuindu-le cu conceptul neutru de „aşezări umane“ (loc de domiciliu şi loc de muncă) folosind pentru analiza lor un set de indicatori care să se potrivească deopotrivă atît oraşelor, cît şi satelor.

Fiecare indicator trebuie deci ales astfel încît să permită clasarea tuturor „aşezărilor umane“ pe o scară comună. De pildă, volumele demografice ale aşezărilor pot merge, scalat, de la peste un milion, la sub 100 locuitori, aşa cum procedează dealtfel şi echisticienii din şcoala lui Doxiade. Tot astfel, restul celorlalţi indicatori pe care i-am alege urmează să fie aşezaţi şi ei tot pe o scală comună. De pildă, indicatorul de clasare a structurilor forţei de muncă ne permite să determinăm gradul în care o localitate este un centru de recrutare a forţei de muncă dintr-o anume zonă sau este un centru de furnizare de forţă de muncă şi în ce grad; sau dacă este în situaţie echilibrată, de reţinere pe loc a forţei de muncă necesară.

La fel va trebui să procedăm cu toţi ceilalţi „indicatori“.

În această privinţă sînt importanţi în special cei legaţi de capacitatea localităţii de a presta servicii sociale (habitat, îngrijire a sănătăţii, învăţămînt şi cultură etc.) nu numai pe plan local, ci şi pe o zonă mai largă, din acest punct de vedere putîndu-se clasifica localităţile în consumatoare de servicii şi prestatoare de servicii zonale.

Din analiza comparată a tuturor acestor indicatori, care intră în determinarea profilelor social-economice ale localităţilor, vom vedea pînă la urmă care va fi clasificarea ce ni se va impune, dacă va fi sau nu va mai fi nevoie să reţinem conceptele de „urban“ şi „rural“ (definite însă de data aceasta prin anume complexe de poziţii în diversele scalări ale indicatorilor aleşi) sau dacă nu va fi nevoie să apelăm la alte concepte, precum cele de „centru industrial“, „centru de deservire administrativă“, „localităţi satelit“, „de navetă“, „dormitor“ sau de „convergenţă locală etc.

c. Conceptul de „reţea funcţională“

Aceasta înseamnă că printre indicatorii de care avem nevoie trebuie să figureze cei care ne permit să depistăm „funcţiunea“ pe care fiecare localitate o are de îndeplinit în sistemul zonal. Analizăm deci localităţile nu numai „în sine“, ci şi „în reţea“.

Sînt într-adevăr localităţi care oferă întregii zone un număr mai mare sau mai mic de „servicii“ sociale, adică de activităţi care depăşesc graniţele localităţii, interesînd întreaga zonă.

Astfel există centre care oferă populaţiei zonale un număr de locuri de muncă ispititoare prin varietatea lor profesională şi prin posibilităţi de venituri mai mari, unele oferind şi ispita unor mai bune condiţii de viaţă.

Se stabilesc astfel între toate localităţile zonei anumite „denivelări sociale“, aceste decalaje formînd baza marilor procese de mobilitate socială, teritorială şi profesională, atrăgînd în speţă şi schimbări în structura pe clase şi categorii sociale a populaţiei.

În plus, între toate localităţile zonei se constată şi un sistem funcţional de reciprocă deservire.

Încă din evul mediu asemenea specializări zonale începuseră a se cristaliza. Nu e vorba numai de formarea unor centre cu funcţiuni „urbane“ (centre fortificate, sedii ale clasei exploatatoare, centre administrative şi meşteşugăreşti), ci şi de specializări economico-sociale ivite în lumea „rurală“. În principiu, în economia feudală, toate satele sînt unităţi autarhe, prea puţin legate de piaţă, altfel decît prin obligaţiile de procurare a banilor necesari plăţii birului, nevoia de a schimba produse în pieţe locale. Totuşi unele centre de secundară importanţă se formau astfel, cu rosturi de „tîrg“, satele

ele însele putîndu-se specializa, mai ales sub imboldul unor situaţii geografice, în anume produse sau munci. Se formau astfel sate viticole, pomicole, pescăreşti sau artizanal profilate pe olărit, cojocărit, dogărit, rotărit, sate de pietrari, de spătari şi aşa mai departe.

O dată însă cu integrarea lor din ce în ce mai deplină în sistemul pieţei, sub impactul pătrunderii economiei capitaliste, şi cu atît mai mult în cursul edificării socialismului, aceste diferenţieri de profile social-economice se accentuează, zonările economice luînd fiinţă planificat şi pe o gamă de specializări cu mult mai mare. Procesul însuşi de industrializare provoacă asemenea reprofilări economico-sociale ale satelor, sub înrîurirea marilor centre industriale, care îşi formează în jurul lor arii de aprovizionare cu forţă de muncă şi cu alimente perisabile. De asemenea, organizarea „centrelor civice" comunale atrage după sine reorganizări de profile social-economice; la scară mai mică, totuşi vizibile.

Rezultă, în total, o „zonare" nu numai „agricolă", ci şi „economică" şi în general „socială", acordîndu-se unor localităţi funcţiuni specializate de deservire a unor zone care se polarizează în jurul lor.

Studiul localităţilor nu se poate deci mărgini la o descriere a profilelor social-economice considerate în sine, ci va trebui să stabilească în primul rînd rostul lor funcţional, în zona întreagă, considerată ca un unic sistem social, în curs de sistematizare nu numai teritorială, ci şi socială.

De aceea, eşantionarea pe care dorim s-o facem va trebui să ţină seama de „funcţionalitatea" fiecărei localităţi, adică de gruparea localităţilor pe tipuri de funcţionalitate zonală.

d. Conceptul de „dinamică socială" a localităţilor

Riscul oricărei taxonomii tipologice este de a ne îndemna spre o viziune statică a lucrurilor, la o distribuţie clasificatoare a unor stări de fapt şi a unor funcţiuni, aşa cum sînt ele concretizate la teren, într-un anume moment dat.

Ceea ce ne interesează este însă de a şti care sînt procesele sociale în curs de dezvoltare, sub impactul acţiunilor umane care poartă asupra „stărilor" de fapt. De aceea în însăşi stabilirea indicatorilor necesari în tipologizarea localităţilor va trebui să punem accentul pe „mişcarea" vieţii sociale, iar nu numai pe starea lor actuală. De pildă e important să ştim care sînt localităţile care cresc, descresc sau rămîn staţionare din punct de vedere demografic. Care sînt localităţile care se dezvoltă, în anumit sens şi cu anumit ritm, din punct de vedere economic; care este ritmul lor de încadrare progresivă în sistemul zonal.

În final, va trebui să ajungem nu numai la o tipologie a localităţilor, ci şi la o tipologie a proceselor sociale, clasificînd localităţile după direcţia şi ritmul lor de dezvoltare.

E sigur că anume aşezări umane sînt sortite unei dispariţii viitoare, precum e cazul micilor sate care, încă de pe acum, se dizolvă în favoarea localităţilor centrale mai mari; sau a căror dispariţie e prevăzută în planurile de sistematizare teritorială; în timp ce altele, dimpotrivă, cresc, nu numai ca volum demografic, ci şi ca diferenţiere a profilului lor social-economic şi ca sporire a posibilităţilor lor de trai.

4. EŞANTIONAREA „ARIILOR TIPOLOGICE"

Dacă am reuşit să facem această complexă tipologizare a localităţilor (profile social-economice, funcţionalitate zonală şi dinamică de dezvoltare) şi dacă procedăm la cartografierea rezultatelor, vom constata că se desenează pe hartă o serie de „arii tipologice", adică de teritorii în care domină un anume tip de

localităţi, în proporţii care pot fi şi ele calculate.

Stabilirea „ariilor tipologice“ ne poate servi în mai multe feluri.

Mai întîi, nu atît între localităţi, cît mai ales între „ariile tipologice“ există un sistem de reciprocă funcţionalitate. Şi deosebim mai ales două tipuri de „arii“, unele reprezentînd „stări de fapt“, altele „arii de acţiune“.

In „ariile stare de fapt“ constatăm omogenitatea nivelelor de forme şi funcţiuni sociale, care fac ca toate localităţile din arie să poată fi subsumate, tipologic, unei singure „familii“. In „ariile de acţiune“ omogenitatea rezultă însă din faptul că, asupra unei întregi zone, se face simţit impactul unei acţiuni planificate.

Într-o concepţie sociologică „acţionalistă“, aşa cum credem că e corect să o profesăm, „acţiunile“ oamenilor au o deosebită însemnătate, atît teoretică, cît şi practică. Vom da deci prioritate acelor „arii“ în care acţiunile colective ale oamenilor se desfăşoară în urmărirea atingerii unui anumit scop bine precizat, deşi putînd avea în plus consecinţe sociale nescontate sau imprecis scontate.

Într-o zonă în curs de urbanizare sub înrîurirea unui oraş central, localităţile nu constituie neapărat o singură „stare de fapt“, omogenă, dat fiind că în sînul ei există diferenţe care se accentuează tocmai prin faptul că sînt supuse unui proces de urbanizare, constînd în organizarea unei reţele de localităţi cu rosturi deosebite: localităţi satelit, localităţi de navetă, localităţi dormitor, localităţi „terţiare“ etc., a căror funcţionalitate este determinată de nevoile de ansamblu ale „zonei“, considerate în totalitatea ei.

Oraşul şi zona sa, în aceste condiţii, nu mai formează decît o singură unitate socială, care nu poate fi analizată decît ca atare.

Problema nu e de minimă importanţă. Nu putem neglija studierea acestor fenomene sociale nou apărute, pe care le creează industrializarea, cu atît mai mult cu cît ştim ce pondere are procesul de industrializare în politica statului, precum şi acţiunea de amplasare a centrelor industriale pe întreaga suprafaţă a ţării. Ne dăm de aceea seama că, încetul cu încetul, întreg teritoriul ţării va fi cuprins de asemenea „arii de acţiune“, studierea lor căpătînd astfel un caracter prioritar.

5. SPRE O SOCIOLOGIE A PLANULUI DE STAT

Este clar că punînd astfel problema investigaţiei zonale, munca sociologului nu mai seamănă decît prea puţin cu cea care trebuia făcută pe vremuri: în locul problemei „sat-oraş“ avem acum de-a face cu „zone“ alcătuind sisteme funcţionale globale, alcătuite de o parte prin „arii stare de fapt“ şi „arii de acţiune“.

Stăruinţa de a distinge tipologic „urbanul“ de „rural“ şi-a pierdut azi orice urmă de interes. O considerăm ca o problemă cu iz istoric, depăşită de necesitatea de a înţelege procesele de dezvoltare simultană şi armonioasă a tuturor localităţilor dintr-o anume zonă. Ceea ce interesează azi nu mai este doar „tipologia“ aşezărilor umane, ci şi tipologia proceselor sociale de dezvoltare a sistemelor zonale.

Ce ne rămîne de făcut este ca, dezbărindu-ne de preocupările teoretice depăşite de realităţile vieţii, să făurim o teorie care să dea seama de aceste realităţi, precizînd care sînt acţiunile care declanşează schimbarea modalităţilor de organizare şi funcţionare a vieţii umane, considerate în totalitatea lor, în anumite zone, fie că e vorba de implantarea raţională pe teritoriu a unor întreprinderi industriale, fie că intervine doar aplicarea tehnicilor agricole moderne în cooperativele de producţie agricolă sau că se face simţită doar influenţa învăţămîntului obligatoriu şi a mijloacelor de

mass-media. În general, intrînd toate, însă în grade diverse, în cadrul unei acţiuni planificate, cu caracter de stat, tinzînd la realizarea „multilaterală" a unei noi societăţi [1].

Am distins în această privinţă „ariile stare de fapt" şi „ariile de acţiune".

În realitate orice acţiune planificată este întreprinsă spre a schimba o stare de fapt, astfel că „ariile de acţiune" se suprapun peste „ariile stare de fapt"; şi aceasta, în chip deosebit, cu mijloace şi intensităţi variate, fără a se ţine seama dacă în acţiune sînt cuprinse mai multe arii „stare de fapt", adică fără a ţine seama de iniţiala tipologie a localităţilor pe care le cuprindem în sfera noastră de acţiune. Înseamnă că ne aflăm într-o situaţie de tranziţie, adică în cursul unor procese sociale de transformare a vieţilor locale, în care intervin două situaţii (sau „paliere" ca să folosim terminologia lui Gurvitch): cea iniţială, care trebuie schimbată, şi cea a acţiunii, care trebuie să schimbe. Amîndouă urmează însă a fi cunoscute deopotrivă pentru a se putea înţelege rezultatul final, adică situaţia schimbată.

Problema, din punctul de vedere al sistematizării teritoriale, trebuie concepută ca pe o acţiune de construire a unui spaţiu zonal potrivit vieţii noi pe care dorim să o obţinem şi în acelaşi timp ca o organizare socială, în care dominantă este ideea că toate localităţile din aria de acţiune urmează a fi înţelese ca figurînd într-o „reţea", adică fiind organizate în aşa fel încît rosturile lor funcţionale să fie complimentare, făcînd astfel viabilă întreaga zonă „urbanizată", complimentară a unui centru urban, secundat de o serie de „centre de convergenţă", de ordin secund şi de caracter „terţiar", acestea avînd ele însele „microzone urbanizate" proprii.

Prin mijloacele de documentare cartografică pe care le-am arătat reuşim să determinăm aşadar „ariile stare de fapt" care există pe un teritoriu judeţean. Peste ele, urmează să suprapunem „acţiunile", factorii declanşatori ai schimbărilor care uneori există, urmînd doar să-i constatăm, în efectele lor, alteori putînd fi numai preconizaţi, adică plănuiţi, în cadrul unor acţiuni viitoare, văzute în perspectivă.

Nu este deci cazul să hotărîm că, în investigaţiile sociologice, urmează să nu ne ocupăm decît exclusiv de ariile în care s-au declanşat acţiunile de transformare socială; căci ne interesează tot atît de mult şi cele „subdezvoltate", de care abia trebuie să avem grijă.

Determinarea ariilor teritoriale social-culturale „stare de fapt" este deci o operaţie care trebuie făcută în orice caz, tocmai pentru a putea cunoaşte cîte din ele au fost cuprinse în acţiunea de transformare şi în ce grad anume.

Iată de ce, cînd am stabilit liniile directoare ale documentării la scară judeţeană, am arătat că trebuie să-i adăugăm şi o analiză a planului de stat, adică a programului de acţiuni ce urmează a fi făcute în cadrul cincinalului actual şi a celor de mai lungă perspectivă.

[1] Am încercat o asemenea schiţă teoretică în studiul *Urbanisation et vie rurale en Roumanie* („Études Rurales", 1973, nr. 49—50). Vezi şi lucrarea *„Procesul de urbanizare în România"* (sub redacţia prof. MIRON CONSTANTINESCU, H. H. STAHL şi ION DRĂGAN) pregătită pentru Congresul internaţional de sociologie din Toronto, 1974 şi publicată în versiune engleză şi franceză, în Editura Meridiane.

6. ROSTUL MONOGRAFIERII LOCALITĂŢILOR REPREZENTATIVE

Scopul principal al operaţiilor de tipologizare pe care le-am enumerat rămîne totuşi acela de a ne folosi la extragerea unui „eşantion" de localităţi reprezentative.

În aceste condiţii, ce rol acordăm cercetării adîncite a acelor localităţi pe care le putem socoti reprezentative?

Nu cumva procesele sociale care se declanşează prin acţiunile noastre duc

la diferenţieri atît de complexe încît fac ca însăşi ideea unui sat „reprezentativ“ să devină caducă?

Depinde ce anume arie avem în vedere. Într-o arie „stare de fapt“, neangrenată într-o „acţiune“, în care deci toate localităţile au caractere comune, aparţinînd unui aceluiaşi tip social, localitatea aleasă după criteriile arătate continuă a avea caracter „reprezentativ“. Prospectarea globală a ariei, care nu poate fi decît redusă la esenţial, urmează a fi adîncită şi lămurită prin studiul monografic al unui singur sat, ales din colecţia satelor omogene.

În ariile de intensă „acţiune“ socială, însă, prin faptul că procesul de „urbanizare“ constă şi într-o diferenţiere funcţională a localităţilor, „reprezentative“ vor fi tot atîtea localităţi cîte figurează în reţea cu funcţiuni deosebite, alegîndu-se deci din fiecare serie de localităţi cu funcţiuni similare una dătătoare de seamă pentru toate celelalte.

În scurt: oraşul ca atare, centrele de convergenţă din anume zonă. fiind fenomene unice, nerepetate în serie, urmează a fi studiate fiecare în parte. Localităţile de „navetă“ însă, dacă sînt mai multe (cum se şi întîmplă de obicei), vor putea fi studiate mai întîi global, statistic, în totalitatea lor şi apoi sociologic, în adîncime, în una din acele localităţi. De asemenea, dacă vor fi mai multe localităţi „dormitor“, mai multe localităţi „pur agricole“, vom putea proceda la fel, adică la o prospectare generală asupra tuturor şi la o analiză în adîncime a uneia din ele. Tot astfel, vor trebui să fie studiate individual acele comune rurale care sînt prevăzute în plan a fi transformate în „oraşe“.

Ceea ce ne interesează permanent nu este deci simpla descriere a situaţiilor locale, ci înţelegerea legilor dezvoltării sociale, mecanismele prin care toate aceste localităţi se urbanizează, integrîndu-se funcţional în reţeaua complexă a zonei.

Sau încă mai precis formulat: ne interesează mecanismele sociale de formare a zonelor urbanizate; iar „localităţile“ doar ca rotiţe din ruajul funcţional al zonei.

Şi nu „localităţile“ ca atare, ci „reţeaua de localităţi“, ţinînd seama de faptul că în ariile „stare de fapt“, moştenite din orînduirea trecută, reţeaua de sate nu avea decît foarte puţină corelaţie cu o reţea de oraşe; pe cînd azi, procesul de urbanizare constă tocmai în organizarea unor reţele urbane şi rurale, diferenţiate funcţional între ele şi prin aceasta corelate într-o singură structură socială, care este însăşi „zona urbanizată“.

7. „DOCUMENTARE“ ŞI „CERCETARE SOCIOLOGICĂ“

În repetate rînduri am sugerat, mai mult decît am afirmat clar, că ar exista o deosebire între „documentarea“ de care are nevoie orice administraţie, fie judeţeană, fie comunală, spre a fi informată asupra realităţilor pe care le are de administrat şi de altă parte „cercetarea sociologică“.

Documentarea ar avea ca scop să ducă la o evidenţă completă, adică cuprinzînd deopotrivă toate domeniile supuse acţiunilor prevăzute în planul de stat, constituind mai mult o lucrare de „sociografie“; modernizată însă, putînd duce adică, în final, la o „bancă de date“ centralizabilă într-un singur birou de calcul.

Pînă la atingerea acelui nivel de organizare, sistemul simplu şi clasic al „evidenţei scriptice“ ne poate mulţumi. În această direcţie, la nivelul comunelor, se poate merge pînă la ceea ce s-ar putea numi, o „monografie“, centrată însă tot pe aceeaşi idee de a fi de imediat folos autorităţilor locale, precum şi tuturor celor care într-o calitate sau alta duc la

acţiuni sociale în mijlocul grupului social al satelor componente ale comunei rurale.

Cercetarea sociologică are însă un cu totul alt sens, fiind vorba de data aceasta de o lucrare cu caracter pretenţios ştiinţific, tinzînd la efectuarea de lucrări teoretice adîncite, documentarea lor mergînd pînă la detalii care nu au rost a fi avute în vedere într-o documentare globală, dar pot fi esenţiale pentru înţelegerea teoretică a unor procese sociale, a căror legi urmează a fi elaborate şi apoi făcute cunoscute în cercuri cît mai largi.

Aceasta nu înseamnă că „documentarea" nu ar avea caracter ştiinţific, ci numai că în ştiinţă sînt cu putinţă nivele deosebite: cunoştinţe ştiinţifice trebuie să aibă orice om cult; cel mai modest primar al celei mai modeste comune nu se poate lipsi de ele, eficienţa acţiunii sale depinzînd de nivelul pregătirii sale ştiinţifice. Fără cunoştinţe de economie politică, fără să cunoască tehnicile agricole, lipsit de informaţii asupra problemelor de igienă publică, de sistematizare teritorială, de tehnici ale învăţămîntului şi culturii de masă, e greu de crezut că ar putea face faţă îndatoririlor pe care le are.

Dar ca în orice alt domeniu ştiinţific şi în cel al ştiinţelor sociale sînt necesari oameni de ştiinţă de foarte înaltă calificare, capabili nu numai să folosească cunoştinţele ştiinţifice, ci şi să le dezvolte, făcînd cu putinţă înaintarea necurmată a cunoştinţelor noastre despre lume.

Întocmai ca în medicină, de pildă, armata întreagă a medicilor, şi a corpului sanitar, aplică, în acţiunile lor, cunoştinţele medicinii. Dar în institutele de cercetări specializate în probleme de biologie, medicină, farmacie etc. un grup de savanţi şi practicieni superior profesionalizaţi asigură progresul ştiinţei în domeniile lor de specialitate. Tot astfel, deasupra reţelei de cercetare sociologică, adică peste reţeaua de documentare interdisciplinară, care trebuie să existe uniform repartizată pe întreg teritoriul ţării, este nevoie de grupuri de specialişti care au de rezolvat probleme mai grele decît cele ale simplei documentări.

Aceştia sînt cei cărora le revine sarcina de a lua în studiu „localităţile" pe care le-am numit a fi „reprezentative", în vederea alcătuirii unor lucrări ştiinţifice propriu-zise, stabilind nu numai valoarea de generalizare a celor ce au aflat prin cercetările lor de amănunt, ci şi legile fenomenelor luate în studiu.

Căci într-o cercetare de această natură, caracterul „sociografic" cade pe al doilea plan, scopul principal fiind de data aceasta cercetarea şi dezlegarea unor „probleme".

Capitolul V. Tehnicile de organizare a colectivelor interdisciplinare

Printre obligațiile pe care le-am semnalat ca fiind chezășia unei munci interdisciplinare ne aducem aminte că figura în primul loc necesitatea ca toți membrii unui colectiv de muncă să lucreze pe baza unei teorii comune.

În capitolele anterioare am căutat a arăta cum ar putea fi folosită concepția materialismului istoric ca pe o astfel de bază atunci cînd, de la considerarea în ansamblu a întregii istorii a omenirii, trecem al investigarea uneia din formațiunile ei, mărginită local și temporal, pe care o putem cunoaște prin contact direct. Este, spuneam, nevoie în acest caz de o schimbare de perspectivă, destul de importantă încît să merite a purta numele distinct de „materialism sociologic".

Dar o bază teoretică comună este numai una din condițiile muncii interdisciplinare; cea mai importantă, desigur, totuși nu suficientă. Căci se poate ca o echipă de cercetători, deși axați pe o aceeași concepție, să ia în studiu probleme diferite, fără legătură, sau cu prea puțină legătură între ele, astfel încît cercetarea să nu se poată ridica la nivelul interdisciplinar dorit.

1. CENTRAREA PE PROBLEME

Este necesar deci ca investigația întregului colectiv de lucru să se centreze pe aceeași problemă, privită de către toți în cadrul unei aceleiași concepții teoretice. Dacă luăm de pildă în considerare un fenomen relativ simplu, cum ar fi o „familie" oarecare, ea poate fi studiată de foarte mulți specialiști: economiști, medici, psihologi, pedagogi, eticieni, juriști, demografi etc., fiecare avînd putința să dea la iveală cîte un studiu de specialitate, care poate fi interesant în sine. Juxtapunîndu-le, vom avea desigur o lucrare de sociologie multidisciplinară, nu însă interdisciplinară.

La acest rezultat nu se poate ajunge decît dacă toți membrii echipei de cercetare atacă o singură „problemă" cu ajutorul aceleiași metodologii și acelorași tehnici de lucru.

Sociologic vorbind, reamintim că cercetarea unei singure familii nu ne interesează din cale afară de mult, din ea neputîndu-se trage concluzii cu valoare teoretică, adică generalizabile. Cel mult, monografia unei singure familii poate avea rostul de a exemplifica, ilustrativ și mai în amănunt, concluziile trase dintr-o cercetare de ansamblu.

Știm că viziunea sociologică este întotdeauna „istorică", „stocastică" și „ecologică". Să admitem deci că ceea ce ne interesează în cercetarea problemei „familiei" este masa întreagă a familiilor

dintr-un anume oraş, aflat în faza istorică în care se industrializează, în cadrul unui vast proces de edificare a socialismului. Evident, concluziile pe care le vom scoate din cercetare vor continua să aibă o valoare restrînsă doar la grupul acesta al familiilor care formează populaţia oraşului. Dar în tot cazul, gradul de generalizare la care ajungem va fi ceva mai mare decît dacă nu am fi luat în cercetare decît o singură familie, căci pe baza unei mase suficiente de fapte vom putea proceda la stabilirea măcar a unei „tipologii" a familiilor din acel oraş, arătînd ponderea numerică a fiecărui tip în parte, în ansamblul tuturor familiilor.

a. Încadrarea într-o ipoteză de lucru comună

A lua ca temă studiul „familiilor" nu înseamnă încă a avea un scop precis, adică o „problemă" care trebuie dezlegată. „Probleme" nu încep să existe decît în momentul în care punem întrebări realităţii, aşteptînd ca realitatea să ne dea un răspuns, care să confirme, să infirme sau să completeze o prealabilă bănuială a noastră.

Cu alte cuvinte, va trebui să punem realităţii „întrebări", formulate în cadrul unei „ipoteze".

Să spunem că întrebarea, adică nelămurirea noastră, ar consta în necunoaşterea condiţiilor în care are loc acomodarea familiilor din acel oraş la viaţa urbană modernă.

Ştim, printr-o documentare prealabilă, că oraşul nostru s-a industrializat recent şi continuă a se industrializa prin implantare de noi şi noi întreprinderi. Deducem în consecinţă că modalităţile de viaţă socială ale oraşului se schimbă şi ele: se nasc noi profesii, noi modalităţi de locuire, de aprovizionare, de relaţii sociale, de modalităţi de folosire a bugetului de timp etc. Constatăm de asemenea că acest oraş, sporindu-şi locurile de muncă, a făcut apel nu numai la forţa de muncă locală, ci şi la imigraţia rurală, că pentru o bună parte din familiile nou venite s-au construit cartiere de blocuri; că alte familii s-au instalat în suburbane, iar altele au rămas să locuiască în vechile lor sate, urmînd să facă „naveta" spre locuri de muncă urbane.

Avem deci trei categorii de familii: vechi urbane, noi urbane şi navetiste.

În faţa acestei situaţii putem acum să formulăm problema şi să elaborăm o ipoteză de lucru.

Mai întîi, „problema"! În realitate sînt multiple problemele care s-ar putea pune. Ne-ar putea interesa, de pildă, modalităţile de schimbare a relaţiilor interne de familie; sau relaţiile membrilor familiei cu noile lor profesiuni; sau sistemele de grupe informale care se nasc astfel; sau schimbarea nivelului de trai economic; sau procesul de acomodare la noul sistem de locuinţe; sau relaţiile păstrate încă cu mediul rural de provenienţă; sau relaţiile diferite dintre cele trei categorii de familii; şi aşa mai departe.

Nu putem ataca, dintr-o dată şi nediferenţiat, toate aceste aspecte. Toate pot fi interesante, deşi unele sînt esenţiale, altele mai puţin importante şi altele fără nici o importanţă. Alegerea unuia din ele este obligatorie şi hotărîtoare, în orice cercetare. Deocamdată, să admitem că începem prin a alege tema proceselor de acomodare la profesiile urbane a acestor familii, căreia vrem să-i cunoaştem condiţionările, formele, etapele şi ritmurile. Considerăm deci problema sub forma unui „proces social"; adică nu descriptiv static, ci dialectic: în mişcare.

b. Condiţionări şi efecte; acţiuni şi efecte

Teoretic, putem cuprinde în ipoteza noastră un inventar de condiţionări posibile, precum şi de efecte ale acestor condiţionări.

„*Condiţionările*" pot fi multiple: unele fizice (depărtarea locuinţei, amenajarea locurilor de muncă etc.); altele pot fi sociale (greutăţi familiale, relaţii cu noii şefi ierarhici, cu echipa de muncă

etc.) sau biologice (capacitatea fizică şi intelectuală, ritm de muncă, regim alimentar, regim de odihnă etc.) sau de învăţămînt şi deprinderi profesionale etc.

Depinde de experienţa noastră teoretică şi practică ca lista acestor condiţionări posibile să fie cît mai completă.

De asemenea „*consecinţele*" intrării în noi profesii pot fi de asemenea multiple: stresuri psihice, dereglări de relaţii, greutăţi de acomodare la ritmul şi la mentalitatea profesională etc., etc.

Desigur, nici în această problemă nu vom uita să analizăm şi „acţiunile" care au fost întreprinse de către societate, pentru a rezolva sau uşura procesul de acomodare. Le vom inventaria cu grijă (învăţămînt profesional, crearea de servicii sociale, acţiuni de lămurire, antrenare în grupuri sociale cultural-educative etc.) şi vom urmări de asemenea care au fost efectele obţinute, trăgînd deci concluziile teoretice despre eficienţa acţiunilor pe care le putem realiza în domeniul acestei probleme.

Desigur, punerea la punct a acestor două serii de ipoteze urmează a fi făcută, cu toată grija, prin folosirea tuturor procedeelor pe care am avut prilejul a le arăta: analiza conceptuală, stabilire de dimensiuni, de indicatori, scalare a indicatorilor etc.

c. Încadrarea specialiştilor în ipoteză

O dată stabilită ipoteza noastră de lucru urmează să ne gîndim la colectivul de cercetare de care vom avea nevoie. Cu alte cuvinte trebuie să ne întrebăm care sînt specialiştii care ne vor fi necesari pentru a dezlega problema procesului de acomodare la viaţa profesională. Ne întrebăm: de un economist, avem nevoie? Dar de un medic, de un psiholog, de un ergonom, de un jurist, de un sociolog, de un pedagog?

Stabilim deci specialiştii care ne vor fi necesari şi rînd pe rînd îi întrebăm care sînt, din punctul lor de vedere, cauzele şi efectele care determină procesul de acomodare la o nouă profesiune? Medicina are un cuvînt de spus în lămurirea acestei probleme? Dar economia politică? Dar demografia? Dar psihologia? Şi aşa mai departe.

Integrăm deci toate cercetările specialiştilor într-o singură problemă şi o singură ipoteză de lucru, fiecare specialist fiind dator să vadă în ce măsură poate, prin disciplina lui, să răspundă la seria de întrebări prevăzute în ipoteza comună.

Cum argumentele aduse de fiecare specialist în parte trebuie comparate între ele şi ponderea lor cîntărită, este necesar ca, în cadrul ipotezei de lucru comune, să fie folosită o aceeaşi metodologie şi aceleaşi unelte de lucru. De pildă: în exemplul nostru, avem trei categorii de oameni. Pentru fiecare din ele vom stabili eşantioane, avînd grija ca ele să fie realmente „reprezentative". Aceleaşi eşantioane urmează a fi folosite de către toţi specialiştii, iar nu fiecare lucrînd pe seama proprie, pe informatori deosebiţi.

Înseamnă oare că toţi membrii echipei vor interoga pe rînd, aceiaşi informatori, cu riscul de a-i supune astfel unui efort prea mare, dăunător însăşi seriozităţii lucrării? Nu, pentru că grupul integral al specialiştilor vor elabora în comun uneltele de lucru, formularele statistice şi îndrumătoarele de convorbire, necesare pentru a cuprinde întrebări utile tuturor specialiştilor, astfel ca printr-o singură anchetă să se strîngă toate informaţiile necesare pentru verificarea ipotezei comune.

Cu alte cuvinte, echipa interdisciplinară trebuie să fie cu adevărat o echipă unică, lucrînd simultan, la teren, în contact permanent, discutînd mereu mersul lucrărilor, pe întreg parcursul lor, de la elaborarea metodologiei şi a uneltelor de lucru, la aplicarea lor şi pînă la prelucrarea şi redactarea finală a lucrării.

Cazul analizat pînă acum necesită o cercetare relativ simplă, care se poate efectua în cadrul unei întreprinderi şi în

care „specialiştii" vor avea mai mult a da „consultaţii", adică idei, sugestii şi informaţii, la o lucrare pe care în fond o face un grup de sociologi industriali.

Într-o formă mai amplă, investigaţia sociologică poate fi făcută într-o întreprindere dispunînd de un laborator complex de servicii sociale de întreprindere, în care am avea un colectiv compus din medicii unui dispensar uzinal, din psihologi (dotaţi cu un laborator de psihologie), din ergonomi, din specialişti în igiena şi securitatea muncii, din economişti şi în special de un corp de asistenţă socială care ar avea sarcina de a rezolva problemele serviciilor sociale de întreprindere (cantine, creşe, cămine de zi, ateliere de uz domestic, magazine de semi-preparate, instalaţii sportive, mijloace de acţiune culturală etc.). Dacă fiecare din aceşti specialişti ar avea strînsă din vreme o documentaţie foarte bogată cu privire la specialităţile lor, cînd am hotărî să analizăm sociologic o problemă, colaborarea tuturor ar putea fi uşor asigurată, fiecare specialist fiind în situaţie a judeca în ce măsură informaţiile pe care le deţine pot fi corelate cu informaţiile colegilor lui, în cadrul unei ipoteze comune de lucru.

Acest mod de lucru este obligator dealtfel ori de cîte ori fenomenele sociale pe care le studiem sînt complexe.

Să luăm de pildă cazul investigaţiei ce ar urma să se facă în cadrul cercetării uneia din localităţile pe care o socotim reprezentativă pentru o anume arie social-culturală. În acest caz, echipa va trebui formată astfel încît să fie cît mai completă. Dar în cadrul acelei comune vom avea de făcut mai întîi operaţiile de statistică generală, necesare pentru stabilirea unui eşantion. Formularul necesar va trebui să cuprindă toate informaţiile statistice de care vor avea nevoie toţi specialiştii. astfel ca operaţia de mergere cu interogări din casă în casă să nu fie repetată.

Această operaţie de recensămînt e bine să fie făcută din vreme, astfel ca la sosirea echipei de specialişti, rezultatele lui, măcar provizorii, să poată fi cunoscute.

După consultarea lor de către toţi membrii echipei, fiecare specialist va putea începe munca sa de *documentare*, fiecare mergînd pe seamă proprie. Geograful îşi va face meseria potrivit tehnicelor lui speciale; de asemenea şi economistul, medicul şi demograful, psihologul şi antropologul cultural.

Este deci o fază a doua, în care se lucrează multidisciplinar. Dar şi în această fază, dacă unii din specialişti vor avea nevoie de a proceda la analize statistice mai adîncite, este normal ca toţi să folosească, aşa cum am spus, acelaşi eşantion, stabilit pe baza recensămîntului general. Oamenii figurînd în eşantion vor fi desigur supuşi în acest caz unor interogări multiple; neplăcute deci. Dar tehnic, problema se poate rezolva mai uşor dacă specialistul care intră într-o casă deja recenzată va avea cu el formularul statistic iniţial, precum şi informaţii despre cercetările făcute de către colegii de altă specialitate.

De fapt, dacă după un statistician intră în casă un medic pentru a se interesa de sănătatea familiei, nu va fi prea supărător. Dacă apoi va intra cine se ocupă de folclor sau de învăţămîntul copiilor, iarăşi nu va produce prea mare mirare. Cu condiţia ca fiecare să nu înceapă prin a repeta aceleaşi întrebări: numele membrilor familiei, vîrstă, sex, profesie, loc de muncă, nivel de învăţămînt etc., etc. Pe toate acestea el trebuie să le ştie. Cu alte cuvinte, trebuie să meargă cu „lecţia învăţată", adică cu „dosarul cazului" bine studiat. Dealtfel, faptul că noul venit în casă arată că ştie care este situaţia familiei, dă celor interogaţi, de obicei, sentimentul că sînt importanţi, de vreme ce atîţia oameni au grijă de ei şi de soarta lor.

Totuşi, pe cît posibil, asemenea repetări de vizite la domiciliu trebuie evitate. Ceea ce nu împiedică însă ca cu anumiţi informatori să se ţină un contact permanent, uneori acesta fiind necesar

zilnic; şi nu numai în decurs de o lună; ci în unele probleme de antropologie culturală, contactul cu anumiţi informatori trebuie să dureze luni şi luni de zile, în care caz, informatorul devine un colaborator al specialistului.

E cazul să nu uităm nici cele spuse despre „ancheta participantă" şi antrenarea localnicilor la o „auto-anchetă".

Ideea de bază rămîne totuşi aceasta: fiecare specialist îşi va strînge propria sa documentare, dar va trebui să participe, în final, la rezolvarea unei „teme" comune, adică a unei ipoteze, care trebuie verificată la nivel teoretic, liber fiind în plus fiecare să-şi vadă şi de propriile lui preocupări ştiinţifice.

Munca sociologică propriu-zisă constă deci în precizarea problemei pe care va trebui să o rezolve, interdisciplinar, echipa — în totalitatea sa.

Problemele, adică „temele" de cercetare fie că vor fi fixate încă din timpul unei prealabile prospectări, fie că se determină sau se precizează la teren, trebuie să fie în tot cazul analizate în comun, printr-o discuţie amănunţită, în care fiecare specialist va avea a-şi spune cuvîntul. Împreună va fi stabilită şi metodologia de atacare a acestei „probleme" asupra căreia se centralizează eforturile tuturora, precum şi ipoteza de lucru care urmează a fi controlată la teren, prin confruntare cu faptele.

Zi de zi, pe măsură ce strîngerea documentaţiei se asigură, şedinţele comune de lucru urmează să continue a dezbate teoretic problema şi a cîntări argumentele pro şi contra confirmînd sau infirmînd teoria pe care o susţine fiecare specialist pe baza documentării pe care o deţine şi pe care din ce în ce o poate centra, legînd-o mai strîns de imperativele ipotezei admise.

d. Conexarea problemelor într-o ipoteză generală

Centrarea pe o singură problemă nu înseamnă însă că într-o campanie de cercetare ne vom mărgini a ataca o singură problemă. Oamenii au capacitatea de a lucra simultan la mai multe; ceea ce e şi recomandabil, cu condiţia însă ca fiecare „temă" să rămînă distinctă şi să fie tratată după o aceeaşi metodologie interdisciplinară.

Ne putem da seama de cîte greutăţi vom avea de întîmpinat în efectuarea unei investigaţii sociologice, atunci cînd ne vom pune problema de a elabora, peste ipotezele parţiale, o ipoteză de ansamblu, care să ne lămurească asupra relaţiilor care există între diversele teme luate în considerare, în ideea că între ele există o corelaţie, toate avînd o aceeaşi bază economică, peste care se ridică ansamblul fenomenelor suprastructurale.

Dar nimeni nu susţine că investigaţiile sociologice corecte sînt uşoare şi că ar putea fi făcute, la întîmplare, pe apucate, dîndu-se fiecărui specialist libertatea de a-şi alege singur temele şi de a le trata pe cont propriu.

2. ALCĂTUIREA ECHIPELOR DE CERCETARE ŞTIINŢIFICĂ

a. Structura interdisciplinară a echipei

Asemenea cercetări foarte amănunţite şi de înalt nivel ştiinţific sînt excepţionale. Ele nu pot şi nici nu au rost să fie repetate pe scară mare. Nici nu avem atîtea forţe ştiinţifice cîte ne-ar trebui şi chiar de le-am avea ele nu ne-ar fi utile. Căci dacă în adevăr reuşim să alegem, prin procedeele anterior arătate, o „comună rurală" reprezentativă pentru o întreagă categorie tipologică, în cadrul unei „arii social-culturale", repetarea sat de sat a cercetării este de prisos.

În tot cazul, colectivul de lucru care are de gînd să execute o cercetare cu valoare ştiinţifică reală va fi greu de alcătuit.

În practica noastră de pînă acum, asemenea echipe de cercetare ştiinţifică au fost organizate mai ales în cadrul catedrelor de ştiinţe sociale. Aceasta este dealtfel soluţia pe care ne-o indică tradiţia noastră universitară şi pe această linie continuăm a merge.

Sînt însă unele observaţii critice de făcut. Catedrele de ştiinţe sociale dispun desigur de un corp didactic de înaltă calificare. Dar ele lucrează cu studenţii catedrelor respective. Pe vremuri, participau la asemenea lucrări doar acei studenţi care doreau, în vederea unei specializări în ştiinţa sociologiei. Azi, în mod obligatoriu, participă studenţii în sociologie încă din anul întîi şi din ce în ce mai mult se organizează echipele de lucru interdisciplinare, adică cuprinzînd şi studenţi specializaţi în alte discipline sociale decît sociologia. Ceea ce nu poate decît să ne întărească convingerea că formula echipelor de studenţi, însoţiţi de profesorii lor, este excelentă, acest mod de a lucra constituind una din mîndriile învăţămîntului nostru, căci nicăieri în lume învăţămîntul universitar nu foloseşte modalitatea aceasta a echipelor studenţeşti de cercetare ştiinţifică obligatorie.

Nu trebuie însă să uităm că aceste echipe nu pot lucra pe teren decît doar în scurte răgazuri de timp şi că rostul lor este în primul rînd pedagogic, adică de formare a unor viitori cercetători ştiinţifici. Dacă li se pot încredinţa şi executarea unor cercetări de înalt nivel, acestea vor fi răzleţe şi puţine la număr. Documentarea şi studierea realităţilor sociale pretind însă, aşa cum am arătat, o acţiune care să cuprindă întreg teritoriul ţării, adică o reţea de unităţi de cercetare, fiecare judeţ trebuind să dispună de posibilitatea de a proceda la investigaţii, chiar în lipsa unui centru universitar local.

Principiul legării învăţămîntului de cercetare şi a cercetării de producţie este foarte sănătos. Trebuie însă ca, în cadrul legal care se va fixa, să se găsească cele mai potrivite soluţii pentru a se asigura, pe de o parte permanentizarea cercetărilor şi pe de alta, cuprinderea în totalitatea lor a problemelor locale aflate în directă legătură cu executarea planului de stat, fiind deci de imediat folos autorităţilor locale.

Să analizăm, deci, în principiu, care sînt regulile de care avem a ţine seama în alcătuirea oricăror colective de muncă ştiinţifică, adică nu numai a celor pe care le pot forma catedrele şi laboratoarele lor, ci oricare altele.

Am arătat că în forul metodologic central al unui judeţ, cerem colaborarea unui foarte mare număr de specialişti de formaţie diversă. Să admitem că toate problemele formale şi bugetare ale organizării unei investigaţii au fost soluţionate. Care vor fi atunci criteriile de avut în vedere în alcătuirea unui colectiv ştiinţific?

Spre deosebire de forul metodologic central, care are caracter de permanenţă, colectivul de investigaţie a unei probleme are o durată în timp restrînsă la perioada necesară pentru efectuarea lucrărilor, de la cercetare pînă la redactare.

Structura internă a unui asemenea colectiv depinde de natura problemei cercetate. Alta va fi componenţa unei echipe care lucrează într-o întreprindere şi alta cea lucrînd într-o comună rurală. Şi acestea vor fi deosebite după profilul social economic al comunei respective. Cu atît mai mult, organizarea unei cercetări a unui oraş pretinde altă formaţiune de investigare decît cea a unui sat.

În tot cazul, regula rămîne totdeauna aceeaşi; trebuie să figureze în echipă acei specialişti care pot proceda la analizarea problemei puse în studiu din toate punctele de vedere implicate în cercetarea structurii economice de bază şi a fenomenelor de suprastructură.

b. Etica muncii colective

În tot cazul, esenţial este ca toţi aceşti diverşi specialişti să formeze într-adevăr

un „colectiv", o singură „brigadă" de lucru. Ceea ce implică, măcar pe o anume bucată de vreme, o conviețuire efectivă, în cadrul aceleiaşi unități de lucru, cu program comun, cuprinzînd periodice şedinţe de lucru, de comunicare de informații şi de discuţii teoretice. Cînd se lucrează cu studenţii şedinţele seminariale zilnice sînt obligatorii, avînd caracterul necesar oricăror „cursuri seminariale", în care informațiile strînse alcătuiesc materialul pentru discuţii şi prelegeri pe temă.

Nu pot da rezultate bune investigaţiile în care fiecare specialist îşi are propriul lui program calendaristic, lucrînd de unul singur, fără permanent contact cu colegii din brigada sa.

Cei care nu au experienţa unor asemenea munci în colectiv, le vine greu să creadă că cele mai rodnice rezultate, învăţămintele cele mai utile, ideile cele mai interesante, le ai stînd de vorbă, nu numai în şedinţe comune, ci şi în conversaţii particulare, la masă, în timpul plimbării, seara înainte de odihnă, cu specialişti de alte meserii decît a ta.

Evident, aceasta presupune existenţa unui anume climat etic al echipei, o anume deontologie profesională a membrilor din colectiv. Prea deseori, cercetătorii nu corespund însă acestei etici, avînd tendinţa să păstreze pentru ei rezultatele cercetărilor lor afirmînd că ele constituie proprietatea lor ştiinţifică. Acest drept de proprietate există şi trebuie respectat. Dar aceasta nu înseamnă că rezultatele obţinute în echipă pot fi ţinute secret şi că nu ar aparţine simultan şi echipei ca atare. Toţi membrii colectivului trebuie să fie ţinuţi la curent cu rezultatele obţinute de fiecare membru al echipei, fiind datori însă de a recunoaşte cui aparţin rezultatele. Adevăraţii oameni de ştiinţă merg atît de departe cu rigiditatea eticii lor profesionale, încît îi vedem deseori subliniind faptul că o anume „idee" le-a fost sugerată de către un coleg al lor, ba chiar că au avut-o ei înşişi cu prilejul unei discuţii cu un coleg.

Lupta pentru crearea unui asemenea climat de corectitudine ştiinţifică este grea; dar trebuie dusă căci, în lipsa eticii interdisciplinare, nici un progres ştiinţific nu se poate asigura. Multidisciplinar pot lucra savanţi egoişti şi sectari. Interdisciplinar nu lucrează însă decît cercetătorii care acceptă să facă parte dintr-un „echipaj", în care soarta fiecăruia este legată de soarta tuturor, în care eşecurile şi succesele sînt împărtăşite în comun şi deopotrivă de toţi, măcar că cu semnalizarea corectă a aportului fiecăruia.

c. Problema „şefului de echipă"

Climatul moral al unei echipe depinde în mare măsură de valoarea etică a celui care are conducerea muncii colective.

Căci un asemenea conducător este absolut necesar.

Experienţa de pînă acum ne arată că problema de bază care trebuie rezolvată cu privire la compunerea unor asemenea echipe de îndrumare, control şi mai ales de sinteză, este de a se hotărî cine anume trebuie să-şi ia sarcina de a fi „şef de orchestră", adică coordonator al mersului ritmic al cercetărilor, de asigurare a unităţii de concepţie metodologică, de urmărire a felului în care ipoteza de lucru, comună tuturor cercetătorilor, este confruntată sistematic cu realitatea, şi mai ales de a crea atmosfera etică necesară vieţii şi muncii în colectiv.

Întrebarea este: ce rol are sociologul într-un asemenea colectiv de muncă interdisciplinară? Oare nu trebuie el să fie, întotdeauna, şeful întregului colectiv?

Răspunsul este net negativ. Mai întîi, toţi membrii colectivului trebuie să aibă o formaţie sociologică, în sensul pe care l-am arătat, anume de a accepta adevărul că oricare ar fi fenomenul social pe care l-am cerceta, el trebuie conceput ca parte integrantă dintr-un întreg. Un specialist poate lucra interdisciplinar doar în măsura în care ştie că obiectul specialităţii lui nu este decît doar unul din elementele din seria celor care formează

structura economică de bază şi suprastructura ansamblului social. Ca atare, toţi membrii echipei, lucrînd pe baza aceleiaşi concepţii materialist istorice, ipso facto au o aceeaşi viziune sociologică, fiind deci deopotrivă calificaţi să preia conducerea echipei.

Alegerea unuia sau altuia nu depinde decît de două criterii: mai întîi de calităţile lui personale, de gradul lui de formaţie filozofică şi profesională, de darul lui de organizator al muncii ştiinţifice, de a lua contact cu personalităţile, atît de diverse, cîte intră într-o cercetare interdisciplinară, de gradul lui de maleabilitate, de lipsa lui de dogmatism şi de păreri preconcepute, de capacitatea lui de a asculta şi ţine seama de părerile altora şi mai ales, precumpănitor, de calităţile lui morale, de sensibilitatea lui faţă de regulile deontologice ale muncii ştiinţifice în colectiv.

În al doilea rînd şi în egală măsură, desemnarea unui anume specialist ca responsabil de temă depinde de însăşi natura temei. O temă de urbanism va fi mai bine dusă la capăt de către un arhitect; o tema predominant agrară va fi mai curînd de resortul unui inginer agronom; o temă de familie sau de relaţii sociale va intra în domeniul sociologului şi aşa mai departe, mereu îmbinîndu-se însă specializarea impusă de temă cu calităţile şi experienţa personală a celui ce urmează a prelua conducerea muncii.

Cu condiţia însă ca acest conducător să nu-şi depăşească rosturile, care sînt doar cele de coordonare a muncii, transformîndu-se în factor de decizie unică, impunîndu-şi părerea, ca şi cînd ar fi aşezat pe o treaptă ierarhică superioară şi ar lucra cu subalterni, neglijînd să se sprijine necontenit pe colectivul lui.

Am folosit expresia de „şef de orchestră“ pentru că e sugestiv: şeful unei orchestre e întotdeauna necesar. Dar să nu uite că în concertul pe care îl conduce, deseori are drept solist un muzician mult superior lui ca talent şi pregătire.

Sîntem convinşi că va veni vremea cînd cunoştinţele de sociologie, şi în general învăţămîntul ştiinţelor sociale şi politice, vor fi destul de răspîndite, ca lucrările făcute în cadrul acestor „localităţi reprezentative“ să poată fi continuate prin cercetări locale făcute pe întreaga reţea.

În acest caz, „localitatea reprezentativă“ ar juca rolul unei „staţii pilot“, adică de experimentare şi de punere la punct a metodologiei şi tehnicilor de cercetare a unui grup de probleme locale, precum şi de formulare a unor concluzii, meritînd să fie verificate pe întreaga reţea a problemelor similare, existînd pe seria localităţilor din aria respectivă.

Aceste reluări a lucrărilor făcute de specialişti în staţiunea pilot nu vor fi totuşi o simplă repetare (reamintim de ce: fiind nu numai irealizabilă, ci şi inutilă), ci o cercetare în stil de „monografie sumară“, constînd adică în verificarea dacă cele constatate în staţia pilot se repetă sau nu în localităţile din reţea.

În orice organizare este nevoie de o ordine ierarhică, de un întreg sistem de circulaţie a informaţiilor şi dispoziţiilor.

Cu toate acestea, în munca ştiinţifică efectivă, singura ordine ierarhică este aceea a pregătirilor profesionale şi a atitudinilor etice în faţa muncii.

Conducătorul unei echipe de cercetări ştiinţifice nu este un „director“ şi nici un „şef de birou“, ci un „profesor“.

Şi înţeleg prin „profesor“ acel om de ştiinţă care îşi trage toată mîndria şi toată fericirea personală din faptul că se străduieşte să creeze din colaboratorii săi oameni de ştiinţă încă mai buni decît este el.

Încheiere

Să mi se dea voie să închei această lucrare cu un gînd către profesorul meu, Dimitrie Gusti.

Am căutat, în aceste două volume, să arăt şi altora ce învăţăminte am tras din lunga mea experienţă profesională închinată cercetărilor sociologice de teren, începute sub conducerea lui Dimitrie Gusti, încă de acum 49 de ani, şi continuate apoi pînă în ziua de azi.

Gîndul meu nu a fost de a justifica munca trecută a şcolii de sociologie din Bucureşti, creaţie a prof. Gusti, ci doar să extrag din eşecurile şi izbînzile noastre tot ce putea fi util pentru dezvoltarea viitoare a ştiinţei sociologiei.

Atitudinea critică pe care a trebuit să o iau, deseori, cred că ar fi mirat pe profesorul meu, dacă ar fi avut posibilitatea să citească ce am scris. Aşa făcea dînsul, dealtfel, ori de cîte ori unii din elevii lui se arătau „rebeli" faţă de învăţămintele şcolii. Dar sînt convins că ar sfîrşi prin a vedea că am lucrat aşa cum am învăţat la şcoala lui: cu deplină bună credinţă şi dînd întîietate faptelor şi nu ideilor despre fapte; în consecinţă, cred că nu s-ar supăra; ci poate, dimpotrivă.

Îmi dau seama că deseori am trasat linii de dezvoltare viitoare care vor părea multora a fi doar un ideal utopic.

Recunosc că soluţiile pe care le propun nu sînt deocamdată toate realizabile; cel puţin nu în condiţiile necesare unei depline acurateţi ştiinţifice şi organizatorice. Ceea ce nu înseamnă totuşi că nu trebuie să tindem a ajunge, cît mai curînd cu putinţă, în situaţia în care ceea ce este astăzi un simplu ideal, să ajungă a fi realitate.

În orice muncă tinzînd spre un viitor mai bun, esenţial este să ştii în ce direcţie trebuie să mergi.

Amintesc deci, în încheiere, ceea ce obişnuiesc să repet celor mai tineri decît mine: anume „Parabola Stelei Polare", care ne arată încotro trebuie să mergem ca să nu rătăcim.. Nu are nici o importanţă faptul că la Steaua Polară nu vom putea ajunge niciodată, de vreme ce ea ne-a ferit de primejdia rătăcirii.

Căci în fond, idealurile ştiinţifice, ca şi cele sociale. sînt deseori Stelele Polare ale străduinţelor noastre.

Mai-iunie 1974

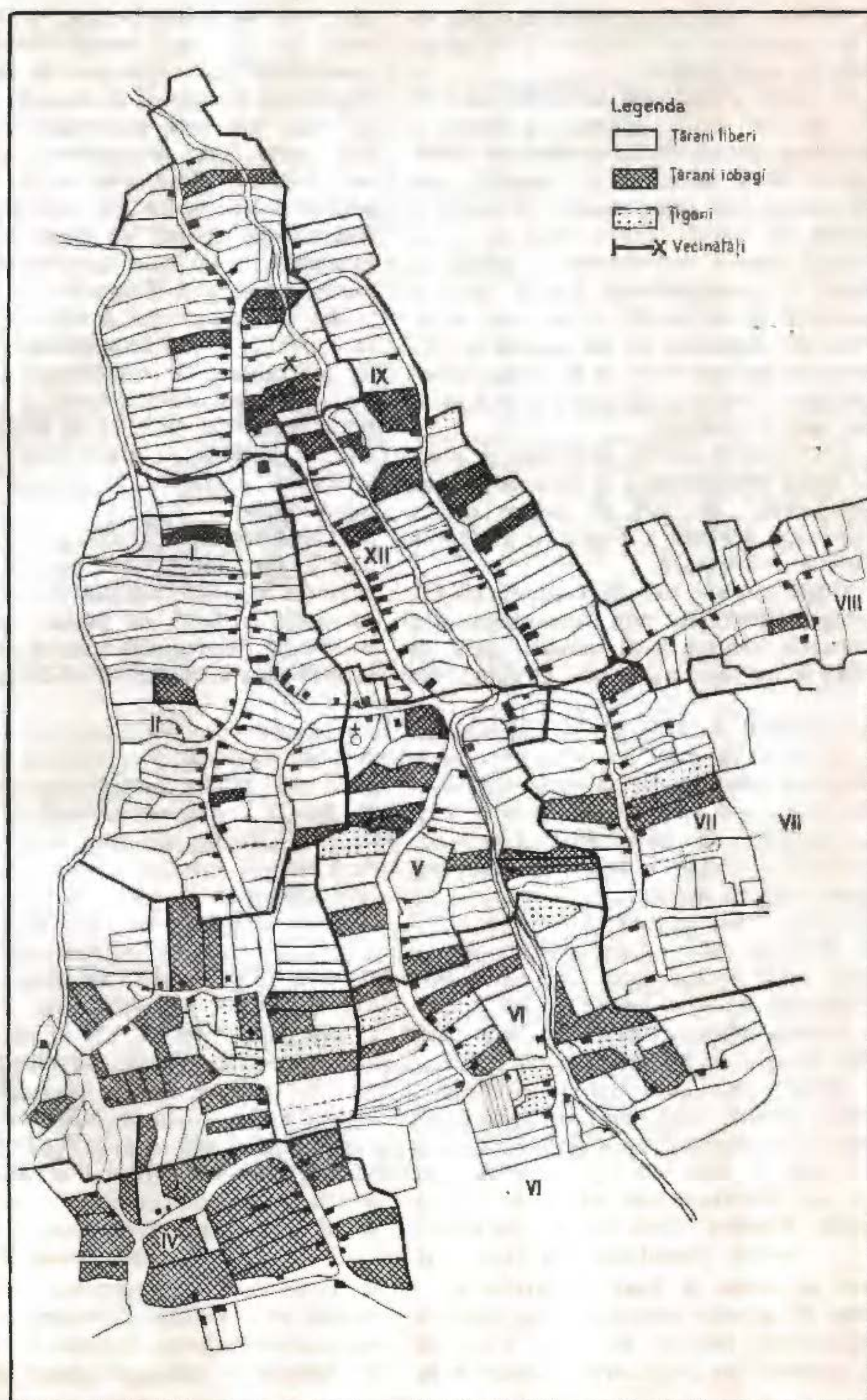

Fig. 18. Distribuția teritorială a familiilor, în satul Drăguș

Tabla de materii